

**Felician von Herberstein (1540–1590) stájer főúr
rövid életrajza és magyar kapcsolatai
David Reuss gyászbeszéde alapján**

Felician von Herberstein életrajzát nem egy szabályos életírás, hanem egy gyászbeszéd segítségével állíthatjuk össze, és sok adat, adattöredék úgy juthat birtokunkba, hogy feltárjuk azt a kapcsolatrendszer, amely több ponton is kapcsolódik magyar személyekhez és helyszínekhez. Batthyány Boldizsár (kb. 1537–1590) nyugat-magyarországi főúr levelezőpartnereként számos rendkívül érdekes levelet hagyott hátra, amelyek ma a Magyar Országos Levéltárban találhatók.¹ Évtizedeken át tartó levelezésükre azonban nem csupán birtokaik közelsége szolgáltatott okot, hanem egy szenvedély is, amelynek mindketten hódoltak: az alkímia.² Mivel az alkímia és a metallurgia sok közös eljárason osztozott, így Herberstein nem csupán laboratóriumi körülmények között, hanem a bányaművelés során is kamatoztathatta ismereteit. Nem meglepő tehát, hogy 1583-tól egészen más vonatkozásban bukkanhatunk Felician von Herberstein nevére: ő volt az a nagylelkű német úr,³ aki Nagybányát és a környező bányákat több évre haszonbérbe vette,⁴ Zalatna, Almás, Brád, Rudabánya, Abrudbánya és Rézbánya leromlott állapotáról hosszú jelentésben⁵ számolt be Báthory István lengyel királynak (1576–1586): sürgette az elavult felszerelés modernizálását, és hosszasan magyarázta neki a bányászatban szükséges fémelválasztási eljárásokat. Ő maga az elhanyagolt nagybányai és felsőbányai tárnákban újra kezdte a kitermelést, és képes volt nyereséget termelni az erdélyi kincstár számára.⁶ Herberstein elnyerte a császártól a pénzverés jogát is, így 1582-től az általa kitermelt nemesfémekből tallérokat készíttetett, még hozzá az elsőként Nagybányán alkalmazott új típusú, hengeres verőgépen.⁷ Úgy tűnik, Herberstein az erdélyi legfelső körökben mozgott: írásaiban említette őt Antonio Possevino⁸ és Franco Sívori⁹ is – bár egészen eltérő felhangokkal –, Ferdinand von Nogarola gróf pedig azt is tudni vélte, hogy Felician titokban saját lányát szerette volna feleségül adni az ifjú Báthory Zsigmondhoz.¹⁰

¹ MOL, P 1314, a Batthyány család missilis levelei. No. 18581–18619. Filmtár, 4827. doboz

² BOBORY, 2005.

³ VERESS, 1948. 74.; 181–182.; 193.; 213–216.; 232–233.; 243–244.; 248–249. Az erdélyi hármastanács minden adandó alkalommal hangsúlyozta a német úr önzetlenségét és barátságát, sőt, Herberstein bányászati tevékenységét Báthory István is támogatta.

⁴ WENZEL, 1880. 231.; SZIRMAY, 1809. 226.; 228–229.; 249.; SZILÁGYI, 1877. 67.; 77.; HUSZÁR, 1975. 58.; VERESS, 1948. Vö. 3. jegyzet.

⁵ VERESS, 1931. 58–64.

⁶ Wenzel Gusztáv kritikusan ítéli meg a haszonbérlők tevékenységét: szerinte csak kárt tettek a bányákban, és az lett volna a legjobb, ha azok az erdélyiek gondozásában maradtak volna. Vö. WENZEL, 1880. 233–234.

⁷ HUSZÁR, 1975. 59.

⁸ VERESS, 1913. 170–171.

⁹ PASCU, 1944. 228.

¹⁰ SZILÁGYI, 1877. 68.

Bár Felician magas udvari tisztségeket töltött be, és számtalanszor járt diplomáciai küldetésben idegen földön,¹¹ az osztrák szakirodalom nemigen foglalkozott a személyével. Ennek részben az lehet az oka, hogy a Herbersteinek – lévén Ausztria egyik legősibb és legkiterjedtebb főnemesi családja – nem egy olyan magas rangú politikust vagy egyházi tisztségviselőt adtak az utókornak, akik sokkal inkább a kutatók látóterébe kerülhettek. Elég Sigmund von Herberstein (1486–1566) nevét megemlíteni, aki kiemelkedő diplomáciai tevékenysége, naplója¹² és útleírásai¹³ által már kortársai körében elismerésre és hírnévre tett szert.¹⁴ Ráadásul a Herbersteinek családi levéltárában¹⁵ csupán egyetlen oklevél maradt fenn Feliciannal kapcsolatban – sajnos Batthyány Boldizsár *missilisei* sem élték túl az elmúlt évszázadokat.

A Wurzbach-féle¹⁶ életrajzi lexikon több mint húsz oldalnyi terjedelemben tárgyalja a Herberstein család tagjait, de Feliciant meg sem említi, nevét csupán a kötet végén közölt genealógiában találhatjuk meg. E családfa alapján I. Felician von Herberstein Georg Andreas von Herberstein fia volt, és 1605-ben, harcban esett el. Gyermekei között volt II. Felician, akiről semmilyen adat nem szerepel a lexikonban, illetve Felix, akiről annyit tudunk meg, hogy szintén 1605-ben, harcban vesztette életét. Itt már jelentkezik az a több helyen is átvett tévedés, amely szerint Felician és Felix a család két különböző tagja lett volna, miközben a két forma egyazon név két különböző változata. II. Felician tehát azonos Felixszel, I. Felician von Herberstein fiával. Még Kumar¹⁷ könyve – amely részletes családtörténetet és forrásokat tartalmaz – is két Felicianról és egy Felixről beszél: ismeretei szerint Felixet 1605-ben erdélyi felkelők ölték meg, testvéréről, II. Felicianról viszont ő sem szolgál adatokkal. Kneschke¹⁸ megemlíti az apát, Georg Andreas von Herbersteint, de a gyermekekről nem ír.

Mindezek alapján bizonyos, hogy az említett szerzők egyike sem ismerte azt a gyászbeszédet,¹⁹ amely 1595-ben látott napvilágot, és sok félreértést egyszerűen megmagyaráz. Az alábbiakban közölt *Két gyász- és vigasztaló beszéd*²⁰ szerzője a quierfurti származású David Reuss, aki éveken át Felician von Herberstein udvari lelkésze volt, így megbízható krónikásnak tekinthető. Az eredetileg Felician felett elmondott gyászbeszéd mellé hamarosan egy újabb került, mert legidősebb, Raymund nevű fia 1591-ben, egy évvel apja halála után elhunyt. Az alábbiakban ebből a két gyászbeszédből adok közre részleteket. A beszédek kétharmad részét

¹¹ Vö. PASCU, 1944. 228, valamint alább, a forrásban.

¹² VON KARAJAN, 1855.

¹³ HERBERSTEIN, 1556.

¹⁴ PURKARTHOFER, 1986.

¹⁵ Steiermärkisches Landesarchiv, Familienarchiv Herberstein

¹⁶ WURZBACH, 1862. 324–344.

¹⁷ KUMAR, 1817. 57–58.

¹⁸ KNESCKE, 1863. 318–321.

¹⁹ REUSS, 1595.

²⁰ A kötet a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található, jelzete 543.127. A könyv minden bizonnyal kis példányszámban látott napvilágot, mert az Akadémia könyvtárában fellelhető példányon kívül nem találtam belőle sem a nagyobb itthoni (Országos Széchényi Könyvtár, ELTE Egyetemi Könyvtár, Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára), sem a bécsi Österreichische Nationalbibliothek, a párizsi Bibliothèque nationale de France, illetve a wolffenbütteli Herzog August Bibliothek gyűjteményében.

kitevő bibliai példázatok, illetve ókori szerzők vigasztaló írásaiból vett idézeteket – közvetlen történeti forrásértékük híján – kihagyom.

Forrás

David Reuss

Zwo leich und trostpredigten ober dem seligen abschied und begrebnis des wolgebornen herrn, herrn Feliciani, freyherrn zu Herberstein, Newberg²¹ unnd Gutenhaags²², erbkammerers und erbdrucksass²³ in Kärndten,²⁴ Röm[ischen] Käis[erlichen] Mayest[ät] hoffkriegs rath, herrn auff Langkowitz, und dess berg und müntzwesens innhabern zu Nagy Banya²⁵ in obern kreiss Ungern. So den 21. decemb[ris] im 1590. jar in Gott entschlaffen, und folgendes im 91. den 21. aprilis daselbst in die stadtkirchen begraben worden ist.

Und dann, ober dem begrebnis des wolgebornen herrn, herrn Reymundi auch freyherrn zu Herberstein, etc. vorgedachtes herrn Feliciani sohn, seligen, so ihme in der regierung succediret, und zu Nagy Banya den 21. octob[ris] anno 91. inn Gott verschieden, und folgendes den 19. aprilis anno 92. ehrlichen zur erden bestattet, und auch in die stadtkirchen daselbst begraben worden ist.

Gehalten inn grosser versamlung vieler deutschen und ungern, auch städtlicher vom adel und ritterstandes.

Jetzo aber in druck verfertiget durch den ehrwürdigen unnd wolgelarten herrn M[agister]. David Reussium Quernfurdensem,²⁶ derselben ihren g[naden] zu Herberstein hofpredigern, unnd dann aller deutschen bergleut daselbst und dess gantzen umbkreises pfarherrn.

Leipzig, bey Johan[nes] Beyer, 1595.

Der wolgebornen frawen, fraw Magdalenen freyin geborne von Kuntzberg, nachgelassene witwe zu Herberstein meiner gnedigen frawen. Und dann: dem wolgebornen herrn, herrn Friderico²⁷ freyherrn zu Herberstein, Neydberg²⁸ und Gutenhaag, erbkammerer und erbdrucksas in Kärndten, herrn auff Langkowitz,²⁹ meinem gnedigen herrn. Und auch: dem edlen ehrnvesten und hochgelehrten herrn, herrn Johann Erck beyder rechten doctorn, und jetzo des Newsterischen³⁰ kammer, berg und müntzwesens regierern unnd innhabern, meinem gebietenden herrn. Gnade, friede und trost von Gott dem Vater durch Jesum Christum unsern einigen herrn und heyland, und Gott dem heiligen Geiste, dem

---

²¹ Neuberg (Stájerország, A)

²² Gutenhag (Stájerország, A)

²³ Erbtruchseß = főasztalnokmester

²⁴ Karintia tartomány (A)

²⁵ Nagybánya (ma: Baia Mare, RO)

²⁶ Querfurt (Szászország, D)

²⁷ Johann Friedrich, Felician von Herberstein második fia. Kisebb megszakításokkal 1601-ig Nagybánya bérlóje. 1601-ben testvérevel, Felixszel együtt mondanak köszönetet Báthory Zsigmond fejedelemnek azért, hogy a kapnikbányai aknákat visszakapták. Vö. KRUPPA, 2004. 1193.

²⁸ Neuberg (Stájerország, A)

²⁹ Maria Lankowitz város (Stájerország, A)

³⁰ Neustadt (itt: Nagybánya, Máramaros megye, RO)

troster aller betrübten bloden hertzen, sampt menen underthenigen diensten, und schuldiger bitt und vorbitt zu Gott, jederzeit zuvor.

Wolgeborne gnedige fraw und wolgeborner gnediger herr auch edler hochgelehrter gebietender herr doctor. So anderst die sprichwörter war sind, die man von unsern verstorbenen guten freunden redet: Was da liebt, das betrübt. Und von kindern spricht man, wenn sie abscheiden: kinder kommen von hertzen, und gehen wider zu hertzen. So wird es nicht ohne sein, E[uer] G[naden] unnd ehrnveste herrligkeit sampt allerseits adelichen freundschaften, werden sich ob dem tödtlichen abgang E. G. geliebsten ehegatens und herrn vaters, so wol auch getrewesten födderers unnd patroni, herrn Feliciani und dann herrn Reymundi, E. G. sons, und bruders, auch gelehrigen discipuli, freyherrn zu Herberstein, seligen, höchlich bekümmern und betrüben. [...]³¹

Dieweil ich dann nun, wolgeborne fraw,³² gnediger und gebietender herr, dem wolgebornen herrn, herrn Felician, seliger gedechtnis, freyherrn zu Herberstein, etc. E. G. liebster ehegehülffe: herrn vater e[uerm] herrlig[en] patron, Moecaenas und födderer, eine leichpredigt allhier bey seinem adelichen begrebnis vor menniglichen gethan. [...] Aber, weil auch under des sich noch so unversehener weise, ein anderer kleglicher betrübter fall begeben, mit dem jungen herrn, herrn Reymundo,³³ seligen, freyherrn zu Herberstein, etc., der noch kaum recht ein halbes jahr regieret und ihn der liebe Gott so plötzlich von diesem jammerthal abgefoddert, auch die begrebnis Ihr G. umb erheblicher wichtiger ursachen willen lang auffgezogen, also, das sich gleich biss zur selbigen zeit ein jahr verlossen, da wir den wolgebornen herrn, herrn Felicianum zur erden bestetigten. Dab ich auch mit dieser leichpredigt so fast nicht eilen sondern warten wollen, biss die andere (wie geschehen) auch darzu kommen, und zugleich mit einander beysammen gesetzt und gedruckt werden möchten, welche nun (Gott lob) durch mich verfertigt worden sind. [...] Es ist auch umb beiderseits adelichen freundschaft und umb der hindergelassenen erben willen geschehen, welche eins theils von wegen der weiten reise nicht han können zugewen sein bey der leichpredigt, eins theils aber der erben sind noch unmündig und unerzogen auff das wenn sie, dermal eins auch erwachsen, unnd diese predigt ihnen zulesen fürkommen möchte, sie sich darinne ersehen, sie nicht etwa an der seligkeit dieser adelichen personen zu zweiffeln hetten. [...]³⁴

Eben darumb hab ich auch diese predigt in so fernen landen zu Leipzig, sechs meilen von meinem vaterlande³⁵ drucken lassen, nicht das ich damit grossen rhum erjagen, oder mich dadurch erst bekant und mir einen namen machen wolte, denn (Gott lob) ich zuvor, nicht allein allhier, sondern auch draussen in ehren bekant bin, ob schon etliche böse unnd leichtfertige leute weis nicht was fürgeben, sondern darumb, dieweil, wie in der leichpredigt vermeldet dise

³¹ Dedikáció és a szertartás résztvevőinek megszólítása. Két gyászbeszéd hangzik el, hiszen Felician von Herbersteint alig egy évvel később fia, Raymund is követte a sírba.

³² Barbara von Hofkirchen, Felician von Herberstein első felesége, Raymund, Friedrich, Felix (vagy Felician), Barbara, Eva és két gyermekkorában elhunyt fiú, Constantin és Alexander édesanyja.

³³ Raymund von Herberstein (1572–1591), a legidősebb fiú volt.

³⁴ Reuss úgy döntött, hogy a távoli Lipcsében jelenteti meg ezt a két gyászbeszédet, de nem azért, hogy magának hírnevet szerezzen, hanem hogy Felician teteteinek híre messzire jusson a világban.

³⁵ Querfurt városa, amely körülbelül 75 kilométerre fekszik Lipcsétől.

adeliche person, der wolgeborne herr, herr Felician, seliger, noch kaum vier jar vor seinem abschied in ipsius viduitate dieselbigen lender durchreiset sein name und thaten besser möchten bekant werden.³⁶

So wird auch dadurch unsere religion und glaube offenbar werden, das wir deutschen allhie aus allerley nationen und zungen versamlet, Gott lob und danck, noch bey der gesunden lehr Göttlichs worts und den rechten gebrauch der h[eiligen] sacramenten, wie die Christus selbst verordnet und im catechismo Lutheri auffs richtigste, sampt der alten und nu mehr durch Gottes gnad reformierten augspurgischen confession erkleret worden sind verblieben und uns an keine irrige verführische lehr³⁷ derer im Ungerland und Siebenbürgen leyder allzuviel im schwang gehen gehenget haben. Nam Ecclesia nostra, Dei gratia, est ut rosa inter spinas, florens er vicens. Wil geschweigen, dass umb der ursachen willen, sonderlich weil Gott lob die bergwerck sich noch zimlich erzeigen, und die arbeiter trewlich und vergnüglich bezalet werden, man ihnen auch günstig, gelinde und geneigt ist, auch schutz und schirm haben, junge bergleute so etwas versuchen wollen, wo sie überflüssig verhanden, lust und lieb sich herein zubegeben, gewinnen werden, denn es bey weiten die meinung nit hat, wie etliche auch fürneme leute draussen im lande, etc. fürgeben, und zu denen welche etwa anheim gezogen ire eltern zubesuchen, gesagt: Der hermsteiner sey ein stück von dem türcken, und die leute würden hinein auff die schlachtbanck geführt: O nein, hie wirstu es wol anderst innen werden, lies nur mit fleis! [...] Da solln nu E. G. [Johann Friedrich] diese leichpredigt als in welcher dieses jungen Feliciani³⁸ vaters ankunfft, geburt, leben, tugenden und abschied, nach notturfft beschrieben, fleissig beylegen, und mitlerzeit, wenn das junge herlein durch Gottes gnad erwachsen und zur schulen gehalten worden were, ime dieselbige zulesen fürlegen, ermanen und sagen: Sihe liebes sönlein, wie einen frommen vater du gehabt, wie gottsfürchtig er gewesen, wie christlich er gelebt, wie oft er sich hat gebrauchen lassen, und wie selig er gestorben. [...] ³⁹

Conueniunt rebus nomina ubique suis, welchs auch E[ure] G[nade] durch ihren eigenen namen Friderich⁴⁰ q[ua]si freuden und friedenreich erinnert werden, weil freilich E. G. herr vater⁴¹ friedliebend und zu aller einigkeit geflossen gewesen [...] ich auch diese predigten e[uer] h[err]⁴² zugeschrieben, nicht allein darumb, weil E[ure] H[oheit] gute und stete conversationes und colloquia mit herrn Feliciano, seligen, geübt und gehalten, und demnach zu seiner familiaritet, welchs nicht jedem auch hohes standes begegnet, und dann zu vielfaltigem schwerem reisen und sachen als in Schweden und Polen zuverrichten, gewürdiget, auch

³⁶ Reuss és Herberstein családja az igaz tanítást követte, vagyis Luther egyházának tagjai voltak, és nem hagyták, hogy a Magyarország egyes részein és Erdélyben elharapózott eretnokség megfertőzze őket.

³⁷ Minden bizonnyal az antitrinitáriusokra gondol.

³⁸ Felician von Herberstein harmadik fia, II. Felician, azaz Felix.

³⁹ A beszédek a következőknek dedikálja: Friedrich úrfinak, Felician legidősebb fiának, Johann Erck doktornak, aki Feliciannal sok érdekes beszélgetést folytatott, és elkísérte számtalan külföldi útjára is, valamint a bernsteini Christoff von Königspersg udvari haditanácsosnak, Wolfgang von Hofkirchennek és Balthasar Wagennek.

⁴⁰ Friedrich von Herberstein

⁴¹ Felician von Herberstein

⁴² Doktor Johann Erck

nach vollendung solcher reisen mit Irer G. eltern sone, herrn Reymundo beyden seligen, in Italiam auff die hohe universitet⁴³ der sprachen und guten künste halben, verschicket, und nach abgang oftgedachtes herrn Feliciani zugleich widerumb mit im herein kommen, da dann E. H. die erste leichpredigt selbst gehöret und folgendes herrn Reymundum nach freundlicher vergleichung etlicher sachen zur regierung bestetigen helffen, und letztlich ihm auch, als in der liebe Gott von diesem jamerthal ab gefodert dass geleit zu seinem rhubettlein geben da dann E. H. die ander leichpredigt auch gleiches falls von mir gehöret. Sondern allermeist darumb. Weil E. H. von den wolgebornen herrn, herrn Christoff von Königsperg⁴⁴ zum Pernstein,⁴⁵ Röm[ischen] Khey[serlichen] May[estät] hofkriegsrath, den wolgebornen herrn, herrn Wolffgang⁴⁶ freyhern von Hofkirchen zu Calmüntz⁴⁷ und Dressidel: und dann dem edlen und gestrengen herrn Balthasar Wagen zu Wagenspurg⁴⁸ und Weln⁴⁹ etc. als der noch unmündigen herrlein und erben zu Herberstein, geerhabern und nechsten freunde zu der regierung des gantzen Newsteterischen⁵⁰ cammer, berg und müntzwesens designiret und verordnet worden ist, das E. H. in solchem ihrem itzigen schweren tragenden ampte, auch solche Ihr G. gehabten tugenden gedencken, und den christlich und in der furcht des herrn nachschlachten möchten. [...] Befehle hiemit E. G. sampt derselben jungen herrlein und frewlein, brüder und geschwistern hie und anderswo, und E. H. in den schutz des allerhöchsten [...] Geben zu Nagy Banya, oder in Ungrischen Newstadt, in Vigilia S. S. Trinitatis,⁵¹ nach unserm alten calender, aus dem pfarrhofe im 1592. jare [...] David Reussius quernfurdensis⁵² bermsteinischer hofprediger daselbsten etc.⁵³

Die erste leich und trostpredigt ober dem seligen abschied und begrebnis des wolgebornen herren, herrn Feliciani, freyherrn zu Herberstein, Neydberg und Gutenhaag, etc. so den 21. decembris im 1590. jahre zu Nagy Banya in obern Ungern an der siebenbürgischen gräntze in Gott verschieden, und folgendes den 21. april[is] des 1591. jahres in die stadtkirche daselbsten ehrlichen beleytet und begraben worden ist [...]⁵⁴

Sie ist aber anno domini 1540 das ist ohngefehr für 50 jahren ein mensch und demnach mit allem dem was demselben natürlicher weise von Adam angeerbet,

⁴³ Vagyis a páduai egyetem.

⁴⁴ Magdalena von Königsberg, Felician második feleségének a rokona, talán a testvére.

⁴⁵ Bernstein (valószínűleg: Borostyánkő, Burgenland, A)

⁴⁶ Barbara von Hofkirchen, Felician első feleségének valószínűleg a testvére.

⁴⁷ Valószínűleg Kalmüntz város (D)

⁴⁸ Wagensburg kastély (Karintia, A)

⁴⁹ Weln város (A)

⁵⁰ Nagybányai

⁵¹ A latin *Festum S. S. Trinitatis* a katolikus egyházban a háromszemélyű egy Isten tiszteletére rendelt külön ünnep, amelyet a pünkösdöt követő első vasárnapon ünnepelnek. A szövegben ennek előestjéről van szó.

⁵² Querfurti

⁵³ Felician von Herberstein halála 1590. december 21-én, Nagybányán következik be, temetése 1591. április 21-én történik a nagybányai városi templomban.

⁵⁴ Felician 1540-ben látta meg a napvilágot Stájerországban, nemes szülők gyermekeként. Édesapja Georg Andreas, Herberstein, Neuberg és Gutenhag stb. ura, haditanácsos, a stájer lovagság és hadinép vezére, a híres Sigmund von Herberstein unokaöccse. Felician édesanyja pedig Helena von Perschach (vagy Pötschach), aki maga is jelentős család sarja volt.

als die sünde unnd Gottes zorn, der ewige todt und die verdammis auff die welt geborn, in dem hochlöblichen erzherzogthumb der Steyermarck, von adelichen eltern. Denn Ihr G. vater, seliger, ist gewesen der wolgeborne herr, herr Görg Andrae,⁵⁵ freyherr zu Herberstein, Newberg unnd Guttenhaag etc. Ein fürtrefflicher, berhümpfter und wolgeübter erfahrner herr, weiland beyder Allerdurchleuchtigsten und Unüberwindlichsten Römischen Keisern und Königen Caroli V. und Ferdinandi⁵⁶ gebrüdern, hochlöblichster gedechtnis, kriegsrath, und obrister ober die gantze adeliche ritterschafft unnd kriegsvolck in Steyermarck, welcher auch unter andern fürnemen thaten den zwispalt so etwan zwischen den venedigern und Röm. Keys. Mayest. sich dazumal erhebt, componiret unnd hingelegt hat, gleich wie auch der wolgeborne herr, herr Sigmund,⁵⁷ freyherr zu Herberstein, seliger, als obgedachter ihr gn[aden] herrn vaters, löblicher bruder, sich oft in Muscoviam,⁵⁸ Poloniam, Litaniam, Tartariam und andern derselbigen mittenächtigen ländern, fried und einigkeit, pact und verbündnis zwischen den aller fürnembsten inn dieser welt potentaten, anzurichten und zu stifften, sich hat gebrauchen lassen. Ja so oft dieselbigen obgedachten länder peragrirt und durchreiset, auch derselben eins theils wilden und ungeschlachten völker, sitten und mores, so wol auch der länder gelegenheiten dermassen erkündiget, dass er eine gantze chronica,⁵⁹ die noch im druck ist, davon geschrieben hat.

Ihr g. seligen, fraw mutter ist gewesen fraw Helena auff Perschach⁶⁰ freyin, derer herr vater auch vorgemeldter beyder Röm. Keys. Caroli V. und Ferdinandi, etc. obrister kriegsrath in Oesterreich gewesen, und ist demnach unser gnediger herr weiland, vom vater und mutter, hohes stammes und adelichen geblüts entsprossen und herkommen, welchs in der welt ein grosser rhum ist, sonderlich wenn solcher adel von tugenden und ritterlichen thaten wegen, sein ankunfft hat [...]⁶¹

Also haben auch diese unsers gnedigen herren eltern, ihre gn[ade] inn die hohe weiterhümbte fürstliche schul und universitet zu Grätz,⁶² die noch heut zu tage florirt und berhümbt ist, gesendet, allda sie dann, neben der reinen lehr, welche die beste mitgab ist, so die eltern ihren kindern geben können und sollen, denn wer die erwehlet, hat das beste theil erwehlet, gute künste und sprachen gelernet, oder ja zum wenigsten daselbst das fundament gelegt, damit hernach

⁵⁵ Georg Andreas von Herberstein, Sigmund von Herberstein unokaöccse.

⁵⁶ Német-római császárok: V. Károly (1519–1556) és I. Ferdinánd (1556–1564)

⁵⁷ Sigmund von Herberstein (1486–1566)

⁵⁸ Moszkva

⁵⁹ *Rerum Moscovitarum Commentarii* (Bécs, 1549; német kiadása: Bécs, 1557). Sigmund von Herberstein teljes önéletrajza csak 1855-ben jelent meg nyomtatásban Theodor Georg von Karajan kiadásában (*Sigmunds von Herberstein Selbstbiographie*, Wien).

⁶⁰ Helena von Pötttschach, Felician von Herberstein édesanyja

⁶¹ Feliciant szülei a grazi egyetemen taníttatták, ahol nyelveket és egyéb hasznos dolgokat hallgatott, majd a híres páduai egyetemre küldték, ahol a szabad művészetekben, filozófiában, orvostudományban, és a természet titkainak fűrkészésében merült el. Bejárta egész Itáliát, Spanyolországot, Németalföldet, és Velencéből még Máltára is áthajózott. A hosszú utazások során kiválóan megtanult olaszul, spanyolul, franciául, és a későbbiekben császári követként működött. Viszszatértekor megnősült, 1570-ben Barbara von Hofkirchent vette el feleségül.

⁶² Graz

was dapffers und fruchtbarliches hat mögen drauff gebawet werden. Ist auch endlich von dannen inn die fůrtreffliche alte universitet Paduam in Italien verschicket, da er dann auch dieselbige zeit nicht unnůtzlichen verspildert, sondern sich in den freyen kůnsten der philosophy, medicin, so wol auch in occultis naturalibus,⁶³ dermassen sich geůbt, das kaum etwas hat kůnnen fůrgebracht werden, davon er nicht etlicher massen gut wissenschaftt gehabt hette, hat auch zugleich mit in seinen obligenden studiis gantz Italien, Hispanien, Franckreich und Niderland,⁶⁴ neben andern umbligenden provincen perlustrirt. Auch von Venedig inn die insel Maltha, so zur zeit des apostels Pauli Melytae⁶⁵ genennet, kommen, in welcher reise dann er freilich vile seltzames wunderliches dinges wird gesehen und erfahren, auch sich manchen sawren wind wird haben anwehen lassen můssen, wie es dann oft grossen herrn inn dieser welt auch zu ergehen pfleget, ja manchmal ehe denn einem armen.

Aus diesem Ihr G. vielfaltigem langwirigen reysen, dann ist das erfolget, das er nicht alleine die lateinische sprache gar lieblich geredet, sondern auch der italianischen, spanischen, frantzůsischen sprache trefflich kůndig gewesen, so wol als seiner mutter sprache, unnd die alle fertig gelernet hat, darumb er dann als ein fůrtrefflicher wolgelehrter orator zu hochmechtigen sachen gebraucht ist, als der eventus darthun und anzeigen wird: Ach es ist doch war, wer nicht ausskam, kam auch nie heim. Als nun ihre g. seliger aus der frembde wider anheim kommen, in ihr geliebtes vaterlandt, ist sie nach Wien in Oesterreich verreiset, und sich alda nach dem willen Gottes in den ehestand begeben, da ist ihm aus sonderlicher versehung Gottes die wolgeborne fraw, fraw Barbara⁶⁶ freyin, geborne von Hofkirchen, dess wolgebornen herrn, herrn Wilhelm freyherrn von Hofkirchen als vatern, und dann der wolgebornen frawen, frawen Evae freyin, geborne Vůglin, all jetzt in Gott rhuend, beyde hohes und adeliches geblůts und stammes, fromm und Gottsfůrchtig geneigt gegen dem reinen wort Gottes, darůber sie gar manchen harten straus erduldet, sonderlich aber wolthetig gegen den armen, eheleibliche tochter vermălet wodem, welchs geschehen anno Christi 1570 jetzt fůr 21 jaren, in welcher zůchtigen liebeichen wehrenden ehe, sie dann unser lieber Gott mit jungen ۆlzweiglein und allerlieblichsten leibsfrůchten reichlich gesegnet, dass sie eilff kinderlein, herrlein und frewlein mit einander gezeuget, deren eins theils in ihrem vaterland abgeschieden, eins theils, als Alexander und Constantinus,⁶⁷ ligen allhier zu Nagy Banya in der kirchen, und fast eben an dem orte, da itzt Ihr G. cۆrper hingelegt, und also zu ihnen versamlet werden sol, und erwarten inn seliger hoffnung des frۆlichen jůngsten tages. Eins theils aber, als

---

⁶³ A kifejezés minden bizonnyal a nem kőnői egyetemi tantárgyakat jelőli, amilyen az alkímia is volt, amellyel ugyan rengeteg tanár és diák foglalkozott, de jobbra titokban, nem az egyetem falai között. Korábban már utaltunk rá, hogy az alkímiában alkalmazott technikák, amilyen a fémek szétválasztása is volt, a bányászatban is hasznosnak bizonyultak. Felician valószínűleg a páduai egyetemen sajátította el a bányászat alapjait is.

⁶⁴ Németalföld (NL)

⁶⁵ Melita = Málta latin elnevezése

⁶⁶ Barbara von Hofkirchen, Wilhelm von Hofkirchen és Eva Vůglin lánya.

⁶⁷ Alexander és Constantinus von Herberstein. Feliciannak Barbarától született, és gyermekkorukban elhunyt fiai.

herr Reymund, Friderich, Felix, Barbara und Eva, die sind noch im leben, Gott erhalte sie nach seinem willen.⁶⁸

Wie aber vor fünff jahren diese zwey liebe durch den zeitlichen todt getrennet wurden, wie ihr wol drumb wisset, unnd auff derselben ihrer g. gewesenem ehegemahl, seliger, begeren und letzten willen, ihr körper unnd feretron gen Gutenstein⁶⁹ deduciret ward, wirdt Ihr G. zum andernmal nach seiner witwenschafft die wolgebrone fraw, fraw Magdalena von Küntzberg,⁷⁰ freyin, unser gnedige fraw vermählet, mit welcher er auch inn einem tüchtigen ehebette widerumb ein junges frewlein und gewünschtes helenichen gezeuget, das auch noch bey dem leben ist, Gott erhalte es weiter und verleihe ihr wachung und zunemung, wie im alter also auch im waren erkenntnis Gottes, und lasse im ja in seinem schutz die von Ihr G. kinder ihr verlassenen leibesfrucht, so noch unterm mütterlichen hertzen verschlossen ligt, gnediglich befohlen sein.⁷¹

Wie sich aber Ihr G. seliger beyde gegen Gott, ihrem gemahl, kinder, gesinde, und andern armen leuten in solcher zwifachen ehe verhalten, ist uns allen alldieweil wir umb sie und sie umb uns gewesen, wol bewust, und müssens unbeschwertens hertzens unnd gewissens frey heraus sagen, dass es anderst nicht geschehen, denn wie einer adelichen erbaren person gebüret unnd zugestanden hat. Denn wie Ihr G. in ihrer jugend zu förderst zum wort Gottes gehalten und drinn erzogen worden, wie sie dann inn der christlichen lehre gut fundament gehabt. Also ist sie auch hernach ein besonderer liebhaber Göttliches worts gewesen, fromme lehrer und seelsorger gefödert und ihnen unterschleiff geben, auch mit eigenen grossen ankosten herein inn diesen weiten wilden orth zween magistros, als m[agister] Bruno Quinos,⁷² meinen landtsmann, und den m[agister] Wolffgangum Gotzium,⁷³ einen gelehrten mann, die meine symmisten gewesen, unnd auch nun von dannen inn die höchste universitet versetzt sind, nemlich in himmel, von von der weitberhümbten christlichen academia Wittemberg herein beruffen, und vor der zeit drey prediger allein, auff ihr ankosten gehalten hat, und gedencke allhier billich seiner lieblichen rede, die er eins mals zu mir, als ich Ihr G. voriges gemahels feretron hinaus beleitet, zu Guttenstein nach Essens thete, mich vermahrende, ich solte nicht lang draussen verziehen, sondern mich auff's eheste wider herein begeben, denn „Es were nicht möglich eine so grosse menge

---

⁶⁸ Barbara asszony halála után, 1587-ben, Felician újra megnősült, második felesége Magdalena von Küntzberg (vagy Königsberg) volt, akitől kislánya született, második lányának születését azonban már nem érte meg.

⁶⁹ Gutenstein város, Alsó-Ausztria (A)

⁷⁰ Magdalena von Königsberg, Felician második felesége.

⁷¹ Erre a távoli helyre Felician, költségeit nem kímélve két nagyszerű tanítót hozott, hogy azok Isten tanításait a gyermekeknek, és egész udvarának átadhassák. Bruno Quinos, aki Reussnak volt földije, és Wolfgang Götz, ez utóbbi Wittembergből, az egyetemről érkezett, együtt jöttek Szatmárra, hogy Herberstein szolgálatába álljanak.

⁷² Valószínűleg azonos Bruno Quinos német költő és teológussal (mh. ?1583), a *Disce mori Oder Sterbe Kunst* (Budissinae, 1580) című költemény szerzőjével.

⁷³ Wolfgang Götz, aki a wittembergi egyetemen tanított, és Felician hívására érkezett Szatmárra.

volcks von allerley nationen und zungen zu regieren, wenn nicht das wort Gottes, durch welchs die menschen zum gehorsam ermanet, gepredigt würde." [...]⁷⁴

So hat auch ihre g. die heilige schrifft und reine bücher, sonderlich d[octoris] M[artini] L[utheri] und magistri Iohannis Mathesii⁷⁵ senioris seligen schrifften mit besonderem fleis und ernst gelesen, auch mit mir offft, sonderlich aber De ultimis rebus mundi et de tristissima ultima clade ac interitu Gog et Magog cum eorum affectis freundlich conferiret, und des bapsts abgötterey, gewel und hoffart, die Ihr G. selbst mit augen gesehen, neben andern umbschwebenden secten condemniret und verworffen, auch eine rechte hausskirche gehalten, in dem ich nicht alleine auffm saal fast eine woche umb die ander gepredigt und die sacramenta administiret, denn das ist unser kirche, sondern offft auch selbst oder durch die praeceptores die jungen herrlein, frewlein, weisslein, derer immerdar ihre g. etliche erneret, so wol auch das frawenzimmer, examiniren lassen, was sie aus der predigt gemerckt, oder doch etwas davon ober der tafel zum angehör des hofgesindes, repetiret. Auch sonst teglich in der wochen, morgens, mittags und abends, vor und nach dem tisch gebetlein, etliche psalmen recitiren lassen, und welchs sich zuverwundern, meinem abwesen (weil ich auch andere mehr und weitere örter zubesuchen habe) dem hofgesinde und den bergleuten die evangelia mit den ausslegungen, aus der hausspostill Lutheri,⁷⁶ fürgelesen, wie ihr ihm des alle zeugnis geben müsset. Es soll auch ein jeglicher haussvater ein hausspfarr sein, und das mit seinen kindern und gesinde repetiren, was sie in der kirchen gehört, damit es bey ihnen wüdeln möge. [...] Dessgleichen hat er auch noch, Gott lob, in seiner gantzen herrschafft Güttenstein⁷⁷ reine evangelische prediger, welcheich alle gesehen, und mit Ihnen conferiret habe, derer nicht viel in Oesterreich, so nahend umb Wien, funden werden. [...]⁷⁸

Ihr G. sind anfanglich einer gantzen ersamen landschafft und ritteschafft in Steyermarck verordnetet, und rhat gewesen. Nachmals des durchleuchtigen hochgebornen fürsten und herrn, herrn Caroli, ertzherzog in Oesterreich und Steyermarck, geheimer innerster rhat, dessgleichen dess aller durchleuchtigsten höchstgebornen fürsten unnd herrn, herrn Rudolphi II. Röm. Keys. auch Königlicher] May. Rath, und hofkriegsrath, derentwegen sie dann beyde in obern und untern kreytz Ungern hin und wider auff den grentzheusern so wol inn den beengstigten bergstedten hin und wider wol bekant gewesen, umb der

---

⁷⁴ Felician szorgalmasan tanulmányozta a Szentírást és az igaz tanításokat, és Reuss-szal gyakran beszélgetett hitkérdésekről. Igazi házi kápolnát tartott fenn, és gyermekei, udvarnépe, de még a bányász nép helyes lelki oktatására is nagy figyelmet fordított.

⁷⁵ Joannes Mathesius (1504–1565) teológus

⁷⁶ Martin LUTHER: *Hauspostill, über die Sonntags und der fünfmeisten Feste Evangelien*. Leipzig, 1544.

⁷⁷ Gutenstein

⁷⁸ Törekedett a békére, egyetértésre, jól kijött császárokkal, királyokkal, hercegekkel és egyéb nagyurakkal is. Károly főherceg titkos tanácsosa, Rudolf császár udvari haditanácsosa és tanácsosa lett, gyakran járt közben különféle egyenetlenségek, viszályok elsimításában. Egy alkalommal Kanizsán saját pénzéből kárpótolta a katonákat. Diplomáciai küldetése során megfordult Németországban, Szászországban, Dániában, és a Balti-tengeren át Svédországba is eljutott. Elnyerte Báthory István lengyel király támogatását és kegyét is, adományokban és privilégiumokban részesült. Báthory Zsigmond fejedelemmel is jó kapcsolatot ápolt, a fiatal fejedelem apjaként bánt vele olyannyira, hogy Felician halála után nem feledkezett meg özvegyéről és családjáról, hanem meghosszabította bányabérleti jogukat.

vielfaltigen comissionen willen, darinne sich Ihr G. haben gebrauchen lassen, unnd dem vaterlande zu gutem viel mechtiger unrichtigkeiten und zwitrachten gestillet, das kriegssvolck gerne gehöret, unnd so viel möglich, vielen mangeln abgeholfen, eins mals zu Canischa⁷⁹ in Nider Ungern, etlichen fessern wein die bödem ausschlagen lassen, so nicht aller ding richtig gewesen, damit das arme kriegssvolck nicht an der gesundheit schade liede, unnd (wie ich weiss) dasselbig mal, etliche tausend gülden von seinem eigenen gelde dem kriegssvolck fürgereicht, darumb er von demselbigen höchlich geliebet und gerümet, ja als ein vater derselben nach langen zeiten muss gerümet werden. Und zwar hiervon auch nicht viel wort zumachen, so hat sein reysen in Ihr G. jugend nicht auffgehört, sonder ist auch in ipsius viduitate, in hochmechtigen sachen über land und see, durch Germaniam, Saxoniam, Daniam, et per mare Balticum in Sweciam⁸⁰ usque gesendet, auch noch in Ihre G. höchster kranckheit von Röm. Keys. May. angelanget worden, sich in einer commission zugebrauchen lassen, welchs ohn allen zweiffel Ihr G. nicht abgeschlagen, wo nicht die kranckheit überhand genommen hette. Was für gratien, gunst und förderung Ihr Gn[aden] seliger auch bey königlicher maye[stät] in Polen Stephano Bathorio,⁸¹ löblicher gedechtnis, durch ihr wol verhalten verstand, kunst unnd redlichkeit erlanget, wissen wir auch, in dem Ihr G. jetzt gedachte kön. mayest. in Polen, nicht allein bey dem vorigen so Röm. Keys. Mayest. Rudolphus, ihr verheissen und geleistet, erhalten, sonder noch zu einer grössern gratien obern und untern Ferne Sev,⁸² das ist, zweyen dörffern, sampt derselbigen umbligenden wäldern, so nicht schlecht, sondern ein regale donum ist, verehret und sie darüber privilegirt hat welchs billich gerühmt werden mus.

In was autoritet, gratien und ansehen Ihr G. auch bey ihrer fürstlichen durchleuchtigkeit, herren Sigismundo Bathorio⁸³ fürsten inn Siebenbürgen und grauen in Zeckelland⁸⁴ kommen, ist auch auss dem vorigen leicht abzunehmen, dass auch ihre Fürstl[iche] Durchl[au]cht, Ihr G. und uns deutschen samptlich, nach dem abschied vorgemeldter Königl. Mayest. in Polen, etc. in seinem lande duldet, und alle günstige förderung und guten willen, als ein sonderlicher liebhaber der deutschen, erziehen und bewiesen, ja Ihr G. so sehr geliebet, das ihre Fürst. Durchl. sie zu einem vatern angenommen, und auch veterlich mit ihr gehandelt, in dem Ihr G. drey gantzer jahr ohn einige solution und arenda das gantze wesen frey genossen, und solch vaterhertz nach Ihr G. todt, an der wolgebornen frawen, fraw Magdal[ena] freyin zu Küntzberg, nachgelassene wittib zu Herberstein, und beyderseits erben gnugsam hat mercken lassen, in dem ihr Fürstl. Durchl. die zeit der dreyen frey jar noch mit einem prolongirt hat, ehe noch der haeres legitimus

---

⁷⁹ Kanizsa (Nagykanizsa, H)

⁸⁰ Svédország

⁸¹ Báthory István lengyel király (1576–1586) és erdélyi fejedelem (1571–1575)

⁸² Alsó-Fernezey (ma: Ferneziu, Maramaros megye, RO); Felső-Fernezey (ma: Firiza, Maramaros megye, RO)

⁸³ Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem (1581–1597, 1598–1599, 1601–1602)

⁸⁴ Székelyföld

drumb geworben, und jetzo nach diesem den termin auff sieben jahr lang den erben zu gutem erstreckt hat.⁸⁵

Das sind alles fürstliche tugenden und werth das mans in die chronicam setzte, und rhümens und lobens werth, beydes an Ihr Fürstl. Durchl. so ungerischer nation ist, die es an frembden bewiesen, und an Ihr G. seliger, dem wolgebornen herrn, herrn Feliciano freyherrn zu Herberstein, das sie es dahin hat bringen können, denn das ist nicht derwegen geschehen, das etwa Ihr Gna. hin und her gewancket oder von Röm. Key. May. abfällig und meyneidig worden were, nein, das lob solt und mus ihr gn. in ewigkeit behalten, dass sie ihren eid den sie Gott unnd Ihrer Röm. Keys. Maiest. geschworen, treulich und unverbrüchlich biss in seine grube gehalten, sondern es ist alles geschehen, umb ihr gna. redligkeit, kunst und geschickligkeit, verstands, holdseligkeit, erfahrenheit und feundligkeit willen, auch da sichs ein mal ein wenig streubete, wie sichs ansehen lies, so hat auch eben dadurch Ihr Gn. solchs leicht zur söhnung bringen mögen.

Dessen geben ihr nun letzt viel hoher adelichen personen beyderseits, mit ihrer gegenwertigkeit bey diesem begrebnis, gnugsam zeugnis, das sie dieselbige in ihrem leben treulich gemeinet und hertzlich geliebt haben. Das bezeuget auch eine gantze burgerschafft allhier mit ihrem klagen und sehnlichem mitleiden, und lassen sich fast alle hören: „Es sey jetzt gleichsam ihr brodtvater dahin, durch welchen sie in gros und grösser auffnemen hetten kommen mögen.“ Ja freilich ist die warheit, wer es glauben wolte, es wirdt nicht bald einer kommen, der wöchentlich 2000 cronen ausslohnun unnd auffs bergwerck wenden wirdt, Gott geb es sey nutz oder schaden.

Denn nun dieses insonderheit zumelden, wie so gar grosse lust, lieb und gefallen, dieser fromme herr zu den bergwercken getragen, und was für einen reichen verstand er darzu gehabt, und wie treulich er das seinige daran gestreckt, das wo er nur von einem bergwerck auch wenss schon verlegen gewesen, gehöret, dasselbige nicht unversucht gelassen, solts auch noch in so wilдем gebirge gelegen, und noch was mehres gekostet haben. *Quid tentasse nocetur. Quae nocent, docent.*⁸⁶

Hie wil ich nu gar geschweigen, was er für sachen andersswo, sonderlich zu Guttenstein, angerichtet und gebawet, als eine sehr lustige wohnung, der sich auch ein fürst nicht schemen dürffte, müle, draatzieh, eisenhammer, glasshütte, sensenschmidte, etc. und ein wenig euch zubedencken erinnern, was hie nicht durch ihn angerichtet worden sey, von eröffnungs und gewältigung der gruben und stollen hie und zu Felschio Banya⁸⁷ und andersswo mehr: von erbawung der buchwercke, hütten, kupffer und eisenhammer. Item, des münzhauses und

⁸⁵ Felician mindvégig hűséges maradt császarához. A sírjánál most sok nemes személy képviseltette magát, valamint a város polgárai is, akik az elhunytban kenyéradó atyjukat veszítették el.

⁸⁶ *Quid tentasse nocetur.* = Mit ártana, ha megpróbálnád? *Quae nocent, docent.* = Ami árt, az tanít. Felician von Herberstein beruházásai: épített malmokat, kohókat, és rengeteget áldozott a bányák rendbetételére. Megerősítette Nagybányán és Felsőbányán a tárnákat, a bányaművek mellett pénzverdét is felállított. Feketebányán, ami jövétele előtt alig 200 lakossal rendelkező falucska volt, szintén épített kohókat, és vízművet, bányaművet alakított ki. Reuss a munkásoknak adott fizetésről is beszámol.

⁸⁷ Felsőbánya (ma: Baia Sprie, Máramaros megye, RO)

scheidgadens: vom holtz flößen, kolungen, und andern sachen so zur handlung nothwendig. Was war Fegkety Banya vor sieben jaren? Ein wilde wüsteney, itzt ists wie ein klein stedtlein, darinne sich auch offft 200 offft mehr und weniger personen erhalten, da gleichsfalls auch hütten, buchwerck, wasserkünste, etc. und dergleichen erbawet sind. So wol auch auffm Kaynick,⁸⁸ Leppisch,⁸⁹ Kyssmist,⁹⁰ etc. So wol auch zum theil zu Felschio Banya, welche handlung meisten theils erst nach Ihr G. widerkunfft vor 4 jaren in schwang bracht worden, ob sie schon zuvor auch gewesen. Bedenckt sonderlich allhier das grosse werck und die kunst in der gruben, was das für ein gebeude sey, unnd was für unkosten drauff gehen. Wie offft hat man am tag eine gesetzt, bald aber ander, bald es wider also versucht das wasser zu halten, und das ander zugeweltigen, biss jetzunder diese ganghafftige, durch den erbaren Christophorum Huber von der Woyza kunstmeistern, angegeben unnd zugerichtet ist, Gott gebe dass sie möge erspriesslich sein, welchs alles zuvor allhier nie gehöret, auch wol breit und weit nicht gesehen ist. Denn ja die grube dermassen aussgehawen, dass das wasser an etlichen örtern 60 an etlichen 50 lachter tieff und in die 500 lachter lang stehend gefunden worden, also das man im berge drinnen mit scyllen und kleinen känlein hin und her fahren kan, und nun in jares frist 68 ross vom tag oben in den schacht hinein in 200 lachter biss auffs wasser hernieder gelassen worden, so das wasser bringen, und Gott lob ein zimliche mass heraus bracht haben, welchs was es kostet, ein jeder abnemen kan. Wer weis wie viel der ross noch hinein müssen.

Dieses alles wenden Ihr G. auff, nicht geitzes oder gewinns halben, wie mancher das jenige so er etwa ein mal heraus bekommen, inn seine truhen legen würde, Gott gebe es fiele hernach obern hauffen oder nicht, sondern alles aus sonderlicher neigung unnd inclination zu den bergwercken und zu erhaltung land und leute, wie ich dann das mit warheit rümen und sagen kan, das Ihr G. allhier unnd andern hendeln, in die 1000 personen (ich rede allhier von deutschen unnd ausslendischen ohne was ungerische bürger, bawren und walachen sind in diesem umbkreiss) zu speisen unnd zu erhalten gehabt, derer einer 6 thaler, der ander 4 etliche 3, 2, 1 thaler wöchentlich zu lohn genommen, mancher 80 pfenning, und der aller geringste knab 60 ungerische pfenning, mehr dann ein halben thaler, derer doch wenig sind, da haben Ihre Gn. ihre eigene schmide, schneider, schlösser, zimmerleute, fleischhacker, tischler, schuster, müller, becken, döpffer, fuhrleute, und fast alle handtwerck, ohne was zu den bergwercken, goldkunst und müntzwesen gehört, summa, es gereicht dieses alles nicht allein dieser stadt zu mercklichem nutz, sondern auch gantz Siebenbürgen und dem umbligenden kreytz, sintemal Ihr G. das seinige, und was Gott geben im bergwercke trewlich unter die leute sprengete, die arbeiter willig zahlet, welche es wider unter die leute geben, und da einer unter denen solte mangel gelitten haben, hette es, da es unter viel 100 schlössern gewesen, herfür müssen, welches er auch mit zu besserung seiner eigenen erblender gethan hat, desswegen er dann auch, wie billich, hinwider von den bergleuten dermassen geliebt, geehret und gerhümet worden, dass sie Ihr G. ober 100 meil wegs nicht allein wenn sie auff sein unkosten

⁸⁸ Kapnik (ma: Cavnic, Máramaros megye, RO)

⁸⁹ Lăposbánya vagy Laposbánya (ma: Băița, Máramaros megye, RO).

⁹⁰ Kitz vagy Kisbánya (ma: Chiuzbaia, Máramaros megye, RO).

gefodert, sondern auch ultro frey unnd gutwillig hauffen weiss zugezogen, solt sich gleich mancher herein mit garten beholffen haben, unangesehen, das die reise weit, gefehrlich, und so zurechnen hindern türcken ist, für welchem sich sonst deutsche nation fürchtet. Solchs wirdt Ihr Gn. nun ein jeglicher bergmann rühmlich nachsagen, denn es ist je gewisslich war.⁹¹

Ob nun aber schon wenig nutzess bisher für solche Ihre Gn. mühe, sorg und fleis möchte erfolgt sein, wie denn bergwercke nicht alle jahr schütten können, so ist doch hieran kein zweiffel, das es nicht forthin, weils nun ins werck gebracht, unnd die tag gebew fast vollendet unnd eingestellet sind, geschehen solte, das hilff du getrewer Gott nach deinem willen, du theilest zeitliche güter aus, deines gefallens, machst arm unnd reich, wie du weisest, das es den menschen zu leib und seel noth ist.

Also han sich auch Ihr Gn. gegen andern leuten, beyde so bey ihr mit diensten und nicht verhafftet gewesen, freundlich, demütig und wolthetig gegen dem dürfftigen erzeiget. Sie han niemands verachtet, oder sich jemens zu gut düncken lassen, sondern jederman gerne mit rhat und that gedienet, den krancken personen aus ihrer eygenen apotecken, so viel müglich, umb sonst artzney mitgetheilet, so wol den bürgern als den unserigen, das dancke ich ihr auch und rhüme es billich. Die so etwa vom türcken gefangen unnd erledigt worden, nicht allein bey ihr am hof und tisch gehalten, sondern sie bekleidet, mit zehrung und ehrung versehen, und die mit gelegenheit weiter geschickt und promoviret, auch den faulen unnützen walachen in der thewren zeit getreyd für gereicht, und ihnen alle arbeit, robot und verdienste bezahlet, unangesehen das sie verpflichtet umbsonst zu dienen, und Ihr G. die proventus zu reichen, dafür sie doch nichts denn undanck von dem bösen gesindel wider empfangen hat, aber es ist kein wunder, der wolthaten wirdt bald vergessen. *Nihil citius senescit quam gratia.*⁹²

Letzlichen hat noch an ihrer g. eine sonderliche tugend herfür geleuchtet, die heist patientia, welchs kreutlein wol gut, aber nicht in allen garten wechst, damit er auch viel seiner widerwertigen überwunden und zu gutem gebracht, welchs auch, da es nicht geschehen, wir lengst aus dem lande hetten stampieren müssen. Ja hat ihm ehe offtmals selbst unrecht thun lassen, ehe er mit rechtem recht procediren, oder sich mit der nachbarschafft unnd bürgerschafft einlegen wollen, wie er dann oft geklagt, „Ach, hab ich hie nicht patientiam gelernet, so weis ichs nicht.“ Und den tag vor seinem ende sagt er, als wir eines unrühigen menschengedachten: „Wer jetzt in der welt mit ruhe leben unnd fort kommen wil, der mus nicht alleine niemands unrecht thun, sondern auch darneben viel unrecht leiden.“ Freylich: *Durum patientia frango. Qui nescit dissimulare, nescit imperare.*⁹³

---

⁹¹ A rengeteg befektetett pénz, energia, szorgalom ellenére nem volt nagy haszna a bányákból. Igen nagylelkű ember volt: a betegeknek saját gyógyszerárából adott orvosságot, vagy elküldte hozzájuk saját orvosát. Az oláhoknak is rendesen kiadta bérét, megfizette robotját és szolgálatait, bár ők hamar elfelejtették Herbersteint és jótetteit.

⁹² *Nihil citius senescit quam gratia* = Semmi sem évül el olyan hamar, mint egy szívesség. Reuss végül megemlíti Felician hatalmas türelmét, amely véleménye szerint olyan növény, mely nem minden kertben terem.

⁹³ *Durum patientia frango. Qui nescit dissimulare, nescit imperare* = Türelmemmel legyőzöm a nehézségeket. Aki nem tud színelni, nem tud uralkodni.

Das hat er auch gethan gegen seinen eigenen dienern und bergleuten, welche ihn offtmals in mutwilligen schaden geführet, in dem sie untrewlich gehauset, oder aber dem gesauff, wie der deutschen art ist, obgelegen, und ihre arbeit versaumet haben, und da gleich zu zeiten ein ernst mit der straff der gefengnis mit gelauffen, so hats ein tag oder zween gewehret, darnach war es vergessen. Was ist das auff die bösen buben? Warlich Gott wird solcher widerspenstigkeit, die sie an dem frommen herrn geübt, rechnen und wider vergelten, und werden noch wünschen, das Ihr G. noch lebten. Denn eben solcher undanck ist eine ursache, umb welcher willen Gott der herr solche patronos pflegt abzufodern, und aus den zeenen zu reissen. Tum demum intelligimus bona, quae cum in potestate habuimus ea amisimus. [...]⁹⁴

Dieweil dann niemands in diesem leben ohne sünde ist, so ist auch niemand ohne creutz, noth und todt, wie denn auch diese adeliche person, ihr sonderlich creutz und kranckheit gehabt hat.

Denn sie ist mit des hellischen fewers podagra⁹⁵ belestigt gewesen, darzu offt an febern, offt am calculo oder sand unnd andern kranckheiten zugleich mit gelegen, allermeist aber das unleidliche reissen cholicam in marck und beinen, auch im gantzen leib unnd allen gliedmassen empfunden, welche langwirige kranckheiten, ob sie schon zu zeiten nachgelassen, dass sie widerumb haben gehen können, ihn doch dermassen abgemattet, dass alle medicamina nichts geholffen, ob sie schon Ihr Gn. immerdar dess besten getröstet, es werde nicht noth haben.⁹⁶

Zween tag für seinem abschied, als er sich zimlich schwach befunde, schickten sie nach mir, da tröstet ich Ihr Gna. auss Gottes wort, wie sie auch sich selber, und redeten von allerley löblichen sachen, denn auch Ihr Gn. bey guter vernunft biss an ihr ende verblieben ist. [...] Da sprach ich: Es ist freylich keine bessere artzney denn die so in der bibel gefunden wird, darinne steht als in einem schönen lustgarten der baum dess lebens Jesus Christus mit allen seinen wolthaten, welcher von dem im waren glauben esse und trincke, der werde den todt nicht sehen ewiglich. Ja freylich, sagt er, ist das ein edles kreutlein, und colloquirete mit seinem gemahl und uns von schönen tröstchen sachen, liess auch zu zeiten eine schöne doch erbarliche weltliche history mit lauffen, sintemal diese adeliche person trefflich beredet und facundus gewesen, derer man mit lust und lieb zugehöret, und je mehr sie gered, je mehr hat man begird empfangen, ihr

⁹⁴ *Tum demum intelligimus bona, quae cum in potestate habuimus ea amisimus.* = Ahogyan senki sincs e világon büntelen, úgy senki sincs, kit a betegség elkerülne.

Felician urat a köszvény pokoli kínjai gyötörték, s amellett gyakran volt láza, illetve „calculus” és „sand” [vesekő, illetve vesehomok.] nevű betegségei is. A kólika is egész testét kínozza, és a gyógyszerek sem igen segítettek szenvedésein.

⁹⁵ Podagra = köszvény

⁹⁶ Felician utolsó napjai. Állapota ingadozott, néha jobban volt, és fel tudott kelni, majd ismét rosszabbodott az állapot. Cornelius Klognitzot, a pénzverde felügyelőjét kérte meg, hogy végakarátát teljesítse. Francia gyógyszerészétől, Daniel úrtól megkérdezte, mit gondol állapotáról, de a doktor őszintén felelt: láza egyre nő, és tüdeje gyenge. Felician tudomásul vette, hogy a halálán van. Feleségének azt mondta, halála után Szatmáron a gróf úrnál és nejeél talál majd védelmet, támogatást és szeretetet. Felesége megkérdezte, mi lesz a gyerekekkel, mire Felician papírt és tollat kért, hogy levelet írjon a fejedelemnek. Az, hogy mit is diktált le végül, az titok, Reuss nem árulja el. Utolsó óráit gyónással, imádkozással töltötte, miközben szerettei az ágya körül álltak.

ferner zu zuhören, lies sich mehr auff der senffte herumb tragen, und blieb so vernünfftig und bescheiden, dass er auch des herrn Ferdinandi grafen zu Hardeg⁹⁷ etc. und obersten in Zagmar,⁹⁸ hoffmeister und andern audientz und guten bescheid gabe, dessen wir uns höchlichen verwunderten, befahl auch dem herrn Cornelio Klognitz meinem lieben gefattern, wardein unnd münztmeister ernstlich, solchen seinen befehl und willen zu exequiren, welchs noch desselbigen abents geschach.

Eben desselben tages umb den abend, welchs war der 20. decemb[ris] als sich Ihr G. ohne zweifel schwach empfunden, fragten sie ihren medicum: „Domine Daniel.⁹⁹ Quid sentis de meo morbo?” Magnifice d[omine] aiebat medicus gallus, optime, wolt des besten trösten. Aber Ihr G. liessen nicht nach, sondern fragten gar ernstlich und baten, ihr die wahrheit zuberichten. Darauff antwortete der artzt: „Magnifice domine, natura est debilis: continua febris accessit, pulmones sunt laesi” etc. Darauff concludireten I. G. selber sagende: Ergo moriar, und bitte euch alle die ihr allhier stehet, ihr wolt nicht von mir weichen, sondern heute bey diser meiner disposition vorbleiben, ich verhoffe ein seliges stündlein, welchs mir mein herr Jesus Christus verleihen wolle. Ach das sey ferne, sagte ich, dass wir euch in diesem ewrem letzten paroxismo verlassen solten. Redet darauff sein liebstes hochbekümmertes gemahl an, mit diesen worten: „Liebe tochter (denn also pfleget er sie aus hertzlicher lieb zunennen) wenn mich ja der liebe Gott von dieser welt abfordert, so verfüg dich in Zagmar, zuvorhüten vieler nachrede und argwohns, da wirstu vom herrn grafen unnd seinem gemahl, alle lieb, gunst, schutz unnd beforderung befinden, bis zu seiner zeit, das du kanst weiter hienaus kommen.

Als sich aber die fraw I. G. gegen im mit freundlichen lieblichen worten erklerten, sagende: Was sie alda machen solte? Wir umbstehenden es auch für unbequemlich hielten, nicht zwar die fraw Ihr Gnaden, sondern anderer vieler armer leute halben, welche weren zerstreuet worden, besunne sich Ihr G. eines andern und sprach: Nun meine liebe tochter Magdalena, ich hab ja bissher deiner geschonet, als meines augapffels, und dich gar nichts lassen der berg sachen halben angelegen sein, und darob bemühen, doch wenn du wollest hie verbleiben, und dich der sachen unterfangen, biss zu deiner zeit, were es gar gut.

Darauff antwortete I. G. gemahl: Ja mein hertzallerliebster herr. Was werden aber die kinder (vermeinend die nachgelassenen herren zu Herberstein) darzu sagen, die sind nu gros und erwachsen, sagten I. G. Es sind alles deine kinder, sihe da hastu den herrn Cornelium, den herrn Theodorum und Stanislaum, die werden dir ja auch, wie mir, trewlich dienen, unnd las sie nicht von dir, sonderlich den stentzel. Denn ich habe bey dem bürsel trew gespüret. Ermanet derwegen den herrn Cornelium seiner zuvorgetanen eydespflicht, er wolle bey der fraw I. G. so wol trewlich nach seinem abschied als zuvor im leben handeln, und als jetzt gemelter Cornelius solchs mit eingereichter hand Ihr Gn. beiden zusagte, sprach

---

⁹⁷ Ferdinand von Hardegg gróf, 1591–1592-ig felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány, 1592–1594-ig győri végvidéki főkapitány, 1589–1592-ig szatmári és tiszántúli főkapitány. Vö. PÁLFFY, 1997. 1595-ben Győr feladásáért halálra ítélték és kivégezték.

⁹⁸ Szatmár város (ma: Satu Mare, RO).

⁹⁹ Daniel, Felician von Herberstein francia származású háziiorvosa.

Ihr G. seliger zu mir: Herr David. Das habt ihr gehört, des werdet ihr mit zeugnis sein, so war als ihrs wisset am jüngsten gericht zuvorantworten.

Bald darauff begerten Ihr G. von mir einen bogen pappir, feder und dinten, inwillens an ihr Fürstl. Durchleuchtig in Sieben Birgen zuschreiben, weil Ihr G. immer auff besser gesundtheit gehoffet, das er ihr Fürst. D. selbst ersucht hette, aber weil die hende beginneden zusinken und zittern, kondt er nicht mehr denn zwey wörter, illustrissime princeps, wol leserlich schreiben, doch hielten wir so viel an: Er solte auff einen reinen bogen pappir unten seinen namen schreiben, nachmals mir oder einem andern dictiren, was sein will sey nur summariter, es solte hernach ordentlich inn ein concept gebracht, auff den bogen geschriben und ihr F. D. zugesendet werden. Nein sagten Ihr G. das kan nicht gesein, nemet einen andern bogen pappir unnd schreibt, welchs geschach, und auch alsbald, doch nach Ihr G. abschied zu I. F. D. in Siebenbürgen gesendet ward.

Was aber dictiret unnd geschriben worden, ist hie unnoth zuerzehlen, denn es ward darinne gedacht, eines secreti, welchs Ihr G. in unserm abtrit nur einer einigen person, als dem herrn Cornelio bey eydespflicht vertrawet, das niemandes keinem, denn ihr Fürstl. Durch. zu entdecken.

Als nun dieses vorrichtet, und ich gleich wider zur thür dess grossen saals hienein gieng, sagten Ihr Gn. seliger: „Jetzt wil ich nun die weltlichen sachen einem andern befehlen, unnd mich hinfurt mit Gott bekümmern, beten, und das heilig abentmal zu einem seligen viatico mitneme“, dazu ich ihn zuvor ermanet hatte, lies sich derwegen mit seinem reissbettlein, mitten in den grossen saal tragen, und alle seine diener und wer dahin kam, umb ihn herstehen, thet seine confession öffentlich, ward drauff im namen Jesu Christi von mir absoluiert, unnd mit hertzlichem gebet und dancksagung mit dem waren leibe und blute Jesu Christi zu vergebung seiner sünden versichert, do er auch zuvor jeden allen von hertzen grund verziehen und vergeben, ward wiederumb an seine vorige stelle getragen, ruhete und schlief ein wenig [...]

Do es sich ein wenig verzog, und ein seufftzer dem andern folgte, knieten wir nieder sämptlich für das bette, beteten, einmal oder zwier für den betriesen, ein gebetlein sampt dem vater unser, und da wir das letzte mal beteten, und wieder auffstunden und zum bette trauten, thet er einen seufftzer, und entschlief also sehligklich im herrn Jesu, also das mans kaum vermerckte, welchen er auch zuvor, als er das abendmal empfieng, in dem gebetlein mit mir, seine seele zu trewen henden befohlen hatte.¹⁰⁰

Dieses ist geschehen, im 1590. jhare, den 21. tag decemb[ris] früe zwischen 4 und 5 uhrn, aetatis ipsius fünffzig weniger 15 tage, wie er kurtz zuvor vor seinem ende solchs selber gesagt hat, nach dem 14 kinderle ein vater worden ist.

Und so viel sey nun von dieser hohen adelichen verstorbenen personen, ihrer geburt und ankunfft, leben und wandel sampt ihren tugenden, dapffern thaten, krankheit und abschied gemeldet.

---

¹⁰⁰ Így ér véget Felician von Herberstein élete 1590. december 21-én, hajnali 4 és 5 óra között, életének 50. évében. Feliciannak két feleségétől összesen 14 gyermeke született.

Nun wollen wir auch zum andern von den lebendigen reden, und hören und lernen, wie wir uns solches alles [...] zu nutz machen sollen.¹⁰¹

Zum dritten, müssen wir nu auch (wie billich) unsers in Gott verstorbenen wolgebornen gnedigen herrn, herrn Reymundi freyherrn zu Herberstein, Neydberg unnd Gutenhaag, etc. nicht vergessen, sondern dessen auch rhümlichen (doch ohne heucheley) gedencken.

Es ist aber der wolgeborne herr, herr Reymundus freyherr zu Herberstein (seliger) unser gnediger herr und obrigkeit, auff die welt geboren im 1572. den 23. junii, ohne gefehr itzt für 20 jahren, in dem hochlöblichen ertzherzogthumb der untern Steyermarck auff Ihr G. gewesen eygenem schlosse, Gutenhaag, von hohen adeliches stammes eltern, die wir alle selbst wol gekennet, und viel gutthaten von ihnen empfangen haben, Gott helffe das wir dafür danckbar sein.

Der wolgeborne herr, herr Felician freyherr zu Herberstein, seliger, den wir jetzt ein jahr und eine wochen, vergangen, inn diese kirche zum grab beleytet, ist dieses unsers gnedigen herrn vater gewesen, welcher, was für ein fürtrefflicher, verstendiger, sinnreicher herr, er gewesen, in was legationen er gebraucht, und was für dapffere thaten er aussgerichtet, haben wir fürm jare in seiner leichpredigt gehört, und wir sehens noch teglich allhier für augen, und geniessen seines verstandes, raths und gaben noch samptlichen, unnd ist ohne noth jetzt mehr davon zureden, wir wollen ihn in Gott ruhen lassen.

Ihr G. selige fraw mutter ist gewesen, die wolgeborne fraw, fraw Barbara freyin, geborne von Hoffkirchen, etc. fromm, gottsfürchtig unnd wolthetig gegen den armen, sonderlich aber geneiget zu dem reinen wort Gottes, zu aller zucht, tugend und erbarkeit, wie menniglich auch bewust ist.

Drumb da ihnen der liebe Gott diesen ihren son herrn Reymundum verliehen, haben sie ihn alssbald zur heiligen tauffe bracht, inn welcher Ihme der rechte ewige beständige adel, als die unschuld unnd heiligkeit Christi mitgetheilet, und mit namen Reymundus genennet worden ist, ohne zweiffel ab eventu, das solcher namen ein omen gewesen, unnd recht reinen und stillen mund führen würde.¹⁰²

Folgende ist er auch neben seinen andern gebrüdern inn aller zucht, tugendt unnd erbarkeit erzogen: von jugend auff zur schule gehalten worden, wie uns wissend, dass es niemals an eigenen praeceptoribus gemangelt, welche sie zu födderst inn ihrem catechismo, nachmals in andern künsten unnd sprachen, so wol auch in guten sitten und tugenden unterwiesen haben, und haben hierinne das lob: der ehrwürdige und wohlgelehrte herr m[agister] Wolffgangus Götzius, seliger gedechtnis, mein collega, unnd dann herr Johan Erckitz,¹⁰³ beyder rechten

¹⁰¹ Ezzel véget ér az első gyászbeszéd első, történeti forrásértékű része, amelyet a családtagokhoz intézett vigasztaló beszédek, bibliai példázatok követnek. A kötet második fele, a Raymund von Herberstein felett mondott gyász- és vigasztaló beszéd első két fejezete szintén bibliai párhuzamok segítségével a szülőknek gyermekük elvesztése felett érzett fájdalmát tárgyalja. Raymund von Herberstein életéről és haláláról. Raymund, Felician von Herberstein legidősebb fia 1572. június 23-án született, és nem élte meg huszadik születésnapját.

¹⁰² Tanítója Wolfgang Götz, majd Johann Erck volt, akik erényre, hitre nevelték. Erck nem más, mint a nagybányai bánya- és pénzverőkamara ura. Anyja halála után Raymund Gutensteinből Szatmárra költözött, de a vidék rossz levegője miatt négy éven át igen súlyos betegségekkel küszködött: kólikája és bélköszvénye volt, végtagjait fájdalmas görcsök gyötörték, sokat szenvedett. Apja egészségesebb helyre, Gutensteinbe küldte.

¹⁰³ Johann Erck

d[octor] und dess Newsteterischen kammer, berg und münztwesens allhier zu Nagy Bania regierender herr, welche traun nicht geringen fleiss bey Ihr G. angewendet, also dass sie zimlich proficiret, und ihre lateinische argumenta und epistolia hat stellen können.

Die weil aber (wie ihr wisset) die jugend in diesen landen viel kranckheiten erdulden muss, also ist auch Ihr Gn. (seliger) hierinne nicht exempt gewesen, sondern, als die nach dem begrebnis ihrer fraw mutter, seliger, von Guttenstein wider herein kommen, im Zagkmar für 4 jahren in gar schwerliche und gefehrliche leibes kranckheiten gerathen, dass man sich Ihres lebens erwogen, unnd aus dazumal vielmal habtem fresel, cholica und darmgicht, endtlichen die contractur an henden unnd füssen erfolget, das war allbereit des todtes stachel, welchen Ihr Gn. nicht han überwinden können, biss sie darüber die welt gesegnet, darumb dann Ihr Gn. herr vater (seligen) bewogen, diesen ihren gewesenen eltesten sohn Reymundum hinaus gen [gegen] Guttenstein, als an einen frischern und gesündern orth zu schicken, da dann Ihr Gn. nichts desto weniger ihren herrn praeceptorem gehabt, und den privatis studiis obgelegen ist, wie es denn heist und sein sol: *Nulla dies sine linea*.¹⁰⁴

Da es nun ein wenig besser mit Ihr Gn. der gesundheit halben worden, ist sie alssbald in Italiam gen Paduam auff die alte berhümpfte universitet verschicket, allda neben desselbigem landes sprachen, so einem regenten mechtig dienet, unnd bey grossen potentaten ein ehre und rhum ist, auch die liberales artes zu studieren, da dann Ihr G. noch uber alle dort verordnete professores und gelehrte leute, als zu einem privat magistro, der jetzt hochgelehrte herr Johann Erck beyder rechten d[octor] zugegeben worden, damit Ihr Gn. je was nützliches aussrichten möchte, welches dann beschehen, denn sie allbereit die principia inn der vorgedachten sprachen geleget, so wol auch in andern künsten, und were kein zweifel gewesen, da Ihr G. wegen dess tödtlichen abgangs ihres herrn vaters, seligen, so schleunig nicht herein gefoddert worden were, Ihr Gn. in furtzer zeit nicht was dapffers in künsten und sprachen solte proficiret haben, denn etwas recht und volkömlich zulernen gehöret mehr zeit darzu, es heist: *Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo, sic homo fit doctus non vi sed saepe legendo*.¹⁰⁵

Als nun Ihr Gn. seligen von Padua neben dem hochgelehrten herrn d. hieren vociret unnd kommen, ist ihr bald durch freundliche unterhandlung beiderseits adelichen freundschaft, das regiment allhier, *tanquam legitimo haerede* uibergeben worden, welchs sie auch biss zu ihrem ende geführet und verwaltet hat [...]¹⁰⁶

¹⁰⁴ *Nulla dies sine linea.* = Ne múltjon el úgy nap, hogy nem tettél egyetlen tollvonást sem.

Ahogy állapota javult egy kicsit, a páduai egyetemre ment tanulni, a szabad művészetekkel foglalkozott, nyelveket tanult, és az egyetemi tanárok mellett vele volt magántanára, Johann Erck is. Páduai tanulmányait apja hirtelen halála szakította félbe.

¹⁰⁵ *Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo, sic homo fit doctus non vi sed saepe legendo.* = A vízcsepp lyukat vály a kőbe, de nem erővel, hanem azzal, hogy gyakran leesik, így lesz az ember is művelt: nem erővel, hanem gyakori olvasással.

¹⁰⁶ Báthory Zsigmonddal való jó viszonyára jellemző, hogy a bányák bérleti jogát a fejedelem meghosszabbította számára. Raymund is ügyesen intézte a bányák körüli teendőket, növelte a kohók

Sonderlich aber haben Ihr G. auch ein hertzliches gefallen an den bergwercken gehabt, die geliebt und befödert, umb lengern bestand derer wegen bey ihr fürstlichen durchleuchtikeit, herrn Sigismondo Bathori angehalten, unnd noch zu diesem 6 jahr, erlengerung erlanget, nicht alleine aber wie zuvor, sondern mit mehrer die bergleute freyheiten und anderen sachen, und wiewol es sich hierinne gestreubet, hat es doch seinen fortgang haben müssen, biss, was wälder, wasser, wiesen, bawren und andere sachen belanget, solchs durch eine fürstliche commission freundlich Ihr G. uberreicht, verglichen und beygelegt worden ist.

Es han auch Ihr Gn. die berghandlungen mit darzu tüchtigen personen unnd amptleuten vorsehen, uberreuter verordnet, lehnschafften im berg und bey der wasserkunst vorlihen, buchwerck unnd hütten vormehret, damit also das wesen nicht alleine im vorigem stande möchte erhalten werden, sondern das auch künfftiger zeit mehres nutzes darauss erfolgen möchte: und wiewol Ihr G. nicht alles jederman wird zu danck gemacht haben, Nam nihil a morsu sycophanico tutum, mus man sich doch daran nicht keren, der jederman recht und zu willen sein soll unnd kan, sol noch geboren werden, fromme hertzen aber werden solchs alles zum besten wenden und enden [...]

Denn do Ihr G. wegen fürfallenden geschefften den 23. septem[ris] in Zagmar vorreisete, begunten sich daselbsten Ihr G. ubel zufühlen, und als bald sie den 6. octob[ris] anheime kamen, klageten sie sich fast, unnd den 7. fielen si in gar schwerliche kranckheitwie ich gesagt, der vorige stachel dess todes, begünete wider lebendig zuwerden, unnd der vorige lungen schade¹⁰⁷ erregete sich daraus das husten, keichen und der schmerz so gros ward, dass auch das fresel etlich mal daraus erfolgete, wie dann keine kranckheit alleine sein will, sondern es folget immer eine der andern, biss zu letzt der todt so die letzte kranckheit ist, der sachen gar abhilfft.

Als sich meines erachtens dem 17. octob. todes schmerzten und angst sehen liessen, und ich zu Ihr G. gefoddert ward, sie aus Gottes wort zutrösten war sie warlich eyferig und ernst im gebet [...]

Es ist und wird mir gar wehe, lieber heb mich auffs bette: welchs da es geschach und zum bette getragen, und noch nicht recht nidergelegt ward, entschlief er sanfftiglich im herren dem jungen im arme, das es fast niemands gewar worden, welches beschehen im 1591. jahre, den tag Ursulae, welchs war der 21. octob. da er 19 jahr, 4 monat 2 tag alt gewesen, zwischen 10 und 11 frü, als er kaum 7 monat lang regieret hatte [...]

---

számát. Szatmárra utazott éppen, amikor rosszul lett. A diagnózis szerint kapkodva vette a levegőt, és óriási fájdalmakra panaszkodott. Hosszú szenvedések után október 21-én meghalt.

¹⁰⁷ Tüdővész

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BOBORY
2005 BOBORY Dóra: Batthyány Boldizsár (c. 1537-1590) és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecénátúra egy 16. századi magyar főúr életében. *Századok*, 137. (2005) 4. sz. 923–944.
- HUSZÁR
1975 HUSZÁR Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei I. (1526–1657). Magyar Egyetemes Érentár (Corpus Nummorum Hungariae) 3.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.
- KNESCHKE
1863 KNESCHKE, Ernst Heinrich: *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon*. Band IV. Leipzig, Friedrich Voigt, 1863. 318–321.
- KRUPPA
2004 KRUPPA Tamás: Erdély és a Szentszék kapcsolatai. *Hadtörténeti Közlemények*, 117. (2004) 4. sz. 1166–1193.
- KUMAR
1817 KUMAR, J. M.: *Geschichte der Burg und Familie Herberstein*. Wien, Carl Gerold, 1817.
- PASCU
1944 PASCU, Stefan: *Petru Ceret și Țara-Românească la sfârșitul sec. XVI*. Sibiu, k. n., 1944.
- PURKARTHOFER
1986 PURKARTHOFER, Heinrich: Geschichte der Familie Herberstein. *Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Schloß Herberstein bei Stubenberg 3. Mai bis 26. Oktober 1986*. Graz, 1986. (*Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs. Band 16.*)
- SZILÁGYI
1877 *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. III. kötet. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest: MTA Könyvkiadó Hivatala, 1877.
- SZIRMAY
1809 SZIRMAY Antal: *Szathmár vármegye fekvése, története, és polgári esmérete* Buda, a szerző kiadása, 1809.
- VERESS
1913 *Antonio Possevino della Compagnia di Gesù: Transilvania (1584)*. Szerk. VERESS Endre. Kolozsvár, 1913. (*Fontes Rerum Transylvanicarum 3.*)
- 1930 *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldavei și Țării-Românești*. II. kötet. Szerk. VERESS Endre. Bukarest, 1930.
- 1931 *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldavei și Țării-Românești*. III. kötet. Szerk. VERESS Endre. Bukarest, 1931.
- 1944 *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése* II. kötet (1576–1586). Szerk. VERESS Endre. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944.
- 1948 *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormánnyal (1581–1585)*. Szerk. VERESS Endre. Budapest, MTA Könyvkiadó Hivatala, 1948. (*Magyar Történelmi Emlékek 42.*)

WENZEL

1880 WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*
Budapest, MTA Könyvkiadó Hivatala, 1880.

WURZBACH

1862 WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums*
Oesterreich. Band. 8. Wien, 1862.

Pasquale Bruti tolmács kalandos prágai követsége 1596-ban

Az oszmán hadsereget a tizenöt éves háború kirobbanásának harmadik évében, 1595-ben mind a magyarországi, mind a havasalföldi–erdélyi hadszíntéren olyan súlyos kudarckok érték, hogy mindenki biztosra vette: az 1595 elején hatalomra lépett új szultán, III. Mehmed 1596-ban személyesen is hadba fog vonulni, kiköszörülendő az oszmán fegyvereket ért csorbát. A fegyvercsörgetés ellenére Konstantinápolyban nem zárták ki a gyors, és mindkét felet kielégítő béke lehetőségét sem, jöllehet a vallási előírások tiltották azon területek átengedését, ahol a müezzín egyszer már imára szólította a hívőket. Bár a császár kezét nem kötötték efféle előírások, a birodalom fejeként kötelességei közé tartozott a hit védelme, az eretnekek és a pogányok elleni harc. A béke lehetősége, annak ellenére, hogy a szembenálló felek által ajánlott feltételek nem sok esélyt hagytak a megegyezésre, szinte a háború kitörésének pillanatától kísértett az eseményekről beszámoló jelentésekben, híradásokban.

A sort a kérelhetetlenségről ismert Szinán pasa nagyvezír nyitotta meg, aki 1594. évi, Esztergom felmentésével, majd Győr elfoglalásával végződő sikeres hadjárata után megcsillantotta a békekötés lehetőségét II. (Habsburg) Rudolf (1576–1612) zavarodott prágai udvara számára. Feltételei azonban elfogadhatatlanok voltak a még korántsem térdre kényszerített ellenfél számára.¹ A prágai diplomácia ugyanakkor megsokszorozta erőfeszítéseit, és újabb államokat próbált bevonni a maga oldalán a harcba. Ennek eredményeként kötött szövetséget a császár az Erdélyi Fejedelemséggel 1595. január 28-án.² Báthory Zsigmond hadba lépésének következtében gyors sikereket arattak a keresztény fegyverek mindkét hadszíntéren.³ A Konstantinápolyban uralkodó frakcióharcokat jellemzi, hogy Szinánt – sikerei ellenére – elmozdították; ebben döntő szerepet játszott, hogy a két portai frakció más-más irányban képzelte el a keresztény világ ellen folytatandó háborút. A Ferhád pasa vezette érdekcsoport a tengeren, spanyol területek ellen akart csapást mérni, kihasználva a francia–spanyol háborút, míg a másik párt a szárazföldi háború mellett kardoskodott.⁴ Szinán bukása után utódja, Ferhád határozott lépéseket tett a koncepcióváltás érdekében. Az oszmán hajóhad azonban siralmas állapotban volt, sok idő kellett ahhoz, hogy megfelelő állapotba hozza a leromlott gályákat, újakat építsenek, felszereljék hadianyaggal és feltöltsék a legénység létszámát.

Konstantinápoly, miközben megtette a fegyveres előkészületeket az 1596. évi hadjárat és a fellázadt vazallusok, Moldva, Havasalföld és Erdély megrendszabályozásának érdekében, csausokat küldött Erdély fejedelméhez, kilátásba helyezve, hogy ha behódol, minden „bűnét” megbocsátja. A török követeket az 1596. év tavaszán elhalálozó Szinán helyébe lépő Ibrahim pasa nagyvezír küldte, aki

¹ IVANICS, 1992. 183–199.; TÓTH, 2000. 167–168.

² Aktáit I. GOOSS, 1911. 218–235.

³ Ennek legújabb összefoglalását I. TÓTH, 2000. 181–185.

⁴ TÓTH, 2000. 63–66.

Ferhád pasa álláspontjához állt közelebb, és kezdettől fogva szorgalmazta a békekötést a császárral.

Ibrahim lépéseit támogatta Edward Barton angol követ, aki Erzsébet királynő megbízásának megfelelően minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy az oszmán hadigépezetet a Földközi-tenger irányába, Spanyolország ellen fordítsa.⁵ Lépéseit magyarázza, hogy az Armada Anglia elleni támadása óta néhány év telt csak el, és nem lehetett tudni, hogy II. Fülöp spanyol király (1556–1598) mikor dönt a szigetország elleni újabb invázióról. A követ törekvéseit azonban nem koronázta siker, a Porta végül Szinán eredeti elképzeléseinek megfelelően, egy Magyarország és Erdély ellen indítandó hadjáratról határozott, bár a konkrét hadművelési tervről a portai vezetés még a hadsereg elindulása után sem döntött.

Az oszmán diplomácia lépései a szövetségesek megosztására irányultak, a Portának ugyanis nemcsak azzal kellett számolnia, hogy keresztény alattvalói az első adandó alkalommal megtagadják az engedelmességet és a Habsburgok mellé állnak, hanem azzal is, hogy Lengyelország belép az oszmánellenes ligába. III. Zsigmond (1587–1632) felesége ugyanis Károly főherceg lánya volt, és az a veszély fenyegetett, hogy a Habsburg–Wasa dinasztikus kapcsolat katonai szövetséggé érik.⁶

A térség egyik legfontosabb szatellit államával, Erdéllyel gyakorlatilag soha nem szakadtak meg a kapcsolatok; 1596 júniusának végén vagy talán július elején, tehát még a főserég Magyarországra érkezése előtt, de már a harcok kellős közepén, a Porta Gyulafehérvárra küldte Ali csaut. Ali és két társa, Hüszein és Mehmed, akik egymás után érkeztek, azt kapta feladatuk, hogy rábírja Báthory Zsigmondot a meghódolásra.⁷ A két követ útja olyan nagy nyilvánosságot kapott, hogy egy olasz szerző, Bernardo Beccari *Relazione* című művében még a szultán állítólagos leveleit is közölte.⁸

Aliékkal egy időben indult útnak Edward Barton, aki akarata ellenére kényszerült elkísérni a szultánt a magyarországi hadjáratba. Bár hasztalanul próbálta rávenni III. Mehmedet a háború befejezésére, azt mégis sikerült elérnie, hogy átadják a konstantinápolyi császári követség életben maradt tagjait (a császári követ, Friedrich Kreckwitz nem sokkal szabadlábra helyezése után meghalt), összesen 32 személyt, akik közül huszonheten Konstantinápolyból érkeztek, öten pedig Budán csatlakoztak a kísérethez.⁹ Őket kísérte el oszmán részről Pasquale Bruti dragomán.¹⁰ Pasquale Bruti személye és követsége körül sok a homályos részlet. A prágai velencei követ jelentéseiben Brutiként bukkan fel, míg konstantinápolyi kollégája, Marco Venier¹¹ Dabriként emlegeti. Az ellentmondást egy 1591 decemberében kelt követjelentés oldja fel, amely arról tudósít, hogy Pasquale Dabrit, aki

⁵ VÁRKONYI, 2000. 112.; 114–116. és NIEDERKORN, 1993. 111–128.

⁶ A liga tervéről NIEDERKORN, 1993. 487.; VERESS, 2001. 153.; 167–169.; 171.; 188.; 189–191.; 193.; 197.; KRUPPA, 2004. 101–106.; 135–136.; 150–151.; 158–159.; 161–163.

⁷ Útjával, illetve az 1594 vége és 1597 nyara közötti erdélyi–oszmán békealkudozásokkal külön tanulmányban foglalkoztam. KRUPPA, 2003. 603–651.

⁸ Bernardo BECCARI: Lettera scritta dal gran turco al prencipe di Transilvania. Bologna, é. n.

⁹ A követségről: Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai. Bratislava, 1982.

¹⁰ ASVe Senato. Germania, filza. 26, ff. 49r–v.

¹¹ Marco Venier bailo (1595. szept. 1.–1597. jan. 14.).

a néhai Christophoro Bruti rokonságából vagy háza népéből származik, dragománná tették.¹²

A velencei jelentésekben viszonylag gyakran bukkan fel egy portai tolmács, Christophoro Bruti neve, aki rokona volt a moldvai kancellárnak, Bartholomeo Brutinak. Ez utóbbi óriási szerepet játszott az 1580–1590-es évek fordulójának moldvai eseményeiben. Elsősorban az ő befolyásának és erőfeszítéseinek tudható be, hogy Péter, illetve Jeremia Moghila moldvai vajdák nemcsak a jezsuita rend megtelepedését engedélyezték éppen akkor, amikor a medgyesi végzések alapján kitiltották őket Erdélyből, hanem azt is lehetővé tették, hogy kollégiumot alapítsanak. Bartholomeo kulcsszerepet játszott abban is, hogy a Porta meghosszabbította az 1590-ben (?) lejárt oszmán–lengyel békét. A moldvai kancellár nem sokkal később azonban életével fizetett igen tevékeny, a Habsburg és lengyel érdekeket a Porta rovására érvényesítő külpolitikai orientációváltásért. Az előzőtt Péter helyébe lépő Áron nemcsak felszámolta a jezsuita kollégiumot, és visszaadatta a protestánsoknak korábban elvett templomaikat, hanem a vajdaság rekatolizációjában aktív szerepet vállaló Bartholomeo Brutit is kivégeztette. Rokona, Christophoro nyomban lépéseket tett annak érdekében, hogy megbosszulja halálát,¹³ nem sokkal később azonban ő is elhalálozott. Helyébe Bartholomeo testvére, Pasquale lépett 1592-ben.¹⁴

Pasquale Dabri neve, de hívjuk ezentúl inkább Brutinak, nem bukkan fel annyiszor a jelentésekben, mint elődjéé, Christophoróé vagy a „dragomano Pasquale”-ként emlegetett portugál származású Pasquale Naoné, aki negyven évig szolgálta a Portát; ennek egyrészt az lehet az oka, hogy 1596-ban még alig néhány éve volt hivatalban, másrészt, hogy megbízatásait közmegegyezésre töltötte be. Nem tudjuk, hogy a velencei származású dragomán mikor állt Barton szolgálatába – elképzelhető, hogy még Bartholomeo, illetve Christophoro ajánlotta figyelmébe –, az angol követ mindenestre őt bízta meg 1596-ban a szabadon bocsátott foglyok Bécsbe kísérésevel, majd kapcsolatba kellett lépnie először Mátyás főherceggel, azután a császárral. Bruti július 20-án Bartonékkal együtt indult el Konstantinápolyból, de az indulásról beszámoló *baile* szavai (azt írta, hogy „közülünk”), arra engednek következtetni, hogy a dragomán a Köztársaságot is tovább szolgálta.¹⁵ Ettől kezdve kizárólag a prágai velencei követ beszámolóira támaszkodhatunk, mivel csak ő említi jelentéseiben Brutit.

Megérkezéséről szinte naponta értesítette a velencei követ a dózsét. Két nappal az egykori császári követség személyzetének Bécsbe érkezése után már azt is tudta, hogy a küldöttség először Miksa főherceget kereste fel. Prágába október 8-án érkeztek meg, a gyanakvó császár azonban nem akarta fogadni őket, mivel úgy gondolta, hogy kémkedni jöttek, ezért más forrásból is ellenőrizni akarta, mi újtuk igazi célja, és tulajdonképpen kinek a megbízásából jöttek. Ezért visszairányította Brutiékat Bécsbe, hogy ott várakozzanak. Vendraminnak nemsokára azt

¹² Szó szerint „Pasquale Dabri fu del 9 (quondam) monsignore Christophoro Bruti”. Tehát nem egyenesági leszármazottja, hanem rokona, ami ez esetben jelentheti a tágabb értelemben vett rokonságát, a háza népét is. ASVe Senato. Constantinopoli, Rubricari D4, 245v.

¹³ A jelentésekből sajnos nem derül ki, hogy pontosan milyen rokonsági viszonyban voltak egymással.

¹⁴ A Brutikról ASVe Senato, Constantinopoli, Rubricari D4, regg. 8, ff. 3v–4r, 32v, 46v–47r, 179r, 196v–198v.

¹⁵ ASVe Senato. Constantinopoli, filza 43, ff. 360r.

is sikerült megtudnia, hogy a követséget vezető tolmács, vagyis Bruti velencei származású.¹⁶ A dragománt majdnem egy teljes hónap eltelte után hívta csak vissza Bécsből a császár, miután más, sajnos meg nem nevezett forrásból ellenőrizte a Bruti által elmondottakat. Ezek szerint a követségre Barton erőfeszítéseinek köszönhetően került sor, akinek indítékairól fentebb már szóltam.

A velencei követnek sikerült megtudnia, miről folyt a szó az első kihallgatáson; információi szerint Bruti Barton és az őt támogató Ibrahim pasa nagyvezír megbízásából a császár tudomására hozta, hogy Eger eleste és a mezőkeresztesi vesztes ütközet után a Porta nem hajlandó az addigi feltételekkel tárgyalni egy esetleges békéről.¹⁷ A nagyvezír felhívta II. Rudolf figyelmét arra is, hogy Konstantinápolyban tökéletesen tisztában vannak azzal, hogy Felső-Ausztriában igen nagy a pánik, ahol attól félnek, hogy Eger után az ausztriai területek következnek, és hogy a katonák között lázadás tört ki, akik nem voltak hajlandók a magyarországi harctérre vonulni, és azzal fenyegetőztek, hogy a kormányzat ellen fordulnak. Más részről, folytatta a követ Brutit idézve, az oszmán csapatok készen állnak további terjeszkedésre a magyar végvidék irányában, amelyben komoly tatár segítségre is számítanak, akiket, ha Magyarországra vonulnak, bajosan tudnak feltartóztatni, mivel sem Kassán, sem Tokajban nem áll rendelkezésre elegendő lőszer és egyéb hadianyag. A történekeért kizárólag a császárt terheli a felelősség – összegezte Vendramin a mondottakat –, aki elszalasztotta a kedvező alkalmat a békekötésre, mert nem használta ki a török sereg balkáni nehézségeit.

Egy héttel később a velencei követnek sikerült személyesen is találkoznia Brutival, aki ekkor beszámolt neki a Porta szándékairól és az oszmán hadsereg állapotáról, amely jöllehet nagy létszámú – Bruti szerint 200 000 fő – nem rendelkezik megfelelő számú ostromágyúval. Az egyes fegyvernemek tagjai között feszült a hangulat, a szpáhik és a janicsárok több alkalommal is majdnem összecsaptak egymással. A dragomán arról is tájékoztatta Vendramint, hogy Miksa főherceg, illetve a császár megbízottai több alkalommal is tárgyaltak vele, de teljesíthetetlen feltételeket szabtak a béke érdekében; azt követelték, hogy a szultán adja vissza – az egri és a mezőkeresztesi siker után – Egert és Győrt. Bruti szerint ahhoz, hogy béke legyen, a császárnak vissza kellene adnia Esztergomot és Vácot, és ráadásul még egy nagyobb összeget is.¹⁸ Helyzetértékelése szerint a tárgyalások nehéznek ígérkeznek, mivel Győr és Eger oszmán kézre jutásával a császár elvesztette két szemét Magyarországon. Vendramin a dragománt feltétlenül megbízható embernek tartotta, bár, mint írta, a császári megbízottaknak nem tudta megerősíteni a Bruti származásáról kapott információkat, mivel már négy éve elhagyta hazáját.¹⁹

Néhány nappal később újra találkozott a tolmáccsal, aki négy levelet vitt magával; kettőt a császártól és tanácsosaitól, pontosabban Bartholomäus Pezzen egykori konstantinápolyi rezidenstől Barton számára, és kettőt Ibrahim pasa nagyvezírnek. Bruti szerint Pezzen igen jó kapcsolatokat ápol a nagyvezírral, akinek néhány hónapja levelet is írt, választ azonban eddig nem kapott tőle. Mostani levelében Pezzen Szinán pasát tette felelőssé, az ő kegyetlen természetét okolva a

¹⁶ Bruti megérkezéséről HURMUZAKI, III/2, 1888. 226 és ASVe Senato. Germania, filza 26, ff. 61r–v, 69v.

¹⁷ 1. sz. irat.

¹⁸ 2. sz. irat.

¹⁹ 3. sz. irat.

kirobbant háborúért.²⁰ Szinánt egyébként Báthory Zsigmond fejedelemnek küldözgetett leveleikben a szultán és a díván pasái is bűnbakként állították be.²¹

A dragománnak nem volt túl jó véleménye tárgyalópartnereiről: nem értette, miért ragaszkodnak irreális feltételeikhez, az elfoglalt várak visszaadásához, cserébe – végső engedményként – Esztergom, Vác és a többi megvívott hely átadását ajánlva fel. Bruti úgy gondolta, a császár nincs abban a helyzetben, hogy feltételeket szabjon, ezért annak sem érezte értelmét, hogy kevés tiszteletet adva rövid és udvariatlan sorokban tájékoztassa álláspontjáról Bartont és Ibrahim pasát. Küszöbön áll egy újabb hadjárat – írta a követ a dózsénak – ezúttal Bécs ellen. A védekezéshez nincs pénz, bár a birodalmi rendek készek követni a császárt a háborúba, de csak abban az esetben, ha személyesen vonul hadba.²² A császár nehéz helyzetében Lengyelországhoz fordult, hogy rávegye, csatlakozzon a törökellenes ligához. A dragomán azonban biztos helyről tudja, hogy a híresztelések minden alapot nélkülöznek, Zamoyski kancellár kitűnő kapcsolatot ápol Konstantinápolyal, és a lengyeleknek eszük ágában sincs kockára tenni a Portával kötött igen törekeny békét.

Súlyosabbnak bizonyultak azonban azok a gyanúsítások, amelyek Velence anyagi szerepvállalásáról szállingóztak; amikor Bruti nekiszegezte a kérdést Vendraminnak, a követ nem győzte hangsúlyozni, hogy a Köztársaság mindig is nagy hangsúlyt fektetett az Oszmán Birodalommal ápolt a jó viszony fenntartására.²³ A híresztelések azonban nem nélkülöztek minden alapot, mert bár a háború a szárazföldön folyt a Habsburg Birodalom ellen, a fegyverek a velencei területek szomszédságában dörögtek. A háború is Horvátországban, a velencei fennhatóság alatt álló területek közvetlen szomszédságában tört ki. Nem uralkodott teljes béke a tengereken sem; az uszkókok állandó problémákat okoztak.²⁴ Ráadásul az akkor hatalmon lévő Ibrahim pasa a Porta azon frakcióját vezette, amely a háborút a tengeren akarta folytatni a pápaság, Velence és Spanyolország ellen. Ezért nem volt mindegy a spanyolok számára sem, hogyan végződnék Bruti tárgyalásai Prágában. San Clemente prágai spanyol követ azt nehezményezte, hogy éppen az angol királynő ügynöke közvetíti a császári udvar és a Porta között.²⁵ Vendramin beszámolójából kiderül, hogy a császári udvar pont a békétárgyalásokat használta fel arra, hogy megsürgesse a spanyol pénzügyi segílyt, attól félt ugyanis, hogy a szultán a következő évben, kihasználva az egri és a mezőkeresztesi sikert, Bécs ellen vonul.²⁶ Brutival némi habozás után ezért álltak szóba; a tárgyalások azonban nem haladtak előre, és Prágában attól tartottak, hogy nemcsak hogy Győr és Eger visszaadásába nem fog belemenni a Porta, hanem még az addig elfoglalt oszmán erősségeket is visszaköveteli, sőt még hadisarc vagy adó fizetésére is igényt tart. A császári udvar szorult helyzetbe került: Mezőkeresztesnél az összes felszerelés a csatamezőn maradt, ráadásul elesett Eger vára is. Ha a császár békét

²⁰ 4. sz. irat.

²¹ KRUPPA, 2003. 645., 649.

²² 3. sz. irat.

²³ 4. sz. irat.

²⁴ Túlzás nélkül állithatom, hogy a konstantinápolyi követjelentésekben, kevés kivételtől eltekintve, sokkal nagyobb teret kaptak a kalózokról szóló hírek, mint a magyarországi hadiesemények. ASVe Senato. Constantinopoli, passim.

²⁵ 5. sz. irat.

²⁶ 5. sz. irat.

kér, azzal a Porta számára – amely már szervezte a következő évi támadó hadjáratot – világossá teszi, hogy katonailag meggyengült, és képtelen a komoly védekezésre. A császárt ráadásul nyugtalanította, hogy bár Eger eleste után az oszmán fegyverek már Lengyelországot is fenyegették, ebből nem következett egyértelműen az, hogy a korábban vonakodó lengyelek belépnek az oszmánellenes ligába. A Porta ugyanis csábító ajánlattal állt elő, amelynek lényege, hogy Moldva után Erdély is félig lengyel hűbérbe kerül.²⁷ Jóllehet az oszmán ajánlat komolyságával kapcsolatban felmerülhettek kételyek, III. Zsigmond és II. Rudolf viszonya olyan feszült volt Miksa főherceg lengyelországi trónkövetelése, illetve a két román vajdasággal kapcsolatos alig leplezett lengyel aspirációk miatt, hogy Prágában nem zárták ki egy lengyel–oszmán szövetség létrejöttét sem. A kölcsönös bizalmatlanságot nem enyhítette az sem, hogy éppen ebben az időben járt egy császári követiség Lengyelországban, hogy elsimítsa az ellentéteket.²⁸

Bruti követsége ezért kapóra jött az udvarnak. A nyilvánvaló oszmán fenyegetés a német birodalmi segély megszavazását könnyítette meg, az esetleges békekötés lehetősége pedig mind a spanyol udvart, mind a Szentszéket további anyagi segély folyósítására ösztönözte. A követjelentésekből sajnos nem derül ki, hogy végül milyen eredménnyel zárultak a tárgyalások, bár Vendraminnak a dragománra bízott leveleivel kapcsolatos szavai sejtetni engedik, hogy a császár nem adott esélyt a megegyezésre, azaz a tárgyalás – a kor bevett szokása szerint – pusztán az időhúzást, a diplomáciai mozgástér növelését szolgálta.

Ezt támasztja alá, hogy néhány nappal később Rudolf magához kérte a velencei követet és hosszan elbeszélgetett vele a már négy éve folyó háborúról, majd nekiszegezte a kérdést, hajlandó-e Velence segíteni. A követ kitért az egyenes válaszadás elől, de ígéretet tett, hogy a császár kérését továbbítja a dózsénak.²⁹ A beszélgetés a császári udvar által indított diplomáciai offenzíva része volt; nem sokkal később fel is bukkantak Velencében a császári megbízottak, Arideo Burguntio császári pohárnok és Bernardino Rosso titkár. A jegyzőkönyvek szerint 1597. január 31-én hallgatta meg őket a tanács.³⁰ Udvariassági gesztusokon kívül azonban semmit nem kaptak. Bruti követjárása ugyanakkor alkalmat adott a császári udvarnak, hogy nyomást gyakoroljon a spanyol királyra, aki a fentebb említett okokból nem akart háborúba keveredni a Földközi-tengeren.

Közben Bruti és kísérete is elindult Belgrád irányába, útja azonban tragikusan végződött: Hasszán pasa, aki azért időzött Belgrádban, hogy a nyári oszmán offenzívát előkészítse, lefogatta, majd nem sokkal később, tisztázatlan körülmények között kivégeztette. Vele együtt fogságba vetette az éppen akkor a városban tartózkodó Ali csaust is, aki Gyulaféhevárról igyekezett a török fővárosba. Hasszán lépésének hátterében portai frakcióharcok húzódtak meg; a mezőkeresztesi csata után ugyanis Ibrahimot leváltották és átmenetileg a Szinán irányvonalát követő pasák kerekedtek felül. Közéjük tartozott a katonák között népszerű Hasszán szerdár³¹, aki az angol követ és Ibrahim pasa által kezdeményezett követségben az oszmán érdekek elárulását látta. Valószínűleg úgy gondolta, hogy radikális és bru-

²⁷ 6. sz. irat.

²⁸ KRUPPA, 2004. 22., 27., 121., 150–151.

²⁹ 7. sz. irat.

³⁰ ASVe Collegio. Esposizioni Principi, regg. 9 (számozatlan).

³¹ A hadjárat vezetője.

tális fellépése lehetetlenné teszi az amúgy is akadozó tárgyalásokat. Alig ért azonban haza, a szultán újra Ibrahimot tette meg nagyvezírnék. Hasszán szorult helyzetbe került, a fordulat után ugyanis attól tartott, hogy Bruti kivégzése miatt magára vonja a szultán haragját, ami könnyen az életébe kerülhetett. Ibrahim minden megtett annak érdekében, hogy ez be is következzen, az elkeseredett viszálykodás még 1597 őszén is tartott. A nagyvezír két ízben is kísérletet tett arra, hogy kivégeztesse Hasszánt: ennek érdekében elővette Bruti ügyét. A védekezni kényszerülő Hasszán azt bizonygatta, többek között a velencei követ dragománjának is, hogy Bruti nem halt meg, ellenkezőleg, Galaçiban tartózkodik, és hogy az egészet az Ibrahim pasával szövetséges Barton találta ki, hogy lehetetlenné tegye a helyzetét.³² Forrásainkban ez alkalommal bukkan fel utoljára a szerencsétlen sorsú dragomán.

Bruti prágai útja mindazonáltal nem volt hiábavaló, mivel némi eredményt hoztak a fentebb bőven említett tárgyalások. Ezt bizonyítja Giovanni Marini egy 1597 augusztusában kelt érdekes beszámolója.³³ Marini Habsburg ügynök volt, aki jelentéseket küldözgetett Bécsbe és Prágába az erdélyi udvarból a háborús eseményekről, az erdélyiek hangulatáról, az udvari intrikákról, illetve továbbította a két román vajdaságból érkező híreket. Ő számolt be Nicolo di Luca júliusi konstantinápolyi útjáról is, amelyre Bruti prágai tárgyalásai következtében került sor. Az útról kizárólag Marini leveléből tudunk. Nem világos, hogy Lucát milyen megbízással látták el, sem azt nem tudjuk, kivel tárgyalt, sem azt, hogy milyen sikerrel. A jelentésből mindenesetre kiderül, hogy Nicolo di Luca nem hivatalosan ugyan, de követként kereste meg a Portát. A követség igazi célja valószínűleg a hírszerzés volt, amelyre a Dunántúlon operáló császári seregnek nagy szüksége volt. Prágában megnyugvással értesülhettek legkésőbb szeptember elején arról, hogy ezúttal nem kerül sor egy előző évihez hasonló szultáni hadjáratra, amitől pedig eléggé tartottak, különösen az előző évi veszteségek után.

Bruti és Luca tárgyalásainak további dokumentumai sajnos nem maradtak ránk, az előbbi követségéről másodkézből, az utóbbiéről útja pusztán tényén túl semmit nem tudunk. De azok az adatok, amelyek megmaradtak, beszédesen tanúskodnak arról, hogy a tizenöt éves háború hadi eseményei alatt a diplomáciai kapcsolatok még a háború legnagyobb nyílt mezei ütközetének évében, 1596-ban sem szakadtak meg, a két fél folyamatosan nyitva hagyta a kaput a békekötés számára, ugyanakkor túlzó és elfogadhatatlan feltételeket szabva.

---

³² ASVe Senato. Dispacci, Constantinopoli, filza 45 (copia 11), 225, filza 46 (copia 12), 98–100.

³³ KRUPPA, 2005. (s. a.)

FORRÁSOK

1.

Francesco Vendramin prágai velencei követ

Tommaso Contarini velencei dózsénak

Prága, 1596. november 13.

(ASVe Senato, Dispacci. Germania, filza 26, ff. 113r-v, eredeti)

1. Megérkezett Bécsbe Pasquale Bruti dragomán, aki megerősítette, hogy a béke ügyében jött tárgyalni a császárral. – 2. A katonai helyzet súlyos, a következő évben a tatárok támadása fenyeget. – 3. A végvárakban nincslegendő hadianyag

Serenissimo principe

[1.] Essendosi trattenuto alquanti giorni in Viena³⁴ Pasqual Bruti dragomano dell'ambasciatore d'Inghilterra di ordine di Sua Maestà, è stato richiamato ultimamente a questa corte, dove comparso parla delle cose de Turchi in conformità di quello, che s'è inteso d'altre parti. Afferma la dispositione ch'essi tenevano di far la pace con Sua Maestà Cesarea quando fermati nella Bulgaria, et nella Servia una gran parte di questa estate incontravano molte difficoltà di comparere armati nell'Ongaria con quella quantità di militia, che stimavano necessaria alla riputazione, et alla sicurtà della propria persona del gran signore.

[2.] Aggiunge, che l'ambasciatore d'Inghilterra tenendo ordine dalla sua regina di procurar efficacemente la pace haveva ridotte le cose a tal termine colla restitutione di quei alemani, che proponendosele honeste conditioni all'hora, non sarebbe indubitamente seguita la perdita di Agria³⁵, ne la disfatta di quest'essercito che il gran signore inclinava di ritornarsene a Costantinopoli, ma che eccitato da i suoi si risolse di passare inanzi che al presente essendo alterata la conditione delle cose con questi importantissimi successi non si poteva trattar più di quella maniera, come si sarebbe trattato prima. Che se sarà ordinata da Sua Maestà alcuna cosa, egli si rende certo, che dall'ambasciatore suo si ripiglierà il negozio, et che s'attenderà a ridurli in qualche buon stato, ma però con partiti differenti da i primi, et disavvantaggiosi senza alcun dubbio per Sua Maestà Cesarea in tanto questa gente dell'Austria Superiore³⁶ sollevatasi in arme non ha voluto obedir fin'hora ai commandamenti imperiali che erano di passar ai confini dell'Ongaria in ordinanza per appresentarsi all'obedientia de i capitani.

[3.] Stanno tuttavia armati in gran numero divisi in molte compagnie per quei villaggi mormorando, et minacciando valendosi della vittoria, et della vicinità della militia turchesca per sopprimer il rigor dei ministri, et della giustizia, ne si trova partito fin'hora d'acquietarli, et di viarli[?] con desterità, et con persuasioni alla lor debita obedientia. Dall'altra parte s'intende, che turchi incominciavano ad allargar i suoi confini, et che oltre alle continue corrarie de tartari nell'Ongaria Superiore³⁷ avanzavano assai paese per la via delle contributioni, poichè compartivano ai altri

---

³⁴ Bécs (Wien, Ausztria)

³⁵ Eger (H)

³⁶ Felső-Ausztria (Oberösterreich, Ausztria)

³⁷ Felső-Magyarország

villaggi lontani di molte leghe il peso di somministrar danari per servitio della lor militia. Con che andavano ampliando il suo acquisto con ruina di quei populi, et levandoli per questa via dall'obedientia di Sua Maestà Cesarea temandosi ancora, che le provisioni, che possano esser fatte in particolare da quelli di Cassovia,³⁸ et di Toccai,³⁹ non siano bastevoli per mantener diffesi quei confini, et quelle campagne contra gli inimici. Onde siano costretti di accomodarsi di qualche maniera per non cader in quell'infelice stato, nel quale si sono ritrovati, et si ritrovano molti baroni, et nobili di Agria colla perdita della robba, et della vita, o della libertà insieme. Havendo havuto da buona parte il summario di una breve relazione fatta dal collonello Orfeo per il signore duca di Baviera⁴⁰ del vero successo della battaglia l'ho stimata cosa meritevole di mandarla, sicome faccia colle presenti reverentemente alla Serenità Vostra. Gratie etc.

Di Praga alli 13. di Novembre 1596.

Di Vostra Serenità

Francesco Vendramin cavaliere ambasciatore.

CÍMZÉS: Al Serenissimo Principe di Venetia etc. Signore colendissimo

2.

**Francesco Vendramin prágai velencei követ
Tommaso Contarini velencei dózsénak**

Prága, 1596. november 20.

(ASVe Senato. Germania, filza 26, ff. 120r-121r; *eredeti, közölve angol fordításban BROWN, 1897. 242-243., kivonatosan: HURMUZAKI III/2, 1888. 226.*)

1. *Vége sikerült találkozni a dragománnal, aki elmondta, hogy az oszmán hadsereg folytatja előkészületeit a következő évi hadjáratra.* – 2. *A szultán Hatvan elfoglalása miatt változtatott eredetileg Erdély ellen irányuló hadjáratán.* – 3. *Az angol követ mindent megtesz a béke érdekében.*

Serenissime Princeps

[1.] Essendo venuto finalmente a ritrovarmi Pasqual Bruti dragoman dell'ambasciatore d'Inghilterra mi ha tento prima diversi ragionamenti in gran parte conforme a quelli, ch'io scrissi con altre mie reverentemente alla Serenità Vostra. Poi mi ha soggiunto che il signor Turco si fermerà indubitatamente in Belgrado⁴¹ questa invernata, et che, per quanto lui crede, non sia per partirsi di questi paesi se non si vede il fine di questa guerra aggiongendo, che oltre ai altri rispetti le sarebbe di troppo gran interesse l'entrar hora in Constantinopoli, dovendo far un presente a tutta la milizia rassegnata nei libri pubblici a tanto per testa ritornata che si dalla guerra la sua persona, conforme all'uso antiquo della

---

³⁸ Kassa (Košice, SK)

³⁹ Tokaj (H)

⁴⁰ V. Lajos bajor herceg (1579–lemond 1597)

⁴¹ Belgrád (Beograd, SCR)

casa Ottomana crede però, che la sultana madre⁴² non mancherà di far ogni ufficio possibile perchè se ne ritorni, valendosi specialmente del mezzo del primo vizir.⁴³ Ma che per gli uffici degli altri bassà, et per tener in freno la sua militia non si crede, ch'egli sia per passar Belgrado. Parla questo dragoman⁴⁴ delle forze, et delle grandezze dell'essercito turchesco molto altamente. Afferma, che vi fussero poi di 800 pezzi d'artiglieria da campagna ma ben pochissimi pezzi da battaglia. Che il numero dell'esercito computato ogni sorte di gente passava 200 mila persone. Che fin'all'ultimo dei spai erano vestiti honoratissimamente havendo scimitare, et fornimenti di cavallo fatti molto riccamente. Aggiunge, che il signore turco havesse intorno ad otto milione d'oro in campo, et che la maggior parte de questi insieme colle gioie, et altre robbe di gran valore, et coi libri della cancelleria erano stati lasciati prima in Belgrado, essendo venuti i turchi in Ongaria molto espediti d'impedimenti, et di bagaglie. Conferma le sue dispensioni, et che particolarmente li gianizari, et li spai siano stati vicini più volte di tagliarsi a pezzi tra di loro. [2.] Aggiunge, che se non fusse, stata la presa di Atvano,⁴⁵ non sarebbe il signore turco quest'anno passato inanzi, essendosi egli ritrovato presente quando fu publicata l'espeditiione per Transilvania, et quando fu fatto il ponte sopra il Danubio, sopra il quale era passata la maggior parte della militia quando, che inteso l'assedio di Atvano mutato proposito, fu subito spinto l'essercito verso queste parti. Aggiunge, che il principe della Valachia⁴⁶ vedendo piegar il campo verso la Transilvania mandò diversi presenti al gran signore con due persone di? humiliarsi, ricevendo il suo stendardo, et mettendosi sotto all'obedientia sua. Ma che turchi non le prestavano fin'dall'ora alcuna fede, essendosi poi dichiarato ultimamente con questa tagliata dei tartari della sua volontà. Dice ancora che l'ambasciatore di Francia⁴⁷ non sia venuto in campo per mancamento de danari. Dopo questi ragionamenti entrati a parlar del suo negozio colla maestà dell'imperatore mi disse, che havendo egli fatto più volte istanza di venir a bacciarle le mani, et essendole stata impedita la venuta per qualche giorno, dopo esser stato esaminato più volte dal serenissimo Massimiliano⁴⁸ in campo, et a Viena dai ministri cesarei, le era stato finalmente permesso di venirsene in corte. Che le sono stati tenuti diversi ragionamenti da questi del governo, li quali fin'ora la passano con soli discorsi; che quando il signore turco volesse restituir Agria, o Giavarino⁴⁹ s'accomodarebbe Sua Maestà alla pace. Ma che egli procura di levarli di quest'inganno, tenendo per impossibile la restitutione di alcuna di quelle piazze. Anzi, che egli temeva, che fusse necessario di rilasciarle Strigonia,⁵⁰ et Vacia,⁵¹ et di donarle ancora un grossa summa de danari quando si voglia concluder la pace, la quale egli credeva, che i turchi farebbono volentieri, ma però con simili partiti, et non altrimenti.

---

⁴² Szofije, a szultán édesanyja

⁴³ Ibrahim pasa nagyvezír

⁴⁴ Pasquale Bruti

⁴⁵ Hatvan (H)

⁴⁶ II. (Vitéz) Mihály havasalföldi vajda (1593–1601)

⁴⁷ François Savary de Brèves konstantinápolyi francia követ (1591–1605)

⁴⁸ II. Miksa német-római császár (1564–1576)

⁴⁹ Győr (H)

⁵⁰ Esztergom (H)

⁵¹ Vác (H)

[3.] Che l'ambasciatore d'Inghilterra, il quale si ritrova tuttavia al campo co'l Gran Signore haveva scritto lettere a Sua Maestà offerendosi in ciò per instrumento di ordine della sua regina, et che egli medesimo havendo havuto due giorni sono audientia da Sua Maestà Cesarea le haveva appresentate, et dettòle le medesime cose. Ma che mentre si fa qui tanto lentamente tutte le risoluzioni egli teneva per certo, che si ridurrebbe il negozio a termini di nessuna conclusione afferma costantemente, che fin'hora non le habbino dato qui alcun minimo ordine. Ma che egli stia solamente aspettando un donativo per lui et un'altro per l'ambasciatore d'Inghilterra (sicome le havevano promesso) per le fatiche fatte dall'uno nel redimer, et dall'altro nell'accompagnar questi alemani del già ambasciatore cesare all cose loro, con che egli sperava in ogni modo di partirsi fra doi o tre giorni, et che prima egli sarebbe ritornato a vedermi, mostrando nelle sue parole di conservar molta devotione verso la Serenità Vostra con summo desiderio di ritornarsene al suo servitio. Spedito ch'egli si sia s'incamminerà verso Buda, dove vestendosi in habito turchesco, per quanto egli dice, passerà subito a Belgrado ritrovar il signore ambasciatore d'Inghilterra. Grazie etc.

Di Praga alli 20. di Novembre 1596.

Di Serenità Vostra

Francesco Vendramin

Francesco Vendramin cavaliere ambasciatore

3.

Francesco Vendramin prágai velencei követ

Tommaso Contarini velencei dózsénak

Prága, 1596. november 24.

(ASVe Senato, Dispacci. Germania, filza 26, ff. 122r-v, eredeti.)

1. Egy császári tanácsos érdeklődött nála Bruti állítólagos velencei származásával kapcsolatban, de nem tudott neki semmit mondani. – 2. Hiába az angol követ minden erőfeszítése, a császár Győr és Eger elvesztése után nem kockáztat meg egy bizonytalan békét. – 3. A következő évben birodalmi gyűlést hívnak össze a háború ügyében. A császárnak jövőre támadnia kell vagy pedig még biztonságosabb helyre húzódnia.

Serenissimo Principe

[1.] Non essendosi per ancora partito da questa corte il dragoman⁵² dell'ambasciatore d'Inghilterra⁵³ mi è stato ricercato ultimamente da un ministro molto principale, s'io haveva notitia della qualità di questa persona, essendo nata subdita della Serenità Vostra et allevata nel suo servitio. Io le risposi che essendo egli molto giovane, et essendo io stato da quattr'anni in area lontano dalla patria prima, ch'io me ne venissi a questa corte, non ne sapeva dar alcuna informatione, non havendo manco udito nominar più questo nome nella sua casa.

---

⁵² Pasquale Bruti

⁵³ Edward Barton

[2.] Mi fu soggiunto, che dimostrava di esser persona di buon ingegno, et che intendesse le cose de turchi convenientemente; ch'egli prometteva assai, et che l'ambasciatore suo ancora haveva fatto con sue lettere offerte molto cortesi a Sua Maestà di affaticarsi quando ella volesse entrar in negotio di pace ma che le cose non si ritrovavano per ancora in stato di una simile trattatione, poiché già s'erano perdute tutte doi le pupille degli occhi nell'Ongara⁵⁴ (ch'erano Agria, et Giavarino) onde senza la ricuperatione di una d'esse almeno non poteva reggersi questo corpo longamente senza cader in qualche grave ruina, et con questo concetto finì il suo ragionamento. In tanto oltre alla intimatione della dieta di questo regno ha determinato Sua Maestà di chiamar un convento dei principi di Germania in Norimberga,⁵⁵ ovvero in Egra terra del palatinato,⁵⁶ dove affermano, che si ridurrà la persona della maestà sua insieme colla corte fatto il natale, et che si tratterà sopra le provisioni necessarie, et sopra la necessità delle cose presenti. Parlano qui tutti con una voce, che volendosi continuar questa guerra sia necessario più di tutte le altre provisioni, che l'imperatore si risolvi di uscir in persona armato in campagna, et che senza di questo tutte le altre deliberazioni s'incammineranno alla ruina di questi stati.

[3.] Havendo io inteso da buonissima parte, che dopo questi ultimi sfortunati successi è stato detto a Sua Maestà molto chiaramente, ch'in ogni modo a primavera bisognerà montar a cavallo ovvero per passarsene inanzi all'incontro dell'inimico alle armi di una gran parte della Germania, la qual si trova disposta di seguitar la Maestà Sua, ovvero per ritirarsi molto ben a dentro in qualche parte lontana et sicura, poiché non si trova sufficiente questa terra (ne manco alcun'altra città di questo regno) per diffendersi appena dall'escursione di una banda de tartari, non che dalle forze di un'essercito, come quello del signore Turco, della persona del quale non è per ancora venuto qui aviso certo, che sia arrivata a Belgrado, ovvero in altra parte dopo la sua partita di Solnoch.⁵⁷ Essendo stato invitato dal re di Polonia⁵⁸ il serenissimo re cattolico per tener alla fonte una sua figliola, dicono, che l'amirante d'Aragon⁵⁹ finiti ch'egli habbia con tutti gli arciduchi i suoi complimenti, sia per trasferirsi di ordine di Sua Maestà per far questo ministerio in quelle parti. Affermano ancora, che da persona, che si trova di già passata in Fiandra,⁶⁰ doverà esser portato l'ordine del toson a serenissimo arciduca Ferdinando,⁶¹ et al principe di Transilvania⁶² aggiungendosi ancora di un'altro per l'arciduca Mathias,⁶³ ancora che l'aviso di quest'ultimo (rispetto alli disgusti antiqui molto ben noti) si tiene, ch'habbia bisogno ancora di più certa confirmatione. Gratie etc.

Di Praga alli 24. di Novembre 1596.

---

⁵⁴ Magyar Királyság

⁵⁵ Nürnberg (D)

⁵⁶ Pfalz (D)

⁵⁷ Szolnok (H)

⁵⁸ III. Zsigmond lengyel király

⁵⁹ Francisco de Mendoza (1545–1623)

⁶⁰ Flandria

⁶¹ Ferdinánd főherceg

⁶² Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem (1588–lemond 1597.; 1598–lemond 1599.; 1601–lemond 1602.)

⁶³ Mátyás főherceg (később: I. Mátyás német-római császár; 1612–1619)

Di Vostra Serenità

Francesco Vendramin cavaliere ambasciatore
CÍMZÉS: Al Serenissimo Principe di Venetia etc. Signore colendissimo

4.

Francesco Vendramin prágai velencei követ
Tommaso Contarini velencei dózsénak

Prága, 1596. november 27.

(ASVe Senato, Dispacci. Germania, filza 26, ff. 128r–131r, eredeti)

1. A dragomán megmutatta a kapott ajándékokat. – 2. Leveleket visz a nagyvezírnék és az angol követnek. – 3. Katonai szakértők véleménye szerint lehetetlen ellenállni a töröknek megfelelő nagyságú és ütőképességű hadsereg nélkül, és szükséges az elvesztett várak visszafoglalása is. – 4. Eger este után Lengyelország is veszélybe került, ezért mindenképpen be akarják vonni a szövetségbe. – 5. A dragománnak kijelentette, hogy Velence semmiképpen sem fog csatlakozni a ligához.

Serenissimo principe

[1.] Venuto a ritrovarmi di partenza per Buda il dragoman⁶⁴ dell'ambasciatore d'Inghilterra⁶⁵ mi ha refferto la sua espeditione in questa forma. Ha ricevuto in zogiolo di valor di 2500, in circa per l'ambasciatore suo in dono et una collana di 200 taleri con 800 fiorini appresso in contanti ha ricevuto per la sua propria persona.

[2.] Porta con lui quattro lettere, una scritta di pugno di Sua Maestà Cesarea all'ambasciatore sudetto al quale un'altra ne scrivono questi signori del governo. Doi ne porta a Ebraim bassà, primo visir⁶⁶ una delle quali è dei sudetti signori, et altra o del dottor Pez⁶⁷ il quale essendo stato ambasciatore a Constantinopoliper Sua Maestà tiene molta amicitia co'l detto Ebraim, anzi egli mi disse, che questo dottor Pez scrisse un'altra sua lettera a Belgrado al detto Ebraim i mesi passati mostrando di scriverle per complimento detestando l'anima di Sinam bassà,⁶⁸ perché egli solo era stato causa di far continuar questa guerra, et di far perir tante genti innocenti per la sua mala natura, sicome all'incontro egli sperava, che essendo Ebraim tanto savio, et di natura tanto humana egli fusse quello che troverebbe modo di accomodar queste differentie a fine che cadauno potesse viver in pace, alla qual lettera da Ebraim bassà non è stata data mai alcuna risposta.

[3.] Aggiunge che il colonello Orfeo colla sua sincera relatione ha smarrito assai tutti questi ministri, poichè le ha affermato, che la vittoria de turchi sia stata veramente molto piena, et che era impossibile di resistere a quell'essercito se non con qualità, et quantità di gente molto maggiore afferma, che stiano saldi questi

⁶⁴ Pasquale Bruti

⁶⁵ Edward Barton

⁶⁶ Ibrahim pasa nagyvezír (1596. ápr.–okt. először, 1596. nov.–1597 vége másodszor)

⁶⁷ Bartholomäus Pezzen, Freiherr von Ulrichskirchen (?–1605), portai követ (1587–1592)

⁶⁸ Szinán pasa nagyvezír

ministri in voler la restituzione di una di quelle due piazze almeno, et che senza di questo dicono, che Sua Maestà stia risoluta di non concluder mai alcuna cosa, et di mettervi la vita insieme co'l resto delli suoi stati insieme parlano ancora di restituir Strigonia,⁶⁹ et Vacia⁷⁰ con altri castelli acquistati in questa guerra riducendo i territorii alla forma del pristino possesso di cadun principe. Ma però restituendo queste terre ricercano la restituzione di tutte doi quelle piazze, ciò è di Agria,⁷¹ et di Giavarino.⁷² Aggiunge, che queste medesime cose sono scritte all'ambasciatore suo, tenendo per certo che la lettera di Sua Maestà sia di poche righe, et di complimento, et che quelle ancora scritte a Ebraim non contengono alcun negotio formato, ma che all'ambasciatore d'Inghilterra sia scritto copiosamente con darle tutte le instruttione appartenenti a questo negotio di pace, la quale egli però credeva, che non fusse per concludersi altrimenti, poichè ritrovendosi il signore Turcho⁷³ tanto sovrano proponerebbe condizioni, et partiti tali, che qui non potrebbero in nessuna maniera accomodarsi.

[4.] Poi mi soggiunge che ne i discorsi delle provisioni, che qui si facevano per la guerra, et numerandole uno dei più principali ministri gli ordini dati per questi leve di gente Vallona, et Italiana, et molte altre provisioni per anno futuro, le disse che il negotio della lega con Polachi s'era pigliato per concluderlo, poichè la presa di Agria apportava alla Polonia⁷⁴ gravissimo pregiudicio che medesimamente si tratta <una lega con Vostra Serenità et co'l re di Spagna> et che in ogni modo speravano d'esser aiutati in qualche maniera da quel <serenissimo dominio.

[5.] Qui interrompendo io il dragomano dissi che di questo gli poteva ben rendersi certo, et farne constantissima fede dove occorresse in altre parti, che la Serenità Vostra viverrà molto lontana da simili pensieri, et che ella non si é interessata, ne s'interesserà mai in questa guerra per alcuna maniera,> dovendo astenersi assolutamente da qual si voglia cosa, che potesse esser contraria alla buona pace, ch'ella conserva inviolabilmente co'l gran signore, ella mi rispose che teneva ciò per certissimo, come ancora sapeva esser falso il negotio di Polonia, poichè il cancelier era tutto del gran signore, et quanto alla Serenità Vostra egli non mancherebbe di far sempre buoni officii come suo fedelissimo suddito, supplicandola di riceverlo nella sua gratia, poichè egli desiderava di ritornar al suo servitio lasciando quello dell'ambasciatore d'Inghilterra. Mi disse infine, che egli credeva di esser riespedito qui ancora colle risposte, ma che fuggirebbe l'occasione di ritornarmi. Che lo mandavano ad accompagnar fino a Vacia per doi persone, et che e havevano ordinato molta segreteza, et qui finito il suo ragionamento si partì. Gratie etc.

Di Praga alli 27. di Novembre 1596.

CÍMZÉS: Al Serenissimo Principe di Venetia etc. Signore colendissimo

---

⁶⁹ Esztergom (H)

⁷⁰ Vác (H)

⁷¹ Eger (H)

⁷² Győr (H)

⁷³ III. Mehmed szultán (1595–1603)

⁷⁴ Lengyel Királyság

Francesco Vendramin prágai velencei követ
Tommaso Contarini velencei dózsénak

Prága, 1596. december 4.

(ASVe Senato. Germania, filza 26, ff. 138r-v, *eredeti*)

1. A császár segítséget kért a birodalmi rendektől. – 2. A spanyol követ nehezményezte, hogy a császár angol közvetítéssel békétárgyalásokat folytat a szultánnal. – 3. A császár ígéretet tett a háború folytatására, ehhez azonban segítséget vár a spanyol királytól.

Serenissime Principe

[1.] Desiderando Sua Maestà Cesarea che'l convento delli principi di Germania sia concertato quanto prima con loro satisfattione ha espedito ultimamente un colonello alemano fatto da lei capitano delli arcieri della sua guardia agli elettori dell'imperio per darle parte del successo della battaglia, et del stato delle cose presenti essortandoli di voler trattar vivamente, che i circoli di Germania ricevano questa causa come propria del Sacro Imperio,⁷⁵ et che si dispongono di contribuir li aiuti in quella medesima forma, come se si trattasse della perdita di esso a fine che si possa resistere all'inimico con maggior forze mentre, che non si tratta solamente del regno d'Ongaria⁷⁶ ne di questo di Boemia⁷⁷ ovvero d'altri stati particolari della casa d'Austria, ma della difesa commune degli alemani, della summa dell'imperio et della libertà di tutta la Germania con che si procurerà di concertar il luogo e il tempo di far l'abborcamento dei principi con Sua Maestà in una di quelle terre, ch'io scrissi alla Serenità Vostra, essendo questo convento stimato da cadauno più d'ogni'altra cosa a questo tempo sommamente necessario.

[2.] Havendo inteso il signore ambasciatore di Spagna⁷⁸ l'espeditone fatta del Bruti con lettere, et co'l presente per l'ambasciatore d'Inghilterra si è doluto con alcuno di questi ministri principali, che Sua Maestà Cesarea si vaglia di persona inglese per trattar negotio di pace co'l signore Turco, ritrovandosi quella regina inimica, et collearmi in mano continuamente contra il suo re, aggiungendo, che altri mezzi potevano ritrovarsi più sufficienti, et più fedeli per quest'effetto, le fu risposto, che Sua Maestà haveva voluto riconoscer le fatiche fatte nel ricuperar questi Alemani, et nel condurli alle case loro, et che del resto tutti i pensieri erano volti alla continuatione della guerra, aspettandosi da Sua Maestà cattolica principe così potente tanto congiunto et interessato con Sua Maestà Cesarea quelli aiuti, che sono tanto necessari nei presenti bisogni.

[3.] Ha mandato Sua Maestà ultimamente in dono al re di Danimarca⁷⁹ quattro gambelli et due cavalli di prezzi con fornimenti valore mentre quel principe per la sua incoronazione ha fatto la cerimonia pomposamente con gran apparati et co'l concorso di molti principi et principesse d'Alemagna. È passato all'altra vita il Borgravio (o sia viceré) di questo regno, havendo Sua Maestà sentita assai la sua

⁷⁵ Német-római Császárság

⁷⁶ Magyar Királyság

⁷⁷ Cseh Királyság

⁷⁸ Don Guillen de San Clemente prágai spanyol követ

⁷⁹ IV. Keresztély dán király (1588–1648)

morte spezialmente perchè volendo conferir questo grado in persona cattolica, non si ritrova al presente soggetto tanto qualificato, che possa esser anteposto agli heretici senza lor grave querella. Onde si crede, che per questa causa Sua Maestà andarà portando inanzi la nominatione a fine di non accresce i disgusti alli sudetti heretici in tempo, ch'ella si ritrova ridotta più tosto in necessità di accarezzarli, che di darli disgusto. Essendosi ritrovato il conte Pirro da Collalto di lui fin' hora alcuna relatione dopo tanti giorni. Onde si tiene per certa overo la morte, overo la prigionia della sua persona, ancora che opinione più commune, ch'egli habbia finito combattendo valorosamente i suoi giorni nella battaglia. Gratie etc.

Di Praga le 4. di Dicembre 1596.

Di Vostra Serenità

Francesco Vendramin cavaliere ambasciatore

CÍMZÉS: Al Serenissimo Principe di Venetia etc. Signore colendissimo

6.

Francesco Vendramin prágai velencei követ

Tommaso Contarini velencei dózsénak

Prága, 1596. december 6.

(ASVe Senato, Dispacci. Germania, filza 26, ff. 134r-v, másolat az eredeti rejtjelzettről)

1. *A Porta a lengyeleknek a katonai támogatásért cserébe felajánlotta Erdélyt hűbérül, hogy minden erőt Bécs ostromára mozgósíthasson.* – 2. *Nincs sok esélye a békének a kölcsönösen beterjesztett teljesíthetetlen feltételek, és a presztízszvesztés miatt, ami a császárt érne.* – 3. *Azonkívül szükséges az erdélyi fejedelem jóváhagyása is.*

Serenissimo Principe

[1.] Mentre che il negotio della lega fra Sua Maestà Cesarea, et il regno di Polonia si ritrova di molti giorni compiamente escluso s'intende che dalla parte del Signore Turco⁸⁰ se ne sia ripigliato un'altro, et che si tratti di persona dei Polachi con diverse promesse, perchè a tempo nuovo si movino contra il principe di Transilvania,⁸¹ a fine, che il detto principe resti travagliato da quella parte, si che egli non possa congiungersi con gli imperiali mentre che gli inimici pensano di venirsene con gran sforzo l'anno futuro all'assedio di Vienna⁸² questo negozio s'intende che essendo stato trattato prima con Polachi, si tratti hora più strettamente a parte co'l gran cancelier, essendole offerta la Transilvania⁸³ in feudo, perchè egli ne spogli il principe scacciandolo affatto da quel dominio, del che egli ne è stato fatto consapevole, ragionandosi diversamente della forma di questo negotio, ancoraché si spera, che non sia per ridursi in effetto dalla parte de Polachi una simile trattatione. Con tutta l'espeditione, ch'io scrissi colle

⁸⁰ III. Mehmed szultán (1595–1603)

⁸¹ Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem

⁸² Bécs (Wien, Ausztria)

⁸³ Erdélyi Fejedelemség

precedenti mie alla Serenità Vostra in proposito del Bruti et dell'ambasciatore d'Inghilterra,⁸⁴ intendo da buona parte, che fra questi ministri si tiene quasi per certo, che non si debba concluder la pace col Signore Turco.

[2.] Temeno, che le sue richieste habbiano ad esser de tutti i luoghi occupati da Sua Maestà Cesarea nel tempo di questa guerra, et di qualche altro luogo appresso nell'Ongaria, credeno che verranno qualche gran summa de danari, et che non siano per ascoltar parola della restitutione di Agria,⁸⁵ ne di quella di Giavarino.⁸⁶ Nel qual caso non potendosi mantener questi stati sicuri con tali conditioni et trattandosi di perder affatto la riputatione con tutta la Germania,⁸⁷ credono che Sua Maestà non sia per condescender mai ad un simile partito, et ch'ella debba continuar la guerra ancora l'anno futuro con ogni sforzo, mettendo a sbaraglio più tosto le cose sue, che far una pace tanto disavvantaggiosa.

[3.] Aggiungono il rispetto del principe di Transilvania, et che si possa concluder la pace con alcuna conditione, se non è dichiarato prima l'accommodamento del detto principe conforme alle capitulationi, confessando Sua Maestà di restar sodisfatta di lui, et di esserle infinitamente obligata. Altri discorrono ancora, che dovendosi incontrar tante difficoltà, si potrebbe per aventura di commun consenso dar in una suspension d'arme procurata da questa parte, dalla quale si farebbe poi nascer la pace dopo qualche tempo, et forse con migliori conditioni, salvando in tanto con questa apparenti la reputatione di Sua Maestà Cesarea colla Germania, et nel cospetto del mondo. In tanto qui si va tuttavia consigliando sopra un generale per il commando dell'esercito l'anno futuro, et quando non si possa haver il signore duca di Ferrara,⁸⁸ mettono in consideratione il duca d'Humena, suo nepote, il quale si è mostrato due anni sono desideroso di questo carico, et ne ha fatto nova instantia li mesi passati. Ma perché egli è altrettanto odiato dal serenissimo re cattolico quanto da principi protestanti di Alemegna, temeno qui grandemente di pregiudicarsi nel fondamento principale delli aiuti, et dei soccorsi, ch'aspettano da quella et da questa parte. Ma finalmente dependono molte cose dalla venuta del serenissimo Massimiliano,⁸⁹ il quale essendo passato a Neustat⁹⁰ s'aspettava a Vienna in breve per dover poi venirsene in corte quanto prima et che si vederà più chiaramente a qual parte doveranno incaminarsi tutte queste resolutioni quando sia per continuar la guerra, poichè essendo le cose molto declinate si trovano veramente gli animi di questi del governo, per quanto si vede, ridotti a termini molto angusti, et pieni di grandissime difficoltà. Grazie etc.

Di Praga alli 2. di Dicembre 1596.

Di Vostra Serenità

Francisco Vendramin cavaliere ambasciatore

CÍMZÉS: Al Serenissimo Principe di Venetia etc. Signore colendissimo

---

⁸⁴ Edward Barton

⁸⁵ Eger

⁸⁶ Győr

⁸⁷ Német-római Császárság

⁸⁸ II. Alfonz ferrarai herceg (1559–1597)

⁸⁹ II. Miksa német-római császár (1564–1576)

⁹⁰ Bécsújhely (Wiener Neustadt, Ausztria)

**Francesco Vendramin prágai velencei követ
Tommaso Contarini velencei dózsénak**

Prága, 1596. december 21.

(ASVe Senato. Germania, filza 26, ff. 152r–153v, másolat a rejtjelzett eredetiről)

1. A császár magához hívatta: az audiencián a Velence által nyújtandó katonai segítségről volt szó – 2. Kitérően válaszolt, hangsúlyozva, hogy a Köztársaság érdeke a császári fegyverek sikere

Serenissimo Principe

[1.] Essendo venuto a ritrovarmi tre giorni sono un portiero di palazzo mi disse da parte di Sua Imperial Maestà che ella voleva parlarmi et che io poteva transferirmi quanto prima in corte per questo effetto il che essendo stato subito da me eseguito ella incomincio a dirmi et già erano passati quattro anni che con molto suo travaglio et con almeno tanto interessi dei suoi vasalli si continuava questa guerra contra il turco che oltre alla perdita già fatta di Giavarino⁹¹ si era perduta Agria⁹² l'anno presente et si era fatto un fatto d'arme che con tutto ciò ella desiderava di seguitar più gagliardamente la guerra di quello che ella haveva fatto però il passato confine non solo di difendersi, ma di ricuperar qualche parte del perduto et di reprimer la violenza dell'inimico che non potendo supplire lei sola ritrovandosi i suoi vasalli molto esausti, conveniva ricorrer ad altri principe per aiuto et spetialmente in Italia dove conoscendo la buona volontà della Serenità Vostra verso di lei et il zelo che ella tiene verso il servitio della christianità desiderava che le fusse prestato qualche aiuto, che ella non ricercava aiuto palese, o più in un modo, che in un'altro, ne che potesse apportarle alcun travaglio ma di quella maniera, che a lei fusse parsa migliore poichè non mancavano modi, et strade da poterlo fare secretissimamente che questo favore sarebbe stato molto gradito da lei, et che in tutte le occasioni ne haverebbe dato chiarissimi segni. Aggiunse, che continuando questa guerra ne ricercava molto servizio, et molta sicurtà quella serenissima republica che però nelli interessi communi era honesto, che i principi ricevessero l'uno dall'altro de simili commodità, nei suoi importati bisogni. In fine che ella mi ricercava, che io esprimessi con mie lettere alla Serenità Vostra questa sua istanza, ne mancassi di farlo con molto affetto per sua sodisfattione et per servitio della Christianità. A questo officio risposi che sicome io potevo esser fedelissimo testimonio della cordial osservanza della Serenità Vostra verso Sua Imperial Maestà et dell'affettuoso desiderio che era stato in lei per tutto il tempo di questa guerra d'ogni sua maggiore prosperità augurandole di vederla sempre vittoriosa, et sempre essaltata con felicissima progressi che così haverai potuto anchora rappresentarle reverentemente et con molta sincerità qualche particolare degli interessi et dei rispetti importantissimi di quella Serenissima Republica⁹³ ma perché io sapeva molto bene, che a me, come ad humilissimo ministro non si apparteneva altra cosa che di rappresentato, alla Serenità Vostra pontualmente

⁹¹ Győr (H)

⁹² Eger (H)

⁹³ Velence (Venezia, I)

tutto quello che era piaciuto alla maestà sua di ordinarmi io non haverei mancato, assicurandola che nel mio particolare io restava vivo desiderio nel intimo del cuor mio di veder accompagnata sempre così in questa come in qual si voglia cosa la compita satisfazione della maestà sua co'l buon servitio di quella Serenissima Republica. Mi rispose Sua Maestà alcune parole humanissimamente poi soggiunse che questa era una occasione molto opportuna per il servitio commune et che ella sperava che la Serenità Vostra non haverebbe mancato di prestarle aiuto et io senza replicar altro in questo proposito entrai a renderle infinite gratie per nome della Serenità Vostra della confidente comunicatamente fattale co'l mio mezzo del successo della giornata. Le dissi che da lei era stato sentito contento d'intender la salute del serenissimo Massimiliano⁹⁴ et del principe di Transilvania,⁹⁵ et che finalmente si fosse conservata la maggior parte dell'essercito essendomi esteso in renderla ben certa che la Serenità Vostra parteciperà sempre coll'istesso affetto di qualsivoglia avvenimento della maestà sua et di questa serenissima casa, sperando che per la Sua Maestà intentelemente saranno sempre favorite tutte le se attioni dalle mani del Signore Dio si come le veniva desiderata continuamente ogni maggior essaltamente da quella Serenissima Republica.

Corrispose Sua Maestà gratamente dicendo che gradiva molto questo uffitio et che io assicurargli la Serenità Vostra di esser altrettanto amato da lei et che non haverebbe mancato di dimostrarle la sua buona volontà in tutte le occasioni. Con che havendole presentato un memoriale in proposito da quei panni rubati da uscochi sopra il galion di Piero di Biasio di ragione di me[?] Giacomo Benedetti accompagnando con officio conveniente per la ricapitazione, so come mi commette la Serenità Vostra con sue lettere di 15. Ottobre passato mi licentiai. Gratie.

---

⁹⁴ II. Miksa német-római császár (1564–1576)

⁹⁵ Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ASVe Archivio di Stato di Venezia

2. Kiadott források

- BECCARI
S.D. BECCARI, Bernardo: *Lettera scritta dal gran turco al principe di Transilvania*. Bologna, s. d.
- BROWN
1897 *Calendar of state papers and manuscripts. Venice 1592–1603*. Vol. IX. Ed. BROWN, Horatio F. London, 1897.
- GOOSS
1911 *Österreichische Staatsverträge: Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*. Bearb. v. GOOSS, Roderich. Wien, 1911. (*Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs* 9.)
- HURMUZAKI
1888 *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. III/2. Cul HURMUZAKI, Eudoxiu. Bucuresti, 1888.
- KRUPPA
2004 *Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban. Kiadatlan iratok (1574–1599)*. Jegyz. KRUPPA Tamás. (*Adattár szellemi mozgalmaink XVI–XVIII. századi történetéhez* 37. köt.) Szeged, 2004.
- VERESS
2001 *Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelenen idejéből (1592–1600)*. Gyűjt. és közrebocsájtja VERESS Endre. (*Vatikáni Magyar Okirattár* III/2. köt.) Budapest, 2001 (Reprint).

3. Szakirodalom

- IVANICS
1992 IVANICS Mária: Friedensangebot oder kriegerische Erpressung? In: *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 82. (1992), 183–199.
- KRUPPA
2003 KRUPPA Tamás: Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez. In: *Századok*, 137. (2003) 3. 603–651.
- 2005 KRUPPA Tamás: Okmányok és iratok a tizenöt éves háború időszakából (1594–1597). In: *Levéltári Közlemények*, 76. (2005) (s. a.)
- NIEDERKORN
1993 NIEDERKORN, Jan Paul: *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, 1993.
- TÓTH
2000 TÓTH Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000.

VÁRKONYI

2000

VÁRKONYI Gábor: A konstantinápolyi angol politika a tizenöt éves háború időszakában. (Edward Barton angol portai követ jelentései Konstantinápolyból, 1593–1597). In: *Acta*, 19. (2000) 4. 106–124.

A strassburgi akadémián tanuló XVI. századi magyarok album-bejegyzései

Eckhardt Sándor kutatásai alapján tudjuk, hogy a XIX. század utolsó évtizedeiben több magyar fordult meg, a Johannes Sturm nevére a protestáns világban már korábban elhíresült, strassburgi akadémián. Ezek a többnyire főrangú (és főleg lutheránus) fiatal magyarok latin szónoklattant tanultak az újabb kori Cicero-kultusz e székhelyén, Melchior Junius retorikatanár irányításával. Szónoklataikat a Junius szerkesztette szöveggyűjteményekben nyomtatták ki Strassburgban, 1591-től 1611-ig. Ezek voltak Eckhardt Sándor forrásai is, amikor megírta *Magyar szónokképzés a XVI. századi Strassburgban* című akadémiai előadását, illetve dolgozatát.¹ Ebben Eckhardt hosszan foglalkozik Révay Péter, a későbbi koronaőr, strassburgi tanulásával, amely 1588–1590 közé esett, s csak mellékesen említi annak bátyját, Ferencet, akiről úgy gondolja: „aligha vett ... komolyan részt a tanulásban”,² mivel nem találta nyomát a Junius-féle szöveggyűjteményekben. A kitűnő tudós itt félrenézett valamit, ugyanis az *Orationum quae Argentorati in Academia exercitii gratia...* című, 1595-ben kiadott gyűjtemény második részében, a *De quattuor virtutibus* címszónál megtaláljuk Révay Ferenc 1591 március negyedikén keltezett értekezését, méghozzá jelentős szöveghelyzetű „Prefatio”-ként, amelyet öt német, illetve osztrák báró beszédgyakorlata követ.³ A hiba ott történt, hogy Eckhardt ezt a bevezető előadást is Révay Péternek és nem Ferencnek tulajdonította.⁴ Márpedig a két testvér együtt érkezett Strassburgba, és együtt került be az akadémiára, magiszterjelöltként, még valamikor 1588 második felében.⁵

Körülbelül ugyanekkor iratkozott be Gyarmati Balassi (vagy Balassa) Zsigmond a bécsi egyetemre. Ez, a matrikula tanúsága szerint, 1588. november nyolcadikán történt, és egy rénes forintjába került Balassi Bálint másod-unokaöccsének.⁶ Itt nem tölthetett többet, mint legföljebb másfél évet, mert 1590. május elején már Strassburgban van, ahol (tizennyolc éves korában) természetesen ő is beiratkozik az akadémiára, Melchior Junius szónokképző iskolájába. Eckhardt az ő strassburgi szereplésével is részletesen foglalkozik, ismerteti szónoklatait, amelyek közül az egyik a vitézi élet (és halál) dicsőítése, a „Vitézek, mi lehet...” hangulatában fogant, annak az életszemléletét tükrözi. Ez sorrendben a kilencedik előadás az 1594-es Melchior Junius-féle gyűjteményben, a *De illustrium ac generosorum recreationibus* címszónál, és azt Zsigmond 1590 júniusában tartotta.⁷ Ezután még két előadására került sor az akadémián, amelyek közül az egyik azzal foglalkozik, hogy kinek kell adni a szabaddá lett nemesi birtokokat, tudósoknak-e, vagy kato-

¹ Megjelent az MTA által kiadott *Értekezések a Nyelv és Széptudományi Osztály Köréből* XXVI. kötet (1944) 5. számában.

² ECKHARDT, 1944. 352.

³ ORATIONUM, 1594. 113–117.

⁴ ECKHARDT, 1944. 356.

⁵ ECKHARDT, 1944. 352.

⁶ MATRIKEL, 1961. 23.

⁷ Nem decemberben, ahogy ezt Eckhardt állítja (ECKHARDT, 1944. 366.) Vö. ORATIONUM, 1594. tartalomjegyzékével, amelyben 1590 júniusa szerepel.

náknak; a másik pedig azzal, hogy vajon kell-e a törvényeken változtatni?⁸ Eckhardt szerint Balassi Zsigmond hamarosan, apja halála után, 1591 novemberében tért vissza Magyarországra, hogy „folytassa pöreit Balassi Bálinttal és Ferencel Liptóújvár birtokáért”.⁹

A XVI. század végén Melchior Juniusnál tanuló magyaroktól két *album amicorum*-ban is maradtak fenn bejegyzések. Révay Ferenc szerepel egy 1590-es beírással Johannes Lucknak Münchenben, a helyi *Stadts- und Universitätsbibliothek*-ben őrzött albumában (Cod. Germ. 3282). Luck a strassburgi akadémiai archívumot gondozta, és a fiatal magyar nemes ott ismerte őt meg; bejegyzése az album 81. (másik számozás szerint 164/r) lapján található, családi címerrel és mottóval: „Spes mea Christus. Fit facilis fortuna ferendo”, majd az aláírás következik: „Haec in aeterni [?] memoriam scribebat Franciscus de Rewai Comes Thurocensis Ungarus, Argentinae 1590”. Csak érdekességként említjük, hogy a feltehetően hosszú életű Luck albumában, Révayn kívül, csupán még egy, ám jóval későbbi magyar bejegyző szerepel: Bethlen Péter, aki 1628. október 23-án, a következő francia nyelvű bölcsességgel ajándékozza meg ismerősét: „Tout avec le temps”.¹⁰

Ennél valamivel több magyarnak ajánlotta föl albumát bejegyzésre az a Theodore Winsheim nevű német diák, aki a XVII. század második felében Padovát és Strassburgot is látogatta. Winsheim feltehetően wittenbergi családból származott, hiszen e város egyetemén két ilyen nevű professzor is tanított: az 1560-ban Melanchton-gyászbeszédet tartó Vitus, és a Theodoricus Sebastianus nevű matematika-professzor, akinek *Novae quaestiones sphaerae* című műve számos kiadást ért meg 1564-től kezdődően. Révay Ferenc az ő emlékkönyvébe is beírt, ezúttal öccsével, Péterrel együtt. Az utóbbi 1591 március 3-án egy „Virtus et doctrina Christianae sunt...” kezdetű latin bölcsességet jegyzett be a keresztény erényekről,¹¹ míg bátyja, Ferenc, a 95v lapon, Melanchthon kedves Vergilius-sorát idézte: „Discite iustitiam moniti, et non temnere divos!”, bár az albumban az eredeti sorból a vessző után következő „et” szócska kimaradt. Ez az *Aeneis* VI. könyvből kiragadott, 620. sor magyarul (Lakatos István fordításában) így hangzik: „Légy igaz és féld isteneink, példámon okulva!”¹² (Az Alvilágban szenvedő Theseus és Phlegyas intó szavait Bornemisza Péter így fordította magyarra 1579-ben: „tanuljátok igazán élni, és mirőlunk végyetek példát, és meg ne utáljátok az Istent.”)¹³ Révay Ferenc így folytatja bejegyzését: „Haec in sui sempiternam memoriam Argentorati ponebat Franciscus de Rewa Comes Thurocensis, Ungarus. A. 1591” és berajzolja az albumba a Révayak sajátos családi címerét, amelyben egy lógó nyelvű farkas látható.¹⁴ Visszatérve az *Aeneis*-re, érdekes módon, Balassi Bálint Esztergom alatt, súlyos lábsebének kezelésekor, már-már halálos ágyán, maga-biztatásként ugyancsak a VI. könyvből idézett: „Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo!” azaz

⁸ ECKHARDT, 1944. 370. és 376.

⁹ ECKHARDT, 1944. 378.

¹⁰ Stadts und Universitätsbibliothek, München, MS Cod. Germ. 3282, fol.87 (l73)

¹¹ Österreichische Nationalbibliothek, Wien, MS Cod. 12.885, fol. 94

¹² LAKATOS, 1967. 223.

¹³ A postillák V. kötetében, a 454b lapon. Idézi: BORZSÁK, 1960. 269. 2. jegyzet.

¹⁴ Nationalbibliothek, MS Cod. 12.885, fol. 95v. Az 1521-ben, II. Lajostól nyert családi címer leírása Nagy Iván szerint (*Magyarország családai, IX. kötet*, Pest, 1862, 700.): „A vért égszínű udvarában arany koronából kiemelkedő farkas, mely körmei közt egyszáron nőtt három rózsát tart.”

„Most van szükség hős lélekre s a szívben erélyre!”¹⁵ (A cumaei Sibylla szavai ezek az Alvilágba lépő Aeneasnak.)

A Winsheim-album harmadik bejegyzője Balassi Zsigmond, András fia, a költő másod-unokaöccse. Alighanem még a Révay-testvérek előtt írt be az emlékkönyvbe, hiszen – bár nem ad meg pontos dátumot, csak az 1591-et – az ő bejegyzése jó néhány lappal előbbre, a 41. lapon van, ahová színezett címerét is berajzolta. Jóllehet a Balassiak hagyományos címerében a pajzs mezeje vörös színű, Balassi Zsigmond ezt mégis kékre festette!¹⁶ (Címertörésre Balassi Jánosnál és fiánál, Bálintnál is van példa, akik a pajzs vörös mezejéről elhagyták a holdat.) Ám a címerkép befestése elég sokáig tarthatott, annál is inkább, mert csak másodjára sikerült! A Winsheim-album 60v lapján látható ugyanis Balassi Zsigmond első, kikapart kísérlete, ugyanazokkal a jelbetűkkel, mint magán a sikeres bejegyző-lapon, úgymint: „S. M. L.” Ezt a latin jelmondatot egyelőre nem tudtam megfejteni, bár elképzelhető, hogy az a „Salus Mea Libertas”-nak a rövidítése. A címer fölött, szép kézírással ezt írta be András fia: „Sigismundus Balassa de Gyarmatth LB Argen:[torati]”. Alatta zöld koszorúba foglalt, vörös háttérre helyezett címerpajzs látható, amelynek kék mezejében a fekete bikafejet két sárga csillag és egy arccal ábrázolt félhold veszi körül.¹⁷ A Winsheim-album 92. lapjára harci jelenetet festettek, amint a keresztény harcosok törökökkel csapnak össze, s az aláírás szerint: „Sic vinces in utroque” (Így kétszeresen vagy győztes).

Eckhardt említett tanulmányából egyébként fény derül még egy igen érdekes adalékra: Balassi Zsigmondnak is volt emlékkönyve, amely 1944-ben még magántulajdonban volt, és azóta (feltehetőleg) elveszett.¹⁸ Zsigmond ezt az emlékkönyvet 1589-ben kezdte és csak néhány évig hordta magával, nem is igazán maguk a beírók érdekesek benne, mint a tény, hogy fontosnak tartotta éppen peregrinálásának kezdetén megkezdeni albumát.

Mindezek után feltehetünk egy kérdést, ami a fentiekből következik: lehetséges-e, hogy Gyarmati Balassi Bálintnak is volt ilyen, a másod-unokaöccséhez, illetve a Winsheiméhez hasonló emlékkönyve? A XVI. század második felében elég népszerű lett a külföldre utazó magyarok között az albumtartás: tudjuk, hogy az éppen Strassburgban is járt Horváth Stansith Gergelynek már volt albuma, amelybe maga Sturm is beleírta a nevét; sőt az egyik legkorábbi bejegyzésből kiderül az is, hogy azt eredetileg Nádasdy Ferenc ajándékozta a *possessom*-nak, 1575-ben!¹⁹ De volt (alighanem feljegyzésekben rendkívül gazdag) albuma Szenci Molnár Albertnek is, aki – mint naplójában elbeszéli – 1596 augusztusában meglátogatta Bézát Genfben, amikor is a már idős tudós: „scripsit in meum librum ... pulchram sententiam de libero arbitrio”, azaz: könyvembe ... egy szép mondatot írt a szabad akaratról.²⁰ Nem látszik tehát lehetetlennek, hogy 1589-ben, amikor Balassi Bálint elindult Lengyelországba „bujdosására”, szerzett magának vagy egy üres albumot, vagy

¹⁵ Vergilius *Aeneis*-ének VI. könyve, 261. LAKATOS, 1967. 213.

¹⁶ Balassi András címerkép nélküli bejegyzését lásd a Haymb-emlékkönyvben, Kongelige Bibliotek, Koppenhága, MS Thott 1279, fol. 7; magáról a bejegyzésről vö. GÖMÖRI, 1984. 105–108.

¹⁷ MS Cod. 12285, fol. 41

¹⁸ ECKHARDT, 1944. 22. Az album 1944-ben még gróf Zichy Istváné volt.

¹⁹ A lappangó Horváth Stansith-album, Ábel Jenő XIX. századi másolatában, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában: MS 335/12

²⁰ SZENCI MOLNÁR, 2003. 59. és 116.

egy olyan emblémás könyvet, amelybe aztán főrangú ismerősei és barátai beleírták nevüket és jókívánságaikat. Ha volt is ilyen emlékkönyve, az „a maga kezével írott könyvvel” együtt elveszett és – sajnos! – még másolat sem maradt fenn róla. Jóllehet Krakkóban és másutt, például Braunsbergben (a mai Braniewóban), találkozhatott olyan előkelő urakkal és „tudós emberekkel”, akiknek társaságára hátralevő életében még bizonyára szívesen emlékezett.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Források

Stadts und Universitätsbibliothek, München, MS Cod. Germ. 3282
 Österreichische Nationalbibliothek, Wien, MS Cod. 12.885
 Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára MS 335/12

2. Szakirodalom

- BORZSÁK
 1960 BORZSÁK István: *Az antikvitás XVI. századi képe (Bornemisza-tanulmányok)*. Budapest, 1960.
- ECKHARDT
 1944 ECKHARDT Sándor: *Magyar szónokképzés a XVI. századi Strassburgban* In: *Értekezések a Nyelv és Széptudományi Osztály Köréből* XXVI. kötet (1944) 5. sz. 345–378, illetve klny., 3–36.
- GÖMÖRI
 1984 GÖMÖRI György: Balassi Bálint bejegyzése Stephan Haymb emlékkönyvében. In: *Magyar Könyvszemle* 100. (1984) 105–108.
- LAKATOS
 1967 Vergilius: *Összes művei*. Ford. LAKATOS István. Budapest, Magyar Helikon, 1967.
- MARTIKEL
 1961 *Die Matrikel der Universität ... Wien. Band VI. 1579/II–1658/59* Graz–Köln, 1961.
- NAGY
 1862 NAGY Iván: *Magyarország családai*. Pest, 1862. IX. kötet
- ORATIONUM
 1594 *Orationum quae Argentorati in Academia exercitii gratia, scriptae et recitatae ab Illustr. Generos. Nobilibus et aliis a Melchior Junio Witebergensi Eloquentiae ibidem professore ... Pars II. Argentinae, Lazarus Zetzner, 1594. 113–117.*
- SZENCI MOLNÁR
 2003 SZENCI MOLNÁR Albert: *Naplója*. Közzéteszi Szabó András. Budapest, Universitas Kiadó, 2003.

Raguzai bencés misszionáriusok jelentése a hódolt Dél-Magyarországról (1606)

Bevezetés

A hódolt Magyarországon működő katolikus missziók történetének egyik legrejtélyesebb, legkevésbé ismert fejezete a raguzai bencés misszionáriusok tevékenysége. Erről a vállalkozásról a korábbi irodalom mindössze egyetlen jelentést ismert;¹ a Vatikáni Titkos Levéltár brévéinek és a Római Inkvizíció dekrétumainak szisztematikus átnézésével viszont az elmúlt években sikerült felvázolni a misszió hátterének, kronológiájának és hatósugarának főbb vonásait.²

A hódoltsági bencés misszió felhatalmazásait utoljára 1606-ban erősítette meg V. Pál pápa (1605–1621). Az új egyházfő azonban a breve kiállítása előtt alaposan tájékozódni akart a bencés papok hódoltsági munkájáról. Ezért 1606. szeptember 27-én a Szent Hivatal maga elé rendelte a felhatalmazásai meghosszabbításáért folyamodó Antonio Velislavi apátot, a scutari püspökség helynökét és Ignazio Alegrettit, Magyarország egykori apostoli vizitátorát, hogy számoljanak be eddigi tevékenységükről.³ Feltehetőleg ekkor állította össze Velislavi azt a beszámolót, amely összefoglalja eddigi hódoltsági tevékenységüket. Jelentése egy sarutlan karmelita szerzetes, Pedro de la Madre de Dios tulajdonát képező dokumentumkötetben maradt fenn.⁴ Ennek az első látásra különös véletlennek egyszerű a magyarázata: Fra Pedrót ugyanis 1604-ben VIII. Kelemen pápa a missziók általános felügyelőjévé (*Superintendente General de las Misiones*) nevezte ki a sarutlan karmeliták missziós tevékenységének elismeréseként, és valószínűleg a halódó missziós kongregáció felélesztésének szándékával. V. Pál is megerősítette tisztségében, amelyet 1608-ban bekövetkezett haláláig viselt.⁵ Az általános felügyelő missziószervező tevékenységéről gyakorlatilag semmit sem tudunk, ilyen irányú működésére egyedüli forrásunk ez a kötet. Velislavi jelentésének értékét gazdag tartalma mellett ez a körülmény tovább emeli, hiszen a *Superintendente General* és a hódoltsági missziók közötti kapcsolatot bizonyítja. Ugyanakkor a beszámoló második része nagyon hasonlít a Római Inkvizícióhoz küldött jelentésekhez, ami arra utal, hogy ez a dokumentum eredetileg az inkvizíció számára készült a missziós felhatalmazások meghosszabbítása érdekében.

A két dokumentum közül az első felsorolja a vizitátorok által felkeresett helységeket, a második a leggyakrabban előforduló lelkipásztori nehézségekre mutat rá. A raguzai misszionáriusok tevékenységének súlypontja a Pozsega környéki, illetve a Dráva-menti (valpovština) és a nyugat-szerémségi plébániákra esett, bár

¹ FERMENDŽIN, 1892. 390–319.

² A bencés misszió történetének bemutatásától itt eltekintek. Az általam ismert valamennyi adat alapján készült áttekintés: MOLNÁR, 2002. 144–152. A bácskai működésükre összpontosító feldolgozás: MOLNÁR, 2004. 51–53.

³ MOLNÁR, 2002. 148–149.

⁴ A 107 folióból álló kötet pontos címe: *Cartapacia. Contiene algunas cosas que pueden ayudar a la conversión de los herejes, del mro pre fra Pietro della Madre di Dios*. Tartalmára l. FORTES, 1997. 244–246.

⁵ MOLNÁR, 2002. 437.

jártak a Temesközben is. Összesen huszonnégy plébániát kerestek fel, a jelentés valamennyinél megadja a katolikusok becsült számát, az oszmán közigazgatási egységet vagy a javadalombirtokos nevét, végül a plébánost és a templom titulusát. Míg a vilajetek, szandzsákok, kazák és vojvodalikok felsorolása egészében véve pontosnak tekinthető,⁶ addig a lélekszámadatok és a templom-titulusok esetében már nagyobb óvatosság szükségeltetik.⁷ A plébániák lélekszáma 1500 és 5000 fő között mozgott, de a valpövstinai Kuzminci és Viljevo községekhez 20.000 lélek tartozott. Ezek a valószínűtlenül nagy számok nyilvánvalóan a plébániákhoz csatolt falvak összlétszámára utaltak, feltehetőleg még így is erősen túlozva. Pozsega vidékének tizenegy katolikus plébániájából mindössze hármat láttak el világi (raguzai) papok, a többit bosnyák ferencesek gondozták. A kelet-szlavóniai és temesközi plébániákon ezzel szemben, Belgrád kivételével, csak világi papokat találtak. A második beszámoló 27 plébániáról tud a három említett területen, mindössze hat fedett templommal és összesen mintegy 120 ezer katolikussal.

A missziók során a legnagyobb gondot a szentségi élet (különösen a házasságkötések) területén elharapódzott visszaélések sokasága, valamint az egyházi épületek, a felszerelések és a jó papok hiánya jelentette. A templomokban nem voltak keresztelőkutak, ezért magánházaknál kereszteltek; a régi szentelt olajat használták, mivel ezen a területen a boszniai főpásztoron kívül nem működött püspök, aki újat szentelt volna. Nem használtak anyakönyveket, ami sok tévedést okozott a házasságkötéseknél. Az utolsó kenet és a bérmlás szentsége ismeretlen volt. Az egyházi felszerelések elhanyagolt állapotúak vagy egyáltalán nem is léteztek; templomok hiányában magánházaknál miséztek felhatalmazás nélkül. A paphiány miatt az eretnekeknek kereszteltették meg a gyerekeiket, mások keresztség nélkül haltak meg. A felnőttek sem gyóntak, a hívek teljes tudatlanságban éltek, nem ismerték a Miatyánkot és az Üdvözlégyet, sőt keresztet sem tudtak vetni. Számos visszaélés burjánzott a házasságkötés körül: házasodtak, váltak és újránházasodtak a kádi előtt; törökkel házasságban élő, sokszor nem is annyira akaratuk ellenére elrabolt katolikus nők a szentségekhez járultak; máskor pedig az apa hálta el kiskorú fia helyett a házasságot; a török bíróság előtt hamisan esküdtek, hogy hitsorsosaikat kimentse. A vizitátorok szerint a helyi papok nemcsak tudatlanok, hanem rosszéletűek is voltak (ágyasság, kereskedés, uzsora).

Az itt közzétett jelentésből, illetve a korábban publikált és feldolgozott forrásokból⁸ egyértelműen kirajzolódnak azok a lelkipásztori problémák, amelyek a hódoltsági missziók kezdeti időszakát jellemezték. A katolikus papok száma a XVI. században radikálisan lecsökkent, ezért a hívek teljesen tudatlanok voltak a hit kérdéseiben, másrészt gyakorlatilag nem éltek szentségi életet. Az egyházi épületek elhanyagolt állapotban, sokszor fedetlenül álltak, a liturgikus felszerelések szinte mindenütt hiányoztak. A papság szellemi és erkölcsi színvonala meglehetősen alacsony volt, a bencések és a világi papok a bosnyák ferenceseket, a barátok viszont az előbbieket vádolták nagyon súlyos visszaélésekkel. A hódoltsági katolikusok gyakran kerültek a muszlimokkal és az oszmán hatóságokkal az egyház által

⁶ MOAČANIN, 2001. (különösen a térképmelléletek)

⁷ A szerémségi és szlavóniai templomok török kori topográfiáján jelenleg dolgozom, a vizitáció ilyen vonatkozású adatait a többi missziós jelentés információival együtt fogom értékelni.

⁸ TÓTH, 2002. 127–130.; MOLNÁR, 2003.

tiltott kapcsolatba, elsősorban a házasság vagy a vallásgyakorlat más területein. Végül alapvető nehézséget jelentett, hogy a XVI. század végén és a XVII. század elején a hódoltságba érkező vizitátorok a hódoltsági papoktól és híveiktől a trienti zsinat normáit kérték számon, aminek érthető módon nem tudtak megfelelni. A misszió hatósugara, mint ezt az alábbiakban közzétett dokumentum is jelzi, a Dráva–Száva közére, a Temesközre és néhány, raguzaiak és bosnyákok lakta településre terjedt ki. A jelentés értékét növeli, hogy említi Kanizsát és Székesfehérvárt, ugyanis ezekről a városokról a későbbi beszámolók hallgatnak. Kanizsára a vizitátor nem jutott be, a környező falvakat ellátó papot pedig a törökök karóba húzták; Fehérváron egy András nevű papot találtak, aki ötezer hívőről gondoskodott – az andocsi jezsuita misszióról szóló beszámolókon kívül ez az egyetlen adat, amelyet a hódolt Fehérvár katolikus vallási életéről ismerünk.

Források

Antonio Velislavi OSB apostoli vizitátor jelentése a hódolt Magyarországon végzett egyházlátogatásáról

Dátum nélkül [1606]

(Archivum Generale Ordinis Carmelitarum Discalceatorum vol. 281/e fol. 48r–49r, 49Bv, 91r–92r, 92v)

Per più particular informatione dei capi dati in materia della visita fatta auctoritate apostolica da Don Antonio Velislavi⁹ illirico, abbate di SS. Sergio et Baccho¹⁰ in Albania et compagni, nelle provincie di Possega,¹¹ Srien¹² et Temisvar¹³ del regno d'Ungaria, che sono soggette al dominio del Turco, si dicono le cose seguenti.

Partendosi detti visitatori da Ragusa,¹⁴ et passando per il regno di Bossina,¹⁵ dopo otto giorni di viaggio intrarono nella provincia di Possega situata tra li fiumi Drava¹⁶ e Sava,¹⁷ nella città di Bagnaluc,¹⁸ luoco principale, dove risiede il Bassa, dove trovarono due frati zoccolanti che essercitavano ivi la cura d'anime, cioè frat'Antonio et fra Filippo, et per non esservi chiese se non dirute, si valevano d'un luoco remoto tra mercanti christiani, et dicevano, che tra la città et casali convicini potevano esser circa 5 mila anime christiane del rito romano, oltre molti schismatici.

⁹ Antonio Velislavi raguzai bencés szerzetes, hódoltsági misszionárius

¹⁰ Az albániai Bojana folyó melletti Szent Sergius és Bacchus apátság, a török időkben a scutari püspök székhelye

¹¹ Pozsega (ma: Požega, HR)

¹² Szerémség (ma: Srijem, HR)

¹³ Temesvár (ma: Timișoara, RO)

¹⁴ Raguzai (ma: Dubrovnik, HR)

¹⁵ Bosznia

¹⁶ Dráva folyó

¹⁷ Száva folyó

¹⁸ Banja Luka (BiH)

2° andarono a Cobas¹⁹ terra famosa, dove risiede il Vaivoda, et trovarono ivi Don Ignatio Alegretti²⁰ monaco dell'Ordine di S. Benedetto, che essercitava la cura d'anime al numero tra la terra et contado di circa 1500. Vi era una chiesa sotto l'invocatione di S. Maria di Clostro, ma discoperta et senza alcun suppellettile.

3° giunsero a Cernich²¹ città famosa, dove risiede il Sangiacco, et trovarono per rettori dui frati zoccolanti, fra Niccolo et fra Marco, che dissero esservi circa 4000 anime. Vi è la chiesa chiamata S. Leonardo discoperta.

4° passarono a Drinovaz,²² dove risiede un Cadi, et trovarono un abbate, fra Christoforo franciscano, che ivi essercitava la cura d'anime al numero di 1400 in circa, la cui chiesa è S. Niccolo coperta, con suo altare.

5° arrivarono a Ratcobpotoch,²³ dove risiede un Achmat, et trovarono per parocho un prete Matteo Ragusio, con chiesa coperta chiamata S. Pietro, et con anime più di 3 mila.

6° andarono a Buzzio,²⁴ dove risiede un Calenderbeg, et trovarono per parocho un frate Ambrosio zoccolante, et chiesa di S. Martino coperta, et anime più di 4000.

7° andarono a Bercino,²⁵ dove risiede un Vaivoda, et trovarono non esservi rettore alcuno, ancorchè vi siano circa 3000 anime senza cura, ma con chiesa scoperta.

8° passarono alla città reale di Possega, dove risiede il Sangiacco, et della chiesa di S. Paolo, che ivi era catedrale, s'è fatta una moschea, et il parocho, che ivi sta, chiamato fra Giorgio zoccolante, celebra in un luoco remoto tra mercanti, et vi sono anime 1500 incirca, oltre quelle delli casali, nelli quali stanno altri frati, cioè in Velica²⁶ a S. Anna dui frati con cura di 5000 anime in circa di tutti quei contorni.

9° In Resnich,²⁷ dove risiede un Machmut Beg, trovarono prete Pietro di Vicenza, con cura d'anime più di 3000, et con chiesa di S. Luca discoperta.

10° In San Giorgio,²⁸ dove risiede un Russacovich, trovarono un abbate fra Gio. zoccolante con cura d'anime circa 2300 et chiesa di S. Ambrosio scoperta.

11° In Nassice,²⁹ dove risiede un gran Cadi, trovarono un frate Niccolo zoccolante, con cura d'anime più di mille, et chiesa di S. Antonio alquanto coperta.

Provincia di Riesn³⁰

---

¹⁹ Slavonski Kobaš (HR)

²⁰ Ignazio Alegretti raguzai bencés szerzetes, hódoltsági misszionárius

²¹ Cernik (HR)

²² Brodski Drenovac (HR)

²³ Rakov Potok (HR)

²⁴ Bučje (HR)

²⁵ Brčino (HR)

²⁶ Velika (HR)

²⁷ Resnik, egykori település Pozsega mellett

²⁸ Đurđanci (HR)

²⁹ Našice (HR)

³⁰ Szerémség

Passati poi nella provincia di Srien, di là dal fiume Sava, situata tra li fiumi Drava et Danubio, fecero capo in Giacomo,³¹ dove risiede il Sangiaccio, et trovarono un prete Pietro con cura d'anime più di 4000, et chiesa di S.to Imbrech scoperta.

2° In Guraseci,³² dove risiede un Cadi, trovarono un prete Matteo con cura d'anime 3400 in circa, et chiesa di S. Bonaventura scoperta.

3° In Aniemci,³³ dove risiede un Vaivoda, trovarono un prete Marino, podagroso, che celebrava la messa sedendo, con cura d'anime più di 3000, et chiesa di S. Pellegrino scoperta.

4° In Gorani,³⁴ dove risiedeva un Mehemet Celebia, trovarono un prete Marino giovane di 30 anni, con cura d'anime 2500 in circa, et chiesa di S. Caterina scoperta.

5° In Cusminci,³⁵ dove risiede un Vaivoda alla ripa di Drava, et in Villevo³⁶ et loro casali trovarono un prete ammogliato et un frate augustiniano, et anco un'altro prete che haveva moglie et figliuoli, con cura d'anime più di 20 mila, li quali mai hanno voluto per mera ignoranza accettar il Calendario Gregoriano. In Villevo vi era la chiesa di S. Margherita coperta.

6° In Canissa³⁷ non potero entrare, dove risiede un Bassa, ma nelli casali trovarono un prete Stefano (quale poi s'è inteso essere stato impalato da Turchi) con cura d'anime circa 4 mila, et chiesa di S. Agostino scoperta.

7° In Vochinovo,³⁸ dove risiede un Vaivoda, et dove già era un monasterio celebre di frati augustiniani,³⁹ li cui vestigii ancora ne fanno fede, trovarono un prete Niccolo con cura d'anime circa 3500, il titolo di quella chiesa si chiama S. Girolamo.

8° In Carasevo,⁴⁰ dove risiede un Achmat, trovarono un monaco di S. Benedetto chiamato Don Blasio, con cura d'anime più di 4000, et chiesa di S. Biagio scoperta.

9° In Albagreca,⁴¹ dove risiede il Gran Serdar, trovarono un frate Gregorio zoccolante con cura d'anime 1200 in circa, et chiesa di S. Sebastiano alquanto riparata in un cantone, dove si celebra.

10° In Asmederevo,⁴² dove si risiede un Cadi, trovarono un prete Pietro con cura d'anime 400 in circa, et chiesa di S. Martino nel modo detto nel precedente capo.

Nella provincia di Temisvar

---

³¹ Diakóvár (ma: Đakovo, HR)

³² Đuričić (HR)

³³ Nijemci (HR)

³⁴ Gorjani (HR)

³⁵ Kuzminci, egykori plébánia a Dráva mellett

³⁶ Viljevo (HR)

³⁷ Kanizsa (ma: Nagykanizsa, H)

³⁸ Voćin (HR)

³⁹ Voćinon, vagyis a középkori Atyinán csak ferences kolostorról van tudomásunk, így vagy ennek maradványait látta a vizitátor, vagy pedig a közeli velikai ágostonos kolostorra gondolt.

⁴⁰ Karaševo, egykori plébánia a Dárva mellett

⁴¹ Belgrád (ma: Beograd, SCG)

⁴² Szendrő (ma: Smederevo, SCG)

Finalmente intrati nella provincia di Temisvar oltre il Danubio, che confina con il dominio dell'Imperatore, primieramente andarono nella città principale di Temisvar, dove risiede un Bassa, et dove già furono attossicati dui altri visitatori apostolici, cioè il Vescovo di Stagno⁴³ et Don Ambrosio⁴⁴ abate Raguseo; et ivi trovarono un prete Niccolo con cura d'anime più di 4000 et chiesa di S. Michel Arcangelo scoperta.

2° In Mitroviz,⁴⁵ dove risiede un Vaivoda, trovarono un prete Giovanni con cura d'anime circa 4 mila, et chiesa di S. Ludovico scoperta.

3° In Albaregale,⁴⁶ dove risiede un Bassa, trovarono un prete Andrea con cura d'anime circa 5000, et chiesa di S. Lorenzo scoperta.

Nel resto di questa provincia sono tutti heretici et schismatici.

Nota particolare della visita
fatta nelle provincie di
Possega, Srien et Temisvar

Copia delli capi et casi ritrovati nella visita fatta da me Don Antonio Velislavi abate di SS. Sergio et Baccho in compagnia delli Reverendi Padri Don Ambrosio Tersene abate della Congregatione Melitense di Ragusa, et Don Innocenzo Stoici⁴⁷ vescovo di Alessio in Albania, nel regno di Ungaria, nella provincia di Possega, Srien et Temisvar nel dominio del Turco circa li christiani del rito romano.

Sono in dette 3 provincie chiese parochiali n° 27, nelle quali provincie si vede che anticamente sono state più di 200 parochie.

Item nella provincia di Possega et Srien¹ sono anime christiane del rito romano circa 120 mila, et sono governate da detti 27 parrochi tra preti e frati.

Item in dette provincie sono chiese coperte et con tetto solamente 6, essendo le altre tutte rovinate et distrutte.

Item in nissun luoco di dette provincie vi sono fonti battismali, ma si battezza per le case private et in campagna.

Item usano olio santo vecchio, alcuni non potendo et altri non curandosi haver del novo, per non esservi in dette provincie alcun vescovo, eccetto il vescovo di Bossina, distante otto giornate dalle dette provincie.

Item non si tiene libro delli battezzati, et per questo mancamento si fanno molti errori nel contrahere matrimonii.

Item quasi nissuno eseguisce il sacramento dell'estrema unzione.

Item tutte le chiese sono spogliate et nude di paramenti et supellettili sacri, et se pure si trova qualche calice, corporale o paramenti, quelli per negligenza di parrochi sono sporchi et indecenti.

Item per mancamento di chiese si celebra la messa per le case private et luochi profani, senza la dispensa in ciò necessaria.

---

⁴³ Bonifacije Drakolica stagnói püspök és hódoltsági apostoli vizitátor, 1582-ben hunyt el Temesvárt.

⁴⁴ Ambrosio da Ragusa, a meledai bencés kongregáció apátja, hódoltsági misszionárius

⁴⁵ Szávaszentdemeter (ma: Sremska Mitrovica, SCG)

⁴⁶ Székesfehérvár

⁴⁷ Innocenzio Stoicino raguzai bencés szerzetes, hódoltsági misszionárius, alessioi (Albánia) püspök

¹ Betoldva: et Temisvar

Item per penuria di sacerdoti si portano i fanciulli a battezzare da heretici, altri si moreno senza battesimo, et li adulti non operano il sacramento della penitenza.

Item non è più in uso, anzi è persa la memoria del sacramento della confirmatione, et così tutti moreno senza esser chresimati.

Item per l'istessa penuria di sacerdoti che insegnino la dottrina christiana, vi sono non solo infiniti che non sanno il Paternoster et l'Avemaria, ma anco molti vecchi che non sanno farsi il segno della santa croce.

Item si trovano infiniti huomini che repudiata la prima moglie, o per bruttezza o per altro disgusto, pigliano altra moglie, et all'incontro donne, che lasciato il primo marito se ne pigliano un altro a modo loro, et quel che è peggio, vogliono per forza la licenza di poterlo fare, o vero l'assolutione doppo che l'hanno fatto, ricorrendo a quest'effetto all'autorità di superiori Turchi.

Item molti vanno a contraer li detti illegitimi matrimonii avanti il Caddi turco, in mano del quale giurano sopra il libro d'Evangelii et sopra la croce per verba con presenti vis, volo.

Item si trovano molte donne christiane che inamorate di Turchi, non potendo haver licenza di sposarsi con quelli per la diversità delle leggi, s'accordano d'esser violentate da quelli, per poter scusarsi che non vi sia concorsa la volontà loro, con ciò sia che volendo esser continuar nel resto la vita christiana, pretendono di non esser proibite dai sacramenti ecclesiastici, li quali si fanno dare per forza mediante l'autorità de loro mariti che dominano. E ben vero che quantunque la donna sia christiana, tuttavia la prole resta turca, come il padre.

Item si trovano altre che veramente sono violentate ad [...] con Turchi contra la propria volontà, et con queste non si fa difficoltà nell'amministrarli i santissimi sacramenti.

Item quando occorre qualche delitto fatto da un christiano, il Caddi turco chiama li antiani di quel casale, et li fa giurar sopra il messale et sopra la croce di dover dire la verità. Ma essi per escusar il delinquente giurano il falso et poi domandano l'assolutione, la qual per lo più gli viene data.

Item quando talvolta si contrae matrimonio tra dui, et lo sposo non sia ancora atto a consumarlo, il padre di esso si dorme con la sposa sin tanto che il figliuolo sia d'età. Indi domandano l'assolutione, et la vogliono per forza.

Item in quelle parti si trovano molte stregane et malie, et particolarmente di donne, in modo che se ne trova molta quantità di vessati dal demonio.

Item permolti christiani danno volontariamente le loro figliuole per moglie a Turchi, et tanto essi quanto il resto del parentado vanno a quelle nozze nefande, et poi domandano e vogliono l'assolutione.

Item quelli pochi sacerdoti che sono in quelle parti, oltra d'esser ignorantissimi, sono anco di mala coscienza, concubinari, mercanti et usurarii, che però dal mal esempio loro ne succedono quasi tutti li sopradetti abusi et inconvenienti.

Copia della visita
delle provincie di Possega,
Srieni et Temisvar.

---

^{II} Szakadás miatt olvashatatlan.

Rövidítések és irodalomjegyzék

FERMENDŽIN

- 1892 FERMENDŽIN, Eusebius: *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*. Zagrabiae, 1892. (*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 23)

FORTES

- 1997 FORTES, Antonio: *Las misiones del Carmelo Teresiano 1584–1799. Documentos del Archivo General de Roma*, Roma, 1997. (*Monumenta Historica Carmeli Teresiani. Subsidia* 6)

MOAČANIN

- 2001 MOAČANIN, Nenad: *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod, 2001. (*Bibliotheca Croatica: Slavonica, Simiensia et Baranyensia. Studije* 3)

MOLNÁR

- 2002 MOLNÁR Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647)*. Bp., 2002. (*Humanizmus és Reformáció* 26)
- 2003 MOLNÁR Antal: *Ismeretlen inkvizíciós forrás a hódolt Budáról. (Don Vincenzo di Augustino raguzai káplán jelentése a Szent Hivatalnak 1599-ből)*. In: *Levéltári Közlemények* 74 (2003) 191–220.
- 2004 MOLNÁR Antal: *A kalocsai érsekség a török korban*. In: Uő: *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*. Bp., 2004. (*METEM Könyvek* 45) 41–79.

TÓTH

- 2002 TÓTH István György: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (1572–1636)*. Roma–Budapest, 2002. (*Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Fontes* 4)

Bethlen Gábor levelei Vas vármegye rendjeihez (1620)

A harmincéves háború úgynevezett „cseh” szakaszába bekapcsolódott Bethlen Gábor első, 1619. augusztus végén megindított hadjárata során a Dunántúl jelentős részét – Batthyány (II.) Ferenc támogatásának (is) köszönhetően – viszonylag hamar ellenőrzése alá vonta. Így a hadműveletekkel párhuzamosan már 1619. november 11-re országgyűlést hirdethetett Pozsonyba. A térség vármegyéinek reagálása ambivalens volt pl. Győr, Moson és Veszprém nem küldött követeket. 1620. január 8-án a diétán Bethlent „Magyarország fejedelmévé” választották. A fejedelem egy héttel később (január 15-én) ünnepélyesen „örök szövetségre” lépett a cseh–morva–sziléziai–lausitzi, illetve alsó- és felső-ausztriai rendekkel, majd békét kötött II. Ferdinánddal – ami az alábbi levelekben gyakran csak „induciákként” kerül citálásra (Nr. 2–3.). A diéta a törvények megerősítésével, a következő országgyűlés helyének, időpontjának meghatározásával záródott.¹

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és a dunántúli vármegyék viszonya a források töredékessége miatt sajnos máig kevésbé ismert. Így mindenképpen figyelemre méltó az a három levél, amelyet Bethlen 1620. február 24–27-e során, illetve március 15-én, immáron Magyarország választott fejedelmeként Vas vármegye törvényhatóságához, rendjeihez írt.² Míg az első leirat a portai követek számára megajánlott adó, illetve ajándékokhoz szükséges pénz minél előbbi beszedését rendelte el, a második a béke betartásának (és betartatásának) a szükségességére figyelmeztetett. A március idusán íródott leirat már megváltozott politikai viszonyok között keletkezett (a vármegye „katonai erejét” tartsa készen), ugyanakkor a törvényhatóság figyelmét felhívta a rendfenntartás fontosságára.

1604 márciusától, tehát Bethlen leiratainak idejében is, Vas vármegye élén Nádasdy Pál főispán állott. Ugyanakkor a főurak közötti kapcsolatrendszer, a reális hatalmi viszonyok vizsgálatának szempontjából fölöttébb érdekes, beszédesen árulkodó, hogy az eredeti dokumentumok a tárgydőszakban a Sopron vármegye főispáni hivatalát betöltő Batthyány (II.) Ferenc révén a Batthyány család pinkafői levéltárában maradtak fenn.³ A vármegye gyakorlati napi köz- és adóigazgatási, jogszolgáltatással kapcsolatos feladatait az alispán vezette és koordinálta. Míg Győr, Moson, Sopron, Veszprém vármegyéknek egy-egy, Vasnak és a Somogyval egyesített Zala vármegyének két alispánja volt, miként Vas esetében egy 1615. évi megyei rendszabás meghatározta: mindketten egyező hatáskörrel rendelkeztek.⁴ A XVII. század első felének vasi archontológiája még nem készült el, de a rendelkezésre álló adatgyűjtés alapján már kirajzolódnak az adott rövid időszak meghatározó megyei hivatalviselői. A megelőző 1619. évben Nádasdy

¹ MAKKAJ, 1985. 819. Bethlen dunántúli hadműveleteire, illetve az időszak politikai- és hadtörténete: NAGY, 1960., NAGY, 1969. 150–220. L. SZILÁGYI, 1889.

² Mindhárom levél címzése: Spectabilib[us], mag[nifi]cis, generosis, egregiis et nobilib[us] supremo et vice comitib[us], iudicib[us] ac universitati nobilium Comitatus Castriferrei nobis sincere dilectis.

³ FALLENBÜCHL, 1994. 96., 107.

⁴ TÓTH, 1992. Nr. 1420. (1615. május 18.)

Tamás⁵ és Kisfaludy Balázs viselték az alispáni hivatalt, felsőszeklestei Guary Miklós, Hertelendy Ambrus, alsókáldi Káldy Ambrus, és az elhunyt Lampert István helyett a május 6-i közgyűlésben az ő helyére választott Zichy Benedek alkották a szolgabírói kart. Az 1619. évből az esküdtek sorából jelenleg Bácsmegyei Ferenc, Sütő Máté neve ismert.⁶ Sorukat a megelőző év adatai Káldy Imre és Dese Kristóf nevével egészítik ki.⁷ A vármegye jegyzői hivatalát Szántóházy Ferenc mester (*magister*) látta el, aki, ezzel párhuzamosan ugyanezt a tisztséget a szomszéd Sopron vármegyében is viselte, és egyben személynöki ítélőmester volt.⁸ A tárgyvben a vármegye (fő)adószedői hivatalát Bezeredy Bálint töltötte be.⁹

Vas és Sopron vármegye – minden bizonnyal Batthyány (II.) Ferenc személyének is köszönhetően – a Bethlent elfogadó dunántúli vármegyék közé tartozott. Az 1619. november 30-án, a Szombathely melletti Szőlősen Sopron vármegyével megtartott közös közgyűlésben megkésve, de sietve mindkét törvényhatóság követeket választott Bethlen november 11-én Pozsonyban megkezdődött országgyűlésére. Vast telekesi Török János és kissennyei Sennyey Gáspár képviselte, Sopront pedig Szántóházy Ferenc és Szepsy János.¹⁰ A dunántúli vármegyék speciális helyzetét, dilemmáit jól érzékelteti Zala példája. A törvényhatóság rendjei a november 28-i közgyűlésen tárgyalták Bethlen országgyűlési meghívóját, majd ugyanekkor olvasták fel II. Ferdinándnak az ezen a diétán megjelenést megtiltó rendeletét is. Ekkor úgy döntöttek, hogy a király iránti hűségről vezettetve nem választanak országgyűlési követeket, de a törvényhatóság kimentésére Bessenyei Istvánt és fajszi Ányos Jánost mégis a fejedelemez és a nádorhoz küldték.¹¹

Még további kutatásokat, forrásfeltárásokat igényelnek a Bethlen utasításaira tett Vas vármegyei intézkedések, de az már a jelenlegi ismeretek alapján is jelezhető: e törvényhatóság 1620 januárjától igyekezett betartani a pozsonyi gyűlés végzéseit, támogatta Bethlen törekvéseit.¹² A vasihoz hasonló levelek Győr vármegyéhez is beérkezettek, de ott inkább az elutasítás dominált. Győr vármegye 1620. áprilisi közgyűlésében tárgyalta a pozsonyi országgyűlés végzéseit, Bethlen Gábor fejedelem, Thurzó Szaniszló nádor parancsait. Először mindezekben nem határozott, hanem Siey (Sey) János alispánt és Dallos János szolgabírókat követül

⁵ TÓTH, 1992. Nr. 1464. (1619. május 6.) Előző évi hivatalviselésére: Magyar Országos Levéltár (=MOL) P 650. Tallián család levéltára, Évrendezett iratok (= Tallián cs. lt.), 2. csomó (=cs.), Körmend, 1618. május 3.

⁶ MOL P 650. Tallián cs. lt. 2. cs. 1619. március 7., TÓTH, 1992. Nr. 1466., 1471. (1619. május 6.)

⁷ MOL P 650 Tallián cs. lt. 2. cs. Körmend, 1618. március 12., MOL P 650 Tallián cs. lt. 2. cs. Körmend, 1618. május 3.

⁸ „Zantohazy Ferencz császár és király urunk Ő Fölsége personalis praesentiajának ítélő mestere, Vasvár és Sopron vármegyéknek notariussa.” MOL P. 650. Tallián cs. lt. 2. cs. Keszthely, 1619. március 24., TÓTH, 1992. Nr. 1478. (1619. május 6.)

⁹ Bezeredy Bálintot Vas vármegye rendjei hivatalosan 1618. november 26-án választották főadószedőnek, de több adat utal arra, hogy ezt már megelőzően is ellátta. (Valószínű Söptey György főadószedőt követően, 1618 első felében vette át e tisztelet és feladatkört.) Tisztségét 1619. szeptember végén is viselte. L. TÓTH, 1992. Nr. 1442. (1617. november 16.) Nr. 1455., 1459. (1618. november 26.), 1492. (1619. szeptember 16.)

¹⁰ TÓTH, 1992. Nr. 1511–1512. (1619. november 30.) A megkésített követválasztás, és emiatt a fejedelem és a nádor büntetésének elkerülésére a közgyűlés Hollósy Jánost azonnal Pozsonyba küldte, hogy a diétán jelentse a követek érkezését.

¹¹ TURBULY, 1996. Nr. 1043–1045. (1619. november 28.)

¹² TÓTH, 1992. Nr. 1513–1518. (1620. január 4.)

választva azon utasítással küldte, hogy legelőször informálódjanak a térség más törvényhatóságainak állásfoglalásáról őket Sopron, Vas, Zala vármegyék közgyűlésére.¹³ Győr vármegye – valószínű a végig királyi hűségen maradt megyeközpont erődvárosnak, Győrnek is köszönhetően – továbbra is II. Ferdinánd hűségén maradt. Az egy héttel később megtartott közgyűlésben nemcsak kihirdették az uralkodó császárhűségre felszólító parancsát, de jelezték, hogy ennek szellemében fognak eljárni azokkal a nemesekkel szemben, akik az adót Bethlennek akarják megfizetni.¹⁴

A három levél mellett a függelékben egy, Kisfaludy Balázs vasi alispán számára, a javaira szóló oltalomlevelet közlök. Kisfaludy Balázs életútja viszonylag jól ismert,¹⁵ ezért itt hivatali pályafutásának csak egy-két részletét emelem ki. Őt a törvényhatóság rendjei Vas vármegye 1608. április 30-i közgyűlésben Keserű István és Szelestey Ádám helyett, Nádasdy Tamással együtt, az alispáni hivatalra választották.¹⁶ Mind ebben, mind a rákövetkező 1609. esztendőben Vas vármegye egyik országgyűlési követe volt.¹⁷ Bár a két alispán a folyamatosan viselt hivataláról a Szombathelyen 1619. május 6-án megtartott közgyűlésben lemondott, de néhány – konkrétan meg nem nevezett – főúr rábeszélésére hivatalukat még egy évig elvállalták.¹⁸ Így érte Kisfaludyt is e hivatalban az 1619 őszen a Dunántúlon is bekövetkezett imperiumváltozás.¹⁹ Tiszteben 1620-ban is megmaradt, amikor a javait védő immunitást kapta. Valószínű, hogy 1621 júliusában is e hivatalt viselte, amikor is a térség egyik legnagyobb befolyású főura, az ekkor Bethlen-párti Batthyány (II.) Ferenc hűsége miatt őt és javait védelmébe vette. Fő- és alkapitányainak, hadnagyainak, vajdáinak, tizedeseinek és minden tisztviselőjének fejvesztés terhe alatt megparancsolta, hogy Kisfaludy Balázs javaiban senki ne háborgassa, sőt inkább minden háborgatással szemben megoltalmazza, mert „... Hazánknak és nemszetünknek mastani romlot igyében és állapotjában való hűségét és szolgálatra való kész voltát [tekintve], minden marhájjával és jószágával akár mely vármegyében levőkkel az magunk oltalma alá vettük”.²⁰

A közlésre kerülő iratok a *Burgenländisches Landesarchiv (Eisenstadt)* őrizetében lévő A/II-2. Gräfllich Batthyanyisches Herrschaftsarchiv Pinkafeld, Historica-Politica I. iratsorozatában találhatók. E szöveggözlésben az eredeti, tisztázati példányban fennmaradt magyar nyelvű forrásokat a mai helyesírás szabályai szerint írtam át, de oly módon, hogy az, az egykori lejegyzőknek a ma használatostól eltérő dialektusát visszaadja. A személy- és településnevek eredeti lejegyzésük szerint olvashatók. A latin szövegrészek, szavak esetében a latin helyesírást tekin-

¹³ GECSÉNYI, 1995. Nr. 149. (1620. április 3.)

¹⁴ GECSÉNYI, 1995. Nr. 151–152. (1620. április 10.)

¹⁵ Az életút, birtokviszonyok máig legrészletesebb összefoglalása: KISFALUDY, 2004. 67–77.

¹⁶ TÓTH, 1992. Nr. 1075. (1608. április 30.)

¹⁷ TÓTH, 1992. Nr. 1118. (1608. szeptember 1.), Nr. 1172. (1609. október 12.) A 29 pontos 1609. évi követutatis: *Burgenländisches Landesarchiv* (=BLA) A/II-2. Gräfllich Batthyanyisches Herrschaftsarchiv Pinkafeld, C. Batthyanyische Familien-Urkunden, Akten und Anderes, I. Urkunden und Akten aus dem 17. und 18. Jahrhundert (Fasz. 26.) (=C.I.), Nr. 2.

¹⁸ TÓTH, 1992. Nr. 1464. (1619. május 6.)

¹⁹ Vas vármegye közgyűlése Bethlen támadására I. TÓTH, 1992. Nr. 1488. (1619. szeptember 16.)

²⁰ BLA: A/II-2. Gräfllich Batthyanyisches Herrschaftsarchiv Pinkafeld, C. I. Nr. 3., Németújvár, 1621. július 8.

tettem mérvadónak, de a magyarul ragozott latin kifejezéseknél a ragokat a magyar helyesírás szerint jelöltem.

1.

**Bethlen Gábor erdélyi fejedelem levele
Vas vármegye főispánjának és rendjeinek**

Kassa, 1620. február 24.

(BLA, Gräflich Batthyany'sches Herrschaftsarchiv Pinkafeld, K. 1. Fasz. 2. No. 1.)

Gabriel Dei gratia Regnoru[m] Hungariae Transylvaniaeq[ue] Princeps et Siculorum Comes etc.

Sp[ectabi]lis et m[a]g[nifici] generosi ergregii nobiles, syncere nobis dilecti salute[m] et favorem n[ost]rum. Nyilván lehet kegyelme[te]knél az elmúlt posoni generalis gyűlésben, országul kegyelme[te]k az követek költségére portai ajándékokra vetett vala fél kapu szám után két két forintot, mely pénznek felszedésére az mostani szükséghez képest, hisszük, szorgalmatos gondviselése volt. Mindazáltal, mivel immár mind az fényes Portára, s mind pedig oda felmenendő fő követeket, tisztünk és hivatalunk szerint naponként készítenünk és expediálnu[n]k kelletik, kegyelme[te]ket intjük, sőt authorit[ate] n[ost]ra qua publice fungimur hagyjuk, s poroncsoljuk is [!], ennek se órát, se napot, se pedig több poroncsolatunkot nem várván, hazájának közönséges jóvát, megmaradását szeme előtt viselvén, minden módon és úton azon legyen, hogy az feljül megírt kapu szám után követek számára és ajándékokra felvetett költségpénzt, mentől hamarabb fel szedesse és az adminisztrátorok kezében szolgáltatassa, hogy így az ajándékoknak idein való el készítéséb[en], és fő követinknek expediálásáb[an] a mia' gondviselésü[n]kben és hazánk szolgálatjában hátramaradás ne legye[n]. Secus no[n] factur[is]. Datum in libera et regia civit[ate] Cassovien[se] die 24. februar[i]i A[nn]o do[mi]ni 1620.

Gabriel m[anu] pro[p]ri[a]

Caspar Beöleöny mpr.²¹

2.

**Bethlen Gábor erdélyi fejedelem levele
Vas vármegye főispánjához, rendjeihez**

Kassa, 1620. február 27.

(BLA, Gräflich Batthyany'sches Herrschaftsarchiv Pinkafeld K. 1. Fasz. 2. No. 2.)

Gabriel Dei gratia Regnorum Hungariae et Tran[sylva]niae Princeps et Siculor[um] Comes etc.

---

²¹ Bölöni (Beöleöny) Gáspár 1602., 1606–1613 során az erdélyi fejedelem nagyobb kancelláriájának írnoka, 1614-től kancelláriai titkár. TRÓCSÁNYI, 1980. 185.

Sp[ectabil]les ac mag[nifi]ci, gener[osi], egregii ac nobiles nobis sincere dilecti. Salutem et favorem n[ost]rum. Értettük hogy Posonból való kijövetelünknek és Császártól Ő Fő[sé]l[ség]étől adatott confirmatiónak utána velünk és az nemes Magyar Országgal szentül végezett induciáknak egynéhány részeit, némelyek az Dunántúl való urak és nemesség közül, külemb idegen, haszontalan magyarázatra akarv[an] fordítani, mind az uraktól és a nemes vármegyéktől az ország gyűlésben küldetett követeket, viceispánokat és választott személyeket is, kiknek voxok ezen induciáknak végezésében is számban volt, magok értelmére igyekeztenek hajtani és vonni, sőt csak ekkodig is [!] sok részei ellen, egynéhányképpen impingáltanak az induciáknak, holott némely várakból az mi p[rae]sidiumunkat kitudv[an] és exturbálván, kezekhez is vöttek, kin noha bizonyára sokat is búsultunk, de mindazáltal, hogy a' nemes Magyar Országnak, kinek Isten keg[lye]lméből gubernálása mostan mi kezünknel vagyon, mind az egész keresztyén világ előtt jó híre, neve, az induciáknak szentül meg tartásában is nyilvánvaló igazsága és magunk viselése megmutatódjék, ezen úgy meg nem indulunk, hogy efféle cselekedeteket fegyverrel vindicálnók, hanem az ország directora által, mind az urakat, kik annak okai voltak, s mind pedig a jószágos és egyházhelyi nemes embereket, ez jüvendő országgyűlésére citaltatjuk, kik minémű okát adhatják cselekedeteknek, ők lássák. Az nemes ország is pedig mit deliberáljon felőlök, akkor elöttek lehet.

Keg[lye]ll[me]t[ek]et azért intjük, sőt az nemes országtól reánk biztatott authoritásból parancsoljuk is serio, hogy ennekutána is minden rendek, urak, vármegyék, város, kerített és mezővárosok, valakik vagy magok személyekben, vagy követek által a posoni gyűlésben compareáltak, mindenek az induciákhoz tartásuk magokat, sőt a viceispánoknak igen serio parancsoljuk, valaminemű móddal és értelemmel egyszer az induciák elvégeztetnek és megconfirmaltattanak, ahhoz tartassák minden rendekkel magokat, mert ha azt kezdik háborgatni és idegen értelemre fordítani, ha valami törvény szerint való büntetés esik rájtok, annakutána abból senkire ne vessenek. Mivel pedig a confirmatio után mindenütt az fegyvernek és egymás ellen való igyekezetnek le kellett tétetni, valakik jószágos vagy jószágatlan személyek, az induciák ellen igyekezők közé az hadban adták volna magokat és most is falukon zászlók alatt fennlételekkel terhelik a szegínséget, azokat is fel cirkáltatván, küldje cathalogusban neveket mi kezünkben, kik legyenek s hol lakjanak, ahhoz képest tudhassák azokat is törvényre citaltatni. Secus haud facturi[s]. Datum in libera civit[ate] Cassovien[se] die 27. februarii. A[nn]o 1620.

Gabriel mpa.

Simon Pechy²²
cancellar[ius] mp.

Caspar Beóleóny mp.

²² A hite miatt tragikus sorsú Péchi (Péchy) Simon 1613–1621 között az Erdélyi Fejedelemség kancellárja volt. TRÓCSÁNYI, 1980. 181.

**Bethlen Gábor erdélyi fejedelem levele
Vas vármegye főispánjához, rendjeihez**

Kassa, 1620. március 15.

(BLA, Gräflich Batthyany'sches Herrschaftsarchiv Pinkafeld K. 1. Fasz. 2. No. 3.)

Gabriel Dei gratia Regnoru[m] Hungaria [!] et Transylvania [!] Princeps ac Siculorum Comes etc.

Spectabiles, mag[nifi]ci generosi egregii et nobiles, nobis sincere dilecti. Salutem et favorem nostru[m]. Mostan felháborodott állapotját az egész keresztén világnak és országoknak, akarvá[n] tiszta szibűl való fáradságunk által lecsendesíteni, és abból következhetendő veszedelmes káraink eltávoztatását keresni, hátravetvén magunk méltóságának készünkben és előttünk álló nevedését, Ferdinand császárral Ő Felségevel oly okok alatt végeztünk vala induciákat, hog[y] igaz és jó igyekezettel való megtalálásunk utá[n] az több co[n]foederatus országokkal is, kikkel Ő Felsége veszekedésben vago[n], Ő Felsége induciákat végezvé[n], és azt semmiképpen meg ne tagadja tőlök. Melyrűl az posoni gyűlés utá[n] két úttal meg találvá[n] Ő Felségét, mindeddig is meg nem engedte, sűt minden szörnyűséget cselekesznek, és [is?] Ő Felsége hadai a mi co[n]foederatus feleinken, kiket Ő Fel[s]ége meg azzal vádol mielőttünk, hog[y] ne[m] volna semmi akarátjok, az Ő Felségevel való végezéshez. Mely Ő Felsége panaszárul mi az confoederatusokat is megintettük, rajtok ne múlják az szent békességnek és eglylességnek fő állatása. Ez napokba[n] már szintén bizonyoso[n] el kellettik válni, mellik félen múlik az békeségnek ne[m] admittálása. És minthog[y] császár Ő Felsége is eddig két rendbéli megtalálásu[n]kra csak halogatvá[n] derekas resolutióját, megadása felől az induciáknak a co[n]foederatusok számára, ez alatt penig külső ártalmas ellenségekkel újítvá[n] hadait, nagyobb keménységgel, hog[y]semmint annak előtte fordította erejét a co[n]foederatusok ellen, kik az segítségadás felől sok obtestatiókkal találnak untala[n] meg bennünköt, hog[y] egly[szer] velel kötött frigyünknek meg ne fogatkozzunk Kelg[yelme]tkeket [!] esz levelünkkel requiráljuk es intjük, suo authorit[ate] qua publice fungimur hagyjuk és parancsoljuk is, hog[y] az mostani gyűlésünkben végeszett articulus szerént minden hadra való rend az keglyelme]tek vármegyéjében tartassék oly készen és publicaltassék, hogy eszutá[n] második parancsolatunk érkezvé[n], ha császár Ő Felsége halogatja vagy ugya[n] ne[m] akarja meg adni ad¹ [!] induciákat, mindjárt okvetetlen co[n]foederatosinknak elegendőképpen segítségökre mehessünk.

Ezmellett mostani végezések is az nemes országnak kinyomtatattvá[n] külön kegylmetek vármegyére [!] tartozó articulusokat megküldöttük, melynek eddig való késedelme miatt, tudvá[n], hogy semmi köszönséges dologba[n] ne[m] procedalhatott, most immár készéhesz vévé[n], valamelyek az ország végeszése szerént kelgylmetek vármegyéjén való gondviselést kívánnak, szükség, hogy el ne mulassa, hane[m] halogatás nélkül az dicatorokot ki bocsáttvá[n], az porták connumeralását mentül igazabba[n] és kedveszés nélkül, kirűl sok helyeken külömb külömb ítéletek forognak most is, késedele[m] nélkül vigye véghez. Holott most kelgylmetek [!] efféle szolgalmatosságával, ne[m] másnak, sem ide-

¹ Recte: az

gennek, hanem tulajdo[n] nemszetségének és édes haszájának szolgál. Secus no[n]
facturis. Datu[m] in libera ac regia civit[a]te Cassovien[se] die 15 mensis Martii.
Anno 1620.

Gabriel mpa.

Simon Pechy
Cancellar[ius]

Caspar Beóleóny mp.

Függelék

1.

**Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Vas vármegye alispánja, Kisfaludy
Balázs számára Sopron és Vas vármegyei javaira immunitást ad**
Nagyszombat, 1620. szeptember 12.

(BLA, Gräflich Batthyanyisches Herrschaftsarchiv Pinkafeld, K. 1., Fasz. 2. No. 4.)

Gabriel Dei gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae Sclavoniaeq[ue] Rex
Transylvaniae Princeps et Sicularum Comes etc. Universis et singulis sp[ectab]ilibus
mag[nifi]cis generosis egregiis et nobilibus supremis et vice capitaneis belliduc-
toribus campiductoribus ductoribus, centurionibus decurionibus vexilliferis caeteris-
q[ue] tam equestris quam pedestris ordinis militibus signa et auspicia n[ost]ra se-
quentibus: cunctis etiam aliis cuiuscunq[ue] status, gradus, conditionis, ordinis,
honoris, officii dignitatis et praeeminentiae hominibus, quorum v[ide]licet interest
seu intererit, praesentes n[ost]ras visuris lecturis et legi auditis. Fidelibus nobis
dilectis salutem et gratiam. Mivel mi az nemzetes és vitézlő Kisfaludy Balás Vas
vármegyének viceispánnya [...]II kastélyát kisfaludi udvarházával, mely Sopron vár-
megyében vagyon, azonkívül az laki házat, hozzá tartozandó falukkal, falukbéli
portiókkal, Vas vármegyében levőkkel együtt, az mi kiváltképpen való gondviselé-
sünk és oltalmunk alá vettük. Hagyjuk azért és serio parancsoljuk minden rendek-
nek, senki az megnevezett Kisfaludy Balás megmondott kastélyára, udvarházára és
hozzá tartozandó faluira, falubeli portióiira az önnek mag[...]^{III} [...]endelesünk^{IV}
kívül seregestől és csoportonként szállani az szegénységet tesztegetni^V [!] sarcolatni
majorságokban, marhájokban és egyéb javokban bánta[...]VI [...]ni^{VII} és károsítani,
rajtok dúlni, praedálni, zsákmányolni avagy valamit kedvek és akaratjok ellen, pénz
nélkül elvenni semmi úton és okon ne mer[...]VIII [...]rt^{IX} valaki ez ellen cselekedvén

II A kiadmány e részén egy szónyi kihagyott hely szerepel.

III Sérült papírrész, kiegészítése: magunk.

IV Sérült papírrész, kiegészítése: rendelésünk.

V Recte: vesztegetni.

VI Sérült papírrész, kiegészítése: bántalmazni.

VII Sérült papírrész.

VIII Sérült papírrész, kiegészítése: merjenek.

IX Sérült papírrész, kiegészítése: mert.

nyavalyában esék, maga engedetlenségének tulajdonétsa és mi is, a' ki felől mi előnkbe panasz jó, kemény bün[...]^x [...] ^x senkinek nem szenvedjük. Secus nequam facturi. Praesentibus perlectis exhiberi restituti. Datum in libera n[ost]ra civ[...]^{xii} Tyrnaviensi die duodecima mensis septembris Anno Domini millesimo sexcentesimo vigesimo.

Gabriel mpa.

Johannes Kraus²³ mpria.

[Az irat hátoldalán fent: Bőtlen Gabor levele; lent: Kisfaludj Balas]

---

^x Sérült papírrész, kiegészítése: büntetés.

^{xi} Sérült papírrész, kiegészítése: alatt?

^{xii} Sérült papírrész, kiegészítése: civitate.

²³ Krausz (Kraus) János 1620–1621 során az Erdélyi Fejedelemség kancelláriai titkára. TRÓCSÁNYI, 1980. 185.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- FALLENBÜCHL
1994 FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főispánjai 1526–1848*. Budapest, Argumentum. 1994. 171.
- GECSÉNYI
1995 GECSÉNYI Lajos: *Győr vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*. II. köt. 1617–1626. Győr, 1995.
- KISFALUDY
2004 KISFALUDY László: *A kiskfaludi Kisfaludy család története*. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2004. (*Rég magyar családok 2.*)
- MAKKAI
1985 MAKKAI László: Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg ellenes küzdelmei (1608–1648). In: *Magyarország története 1526–1686*. 3/1. köt. Főszerk. PACH Zsigmond Pál, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, 1985. 777–929.
- NAGY
1960 NAGY László: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez (1619–1621). In: *Hadtörténelmi Közlemények, Új Folyam*, 7. (1960) 1. sz. 71–106.
- 1969 Nagy László: *Bethlen Gábor a független Magyarorszáért*. Budapest, Akadémiai, 1969.
- SZILÁGYI
1889 SZILÁGYI Sándor: Bethlen Gábor 1620-iki alkudozásai történetéhez. In: *Történelmi Tár* 1889. 71–105.
- TÓTH
1992 TÓTH Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*. II. köt. 1601–1620., 1631–1641. Szombathely, 1992. (*Vas megyei levéltári füzetek 5.*)
- TRÓCSÁNYI
1980 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Budapest, Akadémiai. 1980. (*Magyar Országos Levéltár kiadványai, 3. Hatóság és hivataltörténet 6.*)
- TURBULY
1996 TURBULY Éva: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*. II. 1611–1655. Zalaegerszeg, 1996. (*Zalai Gyűjtemény, 39.*)

Lindvay Márton Poenitentia tartó zsoltári¹

1620-ban Antwerpenben jelent meg először Antonius Suquet *Via vitae aeternae* című emblematikus meditációs-gyűjteménye, amelyet Derekay György kivonatos fordításában 1678-ban a nagyszombati nyomda is kiadott.² A költségeket Vizkeleti Lindvay Márton viselte, akinek egy terjedelmes költeménye olvasható a kötet végén.

Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár*ában idéz Derekay György ajánlásából. Lindvay Márton „gr. Eszterházy Miklós nádor és későbbi fiai, Pál és Ferenc parancsára nem annyira a jószágokat igazgatta, mint a lelkeket térengette, miért sebet is kapott.”³ Megemlíti még az ajánlás, hogy „a’kiket hogy az Anyaszentegyháznak üdvösséges aklában bétérengethetne, nem csak töllök való izetlenséget, de halálos gyűlölséget-is fel-venni öly kész vólt, hogy munkáját vérevel-is veréjtezketné, úgy-mint akkor, mikor az értetleneknek az ösztön ellen való rugodozások miatt meg is sebesítettett,” továbbá: az Isten „minden javait és előmenetelét duplázta”, az uralkodó pedig „maga harminczadgyát bátran reá bízhatná”.

Lindvay Márton nevét hiába kerestük írói lexikonokban és a *Régi magyarországi szeszők* című jegyzékben.⁴ Ezért próbáltunk a fentiekén kívül adatokat összeszedni róla.

1631 februárjában Pázmány Péter és Esterházy Miklós nádor közti levelet kézbesített.⁵ 1631. szeptember 15-én Pázmány Péter arról számolt be Batthyány Ádámnak, hogy a szempci plébániára helyezett Márton pap (valószínűleg Sobri Márton felsőőrsi prépost) egy emberét küldte dézsmája beszédésére, de Batthyány „egy Comornik István nevű szolgálja nemcsak nem hatta az Prépostságbeli Dézsmáját exigálni, hanem annak felette keményen meg is verte.”⁶ Talán valami hasonló eset miatt kaphatott verést Lindvay Márton. (Nem kizárt, hogy ő volt az említett esetben a dézsmabeszédő.)

Az Esterházyak családi levéltárában több levél maradt fenn tőle. 1646 májusában az erdélyi fejedelemnél járt követség tagja volt.⁷ A gazdasági témájú leveleken kívül érdekes Lindvay Márton és Vásárhelyi Nagy Gergely közös folyamodványa Esterházy Miklós nádorhoz: „Bellavári Miklós megvetvén igaz és törvényes koronás királyát, amellet hitit is, akivel egyébaránt is tiszt szerént köteles volt Őfelségéhez és a Sz. Koronához [...], az erdélyi Fejedelem Rákóczy György mellé állott s pártoskodott [...]” Kérlek Bellavári birtokait.⁸

¹ *Az örök életnek uttya [...] alkalmas kepekkel ki-abrazolt és egynehány aitato elmekedeseiben [...] deakül megmagarázott [...]* SUCQUET Antal, [ford.] DEREKAY György. Nagyszombat, 1678. R₃₋₄. – Lindvay Mártonnak ajánlva. RMK I. 1879. 1226.

² TUSKÉS, 1997. 41., 46.; KNAPP, 2003. 106–107.

³ L. RMK I. 1879. 1226. tételhez fűzött megjegyzést, illetve a kiadvány ajánlását.

⁴ RMSZ, 1989.

⁵ HANUY, 1910–1911. II. köt., 169., 171.

⁶ HANUY, 1910–1911., 211.

⁷ Magyar Országos Levéltár, P 124, nr. 683. Lindvay Márton levele Esterházy Lászlónak, Tokaj, 1646. május 13.

⁸ Magyar Országos Levéltár, P 123, 2. cs., Folyamodványok Esterházy Miklóshoz.

Lindvay Márton 1674-ben zálogjogon birtokolta a nyomtatványban nemesi előnevében szereplő Vizkeletet.⁹ Hogy pontosan hogyan és mivel érte el az 1678-ban Derekay György ajánlásában említett vagyonduplázást és előmenetelt, nem tudjuk megmondani. A fenti példák és analógiák azonban sejtetni engedik.

Az alább betűhíven közölt, Balassi-sorokból álló strófák kezdőbetűi Lindvay Márton nevét rögzítik. Derekay György a vers címirataként szintén őt nevezi meg szerzőként.

***

A' kinek neve a' versek fejekben vagyon, annak poenitentia tarto soltari

Levegő Egeknek, Menynek, és Tengernek
Bölcs alkotó Istene,
Hegyeknek, s' völgyeknek, el-terült vizeknek
Láthatatlan Örvénye.
Roppant seregeknek, bátor vitézeknek
Takargató Vezére.
Igasság szerető, s' mocskot nem szenvedő,
Mindeneknek létele;
Egek ékesítő, s' karok dicsőítő,
Reménségünk veleje.
Vadak legeltető, s' madarak éltető,
Ehezők eledele,
Bűnösök rettentő, s' kemény meg-büntető
Rettenetes veszélye.
Nemest nemtelentől, s' Királyt köz-legéntől
Futamtató fegyvere,
Országokat östül, henye hon-ült röstül
Másnak adó kész keze,
Meg-veszett Nemzettül, mint árulóitül
El-fordult őrizője,
Lelkünket testünktől, hirünket nevünktül,
El-választó jó vize.
Dicsőség, üdvösség, reménség, ékesség,
Büvölködő kút-feje,
ki ellen nincs tanács, nem-is fér oda gáncs,
Titkok bé-pecsétlője,
Meg-mocskolt lelkeknek, s' kardra hánt véreknek
Mosogató fördője,
Mély gondolatoknak, Angyali karoknak
Leg-magossabb teteje.
Vond ki fegyveredett, széllett seregedet
Hozd egy új Zászló alá,
Hól Neved áldassék, ördög se hallassék,

---

⁹ BOROVSKY, 189[?]. 128.

Vedd úgy jobb hónod alá,
 Hogy az undok vadtúl, s' kevély Góliáttúl.
 Ne tapossék láb alá,
 Mondhassuk örömmel, sok éneklésekkel
 Légyen Istennek hála.
 Atyai pálczádat, súlyos ostorodat,
 Meg-érdemlettük ugyan,
 Kik által sokáig, kedved jóvóltáig
 Szenvedtük-is nagy vígan,
 Kérvén Felségedet, szokott kegyelmedet,
 Mutasd olly irgalmassan,
 Te hozzád folyamók, s' irgalmasság várók,
 Ne légyünk csak számossan,
 Irgalmasságod kész, igassággal-is élsz,
 Békesség szeretője,
 Minden meg-térőknek, és benned hívőknek
 Kegyelmes őrizője,
 Keménynek, kevélynek, irigynek, fösvénynek
 Egy porázra füzője,
 Meg-hült paráznáknak, s' vén usorásoknak,
 Iszszonyú gyűlölője.
 Mennyeiből le-szállott, s' érettünk fel-válalt
 Emberi természetet,
 Eggyik Királyságból, s' halhatatlanságból
 Emelt-fel egy Keresztet,
 Vére fördőjével, s' kin-szenvedésével,
 A' kit felékesitet,
 Szegényre, Gazdagra, Királyra, Császárra,
 Büvön el-ki terjesztett.
 A' Szent Háromságban, s' hit ágazatiban
 Vallunk másod Személynek,
 Kinek Felségétől, s' rettentő Nevétől,
 Még a Poklok-is félnek,
 Az Angyali karok, s' nagy hatalmasságok,
 Almélkodva szemlélnek,
 Ő tekintetire, s' kemény nézésére
 Mindenek meg-rendülnek.
 Reám-is fordítsad kinaim tágitcsad,
 Egyes tekintéseddel,
 Sok undokságimat, tudatlanságimat,
 Kegyelmessen töröld-el,
 Lelki süketségből, s' ily fekélyességből
 Mosogass Szent Véreddel,
 Szenvedésed drága légyen lelkem ára
 Kérlek, hogy ne veszszek el.
 Tellyes bűnöm szagát, s' meg-utált rút dohát,
 Te elődben terjesztem,

S' ha tétovázok-is, s' két-felé kapok-is,
Tölled el nem rejthetem,
Kö-sziklák lyukait, vizek mily örvényit
Annyira nem tölthetem,
Mint hegyes szeg sákbúl, nagy rosda a' vasbúl,
Ne tessék fesletségem.
Orditok bünömben, s' bé-esett vermemben,
Csak te hozzád óhajtok,
Nincs-is más reménség, ha környékez kétség
Lábaidhoz borúlok,
Sok köny-húllatással, és fohászkodással,
Orczád előtt zokogok,
A' mig nem kegyelmesz, s' áldást reám nem vetcz
Addig mind ott sanyargok.
Nincs semmi kétségem, Christus üdvösségem,
Szent Annya reménségem,
Nékem ígért javát, s' ki-terjedett karját,
Bátran várja vénségem,
El-törli rútságát, s' régi álnokságát,
Adatik ürességem,
Grátiaját várjam, s' büneimet szánnyam,
Ez utolsó kességem. Amen.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- HANUY
1910–1911 *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*, I–II. Egybegyűjt. és sajtó alá rend. HANUY Ferenc. Budapest, 1910–1911.
- KNAPP
2003 KNAPP Éva: *Irodalmi enblenatika Magyarországon a XVI–XVIII. században – Tanulmány a szimbolikus ábrázolásmód történetéhez*. Budapest, Universitas, 2003. (*Historia litteraria*, 14.)
- BOROVSKY
189[?] *Pozsony vármegye Pozsony vármegye [...]*. Szerk. BOROVSKY Samu. Budapest, 189[?]. (*Magyarország vármegyéi és városai*)
- RMK I.
1879 SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár. Az 1531–1711. megjelent nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Budapest, 1879.
- RMSZ
1989 *Régi magyarországi szerzők*. Összeáll. PINTÉR Gábor–SZABÓ Géza. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1989. Kézirat gyanánt.
- TÜSKÉS
1997 TÜSKÉS Gábor: *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János)*. Budapest, Universitas, 1997. (*Historia litteraria*, 3.)

A megszabadítással kapcsolatos holland vonatkozású levelek a gályarab prédikátorok levéltárában (1676)

A gályarab prédikátorok kiszabadításában játszott holland közvetítő szereppel, majd tevékeny részvétellel kapcsolatos források közzététele már a XVII. század végén megindult, amikor Abraham van Poot (1638–1695) amszterdami orvos és kompilátor közzétette de los Vélez nápolyi alkirály¹ Michiel de Ruyter admirálisnak (1607–1676) írt 1676. február 10-i levelét, amelyben megígéri a prédikátorok szabadon bocsátását.² Ugyancsak ő jelentette meg az admirálisnak vejehez, Bernard Somer (1642–1684) amszterdami lelkészhez írt 1676. február 18-i levelét, amelyben beszámol a prédikátorok kiszabadításáról,³ valamint Theodorus Westhovius (1645–1705) hekelingeni lelkész 1678. március 30-i levelét, amelyben Somer számára röviden összefoglalja a prédikátorok megszabadításának történetét.⁴

Magyarországon a XVIII. század elején Debreceni Ember Pál egyháztörténete kéziratához mellékletként többek között a gályarab prédikátorokra vonatkozó (köztük holland vonatkozású) iratokat csatolt, amelyet egy volt gályarab másolt,⁵ így sok fontos dokumentumot mentett meg az utókor számára. Így jelent meg 1728-ban, a Friedrich Adolf Lampe (1683–1729) utrechti teológiaprofesszor szerkesztette kötetben Aegidius Virethnek, a földközi-tengeri holland hajóflotta egyik lelkészének 1675. december 14-i levele, amelyben a prédikátorokhoz tíz kérdést intézve gályára kerülésük okai iránt tudakozódott, a prédikátorok ezekre adott december 16-i válasza, illetve december 30-i, szintén a lelkésznek írt levelük.⁶ A XVIII. században Bod Péter ezeket az írásokat szintén felvette egyháztörténetébe, és azok a XIX. században, Hollandiában láttak napvilágot.⁷

A XX. század elején Thury Etele eredeti és másolatban fennmaradt leveleket és iratokat másolt számos külföldi könyvtárban és levéltárban (elsősorban a zürichi *Zentralbibliothek*ben), amelyek egy részét 1912-ben közreadta,⁸ a ki nem adott másolatok jegyzékét pedig Pongrácz József tette közzé 1930-ban.⁹ A nyomtatásban megjelent dokumentumoknak kevesebb, a kéziratban maradtaknak több holland vonatkozásuk van. A Thury által közölt iratok között van annak az útlevelnek a német fordítása, amelyet De Ruyter admirális állított ki 1676. március 25-én a holland hajóhadat elhagyó prédikátorok számára.¹⁰ Miklós Ödön 1919-ben jelentette meg a hollandiai levéltárakban általa feltárt, az ún. gyászévtizeddel (1671

¹ Fernando Joaquín de Zúñiga-Requesens y de Toledo, marqués de los Vélez (meghalt 1693), 1675 és 1683 között nápolyi alkirály.

² POOT, 1684. 442–444.

³ POOT, 1684. 118–119. Magyar vonatkozású részének fordítását l. KÁLLAY, 1935. 165–166; THURY, 1998. II. 130–131.

⁴ THURY, 1998. II. 437–442.

⁵ RITOÓKNÉ, 1973. 374–375.

⁶ LAMPE, 1728. 470–480.

⁷ BOD, 1890. II. 110–117.

⁸ THURY, 1912.

⁹ PONGRÁ CZ, 1930.

¹⁰ THURY, 1912. 169–170.

–1681) kapcsolatos forrásokat,¹¹ de a közvetlenül a prédikátorok megszabadításával kapcsolatos iratok közül csak a holland parlament 1675 november 11-i határozatának egy szakaszát és De Ruyter naplójának néhány vonatkozó részletét közölte.¹²

1998-ban posztumusz jelent meg Thury egy másik egyháztörténeti művének második kötete, amelyben a szerző a kéziratban maradt másolatokat részben részletesen kivonatolva ismerteti, részben szó szerinti magyar fordításukat adja, ezzel mindmáig a legteljesebb, nagyrészt publikálatlan forrásokon alapuló összefoglalását adva a pozsonyi törvényszék, a gályarabság és a prédikátorok megszabadítása utáni időszak eseményeinek.¹³

Miklós Ödön a gályarab prédikátorok levéltáráról szóló cikkében a zürichi *Zentralbibliothek*ben található irategyüttest határozta meg a prédikátorok levéltáraként. Szerinte a levélgűjteményt „maguk a gályarabok állították össze [...]”. Ugyanis mintha ők maguk is érezték volna, hogy sorsuk mindörökre a magyar mult egy darabja lesz, még külföldi tartózkodásuk folyamán igyekeztek összeszedni minden általuk elérhető hivatalos okmányt s ezeket a tőlük küldött vagy hozzájuk intézett levelet és sorsukra vonatkozó egyéb emlékekkel együtt letétbe helyezték. A letétbehelyezés Zürichben történt.”¹⁴ Úgy gondolom, vitatható, hogy a prédikátorok tudatosan törekedtek volna egy levéltár felállítására: a velük kapcsolatos levelek, iratok Zürichben hagyása kényszerű lépés volt, hiszen a dokumentumokat onnan való távozásukkor nem vihették magukkal. Hogy valóban nem voltak ilyen (közös) terveik, azt az is mutatja, hogy bizonyos szövegeknek különböző kéziratokban két-három másolata is van, míg másokról, amelyekről levelezésükben szó esik, egyetlen másolat sem készült, így közülük sok elveszettnek tekinthető.

Az előbbi említett képet némileg árnyalja, hogy két esetben egyéni kezdeményezést látunk arra, hogy a dokumentumok szövegét maguk és ezzel az utókor számára megőrizték. Kocsi Csörgő Bálint *Narratio brevis de oppressa edesiarum Hungaricarum* (Kősziklán épült ház ostroma) című művének kézirata¹⁵ – amely, ellentétben a kiadott változattal,¹⁶ sok, a prédikátorokkal kapcsolatos iratot tartalmaz – arról tanúskodik, hogy ő tudatosan törekedett a velük kapcsolatos dokumentumok megőrzésére, mivel azokat lemásolta, majd beemelte művébe.

Egy másik prédikátor, akinek pontos kilétét nem ismerjük, szintén lemásolt a maga számára a gályarabsággal kapcsolatos szövegeket,¹⁷ ami arra utal: egyéni kezdeményezés szintjén volt törekvés arra, hogy bizonyos iratokat másolatban megőrizzenek.

Az előbbieket alapján úgy vélem: a prédikátorok levéltárának rekonstruálásakor a Miklós Ödön által lokalizált, lezárt levéltár (irategyüttes) helyett célszerű lenne

¹¹ MIKLÓS, 1919.

¹² MIKLÓS, 1919. 39, 108–109.

¹³ THURY, 1998. II. 20–241.

¹⁴ MIKLÓS, 1939. 278–279.

¹⁵ Példányai: TiREN, Kt. 217; DRER Gy. K. 1.261; EOL, Archivum Generalis Ecclesiae V.15; OSZK, Quart. Lat. 1187; TiREN, R 529, R 530, R 2754; ZBZ, Ms. D 182.

¹⁶ LAMPE, 1728. 746–919; BALOG, 1902.

¹⁷ KVACSALA, 1893, 110. L. még RITOÓKNÉ, 1973. 369. Thury szerint a szövegeket Köpeczi Balázs másolta. Vö. THURY, 1998. II. 375–378.

egy folyamatosan bővíthető, virtuális levéltárat létrehozni, amelyben helyet kell kapniuk a Zürichen kívüli könyvtárakban és levéltárakban található, a prédikátoroktól származó vagy nekik írt dokumentumoknak, és – tekintettel sok eredeti irat eltűnésére – a Zürichen kívüli másolatoknak is. Az általam javasolt képzeletbeli levéltárban ugyancsak fontos hely illeti meg a gályarabsággal közvetlenül kapcsolatos, harmadik személytől származó szövegeket is.

A *Lymbus Művelődéstörténeti Tár* 1999-ben megjelent kötetében néhány olyan levelet adtam közre, amelyek a prédikátorok kiszabadításának hollandiai előkészületeivel és különös tekintettel Frans Burman (1632–1679) utrechti teológia-professzor ebben játszott szerepével foglalkoztak.¹⁸ A közlemény alapjául szolgáló szövegek egyikének sem maradt fenn az eredetije, azokat részben kéziratok vagy addig ismeretlen nyomtatványok őrizték meg. Frans Burman 1675. augusztus 19-i és 1675. december 6-i levelét szintén Kocsi Csergő Bálint másolta le, azokat így a prédikátorok levéltárának részévé téve.

Az alábbiakban három olyan levelet teszek közzé, amelyeknek véleményem szerint – eltérő provenienciájuk ellenére – szintén a prédikátorok virtuális levéltárában van a helyük. Annál is inkább, mert olyan új információkat tartalmaznak, amelyek a szakirodalomban nem ismertek, és hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az események ismertetésénél ne szinte kizárólag Kocsi Csergő Bálint említett és Otrókoci Főris Ferenc *Furor bestiae* (Fenevad dühöngése) című művének nyomtatott változata szolgáljon forrásként.¹⁹

De Ruyter admirális 1676. január 4-i levelét (1. levél), amelyről mind Kocsi Csergő, mind Otrókoci Főris említést tesz,²⁰ az előbbi másolta le és hagyományozta az utókorra. Holland eredetije nem maradt fenn, és még a nem sokkal De Ruyter halála után megjelent korabeli holland életrajz²¹ és a legújabb De Ruyter-biográfia²² sem tud róla. Bár a levelet Thury kivonatossan ismerteti,²³ szövegének kiadására nem került sor, jóllehet egyrészt hitelesíti Kocsi Csergő azon állítását, mely szerint De Ruyter megküldte a nápolyi alkirálynak Gerard Hamel Bruyninx (1616–1691) bécsi holland követnek a prédikátorok ártatlanságát bizonyító művét,²⁴ másrészt rávilágít az admirális érvrendszerére: nemcsak azt hangsúlyozta, hogy a holland parlament megbízása alapján cselekszik, hanem azt is, hogy Hamel Bruyninx értekezéséből világossá válhat az alkirály számára, hogy a prédikátorokat nem az ellenük ürügyként felhozott lázadás vádja, hanem vallásuk miatt üldözik,²⁵ végül pedig azt, hogy az események alakulásáról jelentést kell tennie a parlamentnek. Ez az adat ellentmond Miklós Ödön azon állításának, amely szerint De Ruyter a gályarabok kiszabadításához vezető folyamatban

¹⁸ BUJTÁS, 1999.

¹⁹ E módszerre l. legutóbb BORUS, 1999.

²⁰ LAMPE, 1728. 901; OTROKOSI, 1933. 59. L. még MAKKAJ, 1976. 102.

²¹ BRANDT, 1687/1.

²² PRUD'HOMME, 1996.

²³ THURY, 1998. II. 119–120.

²⁴ LAMPE, 1728. 901. L. még MAKKAJ, 1976. 102.

²⁵ E fontos adalék Thury ismertetéséből kimaradt. Vö. THURY, 1998. II. 120.

„személyes (nem hivatalos) lépéseket” tett „és ezt a módszert a Rendek (= a parlament) határozatának beérkezése után is fenntartotta”.²⁶

Theodorus Westhovius, a földközi-tengeri holland flotta másik lelkésze 1676. január 30-án kelt levelének szövege (2. levél) ugyancsak Kocsi Csergőnek köszönhetően maradt fenn. Thury ezt az iratot is kivonatossan ismerteti,²⁷ eredeti szövege azonban eddig nem látott napvilágot, pedig eddigi ismereteinket új adattal bővíti. Mind Kocsi Csergő, mind Otrókoci Főris beszámol arról, hogy 1676 januárjának második felében elterjedt a hír: a holland flotta hazaindul, és ezzel elveszni látszott a szabadulás reménye.²⁸ Egyikük sem szól viszont arról, hogy a holland lelkész három kérdéssel egészítette ki az 1675 decemberében még Vireth által megfogalmazott tíz kérdést.²⁹

Otrókoci Főris Ferenc 1676. február 17-én kelt levelének (3. levél) eredetije nem a zürichi *Zentralbibliothek*-ben, hanem az ottani Állami Levéltár (*Staatsarchiv*) egyik fondjában található, de autográf iratként szintén része a prédikátorok levéltárának. Thury ezt a dokumentumot az előbbi kettőnél is részletesebben, szinte szó szerint ismerteti,³⁰ de ennek eredeti szövege sem jelent még meg nyomtatásban, jóllehet ez is tartalmaz új információt. Mint ismeretes, nem azonnal Svájc merült fel a prédikátorok ideiglenes menedékeként. A címzett, Nicolaus Zaffius velencei orvos, a prédikátorok nagylelkű támogatója megszabadulásuk után nem sokkal, 1676. február 25-én még úgy tudta, hogy De Ruyter azokat Szicília érintésével Amszterdamba viszi.³¹ Otrókoci Főris egy másik leveléből tudjuk: De Ruyternek valóban az volt a szándéka, hogy a prédikátorokat Hollandiába viszi.³² Az előbbi itt közlendő leveléből az is kiderül, hogy maguk a prédikátorok a megszabadításukat követő napokban Hollandia mellett Angliát is el tudták volna képzelni száműzetésük első állomásaként.

Az alábbi dokumentumok, amelyek közül csak egy eredeti irat, jól példázzák, hogy – mivel a körülmények miatt nem folyt rendszeres archiválás, másolás, iratmentés – a gályarab prédikátorok levéltárának rekonstruálása során a korabeli vagy későbbi másolatokat kitüntetett hely illeti meg.

---

²⁶ MIKLÓS, 1918. 36–37.

²⁷ THURY, 1998. II. 123.

²⁸ LAMPE, 1728. 902. L. még MAKKAJ, 1976. 102.; OTROKOSI, 1933. 59.

²⁹ E fontos adalék Thury ismertetéséből kimaradt. Vö. THURY, 1998. II. 123.

³⁰ THURY, 1998. II. 131–132.

³¹ THURY, 1912. 155.

³² BUJTÁS, 1999. 71.

1.
Michiel de Ruyter de los Vélez nápolyi alkirálynak
Stromboli szigete környékén, 1676. január 4.
(ZBZ, Ms. D 182, ff. 235–236)⁸³

Múlt év december 26-án kelt levelét, amelyben kérte, hogy készüljön a harrra, de Villafranca márkitól megkapta. Kívánsága szerint felkészítette hajóit, de eddig csak két hajót talált Stromboli szigete és Calabria között, másik kettőt pedig a Lipari-szigetek és Messina között. Az utóbbiak egyike egy angol hajó volt, amely Nápoly felé vitorlázott. Úgy döntöttek, Messina felé veszik az irányt, hogy elérjék a Messinai-szorost. A Nápolyból kapott levelek között kapta kézhez a Holland Egyesült Tartományok parlamentjének utasítását két másik levéllel együtt. A 1675. november 2-án Hágában kelt utasításban a parlament ismét arra kötelezi, hogy tegyen meg az alkirálynál mindent azon 27 prédikátor szabadon bocsátása érdekében, akik a korábban vallásuk miatt üldözött, majd gályákra adott 41 magyar prédikátor közül megmaradtak. A holland parlament nevében kéri, hogy a vallásukért szenvedő ártatlanokat engedje szabadon, mivel az ártatlanul fogva tartottak ártatlanságát bizonyító érvekből világosan láthatja, hogy a szerencsétlen prédikátorokat a lázadás ürügyével, valójában azonban vallásuk miatt üldözik. Reméli, hogy kedvező választ kap, mert az egész ügyről be kell számolnia a parlamentnek.

Exemplum literarum ex italico idiomate³⁴ in latinum versatum hic subiciam.

Excellentissime Domine!

Transacta nocte expeditionis harum literarum postquam appuli cum classe Praepotentium meorum Ordinum recepi literas Vestrae Excellentiae, ab Excelllentissimo marchesio De Villa Francha,³⁵ datas 26 transacti mensis,³⁶ in quibus mihi dat ad notitiam, ut naves ad conflictum pararem, instruxi vela sponte prout debui, sed huc usque non invenimus plures, quam duas naves, inter insulam Stromboli et Calabriam, nec non duas alias inter scopulos Liparis et Zancleae,³⁷ inter has posteriores erat etiam una navis Anglica, quae navigabat Neapoli. Hinc demum resolvimus nos majora sequi, et cursum nostrum flectere versus Messinam, veni-
reque usque ad Pharum Messinensem. Cum itaque aliud aliquid certi habuerimus,

³³ Megtalálható még: DRER GyK, K. 1.261, 149–150; EOL, Archivum Generalis Ecclesiae, V.15, 328–331.; OSZK, Quart. Lat. 1187, ff. 215–216; TIREN, Kt. 217, 453–456; TIREN, R 529, 141–142. R 530, 148–149., R 2754 505–508. Thury másolata: DtREN, O. 662/58.

³⁴ Otrókocsi Főris feljegyezte, hogy látták a levél olasz változatának másolatát. Vö. OTROKOCSI, 1933. 59.

³⁵ Fadrique Álvarez de Toledo y Ponce de León, marqués de Villafranca (1635–1705), 1674 és 1676 között nápolyi alkirály.

³⁶ Brandt tud a nápolyi alkirály 1675. december 26-i leveléről, de annak rövid ismertetésében nem tér ki az itt idézett részletekre. Vö. BRANDT, 1687/1. 944.

³⁷ Messina (latin neve: Zancle, Zancle).

de omnibus sigillatim a tergo informationem dabimus. Inter istas literas quae ad me pervenerunt Neapoli, accepi ego a meis Praepotentissimis Confoederatarum Provinciarum Generalibus ordinibus Hagae congregatis, emanatam 2 mensis Novembris³⁸ praeteriti mandatum cum aliis duabus missilibus literis:³⁹ in quo mihi iteratis vicibus imponunt, ut allaborem et annitar omnibus viribus, secundum memorabile et obligantissimum debiti mei officium, apud vestram Excellentiam, ut dimittantur et in pristinam libertatem ponantur illi 27 relictis Hungari ecclesiastici seu religiosi, qui supermanserunt ex numero 41. id est unum et quadraginta viro- rum, quique tanquam venundati captivi in statu miserabili intertenuntur, super tri-remes Neapolitanas.⁴⁰ Unde modernam occasionem, pro exequenda supplicatione apud Vestram Excellentiam accipio, rogo itaque nomine et instantia, praefatorum meorum Praepotentissimorum Ordinum, ut exercent solitum actum bonitatis et misericordiae erga praedictos innocentes miserrimos religiosos et det illis, desi-deratam libertatem prompta voluntate, quia alioquin plus temporis nactus, faciam narrationem ad demnostrandam innocentiam dictorum miserorum captivorum,⁴¹ ex qua certior reddetur Vestrae Excellentiae, quomodo una indecens, et inaudita, persecutio contra hos infelices facta est, in regno Hungariae, sub praetextu reb-bellionis indirecte sed directe propter religionem. Sicut igitur manifestum, suppli-co Vestrae Excellentiae quamobrem faciat mihi, cum omni possibili efficacia, hanc gratiam et consolationem miseris captivis sponte. Ego multum confido cle-mentiae et pervulgatae bonitati Vestrae Excellentiae, unde me spero habiturum gratiosissimum responsum, ad meam

³⁸ A határozat 1675. november 11-én kelt. Szövegét I. BRANDT, 1687/1. 933–934; BRANDT, 1687/2. 225–226. L. még MIKLÓS, 1919. 39. Magyar fordítását I. THURY, 1998. II. 117–118.

³⁹ De Ruyter 1676. január 1-jén vette kézhez a határozatot, amelynek mellékletei Hamel Bruyninx Bécsben, 1675. szeptember 22-én és Abraham Malapert bázeli holland konzul 1675. október 19-én kelt levelei voltak. Vö. BRANDT, 1687/1. 933–942.

⁴⁰ Ezt az adatot De Ruyter Malapertnek az előbbi jegyzetben említett leveléből veszi át. Vö. BRANDT, 1687/1. 941.

⁴¹ Hamel Bruyninx *Dedaratio, seu dara et conspicua deductio veritatis et innocentiae ministrorum evangelicorum Hungariae ad tres Hispanicas damnatorum* című művét, amelyet az 1675. október 24-én végén nyújtott be a császári udvarhoz, Nápolyban németről olaszra fordították. Vö. BRANDT, 1687/1. 936; LAMPE, 1728. 486., 901. L. még MAKKAJ, 1976. 102. – A források ellentmondanak egymásnak a tekintetben, hogy De Ruyter a teljes művet vagy csak annak csak kivonatát kapta-e meg, és hogy mikor nyújtották be azt a nápolyi udvarhoz. A holland parlament 1675. november 11-i határozatában az áll, hogy két másik levél mellett (l. a 39. jegyzetet) a bécsi követ 1675. október 27-i levelének *kivonatát* is mellékelik az előbbi két levélhez. (Az október 27-i levélben a követ összefoglalja beadványának legfontosabb érveit.) (Vö. BRANDT, 1687/1. 934.) Kocsi Csergő szerint a bécsi követ *művét* Bécsből küldték meg Szicíliába, és De Ruyter ajánlotta Georg Velz nápolyi kereskedőnek és az ottani holland konzulnak, hogy azt fordíttassák le németről olaszra. (Vö. LAMPE, 1728. 901.; MAKKAJ, 1976. 102) Otrókocsi Főris ezzel szemben azt állítja, hogy a *művet* a holland parlament utasítására juttatták el Ruyterhez, és azt Den Haen altengernagy és a nápolyi holland konzul mutatta be 1675. december 18-án a nápolyi alkirálynak. (Vö. OTROKOCSI, 1933. 58.) Mivel De Ruyter a szóban forgó leveleket csak 1676. január 1-jén kapta meg, és Kocsi Csergő is De Ruyter 1676. január 4-i levelével kapcsolatban említi a bécsi követ érkezését, bizonyos, hogy a mű (vagy annak kivonata) olasz fordításának benyújtására 1676 januárjában került sor. A januári benyújtás mellett szól, hogy Westhovius egy, 1678. március 30-én kelt levelében, amelyben összefoglalja az eseményeket, az 1675-ös évvel kapcsolatban csak a Johan van der Poort titkárral a *szidliai* udvarnál tett látogatásáról esik szó. Vö. POOT, 1684. 339.

hanc seriam intercessionem, in tali gratia. Atque hoc magis, quod de toto hoc negotio ad praedictos meos Praepotentissimi Ordines relationem facere teneor, in quibus possum ego vicissim Vestrae Excellentiae serviam, sicut etiam in omni re id facio semper ex toto corde et promptitudine permanendo semper Vestrae Excellentiae,

Addictissimus et humillimus servitor

Michael di Adriano di Ruyter

Datae in mea navi Concordia nominata, velificante circa insulam Stromboli. 4 Januarii. Anno 1676.

2.

Theodorus Westhovius a gályarab prédikátoroknak

Elba szigete környékén, 1676. január 30.

(ZBZ, Ms. D 182, ff. 237–241)⁴²

Szomorúan értesült kérvényükből arról, hogy még mindig börtönökben és gályákon sínylődnek. Mindent megtesznek szabadon bocsátásuk érdekében. Valószínűleg tudomásukra jutott már, hogy De Ruyter admirális, akinek ő a lelkésze, minden követ megmozgatott, hogy mielőbb visszanyerjék szabadságukat. Ismét írt a nápolyi alkirálynak, de nemcsak saját nevében, hanem a holland parlament parancsa alapján is, amely utasította, hogy járjon közbe kiszabadulásuk érdekében. Nemcsak De Ruyter írt a nápolyi alkirálynak, hanem az előbbi biztatására így tett a szicíliai alkirály is, aki saját elmondása szerint olyan megható szavakkal tette azt, mintha csak saját, börtönben sínylődő édestestvérei érdekében írt volna. A szicíliai udvar néhány emberétől megtudták: a nápolyi alkirály hajlandó megszabadítani őket láncoktól, és nincs kétségük afélől, hogy már eldől: szabadon engedik őket. Ám mivel nekik (a hollandoknak) mégis kétségeik vannak, ezért nem szavakkal, hanem tettekkel próbálkoznak. Azért is küldi ezt a levelet, hogy válaszükből megtudja, miként áll az ügyük. Bár szeretne volna, már nem tud velük beszélni, mivel Nápolyt elhagyták, és huszonharmadika óta hazafelé tartanak. A szicíliai gályákon kereste három lelkészársukat, de tagadták, hogy ott lennének; azt mondták, visszaküldték őket Nápolyba. Kéri, tudósítsák efélől, és arról is, hol van Bukkari, amit a térképen valószínűleg azért nem talál, mert mostanában másképp hívják. A tíz kérdésre adott válaszükkal kapcsolatban kéri őket, válaszoljanak arra is, hogy a török hódoltság területén szolgáló társaikat is megdéztek-e, hogy Magyarországnak a császár fennhatósága alatti részén minden református és evangélikus egyházközséget megfosztottak lelkészeiktől, vagy voltak olyanok, ahol megmaradtak; igaz-e, hogy Moldva, Havasalföld és egyéb tartományok nemesei a császártól a törökhöz pártoltak, és valóban a spanyol inkvizíció volt-e a fő oka annak, hogy az említett tartományok és többi népek a törökhöz húznak. Válaszüket Nicolaus de Méjer dordrehti kereskedőn keresztül juttassák el hozzá, neki, a hekelingeni lelkésznek átadva.

⁴² Megtalálható még: DRER GyK, K. 1.261, 152–153; EOL, Archivum Generalis Ecclesiae, V.15, 335–338.; OSZK, Quart. Lat. 1187, ff. 218–219; TIREN, Kt. 217, 460–464; TIREN, R 529, 144–145., R 530, 151–153., R 2754, 512–516. Thury másolata: TIREN, O. 662/60.

Postquam ex literis vestris supplicationibus,⁴³ quam indigne hactenus in carceribus et triremibus ab hominibus charitatis expertibus habiti sitis, corda nostra contrita sunt dolore, oculi repleti lacrymis, et quicquid in nobis reperitur promptum et paratum, est ad vestram liberationem promovendam. Imprimis animadverti quod causa vestra Excellentissimo Domino Michaeli Ruytero, equiti architalasso generali Foederati Belgii (cui ego sum a sacris)⁴⁴ summopere cordi sit. Est enim vir non minus pietate et prudentia quam fortitudine celebris. Praedictus itaque dominus omnem movit lapidem, ut vos in pristinam reduceret libertatem, scripsitque iteratis vicibus Excellentissimo Domino proregi Neapolitano,⁴⁵ idque non solum suo nomine, sed et jussu Illustrum et Praepotentium Dominorum Ordinum Generalium Foederati Belgii, qui literis suis mandaverant, ut Nobissimus Dominus Ruyterus pro vobis liberandis intercederet, ac vigilaret,⁴⁶ quemadmodum etiam vigilat. Nam non modo ipse scripsit, sed etiam Excellentissimus Siciliae prorex,⁴⁷ a Domino Ruyter generali permotus, literas pro vestro negotio ad Nobilissimum proregem Neapolitanum dedit,⁴⁸ idque tanto affectu tamque efficacibus verbis (uti sua Excellentia dicit) ac si pro fratribus suis germanis in carcere gementibus scripsisset. Sed quod re ipsa in vestro negotio effectum et praestitum sit, nos hactenus latet. Aulici quidem Sicilienses paulo ante nostrum discessum, dixerunt, quidem sibi ex literis constare, quod prorex Neapolitanus paratus sit vestra vincula solvere, sibi que nullum dubium de jam omnino praestita liberatione superesse, sed nobis interim maximum manet dubium, quoniam re ipsa experti sumus non verbis sed factis demum fidem habendam esse. Quare vobis hanc mitto epistolas, ut ex vestro responso scirem, quid de re sit. Nam non dabitur mihi occasio loquendi vobiscum, quod maximopere optassem, tamen de-siderassemque. Quia iam omnino praeter navigamus Neapolim, die videlicet huius 23 et quantum conjicio tendimus recta in patriam,⁴⁹ [quod] quandoquidem tempus nostro itineri destinatum effluxit, nullasque literas de propanganda nostra expeditione accepimus a magnatibus nostris. Quaesivi

⁴³ Valószínűleg a prédikátorok bevezetőben említett 1675. december 30-i levelére utal.

⁴⁴ Westhoviust, miután 1673-ban szolgált már De Ruyter flottájánál, 1675-ben az admirális kérte fel, hogy kísérje el földközi-tengeri útjára. Vö. MIJS, 1929. 137.

⁴⁵ De Ruyter korábban 1675. december 21-én és január 1-jén írt a nápolyi alkirálynak a prédikátorok ügyében. Vö. BRANDT, 1687/1. 930, 942.

⁴⁶ Utalás a holland parlament 1675. november 11-i határozatára.

⁴⁷ De Villafranca márk.

⁴⁸ De Ruyter, miután elolvasta a prédikátorok Westhoviushoz küldött leveleit (ld. az 50. jegyzetet), 1676. december 21-én titkárát és Westhoviust elküldte a szicíliai alkirályhoz, hogy nevében kérjék meg arra, írjon a nápolyi alkirálynak a prédikátorok érdekében. 1676. január 1-jén, amikor kézhez vette a holland parlament határozatát, már saját kezűleg ír a szicíliai alkirálynak, aki január 5-én tudatja az admirálissal, hogy levélben fordult a nápolyi alkirályhoz a prédikátorok érdekében. Vö. BRANDT, 1687/1. 930., 942.

⁴⁹ De Ruyter január 23-án Stromboli szigete könyékéről két emberét Nápolyba küldte, hogy az ottani holland konzultól megtudják, érkezett-e utasítás a holland parlamenttől földközi-tengeri küldetésének meghosszabbítására vonatkozólag. Mivel ilyen tartalmú utasítás a konzulhoz nem érkezett, az admirális a Hollandiába való hazatérés mellett döntött. Február 4-én azonban levelet kapott III. Vilmos orániai hercegtől, aki arra kérte, maradjon a térségben, aminek az admirális eleget is tett, és visszafordult Nápoly felé. Vö. BRANDT, 1687/1. 959–961.

etiam in triremibus, quae sunt in Sicilia, illos tres fratres, de quibus scripsistis,⁵⁰ sed negarunt quemquam adesse, dixeruntque illos Neapolim remissos esse.⁵¹ Quicquid sit, ex vestro res-ponso brevi cognoscam. Etiam ubi sit portus Buccariensis,⁵² quem in tabulis geo-graphicis non inveniso, forsan quia hoc nomen non est modernum. In Vestris decem responsionibus fit mentio quorundam habitantium in partibus dediticiis hinc vellem scire primo, an citarint etiam eos qui vivant sub imperio Turcae? Se-cundo an omnes ecclesiae tam reformatae, quam augustanae confessionios in tota Hungaria, quatenus Augustissimo Caesari⁵³ parent, sint orbatae suis doctoribus, vel an-non nulli ministri remanserint? Tertio, an non etiam Moldavia, Valachia, coeterarumque provinciarum nobiles abhinc, aliquot annis, ab Augustissimo Im-peratore descriverint, seque unanimiter Turcis obtulerint? Et an-non inquisitio Hispanica, vulgo dicta, fuerit causa primaria, ob quam praedictae provinciae reli-quaeque gentes sese Turcae tradiderint?⁵⁴ De tribus hisce quaesitis, expectabo responsum a vobis succinctum et breve in civitate Dordrechtana in Hollandia, ut tradantur N. N. pastori in Hekelingen. Tandem Deum Optimum Maximum supplex privatim et publice rogabo, ut vos omnes dilectissimos fratres in crude-lissima et plusquam barbara afflictione, spiritu suo sancto fulciat, consolaturque ut corda regum Christianorum ad maturam liberationem moveat, flectatque, ne-que sinat vos tentari ultra posse. Sed ut gratiose iuxta promissiones fidelissimas, brevi det eventum nomini suo gloriosum, ecclesiae suae aedificabilem, vobisque omnibus nunc et in aeternum salutarem. Amen.

Exaratae in navi vulgo de Endracht, velificante circa insulam Elbam, die 30. Januarii 1676.

Quod optat ex animo, cordis affectu precatur

Vester exoptatissimus frater omni affectu et officio conservus

Theodorus Westhovius,
minister ecclesiae reformatae Hekelingensis,
et pro tempore mysteriorum Dei dispensator,
in navi cui signum est Concordia, vulgo de Endracht.

⁵⁰ Utalás a prédikátorok két, 1675. december 12. előtt keletkezett, ismeretlen levelére, amelyekben a szicíliai gályákra adott társaik számát (3) – ellentétben december 30-i levelükkel – megemlítik, és arra kéri Westhoviust, hogy ajánlja ügyüket De Ruyter figyelmébe. Vö. BRANDT, 1687/1. 930.; LAMPE, 1728. 900.

⁵¹ Az 1675. július 3-án Sziciliába szállított hét prédikátorból négyet október 11-én visszavittek Nápolyba. Az ott maradt három közül egy meghalt, kettőt pedig a nápolyi kikötőbe vittek, ahová 1676. február 4-én érkeztek meg. Vö. OTROKOSI, 1933. 54.

⁵² Bakar, ma Horvátországban.

⁵³ I. Lipót (1640–1705), 1657-től német-római császár és magyar király.

⁵⁴ Jelenlegi ismereteink szerint nincs arra adat, hogy a gályarabok e három kérdésre válaszoltak-e, és ha igen, mi volt válaszuk tartalma.

Huszonöt megszabadult társa nevében értesíti, hogy a Holland Egyesült Tartományok parlamentjének és az ország tengernagjai és altengernagjai fáradozásának köszönhetően február 11-én alkonyatkor megszabadultak. Velük együtt örülnek a hollandok is, akiknek a hajóin az új szabadság kezdetétől fogva tartózkodnak. Piszkos ruháikat újra cserélték, és megszabadítóikkal beszélgetnek. Mindig emlékezni fognak támogatóikra, a Holland Egyesült Tartományok parlamentjére, a tengernagokra, és amíg e siralomvölgyben élnek, mindig tisztelettel fogják enlegetni Zaffius nevét, és nem feledik, mennyit fáradozott önzetlenül megszabadulásuk érdekében. Isten szolgálaként dicsőítik az Urat, hiszen úgy érzik magukat, mint a zsidók, amikor kiszabadultak az egyiptoni fogságból. Korábban úgy gondolták, hogy szívesen érintik Velencét, és így Svájcban keresztül térnek haza, de úgy vélik, hogy a jezsuiták örültsége és mesterkedései miatt ez nem lehetséges, ugyanis igencsak nem tetszik nekik, hogy Itáliában már korábban is közbenjártak érdekükben. A hollandok biztosították őket: gondoskodnak arról, hogy biztonságos útjuk legyen. Először vagy Hollandiába vagy Angliába mennek, és vagy az említett országokban, vagy más református, illetve evangélikus országban húzzák meg magukat. Nincs kétségük afelől, hogy útjukról még hallani fog

Utóirat: A hollandok egyetértenek abban, hogy a dalmáciai Bukkari börtönében fogva tartott társaikat minél hamarabb ki kell szabadítani. Február 2-án kelt levelét február 12-én kapták kézhez, már nem halálra szánva, hanem új életet nyerve. Kéri, hogy saját és társai levelét, amelyeket mellékel, rövid megjegyzés kíséretében küldje el Zollikoférnek, hogy az minél hamarabb megküldhesse egyházközségüknek és családjaiknak.

Ministri ecclesiarum Hungaricarum, nuper in tiremibus Neapolitanis, propter evangelicam veritatem captivi, nunc autem Deo misericordia Christianorumque strenua opera velut e sepulchro redivivi: Clarissimo ac Experientissimo Viro Domini Nicolao Zaffio, medicinae practicae doctoris,⁵⁶ tum temporalem tum aeternam salutem ex visceribus praecantur.

Nil remoratur eum, verum omnipotente volente
Mollesecunt corda; et vincula cuncta caedunt.

En vir optima et Venerande! jam post longa tum nostra, tum tua, aliorumque piorum suspiria, bona causa triumphum nacta est. Qui eramus in profunda gehemnarum abysso, dictorumque tiremrium laboribus, verberibus aliisque innumeris adversis macerabamur, jam Dei nostri generis optimi clementia, Illustrissimorumque ac Praepotentium Ordinum Foederati Belgii pia opera ac eorum supremi et vice admiralium strenua efficacieque apud potentes intercessione, die

⁵⁵ Fénymásolata: DRER GyL, Zsindely Endre hagyatéka (C 206), 8. doboz.; Thury másolata: DtREN, O. 662/65

⁵⁶ A prédikátorok velencei patrónusa. Tevékenységére l. SCHAFFERT, 1977. Levelei kiadva: THURY, 1912.

11 Februarii sub vesperam in sanctorum consortem redacti,⁵⁷ ac velut e mortuis suscitati sumus. Super quo emigrata nominis Divini laudatione, laetamur non solum nos, sed laetantur omnes fideles tantum Dei opus audientes; laetantur imprimis Domini Hollandi, in quorum jam navibus ab ipso die horaque liberationis sumus;⁵⁸ ac post sordidos durae captivitatis squalores, novis induti vestibus, dictam sanctam cum iisdem conversationem habemus. Ecce quam pondus est Deus erga illos, qui ipsum in afflictionibus, cum fide et patientia expectant. Quid nos Deo nostro, patri clementissimo, tum pro auxilio gratiae suae medias inter angustias praeesse, tum pro jucunda hac liberatione rependamus. Nihil aliud, quam quod gratum (secundum, verbum suum) esse putamus. Videlicet sacrificium laudis et gratiarum actionis e corde puro et humillimo ora luens. Nostros vero hac re omnes patronos, imprimis Praepotentes Belgii Foederati Ordinis, una cum, suis admiralibus grata semper memoria, ac nominis eorum debita celebratione apud omnes sanctos venerabimur. Certe nec tui nominis honestissimam memoriam, donec mortis caligo nos [---] perpetuis (apud omnes) laudibus celebrare nunquam desisteremus. Satam enim sinceritatem et indefessam tuam in nostri liberatione industriam experti sumus, ut eam etiamsi lingvas oraque centum habereamus, effari nequiremus. En gratus, jucundusque effectus testatur, non te a pulsu in regni Christianis eo usque destitisse, donec Dei servi ex Aegypto spirituali, ad sacrificium Deo suo cum hilaritate offerendum dimitterentur. Crede pro tanto zelo et charitate, magnum te, tum in praesenti, tum in futura sanctorum generatione futurum esse. Libenter animus nobis erat visitare Venetias,⁵⁹ atque sic per Helvetiam redire, verum vi illud fieri posse putamus propter Jesuitarum deliria et insidias, valde enim illis displicet, ut in Italia iam pridem interfaciebamur. Interim Domini Hollandi promiserunt sese, spectatori ac commodiori itinere nostro provisuros esse. Emissimus nos primum aut in Hollandiam, aut in Angliam perventurus esse;⁶⁰ in illis tandem regnis, per alia regna reformata et evangelica in patriam descensuros. Non dubitamus, quin suo tempore etiam de nostro itinere, tua Veneranda Dominatio audire possit. In reliquo, paternae Dei tutela, vitam et omnia tua recommendamus.

Datae in navi Illustrissimi Domini Joannis Haen, viceadmiralis,⁶¹ gauda dicta sunt Neapoli. Die 17. Februarii 1676.

Tui in Christo Fratres,

supramemorati ministri ecclesiarum
nunc e sepulchro calamitatum redivivi,

⁵⁷ A holland hajók délelőtt érkeztek Nápoly kikötőjébe, majd a prédikátorokat Westhovius és Vireth hozta ki a gályákról, akiket Den Haen hajóján helyeztek el. Vö. POOT, 1684. 441.; OTROKOSI, 1933. 60.

⁵⁸ A prédikátorok az első éjszakát Den Haen altengernagy hajóján töltötték, másnap viszont szétszították őket a holland flotta hajóin. Vö. POOT, 1684. 442.; BRANDT, 1687/1. 962–963.; MIKLÓS, 1919. 109.

⁵⁹ A prédikátorok április 24-én érkeztek Velence kikötőjébe, és 28-án mentek be a városba.

⁶⁰ A holland parlament 1676. március 17-én kelt rendeletében utasította de Ruytert, hogy további hat hónapig maradjon a térségben. Emiatt váltak meg a prédikátorok március 25-én a holland hajóhadtól, és vették útjukat eredeti szándékuk szerint Svájc érintésével Hollandia felé. Svájci tartózkodásuk alatt született a döntés, hogy Hollandia csak hatot vagy nyolcat tud fogadni közülük. Vö. THURY, 1912. 170, 174.; THURY, 1910. 34, 45–56.

⁶¹ Jan den Haen (meghalt 1676), altengernagy De Ruyter hajóhadában.

P[ost] S[criptum] Omnibus viribus intendunt Domini Hollandi, ut quam citissime etiam alios nostros fratres Buccariensi in Dalmatia existenses liberent.⁶³ Literae Tuae, humanissimae die II Februarii dato scriptae,⁶⁴ nos non iam inter mortuos, sed inter vivos die 12 Februarii invenerunt. Demum rogo Te vir clarissime ego ipse, cui has scripsi, ut hasce meas literas inclusas (et eas quae ab illis fratris erunt)⁶⁵ ad Generosum Dominum Zolikofer⁶⁶ expedire, brevesque tuas proprias literculas iisdem adiungere digneris; rogando ut quam citissime literae hae, in Patriam nostram [pervenire] ad imbutas ecclesias, moestasque familias pervenire possint.

Kívül: Clarissimo Experientissimo Viro, Domino Nicolao Zaffio, Medicinae practicae Doctori, Domino nobis plurimum honorando et fratri in Christo Jesu dilectissimo, tradantur Venetiis.

---

⁶² A gályákról valójában 23 prédikátor szabadult, Ceglédi Pétert és Harsányi Istvánt a nápolyi börtönből, Zsedényi István az ottani rabkórházból engedték ki. POOT, 1684. 441; THURY, 1998. II. 129.

⁶³ Kállai István, Ladmóczi István, Rimaszombati János, Szentpéteri Mangó István és Tatai P. Sámuel csak 1676. május 2-án szabadultak ki.

⁶⁴ E levél nem maradt fenn.

⁶⁵ E levelek közül egyet sem ismerünk.

⁶⁶ Michael Zollikofer bécsi kereskedő.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Források

DRER GyK	Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének Kézirattára, Budapest
DRER GyL	Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének Levéltára, Budapest
DtREN	Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattára, Pápa
EOL	Evangélikus Országos Levéltár, Budapest
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest
SAZ	Staatsarchiv Zürich
TtREN	Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattára, Sárospatak
TtREN	Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattára, Debrecen
ZBZ	Zentralbibliothek Zürich, Handschriftensammlung

2. Szakirodalom

BALOG 1902	Kocsi Csergő Bálint „Narratio brevis de oppressa libertate Hungaricarum ecclesiarum” cz. művének X–XII. fejezete. Kiad. BALOG Elemér. In: <i>Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár</i> 1902, 76–184.
BOD 1890	BOD, Petrus de Felső-Csernáton: <i>Historia Hungarorum ecclesiastica</i> . I–II. Edd. L. W. E. RAUWENHOFF – Car. SZALAY. Lugduni Batavorum, 1890.
BORUS 1999	BORUS József: Die Befreiung der ungarischen Galeerensklaven – Admiral Michiel de Ruyter. In: <i>Reformation und Gegenreformation im Pannonschen Raum</i> . Eisenstadt, 1999. 243–256. (<i>Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland</i> 102.)
BRANDT 1687/1	BRANDT, Gerard: <i>Het leven en bedrijf van den Heere Michiel De Ruiter</i> . Amsterdam, 1687.
1687/2	BRANDT, Gerard: <i>Leben und Thaten des fürtrefflichen u. sonderbahren See-Helden Michaels de Ruiter</i> . Amsterdam, 1687.
BUJTÁS 1999	BUJTÁS László Zsigmond: A gályarab prédikátorok levélváltása Frans Burmannal (1675–1676). In: <i>Lymbus</i> 6 (1999) 35–74.

- KÁLLAY
1935
KÁLLAY Kálmán: De Ruyter holland admirális sajátkezű levele a magyar gályarabok megszabadításáról In: *Protestáns Szemle* 44 (1935) 165–167.
- KVACSALA
1893
KVACSALA János: Magyar vonatkozású kéziratok a poseni királyi levéltárban. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 3 (1893) 109–110.
- LAMPE
1728
LAMPE, Friedrich Adolf – DEBRECENI EMBER Pál: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum, 1728.
- MAKKAI
1976
Galeria omnium sanctorum – A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete Szerk. MAKKAI László, közrem. FABINY Tibor és LADÁNYI Sándor. Budapest, 1976.
- MIJS
1929
MIJS, Ulbo J.: Uit het leven van Ds. Theodorus Westhovius (in 1673 en 1675/6 vlootpredikant van Michiel Adrsz. De Ruyter). In: *Archief, uitgegeven door het Zeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 1929, 114–144.
- MIKLÓS
1918
MIKLÓS Ödön: *Holland intervenció a magyar protestantizmus érdekében (1674–1680)*. Pápa, 1918.
- 1919
MIKLÓS, E[dmund]: De houding der Nederlanden in de Hongaarsche geloofsvervolgingen (1674–1680). In: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 40 (1919) 10–110.
- 1939
MIKLÓS Ödön: A magyar gályarab lelkészek levéltára. In: *Levéltári Közlemények* 17 (1939) 277–279.
- OTROKOCSI
1933
OTROKOCSI Fóris Ferenc: *Furor bestiae contra testes Jesu Christi in Hungaria*. Kiad. HERPAY Gábor. Budapest, 1933. (*Antiqua Bibliotheca Ecclesiae Reformatae Hungariae Series, III. 1.*)
- PONGRÁCZ
1928
PONGRÁCZ József: Adatok a magyar protestáns gályarab lelkészek történetéhez. In: *Theológiai Szemle* 6 (1930) 714–719.
- POOT
1684
POOT, Abraham van: *Naauwkeurig verhaal van de Vervolginge aangerecht tegens de Euangelise Leeraren in Hungarien*. Amsterdam, 1684.

- PRUD'HOMME
1996
PRUD'HOMME Van Reine, Ronald: *Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter*. Antwerpen–Amsterdam, 1996.
- RITOÓKNÉ
1973
RITOÓK Zsigmondné: Debreceni Ember Pál egyház-történetének kéziratai. In: *Magyar Könyvszemle* 89 (1973) 175–185, 364–376.
- SCHAFFERT
1977
SCHAFFERT, Hans: Der Theologe und Arzt Nicolaus Zaffius. Kontaktperson in Neapel 1675 und 1676. In: *Rebellion oder Religion? Die Vorträge des internationalen Kirchenhistorischen Kolloquiums Debrecen, 12. 2. 1976*. Edd. Peter F. BARTON und László MAKKAJ. Budapest, 1977. (*Studia et Acta ecclesiastica, Nova series III.*)
- THURY
1909–1910
THURY Etele: Gályrabjaink megszabadítása. In: *Protestáns Szemle* 21 (1909) 511–524, 583–596, 642–651; 22 (1910) 32–48, 106–115.
- 1912
THURY Etele: *Adatok a magyar protestáns gályarab-lelkészek történetéhez*. Budapest, 1912.
- 1998
THURY Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története* I–II. Pozsony, 1998. (*Csallóközi Kiskönyvtár*)

„Bethlen Miklós nótái.”
(Apor István naplója Bethlen Miklós 1704. évi peréről)*

*Isti Transylvani sunt crudeles consummunt se ipsos.*¹

Bethlen Miklós peréről eddig a legfontosabb forrásunk Wesselényi István naplója volt. A perre vonatkozó részeket már 1891-ben közölte P. Szathmáry Károly, de sajnos csak kivonatossan. Wesselényi teljes naplójának közreadói pedig kihagyták a napló szövegébe iktatott, a perre vonatkozó dokumentumokat: Bethlen levelét az országgyűlésnek, a guberniumnak, a császárnak, valamint a *Considerationes de projecto Columba Noe vocato* címmel fennmaradt védőbeszédét. Ezeket a dokumentumokat végül gazdag jegyzetanyaggal Jankovics József adta ki a Bethlen Miklós levelezését közlétező kötetben.² Ugyanakkor nemcsak a források, hanem a feldolgozások terén is mostoha sors jutott az 1704. évi pernek. Bethlen életrajzírói³ mellett – akik csak röviden érintették az ügyet – Juhász István szentelt hosszabb és gazdagon dokumentált tanulmányt az ügynek jó fél évszázaddal ezelőtt;⁴ igaz, ő is Wesselényi naplóját használta fő forrásként. Juhász főleg az 1704. évi per utáni eseményekről, Bethlen későbbi felmentéséről és bécsi fogságáról tárt fel addig ismeretlen forrásokat. Az alább közlendő dokumentum – amely véleményem szerint Apor István naplója – azért is érdekes, mert Wesselényivel és Lázár Györggyel szemben a másik, a vádlók szemszögéből láttatja az eseményeket, és betekintést enged a guberniumban történetekbe, amelyekről az országgyűlés tagjaiként Wesselényi és Lázár nem tudhatott.

A kézirat

A napló szövege az Erdélyi Múzeum könyvtárából került a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (ma: *Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga*) kézirtattárába.⁵ A 60 számozott lapból álló kolligátum a naplón kívül Bethlen Miklóstra vonatkozó más anyagokat is tartalmaz:

1a–2b: *Interrogatoria*. A tanácsurak és Rabutin közötti rövid párbeszéd feljegyzése egy május végi napon. Latin nyelvű. Az évszám hiányzik, de a többi irat alapján valószínű, hogy keletkezésének éve 1698 volt, a kézírás Bethlené.

* A tanulmányom elkészítéséhez és a szöveg sajtó alá rendezéséhez nyújtott önzetlen segítségért Jankovics Józsefnek tartozom köszönettel. A tanulmány megírásához Bolyai Ösztöndíjban részesültem.

¹ Bethlen Miklós levele a guberniumhoz, 1704. augusztus 8. előtt

² P. SZATHMÁRY, 1891. 1–60., MAGYARI, 1983. 110–206., JANKOVICS, 1987. 966–990.; 1275–1300. Jórészt ugyancsak Bethlen peréről szól gyalakuti Lázár György naplója is, de azt eddig kevésbé hasznosította a szakirodalom. I. LÁZÁR, 1903.

³ GYÁRFÁS, 1924.; LUKINICH, 1927.

⁴ JUHÁSZ, 1945.

⁵ Jelzete: Ms. 4821.

4a–5b: *Sutinda et vera relatio disgratie domitis Nicolai Bethlen cancellarii*. A be-számoló autográf kézírata.⁶

6a: Bethlen levele (az aláírás hiányzik) a császárhoz. Szeben, 1698. június 1. Latin nyelvű, autográf.

7a: Bethlen levélfogalmazványa Kinskyhez. Az aláírás, a hely és a dátum hiányzik. Latin nyelvű, autográf.

8a–9a: a *Sutinda et vera relatio* folytatása.

10a–11b: a gubernium véleménye a német katonaság ellátásáról; Szeben, 1698. május 30. A 11b-n Bethlen autográf, magyar nyelvű megjegyzése a fenti levélhez.

12a: latin nyelvű, ismeretlen levélrészlet.

13a–b: Bethlenhez címzett rövid feljegyzés: akadályozza meg, hogy a sókereskedelmet kivegyék a feljegyzést készítőik kezéből. Bethlen erre adott magyar nyelvű válasza. Szeben, 1698. június 1.

14a–17a: a gubernium levele valószínűleg Rabutinnak. A hely és a dátum hiányzik. Latin nyelvű.

18a–20b: a gubernium levele Rabutinnak. Szeben, 1698. június 1. Latin nyelvű.

21a–22b: bizonyos Gebhard levele ismeretlenhez. Szeben, 1698. június 4. Latin nyelvű.

24a–25a: Rabutin levele Bethlen Miklósnak. Szeben, 1698. június 10. Latin nyelvű.

26a–30a: Bethlen saját kezű bejegyzése szerint „Generál Rabutin uram válasza a gubernium levelére. Data 15 Juny 1698”. Latin nyelvű.

31a–b: néhány részlet Bethlen apológiájából és Rabutin véleménye arról a guberniumnak címezve. Szeben, 1698. június 15. Latin nyelvű.

32a–33b: Rabutin levele Bethlennek. Szeben, 1698. június 25. Latin nyelvű.

34a–36a: Rabutin levele a guberniumnak. Szeben, 1698. június 30. Latin nyelvű. Bethlen autográf megjegyzése a levélről: „Reconciliatio Excellent[issimi] D[omi]ni G[ene]rali Rabutin cum Domino Comiti Nicolai Bethlen”. [Generális Rabutin megengesztelődése gróf Bethlen Miklós iránt.]

37a: Rabutin levele Bethlennek. Szeben, 1698. június 30. Latin nyelvű.

39a–42a: *Ad hac ingenua et respectuosa Apologia omnis Nicolai Bethlen cancellarii Regi Transylvaniæ*. Gyulafehérvár, 1698. június 24. A már említett apológia autográf szövege latinul.

43a–44a: Bethlen ismertelenhez írott autográf magyar nyelvű fogalmazványa, amelyben azt igyekszik magyarázni, hogy miért kéri Kinsky támogatását. Gyulafehérvár, 1698. június 1.

44a–b: Bethlen magyar nyelvű, autográf levele valószínűleg szintén az előbbi ismeretlenhez. Gyulafehérvár, 1698. június 27.

44b: Actonhoz és a már említett Gebhardhoz írt fogalmazvány első hét sora Autográf, latin nyelvű. 1698. június 27.

---

⁶ Ezt a relatiót Jankovics József kiadta az Erdélyi Kancellária Levéltárban található példány alapján. I. JANKOVICS, 1987. 777–781.

45a: Latin nyelvű, autográf levélfogalmazvány. A címzett, a hely és a dátum hiányzik.

46a–47b: Bethlen levele Szentkereszti Andrásához, a bécsi erdélyi kancellária ügyvédjéhez. Gyulafehérvár, 1698. július 3. Másolat, magyar nyelvű.

48a–b: Bethlen autográf, francia nyelvű levélfogalmazványa, valószínűleg Rabutinnak. A címzett, a hely és a dátum hiányzik.

Az, hogy a fenti, Bethlennek tulajdonítható írások egy kivétellel mind autográfok, nyilvánvalóvá teszi, hogy azokat Bethlen Miklós levéltárából emelte ki valaki. A válogatás sem lehet véletlen: az összes irat Bethlen 1698. évi megvádoltatásával kapcsolatos. A kancellár Apor Istvánnal és Bánffy Györggyel 1697 novembere és 1698 áprilisa között járt Bécsben, ahol főleg Erdély adójával kapcsolatos kérdéseket tárgyaltak, de határozat született az erdélyi levéltár és a postaügy megszervezéséről is.⁷ Bethlen azonban néhány személyes jellegű ügyben is közbenjárt az uralkodónál. Sikerült elérnie, hogy a császár neki ítélje a tordai malmot, amely miatt 1692 óta perben állt Aporral.⁸ Nem csoda hát, ha a Bethlen–Apor-viszony egyre romlott, és Cserei szerint folyton veszekedtek.⁹ Apor éppen 1698-ban látta elérkezettnek az időt arra, hogy komolyabb támadást indítson a kancellár ellen: bécsi útjukról hazatérve Bánffyval együtt azt állították Rabutinnak, hogy Bethlen ellene áskálódott az udvarnál. A fenti, 1698. június 27-i levelében Bethlen a következőket írja: „Nekem fő emberek sokan mondják, hogy még oda fel Bécsben létünkben generális uram körül forgó emberektől jött olyan hír ki, hogy azért haragunnék, hogy oda fel létünkben mi hárman vádoltuk volna, de osztán a két kollégám, mely innét felül való írás által magát kimentette, és engemet vetett volna belé”. Az *Önéletírás*ban pedig ezt találjuk: „Amint in anno 1697. a gubernátor, én és Apor Bécsbe jövének, úgy hiszem ők, vagy valamelyik öközülök adott bé, hogy néki kivettetését munkálódtam volna. [...] Erről egész fasciculus vagyon külön az én írásim között; megtartottam minden levelet, melyeket in privato nékem küldött [Rabutin], vagy levelemre választ tett.”¹⁰ Nos, úgy vélem, hogy a fenti iratok ebből a fasciculusból valók, és az sem lehet véletlen, hogy Apor 1704. évi, Bethlen második, immár sikeres elveszejtéséről írott naplójával egybekötve maradtak fenn.

A per

Bethlen Miklóst 1704. június 19-én este tartóztatta le a gubernium nevében Haller István, Konrád Sámuel szebeni bíró, valamint Rabutin szárnysegédje, Karl Ludwig d’Acton. A letartóztatást kiváltó közvetlen ok a *Noé galambja* című röpirat volt, amelyet Bethlen 1704 áprilisában írt, és a bécsi holland (Jacob Jan Hamel-Bruyninx), valamint angol (Christian Friedrich Bartoldi) követnek szeretett volna elküldeni. A történet közismert: Bethlen egy Pano István nevezetű görögnek adta át röpiratát három kísérőlevéllel együtt, hogy az Bécsbe vigye azokat. Pano halo-

⁷ Apor naplót vezetett a bécsi útról. Kiadása: BÍRÓ, 1930. 139–154. L. még: LUKINICH, 1927. 408.

⁸ BÍRÓ, 1935. 133. A Bethlen–Apor-viszonyról l. még: JANKOVICS, 1987. 454–455.; 736–738.

⁹ CSEREI, 1983. 298–308.

¹⁰ V. WINDISCH, 1980. 851.; 852.

gatta indulását, ezért Bethlen május 10-e körül szerette volna visszakérni tőle a küldeményt.¹¹ Pano azonban Rabutinnak adta át, aki június 19-én magához kérette a kormány három első emberét (Bánffy Györgyöt, Haller Istvánt és Apor Istvánt) és megkérdezte tőlük: „mit érdemelne a haza törvényei szerint a kormány bármely tagja, aki elég vakmerő volna, hogy ilyen tervet eszeljen ki. Azt felelték, törvény szerint ez az ember azt érdemelné, hogy fejét vegyék és minden vagyonát elkobozzák. Azt is megkérdezte tőlük, ha volna ilyen közöttük, hajlandók lennének-e eljárni ellene. Azt válaszolták minden habozás nélkül és lelkiismeretük szerint, hogy igen.”¹² Rabutin emlékiratából és a letartóztatás körülményeiből azonban nyilvánvaló, hogy a szálak fő mozgatója a tábornok volt. Acton ugyan a császár parancsára hivatkozott, amikor Bethlent letartóztatták, de számomra úgy tűnik, hogy ebben az esetben Rabutin a saját szakállára cselekedett. Bécsben ugyanis csak július 19-én értesültek a kancellár letartóztatásáról, Rabutin június 25-én, tehát a letartóztatás után hat nappal írt leveléből. Bécsben egyáltalán nem találták olyan súlyosnak Bethlen vétkét, mint Erdélyben: szeptember 2-án Rabutin már meg is kapta a császár levelét, amelyben I. Lipót (1657–1705) arra figyelmeztette a tábornokot, hogy Bethlennek semmi baja ne essék.¹³ Megkockázatom azt a feltételezést, hogy Rabutin a háborús helyzetet kihasználva szeretett volna Bethlentől minél hamarabb megszabadulni, azt is vállalva, hogy a császár tudta nélkül végezteti ki. Ebbe azonban a gubernium, amint látni fogjuk, már nem egyezett bele. Ennél is vadregényesebb Torma Károly elmélete, amelynek 1906-ban Luki-nich is hitelt adott. Eszerint Bethlent XIV. Lajoshoz (1643–1715) írt, de a XIX. század végére már elveszett levelei miatt tartóztatták le. Torma elméletét R. Várkonyi Ágnes később cáfolta, de ezeket a leveleket azóta sem kereste komolyan senki, pedig ha valóban léteztek, akkor a Francia Külügyi Levéltárban bizonyosan van valami nyomuk.¹⁴

A per eseményei – mind a Wesselényi-, mind a most közzéteendő napló alapján – világossá teszik, hogy Bethlent a *Noé galambja* miatt fogták perbe, amelyet Rabutin és a gubernium tagjai tendenciózusan félreértelmeztek: szerintük a kancellár tervezete „azt célozta, hogy Erdélyt azonnal vonják ki a Habsburg-ház uralma alól.”¹⁵ Az igazság ezzel szemben az, hogy a röpirat keletkezésében a II. Rákóczi Ferenc és I. Lipót császár 1704 tavaszán, holland és angol közvetítéssel megindult béketárgyalásai játszották a főszerepet. Ezeken felmerült az a lehetőség is, hogy Lipót átengedi Erdélyt Rákóczinak. Bethlenék ezzel nem értettek egyet, ezért a gubernium az 1704. április 20-i emlékiratában megpróbálta lebeszélni a császárt a tervről. Lukinich szerint a felterjesztés, amely „kétségtávolul Bethlen Miklós fogalmazványa”, nagy általánosságokban már tartalmazta a *Noé galambjában* részletesebben kifejtett gondolatokat.¹⁶ Ezek alapján nehéz lett volna Bethlent felségsértéssel és árulással vádolni, hiszen amellet, hogy hallani sem akart Rákóczi erdélyi fejedelemségéről, a kortársak szemében is megrögzött

¹¹ JUHÁSZ, 1945. 17. A kísértő levelek kiadása: JANKOVICS, 1987. 963–965.

¹² KÖPECZI–R. VÁRKONYI, 1999. 299.

¹³ JUHÁSZ, 1945. 24–25.; MAGYARI, 1983. 206.

¹⁴ TORMA, 1887. 348–351.; LUKINICH, 1906. 80–93.; R. VÁRKONYI, 1954. 68–69.

¹⁵ JANKOVICS, 1987. 1288.

¹⁶ LUKINICH, 1927. 436–437.

Habsburg-pártinak számított.¹⁷ Jellemző, hogy kezdetben a rendek sem értették, miért is kellett a kancellárt letartóztatni. A tárgyalás harmadik napján Rabutin is elérkezettnek látta az időt arra, hogy felvilágosítsa őket, és az országgyűlés előtt felolvastatta a *Noé galambját*.¹⁸ Közben Bethlen kérvényt intézett az országgyűléshez, amelyben az Erdély jogi státuszát biztosító *Diploma Leopoldinumra* és az Alvinczi-féle határozatra hivatkozva érvelt amellett, hogy az ő felségsértési perében, csak a császár illetékes ítélni. A rendeket pedig arra kérte, hogy a fenti iratot továbbítsák Rabutinnak.¹⁹ A követek fel is vitték azt a tábornokhoz, de Rabutin nem vette át.²⁰ A későbbiekben arról folyt a vita, hogy indítható-e per Bethlen ellen. Rabutin arra akarta rábírni a rendeket, hogy a tervezet íróját vétkesnek mondják ki, Bethlen viszont az *Approbatae* és a *Compilatae Constitutionesre*, valamint az Alvinczi-féle resolútióra hivatkozva azt kérte, hogy szabadlábon védekezessen. Kérését Rabutin természetesen elutasította, és Apor segítségével a rendeket is sikerült – aki azt állította, hogy a tervezettel kapcsolatos nyilatkozattal még nem jelent ítéletet – rákényszerítenie arra, hogy július 16-án a *Noé galambja* ellen szavazzanak.²¹ Csak ezután indult meg a valódi peres eljárás, amelyet Bethlen pergátló kifogások (*exceptiones*) előterjesztésével igyekezett akadályozni. Azt állította, hogy az országgyűlés nem törvényes, így a bíróság sem hozhat ítéletet felette, valamint azt, hogy őt mint kancellárt és nemes embert, a kormányzóknak adott 1693. évi császári utasítás 6. pontja alapján le sem lehetett volna tartóztatni.²² A 6. pont azonban kétféleképpen is értelmezhető, ezért a vádló ugyanarra hivatkozott, amikor visszautasította Bethlen kifogásait. Mindemellett két nappal a főtárgyalás előtt Apor összehívta a katolikusok főurakat, és megfenyegette őket, hogy ha nem ítélik el a kancellárt, ők is hűtlenséggel és hazaárulással vádolhatóak.²³ Gálfalvi Gergely *fiscalis director* július 29-én mondta el vádbeszédét, amelyben Bethlent – a *Noé galambja* miatt – hazaárulással és hűtlenséggel vádolta meg. A vádbeszéd elhangzása után Bethlen haladékokat kért fellebbezésének megfogalmazásához, azzal érvelve, hogy ártatlanságának igazi bizonyítékait Bécsből kell meghoztatnia. Az országgyűlés végül nyolcnapos haladékokat szavazott meg. Az augusztus 5-én megtartott védőbeszédében (*Considerationes de Projecto Columba Noe vocato*) Bethlen történelmi érvekkel igyekezett érvelni a röpiratában kifejtett elképzelései mellett, majd a guberniumnak és az országgyűlésnek címzett beadványában kérte, hogy ügyét terjesszék a császár elé, mert az Alvinczi-féle határozat ér-

¹⁷ Pekry Lőrinc, a kuruc hadak erdélyi főparancsnoka, Wesselényi szerint ezt írta egyik levelében: „Azt is hallja, hogy Bethlen Miklóst megöleti a generál, amelynél jobb dolgot soha sem cselekedhetik, mert örökké olyan németes volt. Aki ördögnek szolgál, kinnal fizet. Nem lesz baja a fejedelemnek [Rákóczinak], ha megöleti”. (MAGYARI, 1983. 186.) A fenti információt azonban közvetett volta, valamint Pekry személye (Bethlen Miklós mostohatestvére volt) miatt is fenn tartásokkal kell kezelnünk.

¹⁸ MAGYARI, 1983. 123–124.; NAPLÓ, július 2.

¹⁹ Bethlen *supplicatiójának* kiadása: JANKOVICS, 1987. 972–982.

²⁰ NAPLÓ, július 8.

²¹ LUKINICH, 1927. 444–445.; JUHÁSZ, 1945. 21.

²² NAPLÓ, július 17.

²³ MAGYARI, 1983. 161.

telmében csak ő illetékes az ítélet meghozatalában.²⁴ Ezek után szavaztak a rendek, akik azzal próbálták kibújni a felelősség alól, hogy nem Bethlen bűnös voltáról szavaztak, hanem arról, hogy megfosztassék-e kancellári tisztségétől.²⁵ Rabutin azonban keményen megfenyegette a rendeket, hogy ha nem Bethlen bűnösségéről szavaznak, akkor Szebenben „van annyi kavalléria és infantéria, hogy még velük bírhat”.²⁶ Így aztán a gubernium addig szavaztatta a rendeket – volt, akinek hatszor kellett újraírnia a szavazatát – míg végül Bethlen bűnössége mellett tették le a voksukat. A közvádlo augusztus 8-án mondta ki a fej- és jószágvesztésről szóló ítéletet, amely ellen Bethlen természetesen azonnal fellebbezett. A rendek elfogadták fellebbezését, és azt is megszavazták, hogy a per teljes anyagát felküldik Bécsbe. Rabutin nyomására azonban ismét úgy döntöttek, hogy csak egy rövid tájékoztató jelentést terjesztenek a császár elé a periratok és a fellebbezés nélkül. Ezek után Rabutin már arra is hajlandó lett volna, hogy Bethlent kivégeztesse. A gubernium azonban ebbe már nem egyezett bele. Jól is taktikázott, mert szeptember 2-án megérkezett a császár levele, amelyben határozottan megtiltotta Bethlen kivégzését.²⁷ A császár november 6-án vizsgálóbizottságot (*judicium delegatum*) nevezett ki az ügy kivizsgálására. Ezek eljárása hét évig húzódott, míg végül III. Károly 1712 februárjában meghozta döntését: a fej- és jószágvesztés alól felmentette Bethlent, de a fogság alól nem.²⁸

A szerző

A napló 1704. június 19-től 1704. november 10-ig tartalmaz feljegyzéseket. Az utolsó bejegyzés: „10ma 9^{bris} [november 10-én] anni praesentis reggeli négy óraker rosszul kezdvén lenni az úr, Apor István uram, 4 óraker kimúlt csendesen e világból.”²⁹ Már ez is megerősíti előbbi feltételezésemet, hogy a napló Apor személyéhez kapcsolható. Mivel azonban a napló végig egy kéz írása – de nem Apore³⁰ –, és nyilvánvaló az is, hogy a fenti bejegyzés nem származhat az immár halott Aportól, az a véleményem, hogy a napló szövegét diktálás után Apor íródeákja jegyezhette le. Tudjuk, hogy 1692-től Cserei Mihály volt a titkára, aki az 1697. évi bécsi útról szóló naplóba is beleírt. Ezt azonban bizonyosan nem Cserei írta le, mert ő 1703 szeptembere után, saját bevallása szerint, már nem találkozott Aporral.³¹

²⁴ Bethlen védőbeszédének és beadványainak kiadása: JANKOVICS, 1987. 985–989.; 1289–1299. Vö. még: JUHÁSZ, 1945. 23.; MAGYARI, 1983. 171–181.

²⁵ NAPLÓ, augusztus 5.; MAGYARI, 1983. 181.

²⁶ MAGYARI, 1983. 182.

²⁷ JUHÁSZ, 1945. 24.; MAGYARI, 1983. 206.

²⁸ JUHÁSZ, 1945. 29.

²⁹ Meg kell jegyeznem, hogy két frissen megjelent lexikonunkban is tévesen szerepel Apor halálának éve: az ÚMIL-ban és a MAMÜL-ben 1704 helyett 1706-ot találunk. Nem tudom, hogy mi volt az Apor-szócikk szerzőinek forrása, mert a szakirodalomban az ÚMIL megjelenéséig a helyes évszám volt ismert. Lásd pl. JANKOVICS, 1987. 1420.

³⁰ A kézírást a Bíró Vencel által közölt Apor-napló kézírásával vettem össze. Kiadása: BÍRÓ, 1930.

³¹ „Én szintén, mikor Bethlen Sámuel felverék a kurucok, akkor Fejérváratt voltam, onnan hazakéredéztem, hogy cselédimet valamely securus helyre költöztessen. Nem is láttam szegény Apor Istvánt többször, mert elrekedék tőle.” CSEREI, 1983. 337.

Az eddig felsorolt érvek mellett a szerzőség megállapításához ennek, illetve a Wesselényi- és a Lázár-féle naplóknak az összevetése tűnik a legkézenfekvőbbnek. Július 8-án Wesselényi szerint a tárgyaláson Apor elnökölt: „A gubernium is kijöven a gubernátoron kívül, minthogy az úr [Bánffy György] rosszul volt s ki nem jöhetett, hanem Apor uram praesidála.”³² A naplóban ezen a helyen többes szám első személyt találunk, amely véleményem szerint Aporra utal: „8va [július 8-án] *consultálódtunk* az Bethlen Miklós úr supplicatiójának felküldése aránt generális uramhoz, de mivel az unióban citált locus nem kötelez az őnagyságának kívánságához, mégis ex christiana et fraterna charitate *felküldöttük*”. [Kiemelések tőlem – N. L.] Ugyanezen nap eseményeinek leírásából az is kiderül, hogy a napló írója sokkal jobban értesült a Rabutinnál történetekről, mint Wesselényi, aki csak annyit tudott, amennyit a követek a rendekkel közöltek: „A követek felmenvén a generálhoz, azt kérdezte tőlük, hogy úgy mennek és mentek-e fel mint innoncens ember mellett, és úgy küldötték-e fel a statusok a memoriálét, vagy úgy mint reus emberét. Annak utána politice beszélvén vélek, csak megmondotta, hogy arra dilatiót nem enged, mert mind az őfelsége szolgálatja, s mind a haza conversatioja azt kívánja, amely végre őexcellenciája tendál, kit azután is experiálni fognak.”³³ A naplóban viszont ezt olvashatjuk: „A követek követsége lött eszerént: felvivén az instantiát declarálták követségeket, melyre generális uram legelsőben is azt kirdi tőlök, hogy ha úgy vitték-e fel az instantiát, mint ártatlan embernek instantiáját, avagy úgy, mint olyan Istene, ura, hazája, religiója ellen practicáló, seditiosus embernek instantiáját, melyre a követek felelék: »Mi nem tudjuk ha ártatlan-e, vagy nem ártatlan, valamig a dolog jobban meg nem világosodik, hanem hoztuk úgy, mint olyan megesett embernek hozzánk nyújtott könyörgő instantiáját, ex christiana charitate.« Acton uram taliter qualiter hozzá akarván nyúlni, hogy elvegye, generális uram megriasztja, hogy hagyjon békét, és nem vette el. A követeknek pedig redonálván generális uram azt mondotta, hogy többé az olyan Istene, ura, hazája, religiója ellen practicálódó, áruló embernek instantiáját őexcellenciája eleiben ne vigyék héában, mivel vagyon hatalma arra, hogy az olyan dolgot eligazítsa őexcellenciája.” A napló szövegéből nyilvánvaló, hogy olyasvalaki írta, aki jelen volt akkor, amikor Rabutin a követekkel beszélt, hiszen sokkal pontosabban és részletesebben adja elő a történeteket, mint Wesselényi és Lázár, aki szintén nem tudott a generálisnál történetekről.³⁴

Mint már említettem, Bethlen július 29-én, a vádbeszéd elhangzása után kérte az országgyűlést, hogy adjanak haladékok fellebbezésének és védőbeszédének elkészítéséhez. Lázár György szerint Apor egyenesen azt tanácsolta Rabutinnak, hogy egyáltalán ne adjanak haladékok, mire a generális azt mondta, hogy már csak ő és Apor maradt meg igazán őfelsége hűségén (*æste cum solus Stephanus Apor foret Suae Maiestatis fidelis*).³⁵ Ugyanezen a napon egy Wesselényi elmesélte epizód ismét csak Apor felé terelheti a gyanúkat: Bánffy György elsőként szavazta meg a nyolc napi haladékokat, mire Apor – a fent kifejtett elvekkel összhangban – a következőket mondta: „Ez pedig először gubernátor uram votuma lévén, az egész

³² MAGYARI, 1983. 128.

³³ MAGYARI, 1983. 129.

³⁴ LÁZÁR, 1903. 526.

³⁵ LÁZÁR, 1903. 539.

ország felkiálta és approbálta, kinn Apor uram csak elhűlvén mondá: »Én már hiába voxolok, mikor az három státus megegyezett.« Kit mindnyájan megnevetvén, az úr in confusione marada, mert csakugyan ez állá meg. Ezt a generál meghallván, akárki is gondolhatja, micsoda indulattal lött légyen, mert Apor uram megizente, hogy ő nem is voxolhatott, addig kikiáltották.³⁶ Véleményem szerint valamilyen kommunikációs zavar léphetett fel Apor és Bánffy között, aki nem engedelmeskedett mindenben Rabutin parancsának: ő megszavazta a nyolc napi haladékot, Apor viszont inkább Rabutinnal értett egyet, aki a napló írójával egyetértésben sokallta azt.³⁷

Wesselényi két helyen említi, hogy Apor – betegsége miatt – nem vett részt az ülésen: július 10-én és július 14-én.³⁸ A napló összhangban van ezzel: szerzője július 10-ről mindössze egy mondatot írt le, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy nem volt részese az eseményeknek.³⁹ Július 14-én Acton adta elő Rabutinnak azon óhaját, hogy a rendek adják ki azt a gubernális személyt (valószínűleg Haller Istvánról van szó), aki titokban Bethlen érdekében praktikál. Acton előterjesztése után a gubernium tanácskozássra vonult vissza, majd határozatát szintén Acton révén közölte a rendekkel. Ezen a második tanácskozáson Apor már nem jelent meg,⁴⁰ és a naplóban is csak az első ülésen történetekről olvashatunk.

Július 28-án az országgyűlés nem ült össze, így Wesselényinél nem is találunk adatot a perről. Az Apor-féle napló szerzője azonban ismerteti Rabutin üzenetét: „Izente meg generális uram, hogy ne engedje meg a méltóságos gubernium és a nemes ország Bethlen Miklós uramnak, hogy az orránál fogva hordozza, hanem minél hamarabb secundum jura regni procedáljanak az dologban ellene.”⁴¹ Ez is azt sugallja, hogy a napló szerzőjét a gubernium tagjai közt kell keresnünk. Véleményem szerint a felsorolt adatok Apor, Bánffy és Haller közül, leginkább Aporra utalnak. A napló szerzője Hallert mindig egyes szám harmadik személyben említi, és más összefüggések is cáfolják, hogy ő lenne a napló írója. Az alább idézett részből az is világossá válik, hogy Bánffy sem lehet a szerző. Mint már említettem, Bethlen augusztus 5-én adta elő védőbeszédét. A naplóban erről a következőket olvashatjuk: „A relatoriát elolvastatván, annak utána vészen elé két nagy fasciculust, egyik magyarul, a másik déákul, egynehány árkusokból állót, melyet soksága miatt ex abrupto nem hogy concipiálni, de csak meghallgatni is unalmas, mert felvészi János királyon, és attul fogva minden királyokot, fejedelmeket, azoknak történt dolgokat, historice mind béhozza ez jelen való időig maga mentségére, és az urak, s az gubernium őfelségének írott leveleit, mely levelekkel nem egyebet, hanem csak *gubernator uramat* [Bánffy Györgyöt] *s engemet* akar intricálni, és abban a gonosz munkában elegyíteni, melyet alattomban munkáló-

³⁶ MAGYARI, 1983. 164.

³⁷ MAGYARI, 1983. 165.

³⁸ MAGYARI, 1983. 130.; 139.

³⁹ „Bethlen Miklós uram instál, hogy még egy napot adjon a nemes ország procuratorival való consultatióra, mely megengedettett.”

⁴⁰ MAGYARI, 1983. 139.

⁴¹ NAPLÓ, július 28. Lázár György sem ír semmit a július 28-i eseményekről: LÁZÁR, 1903. 537. Bethlen *Önéletírása* szerint 1698-ban, az elveszejtésére tett első kísérlet alkalmával Apor ugyanezeket a szavakat használta: „Azok a szók ugyan: orránál fogva hordozom, bolondoknak tartom, Apor szavai voltak néha szememben is.” L. V. WINDISCH, 1980. 851.

dott, mert annak a projectum iránt való mentségnek csak vestigiumát sem tangálja az a hosszú historiás munka, *mert amely projectumot csináltunk volt hárman, gubernator uram, én és őkegyelme, mi megmutattuk generális urannak, őexcellenciája nem jóvallotta, nem jóvalván azt, mi csak letöttük és nem expedialtuk*, azér őkegyelme nekünk békét hagyjon, és azzal a munkával ne obstruscáljon, ne is emlegesse, mert itt sok fül hallja és sok felé magyarázzák. [...] Sok időt foglalna bé annak leírása, melyekkel magát menteni akarja. A más fasciculusban penig egészen explicálja a projectumnak minden punctumit, és ratióit adja bővebben, mint az a projectumban vagyon, hogy miért kellene így lenni, s miért amúgy.”⁴² [Kiemelések tőlem – N. L.] Bethlen latin nyelvű beszéde (a már említett *Considerationes de projecto Columba Noe vocato*), amelyben a *Noé galambjában* kifejtett gondolatokat igyekezett történelmi érvekkel megvilágosítani, fennmaradt Wesselényi naplójában.⁴³ Ebben viszont nincs szó az Aporral és Bánffyval együtt írt tervezetről, amelynek felemlegetését a napló írója – aki ezek után nem lehet más, mint Apor István – ennyire rossz néven veszi. Erről a projectumról tehát a magyarul elmondott beszédében szólhatott Bethlen, amelynek szövege tudomásom szerint eddig még nem került elő. A naplóíró értesüléseit azonban Wesselényi és Lázár György is igazolja. Wesselényinél ezt olvashatjuk: „Az archivumból kivött holmi aktákat, kiknek is némely része olyan volt, akiben láttattott volna ennek a projectumnak [*Noé galambjának*], némely részének, mintegy árnyéka vestigiuma. Melyet együtt concludálván az urak [a gubernium], és a generállal közölvén, ha neki tetszett volna, a császárnak fel is küldötenek volna, de mivel a generálnak nem tetszvé, abbamúlt, és az archivumba bétötték. [...] Azért még másokat exhibeála, tudniillik a gubernium levelét, melyet az inctusszal együtt a generál consensusából írtanak volt az urak a császárnak. [...] Ezt a levelet tévén fel a szégyén rab úr, mintegy scopusul magának, mintha ez lött volna fundamentuma projectumának, és ehhez csak valamit adott volna többet. Melyből azt concludálta, hogy minthogy az urak is [Apor és Bánffy] ővéle együtt projectizáltak, őfelségének is ő csak valamivel írt többet, azért ha az urak nem, ő is ne condemnáltassék.”⁴⁴ Az emlegetett tervezet nem lehet más, mint az, amely – Lukinich megállapítása szerint – 1704. április 20-án született, és jórészt a *Noé galambjában* kifejtett gondolatokat tartalmazta.⁴⁵ Erről a tervezetről, amelyért Rabutin egyenesen megdicsérte, Bethlen *Önéletírásában* és a *Sudores et crucesben* is megemlékszik: „Haldd maradék! ezek a szörnyűségek íraták velünk a 20. februarii költ projectumot, melyről lásd meg az én apologiámat és egyéb actákat és exhibitákat. Itt rövideden ezeket írhatom hozzá: 1. Ő [Rabutin] kért: az Istenért is: gondolkozzunk, találjunk valami jót fel a haza megtartására, ő jó szívvel elköveti, megölel, megcsókol (megcsókola bizony Judás módjára). 2. Szemembe azt mondá: Le projet est bon et beau, a projectum szép és jó, másfelől kivonta a

⁴² NAPLÓ, augusztus 5.

⁴³ Kiadása: JANKOVICS, 1987. 1290–1299.

⁴⁴ MAGYARI, 1983. 172–173. Lázár György naplójában is szinte szó szerint ugyanezt találjuk: LÁZÁR, 1903. 543.

⁴⁵ LUKINICH, 1927. 436–443. Lukinich szerint az emlékirat a Bécsi Állami Levéltárban volt. Nyomtatásban nem jelent még meg, de érdemes lenne a jövőben összevetni a *Noé galambjának* szövegével.

pennával a kezdetitől fogva végig és úgy küldötte vissza a gubernátornak Actontól.”⁴⁶

A napló és a per irodalomtörténeti jelentősége

Apor eddig is ismert volt mint naplóíró, ezt a feljegyzését az teszi különösen értékké, hogy benne az egyik legjobban informált személy tudósít Bethlen peréről. A *Noé galambja* majdani kritikai kiadásának szempontjából fontos adalék lehet az is, hogy Apor felsorolja, kik fordították magyarra a Bethlen által eredetileg latinul írt röpiratot: „ez iránt fordították magyarul a Bethlen Miklós uram projectumát Teleki László, Lázár György, Naláczi Lajos uramék és két száz.”⁴⁷ Ez azért is különösen fontos, mert mindmáig meglehetősen mostoha sors jutott Bethlen publicisztikai írásainak. Az azokat övező filológiai zűrzavarban Jankovics József próbált rendet teremteni, bebizonyítva, hogy az eddig Bethlennek tulajdonított három röpirat (*Austriaca Austeritas*, *Austriacae Austeritatis Continuatio* és *Austriacae Austeritatis, ejusdenque Continuationis Confirmatio*) közül egyedül a *Continuatio* szerzője lehetett Bethlen. Ugyancsak Jankovics adta ki magyarul, Kulcsár Péter fordításában, a *Sudores et cruces*.⁴⁸ A mai napig sem jelent meg azonban a *Moribunda Transylvaniae*, a *Penetralia Transylvaniae*, arról nem is beszélve, hogy olykor a *Noé galambjáról* is azt híresztelik, hogy Hollandiában nyomtatásban is megjelent.⁴⁹

Bethlen sem *Önéletírásában*, sem a „deákban” (*Sudores et cruces*) nem számol be a peréről és az utána következő eseményekről. Még senki sem tette fel a kérdést, hogy vajon miért fejezi be önéletírását 1704. évi letartóztatásával? Ideje lett volna még: önéletrajzát 1710. január 23-án befejezte, majd ezután még hat évig raboskodott Bécsben. Miért nem írta meg sem az önéletrajzában, sem a *Sudoresben*, sem *Imádságkönyvében* élete utolsó tizenkét évének eseményeit? Ezzel ugyanis részben igazolhatta volna is magát, mert Rabutinna és a guberniummal szemben végül ő került ki győztesen: igaz, hogy teljes szabadságát nem nyerte vissza, de a halálbüntetés és a jószágvesztés alól felmentést kapott, 1712 után pedig Bécsben is viszonylag szabadon élhetett. Az *Önéletírását*, a *Sudores*t, valamint a per eseményeiről készült beszámolókat elemezve megfogalmazhatunk egy lehetséges választ a fenti kérdésekre. Számomra úgy tűnik, hogy Bethlenben már a per alatt

⁴⁶ V. WINDISCH, 1980, 966. Az említett apológia valószínűleg azonos a magyarul elmondott beszéddel. A *Sudores et crucesben* ezt olvashatjuk a tervezetről: „Szomorú példám, ami e legutóbb, úgymint február 20-án készített tervezetből veszi eredetét, és ami ahogy most sokat ártott, úgy az utókornak is sokat fog ártani, ha jóvá nem tétetik.” (JANKOVICS, 1987. 1234.) Bethlen következősen azt állítja, hogy a tervezetet február 20-án írták, míg Lukinich április 20-ra datálja azt. Ennek ellenére véleményem szerint ugyanarról az iratról lehet szó. Lukinich ugyanis azt állítja, hogy a bécsi levéltárban lévő példány másolat, így az azon szereplő április 20-i dátum a másolat elkészültének időpontját jelölheti. (Vö. LUKINICH, 1927. 436–437., 457.)

⁴⁷ NAPLÓ, július 13. Lázár György elhallgatja, hogy részt vett a tervezet magyarra fordításában: LÁZÁR, 1903. 527.

⁴⁸ JANKOVICS, 1999. 150–156.; JANKOVICS, 1987. 1181–1234.

⁴⁹ „Az *Olajágot viselő Noé Galambja, avagy a magyarország és az erdélyi gulladásnak eloltása...*” című béketervezetében együtt kívánja megoldani a két haza ügyeit. Művét a császárnak, Anna angol királynőnek és a keresztény uralkodóknak, republikáknak, népeknek és nemzeteknek ajánlotta. Sikertől Szebenből kicsempésztetnie, Hollandiában kinyomtattatnia, de célját, hogy Európa összefogva biztosítsa a fejedelemség jövőjét, nem érte el”. (R. VÁRKONYI, 1999. 221.)

körvonalazódott az a magatartásminta, amely később *Önéletírás*ban kristályosodott ki, és nagymértékben meghatározta az abban alkalmazott elbeszélői technikát. A vallomást tevő bűnösé mellett a Krisztust követő mártír nézőpontja az, amelyből annak elbeszélője láttatja az eseményeket az *Önéletírás*ban. A hazája üdvéért munkálkodó Bethlent, úgy árulja el Rabutin, mint Júdás Krisztust: „Ő [Rabutin] kért: az Istenért is: gondolkozzunk, találjunk valami jót fel a haza megtartására, ő jó szívvel elköveti, megölel, megcsókol (megcsókola bizony Júdás módjára).”⁵⁰ Wesselényi szerint augusztus 8-án, amikor kihirdették az ítéletet, Bethlen „feltartván kezeit az égre, felkiálta és monda: Úr Jézus légy irgalmas, kegyelmes, mert ezt én nem érdemlettem. [...] Reformata religio, temiattad halok meg, Úr Jézus Christus, teéretted halok meg.”⁵¹ Ez tökéletesen illik a mártírologikus narratív szerkezetbe: Bethlen – jóllehet egyáltalán nem vallási okokból tartóztatták le – saját perét úgy értelmezte, mint a vallásáért és Krisztusért halált szenvedni kész hős mártíriumát.

⁵⁰ V. WINDISCH, 1980. 966. Itt ráadásul a sokat emlegetett 1704. április 20-i tervezetről van szó.

⁵¹ MAGYARI, 1983. 185. Megemlíteni is felesleges, hogy Bethlen felkiáltásáról Apor mélyen hallgat. Lázár György viszont szintén megörökítette azt: „Dicsőség számomra, hogy a mártírok tisztessége adatik meg nekem [...] és nem más ügyért, mint Jézusért és a református vallásért halok meg”. (*Me dignatus est honore martyrii [...] non enim aliam ob causam, sed propter te certe mi Jesu et religio reformata mori me destinatum est!*) LÁZÁR, 1903. 548.

BETHLEN Miklós
Nótái. Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”
Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (KEK)
Colecții Speciale (Kézirattár), ms. 4821.

Anno 1704 19na Juny fogták meg Bethlen Miklós uramot és vitték commendans⁵² szállására, abban a házban, melyben Szász János⁵³ volt fogva ejtve, 11 és 10 óra között.

30na Kisírte fel egy compania⁵⁴ német Bethlen Miklós uramot törvényre és supplicatit⁵⁵ adván bé az országnak és generális u[ramna]k,⁵⁶ nem szólították meg, halasztván generális uram resolutiójára,⁵⁷ más napra.

1ma July szólította meg director uram⁵⁸ Bethlen Miklós uramot és íratott levátát.⁵⁹ Bethlen Miklós uram instálván⁶⁰ azon generális uramnak, hogy instáljon mellette a nemes ország, hogy prókátora⁶¹ nincsen és nem is talál itt most ebben a disturbiumban,⁶² halassza őexcellenciája, míg prókátort hozhat valahunнан. A státusok instálván, generális uram propositioja,⁶³ és Acton uram⁶⁴ által tött válosza az, hogy est periculum in moram,⁶⁵ amely prókátora vagy on, azzal álljon elé, és feleljen meg.

2da Proponálta⁶⁶ generális uram, Acton uram által, hogy a gubernium olvasassa meg pro lumine⁶⁷ a Bethlen Miklós uram projectumat,⁶⁸ melyet el akart küldeni, mivel a nemes ország nem érti a dolgot, és nem is tud addig hozzá szólani igazán, míg nem érti okait juridica prosecutiojának,⁶⁹ mely meg is olvastatott publice,⁷⁰ és küttette meg a méltóságos gubernium Sándor Gergely [Sandor Gergely]⁷¹ uramat procuratorságra⁷² és adta Bethlen Miklós uram mellé Péter deák urammal együtt.

---

⁵² commendans = katonai parancsnok (A latin szövegrészek fordításának ellenőrzésében nyújtott segítségéért Kiss Farkas Gábornak tartozom köszönettel.)

⁵³ Szász János (1663–1703) 1693-tól Sachs von Harteneck néven birodalmi lovag, szebeni királybíró, akit 1703-ban kivégeztek. Életéről l. ZIEGLAUER, 1869.

⁵⁴ compania = század

⁵⁵ supplicatio = kérvény

⁵⁶ generális uram = Johann Ludwig Rabutin de Bussy (1642–1717) 1696-tól Erdély katonai parancsnoka

⁵⁷ resolutio = határozat

⁵⁸ director uram = Gálfalvi Gergely fiscalis director

⁵⁹ levata = perfölvétel

⁶⁰ instál = kér

⁶¹ prókátor = ügyvéd

⁶² disturbium = felfordulás

⁶³ propositio = javaslat

⁶⁴ Karl Ludwig d'Acton császári ezredes, Rabutin bizalmasa, titkára és tolmácsa.

⁶⁵ est periculum in moram = veszedelmes késlekedni

⁶⁶ proponálta = javasolta

⁶⁷ pro lumine = a megvilágosítás végett

⁶⁸ projectum = tervzet

⁶⁹ juridica prosecutiojának = bírósági üldözésének

⁷⁰ publice = nyilvánosan

⁷¹ Sándor Gergely Udvarhelyszék alkirálybírája és ítélőmester.

⁷² procurator = képviselő

7ma Kísírték fel Bethlen Miklós uramot törvényre, és mindenekelőtte megszólítanák, ad bé egy instantiat⁷³ az országnak, másik generális uramnak szólót, melyben kéri az méltóságos guberniumot és az országot, hogy küldjék fel az generális uramnak szólót, és kényszeríti a nemes országot az unionak második conditiojanak⁷⁴ megolvastatására, és aképpen instáljanak levelek által őfelsége előtt iránta, azt halasztván más napra, szólította meg director uram és vett párt⁷⁵ az inc[at]tus⁷⁶ uram.

8va Consultálódtunk⁷⁷ a Bethlen Miklós úr suplicatiojának felküldése aránt generális uramhoz, de mivel az unioban citált locus⁷⁸ nem kötelez az őnagyságának kívánságához, mégis ex christiana et fraterna charitate⁷⁹ felküldöttük.

A követek követsége lött eszerént: felvivén az instantiát,⁸⁰ declarálták⁸¹ követéseket, melyre generális uram legelsőben is azt kirdi tőlök, hogy ha úgy vitték-e fel az instantiát, mint ártatlan embernek instantiáját, avagy úgy, mint olyan Istene, ura, hazája, religiója ellen practicáló⁸² seditiosus⁸³ embernek instantiáját, melyre az követek felelék: „Mi nem tudjuk ha ártatlan-é, vagy nem ártatlan, valamig a dolog jobban meg nem világosodik, hanem hoztuk úgy, mint olyan megesett embernek hozzánk nyújtott könyörgő instantiáját ex christiana charitate.” Acton uram tali-ter-qualiter⁸⁴ hozzá akarván nyúl, hogy elvegye, generális uram megriaszítja, hogy hagyjon békét, és nem vette el. A követeknek pedig redonálván,⁸⁵ generális uram azt mondotta, hogy többé az olyan Istene, ura, hazája, religiója ellen practicáló, áruló embernek instantiáját őexcellenciája eleiben ne vigyék héában, mivel vagy on hatalma arra, hogy az olyan dolgot eligazítsa őexcellenciája.

9na Proponáltatta generális uram, Acton uram által ugyan a felül megírt követek relatiojakot,⁸⁶ és azt is megkérván őexcellenciája, hogy in gravioribus quis quis suum votum in hoc causam scripto tenus⁸⁷ adja bé ítélőmester uramnak. A megszólítás most elhaladott, mivel most adták kezekbe a prókátoroknak a párt.

10. Bethlen Miklós uram instál, hogy még egy napot adjon a nemes ország procuratorival való consultatióra,⁸⁸ mely megengedett.

---

⁷³ instantia = kérvény

⁷⁴ A *Diploma Leopoldinum* 2. pontjáról van szó, amely megerősíti a rendek kiváltságait, és megtiltja, hogy bárkit is háborgassanak perrel vagy más úton jogai gyakorlásában. A *Diploma Leopoldinum* szövegét magyarul I. GYÁRFÁS, 1924. 187–192.

⁷⁵ pár = másolat

⁷⁶ incattus = vádlott

⁷⁷ consultál = tanácskozik

⁷⁸ citált locus = idézett hely

⁷⁹ ex christiana et fraterna charitate = keresztényi és testvéri szeretetből

⁸⁰ instantia = kérvény

⁸¹ declarál = kijelent

⁸² practicál = mesterkedik

⁸³ seditiosus = pártoskodó, lázadó

⁸⁴ taliter-qualiter = úgy-ahogy

⁸⁵ redonál = visszaad

⁸⁶ relatio = beszámolás, jelentés

⁸⁷ in gravioribus quis quis suum votum in hoc causam scripto tenus = keményen parancsolja, hogy ki-ki írásban adja be szavazatát az ügyben

⁸⁸ consultatio = tanácskozás

11. Kisírték fel Bethlen Miklós uramot törvényre, és minek előtte megszólította volna director uram, ad egy instantiát bé az úr az egész országnak, melynek continentiaja⁸⁹ az volt: Hogy semmiképpen urával, úgymint császárral perelni nem akar, hanem adják fel őfelségéhez és álljon az őfelsége hatalmában, ha megsenten-tiázzák,⁹⁰ vagy ha meggratiázzák⁹¹ is. Ebben pedig citálja⁹² a szegény idvezült Sárosi János uram dolgát,⁹³ mely dolgot a méltóságos gubernium Haller uram⁹⁴ által megizent a feljebb tött declaratio⁹⁵ szerint, melyre generális uram tött olyan reso-lutiót,⁹⁶ hogy ebbe a matériába⁹⁷ Sárosi uramot bé se hozza, mert Sárosi uram dolga annyira különböz az őkegyelmjétől, mint az ég a földtől, mégis a sem engedtetett volna meg Sárosi uramnak, ha őexcellenciája nem írt volna mellette, azért csak lássa[n]k a dologhoz. Ezt meg értvén, szólította meg director uram. Az úr igen hosszas exceptiókkal⁹⁸ élvén, a voxolás⁹⁹ egészen végben nem mehetett, hanem haladott más órára.

12^a Szedte bé gubernátor uram scripto tenus¹⁰⁰ az exceptiókról való voxokat, és a guberniumnak, generális uramnak remonstrálván¹⁰¹ a voxokat, küldötte az ország közé Acton uramot és declaráltatta, hogy ha a guberniumtól ennyiszor declaráltatott és megvilagosítatott projectumát Bethlen Miklós uramnak nem értették-e eléggé meg, hogy csak nem akarnak judiciumot¹⁰² tenni, és nem akarják ezt a forumot, melyről excipiál¹⁰³ [Bethlen] diétának esmérni, holott őfelségétől már egynéhányszor intimiáltatott,¹⁰⁴ hogy el ne bomoljanak, hanem a diétát megtartsák, és amely dolgok interveniálnak, juridice decidálják,¹⁰⁵ aminthogy csak most egy néhány napok előtte is Sebesi Jóbtól [Sebessi Jóbtól] a nemes ország az exceptiot denegálta és nem admittálta,¹⁰⁶ ennek pedig admittálni akarja, azért őexcellenciája megkérve a státusoktól, hogy azt a projectumot, amelyet Bethlen Miklós csinált, avagy approbálják,¹⁰⁷ avagy ne approbálják, azokat őexcellenciája, valakik approbálják, tartja hasonló preditoroknak,¹⁰⁸ s árulóknak, és mint őfelségének ebben a provinciában¹⁰⁹ egyik fő generálisa, úgy fog ellenek procedálni,¹¹⁰

⁸⁹ continentia = tartalom

⁹⁰ megsenten-tiáz = megbüntet, elítél

⁹¹ meggratiáz = megkegyelmez

⁹² citál = idéz

⁹³ Sárosi János (megh. 1703) portai követ, guberniumi tanácsos, Gyulafehérvár főjegyzője. A rendek bebörtönözték, 1703-ban kiszabadult ugyan, de még ebben az évben meg is halt.

⁹⁴ Haller István (megh. 1710) Torda vármegye főispánja, tanácsos, majd a gubernium elnöke.

⁹⁵ declaratio = nyilatkozat

⁹⁶ resolutio = döntés

⁹⁷ matéria = dolog, ügy

⁹⁸ exceptio = kifogás, ellenvetés

⁹⁹ voxolás = szavazás

¹⁰⁰ scripto tenus = írásban

¹⁰¹ remonstrál = észébe juttat

¹⁰² judicium = ítélet

¹⁰³ ezt a forumot melyről excipiál = ezt az eljárást (bírósgot), amelyet kifogásol

¹⁰⁴ intimiál = tájékoztat

¹⁰⁵ amely dolgok interveniálnak juridice decidálják = a közbejövő dolgokat peres úton intézzék el

¹⁰⁶ az exceptiot denegálta és nem admittálta = a kifogást megtagadta és nem fogadta el

¹⁰⁷ approbál = jóváhagy

¹⁰⁸ preditor = elveszejtő

¹⁰⁹ provincia = tartomány

ha pedig nem approbálják, procedáljanak úgy ellene, mint őfelsége igaz híveihez illik, olyan áruló ellen procedálni. Erről való meditatio¹¹¹ pedig őexcellenciája engedett harmad napot, hogy harmad nap eltelve, őexcellenciájának raportálják votumokat.¹¹² Ez iránt fordították magyarul a Bethlen Miklós uram projectumát Teleki László, Lázár György [Lázár György], Nalaczi Lajos [Nalaczi Lajos] uramék, és két szász.¹¹³

14. Proponáltatta generális uram Acton uram által a nemes státusoknak, hogy a szombatra tött őexcellenciája propositiójára in scriptis¹¹⁴ tegyenek választ őexcellenciájának, melyet így értvén a státusok formáltak egy aláírtos memoriálist¹¹⁵ a nemes státusok nevezeti alatt, kérvén azon, hogy az eddig sokszor megígért gratiáját¹¹⁶ hazánk törvényének jó rendben való folytatása iránt mutassa ebben a causában¹¹⁷ is, hogy hadd folyhasson szokott rendi szerént, és nyugodjék meg ebben őexcellenciája, hogy valamikor arra jut a dolog, hogy pronuncíálnak,¹¹⁸ bizony valamint őfelsége igaz hívei, Isten és a haza törvényeinek igazsága szerént procedálnak és pronuncíálnak, csak hogy had mehessen maga szokott folyása szerént a törvény. Ezt felküldvén, generális uram tött olyan resolútiót: hogy talám azt gondolják a nemes státusok, hogy az Ausztriai Ház és az Impérium éppen felfordult, de tudják meg, hogy őfelségének mind az Impériumban és mind Erdélyben minden dolgai, Istennek hála, jól folynak, azért Isten oltalmazza őexcellenciáját is, a törvényeket is, hogy el ne rontaná, hanem inkább megtartani és rendesen folyni akarja s kívánja. Második propositiója generális uramnak Acton uram által az: hogy értette őexcellenciája a státusok közül azt is, hogy volna a méltóságos guberniumban olyan guberniális személy, aki ebben a causában a nemes státusoknak tanácsolná, hogy ne igazítottassik most el [az ügy], avagy contrariumot,¹¹⁹ amint az őfelsege és a haza törvénye kívánná; azért megkívánja őexcellenciája azt a nemes státusoktól, hogy azt a guberniális személyt őexcellenciájának mutassák ki, és a méltóságos gubernium is hasonlóképpen, mert olyan személyt magok között nem akarnak szenvedni; ezt pedig halasztották más órára. Bethlen Miklósné asszonyom Ecklernével [Ecklernevel]¹²⁰ való beszélgetése után arestáltatott.¹²¹

15ta Generális uram inhaereál¹²² mégis az elébbi propositiójának, és megkívánja a státusoktól, hogy azt a projectumot, ha approbálják, azt is mond-

¹¹⁰ procedál = eljár

¹¹¹ meditatio = elmélkedés

¹¹² raportálják votumokat = jelentsék szavazataikat

¹¹³ Teleki László (1674–1713/1714[?]), Teleki Mihály fia, Fehér vármegye főispánja, tanácsúr. Lázár György (megh. 1716) marosszéki főkirálybíró. Nalaczi Lajos (megh. 1728), Nalaczi István fia, guberniumi tisztviselő. Érdekes, hogy Lázár György naplójában nem említi, hogy részt vett volna a *Noé galambjának* fordításában. L. LÁZÁR, 1903. 527.

¹¹⁴ in scriptis = írásban

¹¹⁵ memoriális = beadvány

¹¹⁶ gratia = kegyelem

¹¹⁷ causa = ügy

¹¹⁸ pronuncíál = kijelent, kinyilvánít, nyilatkozik

¹¹⁹ contrarium = ellenkező dolog

¹²⁰ Valószínűleg Georg Ecklernek, az udvari kamara erdélyi képviselőjének a feleségéről van szó.

¹²¹ arestál = letartóztat

¹²² inhaereál = ragaszkodik

ják meg, ha nem, azt is, mert értett némelyeket a státusok között, akik azt mondták, hogy approbálják, csak hogy őexcellenciájától nem merik kimondani, azért megkérdezi, hogy csak mondják ki, kik approbálják, s kik nem. A méltóságos gubernium instálván¹²³ generális uramnak Bethlen Miklósné asszonyom iránt, és megengedte őexcellenciája, hogy ne arestálják.

16ta A nemes státusok mégis formálván egy instantiát, generális uramnak felküldötték, melynek continentiája¹²⁴ volt az: hogy ne kényszerítse őexcellenciája arra a státusokat, hogy resolválják,¹²⁵ ha approbálják-e vagy nem, hanem nyugodjék meg azon, hogy bizony mint őfelsége igaz hívei, annak idejében úgy látnak a dologhoz, csak hogy hadd folyjon rendesen a törvény, melyet el is vett őexcellenciája, de meg nem olvasá, hanem azt mondotta, hogy megolvastatja, és meglátja, mi a continentiája; most pedig mondják meg a követek a nemes státusoknak, hogy avagy imperialisták,¹²⁶ avagy rákóczisták [Rakoczystak], avagy törökisták, mert elég idejek vala a gondolkozásra, és adhattak volna eddig választ őexcellenciájának. Ugyan Acton uram által is proponáltatta őexcellenciája, hogy elég idejek [volt] a státusoknak eddig a válaszó tételre, hanem akár azt mondják, hogy éljen a Német Császár, akár azt, hogy éljen a Török Császár, egyiket akármelyiket mondják el. A nemes státusok consultálódván, a generális uram propositiójáról mit feleljenek; és meg izenték, hogy semmiképpen azt a projectumot nem approbálják. Melyet generális uram őexcellenciája megértvén, Acton Uram által megizente a nemes státusoknak, hogy mint, hogy már nem approbálják, procedálják a dolgot Isten segítségéből, és igyekezzenek quantociens¹²⁷ a dolgot juridica decidálni.¹²⁸ A diétában nem excipiálhat¹²⁹ Bethlen Miklós uram, mert legitima diéta,¹³⁰ amint sok ratiókkal¹³¹ megmutogattatott, és őfelsége is kegyelmesen már egynéhányszor confirmálta.¹³²

17^a Kisírték fel Bethlen Miklós uramot törvényre és szólította meg director uram. Bethlen Miklós uram inhaereál mégis alábbi exceptiójával: hogy ez nem competens¹³³ forma őnagyságának, mert nem legitima diéta. Azt pedig ilyen ratiókkal demonstrálja:¹³⁴ hogy a legitima diétának felállani egészen 12 tanácsurakból, 12 táblafiából, a két k[ama]rilla mesteren kívül, Comp[ilatae] Const[itu]tiones] Partis 3. Titu[uli] 5. Art[iculo] 1.,¹³⁵ azomban vármegyék, városok, székek instructióval¹³⁶ küldött követeiből és regálistákból [kell], de most tanácsurak egészen nincsenek, mert csak öt a tanácsúr, táblafia csak egy vagyon, vármegyék,

---

¹²³ instál = kér

¹²⁴ continentia = tartalom

¹²⁵ resolvál = (el)határoz

¹²⁶ imperialista = császárpárti

¹²⁷ quantociens = minél előbb

¹²⁸ juridica decidálni = peres úton eldönteni

¹²⁹ excipiál = kifogásokkal él

¹³⁰ legitima diéta = törvényes országgyűlés

¹³¹ ratio = érv

¹³² confirmál = megerősít

¹³³ competens = illetékes

¹³⁴ demonstrál = bizonyít

¹³⁵ *Compilatae Constitutiones*, 3. rész, 5. cím, 1. cikkely. L. MTT, 289.

¹³⁶ instructio = utasítás

várasok, és székek követei három vagy négy vagyon, azok is, amint őkegyelme érti, nem követek, hanem zálogok. Excipiál arról is, hogy Sarlós Boldogasszony [Sarlos Boldog Aszszony] napja elmúlt, aratás vagyon tempore autem messis et vindeminarum silent jura regni,¹³⁷ diétát is pedig ki látott nyolc-kilenc holnapig tartót. Azt mondja director uram, arra megfelel, s ezt mondja, hogy igenis legitima diéta, mert őfelsége egynéhány ízben instruálta,¹³⁸ miolta ez a diéta vagyon, hogy a diétát megtartsuk, és a mi dolgok occurálnak,¹³⁹ eligazítsuk. Az több exceptiókra is penig helyesen megfelele, és kimennek. Deliberatum¹⁴⁰ volt, hogy director uram demonstrálja¹⁴¹ legitima diétának lenni helyes ratiókkal, és annak utána procedál-janak.

18va Kísírték fel Bethlen Miklós uramat törvényre, és szólította meg director uram az előbbi deliberatum szerént. Director uram demonstrálta a diétát legalis diétának lenni, és a nemes ország is approbálta.¹⁴² Annak utánna az incattus őkegyelme apellált cum toto hacteno agitato processu coram suam Majestatis.¹⁴³ A director contendál,¹⁴⁴ hogy ebben a causában apdicatio¹⁴⁵ semmiképpen nem admittáltatik,¹⁴⁶ és ratiókkal is megmutogatta. Ezen kimenvén, erről való voxolás haladott más órára. Ebéd után a voxokat beszédvén scripto tenus a gubernium, melyeket ruminálván, az apellatiót nem transmittalták.¹⁴⁷

19^a Bethlen Miklós uram törvényét, gubernátor uram rosszul lévén, és szombat is vagyon, halasztották hétfőre.

21^a Kísírték fel Bethlen Miklós uramat törvényre, és elsőben is instál azon, hogy olyan megesett atyokfia mellett a méltóságos gubernium, és a nemes ország méltoztassék instálni generális uram előtt, hogy adjon őexcellenciája passust,¹⁴⁸ hadd küldhessen fel, és hadd informálhasson őfelsége előtt; ne rekesszék el a királyától, melyet a nemes ország megígirt, hogy felküld generális uramhoz. Annak utánna a series¹⁴⁹ iránt contendált, és a series adjudicáltatott¹⁵⁰ az incattusnak a pár mellett. Az incattus akarván excipiálni, élt olyan exceptióval,¹⁵¹ mely már volt in foro, és judicium is volt róla,¹⁵² az tudniilik, hogy nem competens¹⁵³ forum, annak akkori ratioit most szaggatta külön-külön exceptiókra úgymint: elsőben nem

¹³⁷ tempore autem messis et vindeminarum silent jura regni = aratás és szüret idején szünetel a törvénykezés („hallgatnak az ország törvényei”). Sarlós Boldogasszony = július másodika.

¹³⁸ instruál = utasít

¹³⁹ occurál = folyik

¹⁴⁰ deliberatum = határozat

¹⁴¹ demonstrál = kijelent, bizonyít

¹⁴² approbál = jóváhagy

¹⁴³ apellált cum toto hacteno agitato processu coram suam Majestatis = fellebbezett az egész eddig lefolyt per ügyében őfelsége szívéhez

¹⁴⁴ contendál = ellenkezik

¹⁴⁵ apdicatio = elállás

¹⁴⁶ admittál = megenged, elfogad

¹⁴⁷ melyeket ruminálván az apellatiót nem transmittalták = amelyeket megfontolván, a fellebbezést nem közvetítették tovább

¹⁴⁸ passus = menetlevél

¹⁴⁹ series = sorrend

¹⁵⁰ adjudicál = (oda)megítél

¹⁵¹ exseptio = exceptio = kifogás

¹⁵² mely már volt in foro és judicium is volt róla = amelyet már tárgyaltak és ítélet is volt róla

¹⁵³ competens = illetékes

legalis diéta, másodszor nincsenek a státusok pleno numero,¹⁵⁴ tertio¹⁵⁵ hogy tempore messis et vindemiarum silent jura, quatro¹⁵⁶ hogy a státusok, akik itt vadnak is, csak ex necessitate¹⁵⁷ szorultak bé ide. Director uram contendálván azt mondja: hogy csak az előszámlált dolgok az első exceptióban mind benne voltak és iudicium is volt felőle, noha nem a törvény szerént engedtetett akkor is meg, hanem csak ex commiseratione,¹⁵⁸ mert az ilyen casusban¹⁵⁹ a decretum minden remediumákat és exceptiókat excludál App[robatae] Const[itutiones] Partis 2. Titu[li] 7. Art[iculo] 1.¹⁶⁰ Ezen kimenvén, deliberatum volt, hogy azokat az előszámlált exceptiókat az előbbi deliberatum magával mind befoglalta, azért nem szükség ismét elő forgatni is. Az incattus uram apellált in ea parte,¹⁶¹ az actor¹⁶² contendált. Akarván az incattus mégis excipiálni, hogy nem competens incattus. A director contendál, és azt mondja, hogy több exceptio semmiképpen meg nem engedtetik, és az egyik is csak ex commiseratione engedtetett meg, mert a törvény azt sem engedte volna, amint feljebb declarálta. Az incattus azt mondja, hogy mikor az megengedetett, akkor facultálta¹⁶³ ötet a törvény többre is, mert azt írja az akkori deliberátumban, hogy incattus ab exceptionibus non praecluditur.¹⁶⁴ Ezen kimenvén, erről való voxot halasztották ebéd után, hogy írásba bevigyék.

22da Kísírték Bethlen Miklós uramot törvényre, s szólította meg director uram. A tegnapi elhaladott voxot írásba beszédvén, a gubernium azt megvizsgálván, deliberatum volt az: hogy mivel már élt két exceptióval az incattus adhuc potest uti una exceptione.¹⁶⁵ Ezt megértvén az incattus úr, azt mondja, hogy többel egy-nél nem élt, hanem az Istent is kéri, a méltóságos guberniumot is, a nemes országot [is], hogy annyéra ne szorítsák meg; ezen kimentek. A méltóságos gubernium és a nemes ország erről consultálván, ha egy exceptióval élt-e vagy kettővel, az eddig való deliberatumokban feltalálják és magok is tudják, hogy már két exceptioval élt eddig az incattus. Bészólítják a pereseket és remonstráltatik ex deliberationibus,¹⁶⁶ hogy már élt két exceptioval az incattus, és nincsen már több hátra, hanem csak egy, amint feljebb megmondá a deliberatum, hogy incattus adhuc potest uti una exceptione. Ezt megértvén, könyörög azon az incattus úr, hogy adassék egy napig való dilatio,¹⁶⁷ mert valamire készült volt, azt most ez a mostani deliberatum mind elrontotta, és a procuratorai is gyengék, már a director uram

¹⁵⁴ pleno numero = teljes számban

¹⁵⁵ tertio – harmadszor

¹⁵⁶ quatro = negyedszer

¹⁵⁷ ex necessitate = szükségből

¹⁵⁸ ex commiseratione = könyörületességéből

¹⁵⁹ casus = ügy, eset

¹⁶⁰ decretum minden remediumákat és exceptiókat excludál Approbatae Constitutiones Partis 2. Tituli 7. Articulo 1. = a rendelet minden jogorvoslást és kifogást kizár az *Approbatae Constitutiones* 2. rész, 7. cím, 1. cikkelye alapján. L. MTT, 45–46.

¹⁶¹ az incattus uram apellált in ea parte = a vádlott a maga részéről fellebbezett

¹⁶² actor = vádló

¹⁶³ facultál = lehetőséget ad

¹⁶⁴ incattus ab exceptionibus non praecluditur = a vádlott a kifogásoktól ne rekesztessék el

¹⁶⁵ már élt két exceptioval az incattus adhuc potest uti una exceptione = már két kifogással élt eddig a vádlott, ezért még egy kifogás lehetséges

¹⁶⁶ remonstráltatik ex deliberationibus = felterjesztetik a határozatokból

¹⁶⁷ dilatio = halasztás

szavaira azt sem tudják, mit feleljenek, mivel az oda van, amire készültek volt. A director azt mondja, hogy dilatio az incattusnak semmiképpen nem engedtetik, mert avval csak az időt akarja húzni, semmi hasznát pedig nem láttja, ezen ki menvén.

A méltóságos gubernium és a nemes ország consultálódván agnoscálják¹⁶⁸ azt, hogy a törvény most dilatiót semmiképpen nem engedne, de minthogy készüléti-ben így meg csalatkozott, ex commiseratione engedjenek az incattusnak egy napig való dilatiót, melyen egészen megegyeztek a státusok, és jóvallották generális uramnak is értésére adni. Felküldvén a méltóságos gubernium Haller uramot generális uramhoz, a feljebb megírt ratiókat declarálta, és generális uramnak is tetszett, s helyen hagyta azon ratiókkal való dilatiót.

A Bethlen Miklós uram tegnapi instantiájának representálására generális uramhoz rendelték a nemes státusok három követeket, nemes Kornis István, Torma Miklós [Thorma Miklos]¹⁶⁹ és a brassai követ uraiméket, olyan instructióval,¹⁷⁰ hogy a szegény megesett rab úr könyörög alázatosan őexcellenciájának, hogy méltóztassék bár csak emberének, ha magának nem, passust adni, ki által alázatos instantiája által őfelségét hadd supplicálhassa¹⁷¹ mostani megesett állapotjáról.

23^a A tegnapi követek referálták a követséget olyan formán, hogy mikor őexcellenciájához bementek, elkezdették az instructio szerént a dolgot proponálni,¹⁷² generális uram általértvén a dolgot, nem engedte egészen declarálni, hanem azt mondja, csudálkozik bizony rajta, már mennyi ízben a státusok supplicáltak is, búsították is őexcellenciáját, azért tovább ne is búsítsák őexcellenciáját, hanem csak procedáljanak a törvény szerént, post decisionem causae¹⁷³ meglátja őexcellenciája, ha el bocsátja-e, vagy nem őfelségéhez, maga levelét, vagy expressusát,¹⁷⁴ akkor meglátja.

24ta Volt nálom Haller uram, mentünk az ország gyűlésibe. Kísírték fel Bethlen Miklós uramat törvényre. Kegyelme elsőben is megértvén generális uram resolútióját, könyörög mégis azon, hogy tovább is méltóztassék a méltóságos gubernium Istenért mellette instálni, hogy hadd csendesedjék ellene való haragja generális uramnak, mivel a nagy fa is egy vágásban le nem esik, de minthogy generális uram megmondotta, hogy többé az iránt őexcellenciáját ne is búsítsák, nem merik próbálni többször. Az alatt szólította meg director uram. Az incattus úr procuratora szólni akarván, azon kezdi legelsőbben is propositióját, hogy kéri az Istenért is a méltóságos guberniumot és a nemes országot, minthogy akar excipiálni de processu,¹⁷⁵ és akarja azt valami ratiókkal megmutogatni, hogy director uram ellene nem procedálhat, azon ratiókat ne vegye a méltóságos gubernium és a nemes ország különös exceptióknak, mert azokkal a ratiókkal akarja megmutogatni azon exceptióját; úgymint elsőben is director uramnak nem

¹⁶⁸ agnoscál = elismer

¹⁶⁹ Torma Miklós (megh. 1737) Belső-Szolnok főispánja. Kornis István (1680–1741) 1705-től Rabutin mellett hadbiztos, majd guberniumi tanácsos, Küküllő és Fehér vármegye főispánja.

¹⁷⁰ instructio = utasítás

¹⁷¹ supplicál = kérvényt nyújt be

¹⁷² proponálni = előterjeszteni

¹⁷³ post decisionem causae = az ügyben hozott határozat után

¹⁷⁴ expressus = expressz(levél)

¹⁷⁵ excipiálni de processu = kifogásokkal élni a peres eljárást illetően

volt arról őfelségétől speciale mandatum,¹⁷⁶ hogy őkegyelmét evocáltassa,¹⁷⁷ ugyanis az olyan személyt, aki főcancellárius, mint őkegyelme volt, miképpen lehessen őfelsége mandatum nélkül evocáltatni, mert a gubernátori és cancelláriusi tiszteket quae propria et praecise regem concernant talia rex sibi reservat.¹⁷⁸ *Secundo*¹⁷⁹ őkegyelme nem paraszt ember, hanem nemes ember, és semmiképpen meg nem fogtathatott volna amaz articulus szerint: Approbatae Constitutiones Partis 3. Tituli 6. Articulo 3., ahol így írja hogy: Nobilis non nisi legitime citatus et iudice convictus arestáltathatik.¹⁸⁰ Az evocatoria¹⁸¹ sem engedi meg, hogy az a processus is legyen, mert őkegyelmét director uram evocáltatta ad 15^a mensis 9bris Anni 1703. diétara,¹⁸² a pedig régen elmúlt volt már mikor őkegyelmét evocáltatta. és még nyolc holnapja is volt, és így elmúlt időre evocáltatta, mert az evocatoriában is azt írja ad 15^a Mensis 9bris Anno 1703 in dictam et celebratam,¹⁸³ a pedig elmúlt időt jelent. A director ezt megértvén azt mondja, hogy az incattus őkegyelmének több exceptiot egynél nem engedhet, amint a deliberatumban feljebbb megvagyon, itt pedig többet is akar erigálni,¹⁸⁴ mert amely dolgokat elészámlála ratióknak mondja, de én¹⁸⁵ azt mondom, hogy nem ratiók, hanem mind a három különös, és ugyan szarvas exceptiók, azt mondja pro rei declaratione,¹⁸⁶ hogy ha már az incattus élne bár csak egyikkel azok közül, és teneálna a causának, considerendálni kellene¹⁸⁷ és így mi szükség volna a többivel élnie az incattusnak; azért ne kívánja, hogy a három közül akármelyiket halassza el. És arra meg felelé az incattus: contendál s azt mondja, hogy csak ratiók és nem különös exceptiók, mert ugyanis, hogy lehessen simpliciter¹⁸⁸ csak azt mondani, hogy nem jó a processus, ha ratiókkal meg nem mutogatja, mert ha egy kosarat valahol felütnek, nem mondhatják kert, csak ha vesszővel meg nem fonják. Ezen kimenvén deliberatum volt: a méltóságos gubernium és a nemes ország azt a három dolgot, melyeket az incattus proponála nem látja ratióknak, hanem inkább egymástól megkülembező, különös exceptióknak, azért válassza el egyiket, akármelyiket, arra a director feleljen meg. Az incattus könyörög, és azt mondja, hogy adjon a méltóságos gubernium és a nemes ország dilatiót, mert

¹⁷⁶ speciale mandatum = külön rendelet

¹⁷⁷ evocál = bíróság elé idéz

¹⁷⁸ quae propria et praecise regem concernant talia rex sibi reservat = melyek részben és egészben a királyt illetik, a király fenntartja magának

¹⁷⁹ secundo = másodszor

¹⁸⁰ Approbatae Constitutiones Partis 3. Tituli 6. Articulo 3., ahol így írja hogy: Nobilis non nisi legitime citatus et iudice convictus arestáltathatik = Approbata Constitutiones 3. rész, 6. cím, 3. cikkely, ahol ez van: nemes ember csak törvény szerinti idézés és bírói elmarasztalás után tartóztatható le. L. MTT, 78.

¹⁸¹ evocatoria = idézés

¹⁸² evocáltatta ad 15^a mensis 9bris Anni 1703. diétara = az 1703. november 15-i országgyűlésre idézte

¹⁸³ in dictam et celebratam = a mondott és véghezvitt

¹⁸⁴ erigál = felállít

¹⁸⁵ Nem egészen egyértelmű, hogy az egyes szám első személy kire vonatkozik: a napló írójára vagy a vádlóra.

¹⁸⁶ pro rei declaratione = a dolog megvilágosítása végett

¹⁸⁷ teneálna a causának, considerendálni kellene = ha érintené az ügyet, figyelembe kellene venni

¹⁸⁸ simpliciter = egyszerűen

addig egyet sem tud szólni, és azt sem mondja, hogy melyiket választja, amíg procuratorival nem consultálódik iránta. A director contendál, s azt mondja, hogy semmiképpen dilatio nem engedtetik, mert amint a sokat össze tudta kötni, úgy már tud abból az egy sokból egyet választani. Ezen kimentek. A nemes ország consultálódván erről, beszélítják [a vádlottat], és proponálja méltóságos gubernátor uram, hogy a törvény most semmiképpen dilatiót nem engedne, de ex christiana charitate¹⁸⁹ még egyszer most megengedik, hogy harmad napig, úgymint, szombatig haladjon, de akkora úgy készüljen, hogy többször bizony semmiképpen dilatio nem engedtetik, azt pedig tudja meg, hogy ennek a három exceptionak, melyeket most akar erigálni, ketteje volt in foro,¹⁹⁰ hanem a harmadikról, vagy másról gondolkozzék.

26ta Kísírték fel Bethlen Miklós uramat törvényre. Szólította meg director uram. Az incattus procurator, amely egy exceptióra facultálódott, excipiál, s azt mondja Approbatae Constitutiones Partis 3. Tituli 6. Articulo 3 et Comp[ilatae] Constitutiones Partis 4. Tituli 6. Articulo 1. Nobilis non nisi legitime citatus et iudice convictus arestálthatatik,¹⁹¹ mert ugyanis nemes ember volt őkegyelme és nem elszökő ember, azért megkérné, hogy eliberáltassék,¹⁹² és úgy akinek ami kereseti vagyon iránta, megfelel. A director contendál, és azt mondja: ez az exceptio in ea parte¹⁹³ semmiképpen nem teneál, és nem élhet véle, mert azon Articulo csak az olyanoknak szól, akik vádoltnak, és nem in causa compariálatnak,¹⁹⁴ de az incattusnak azon veszedelmes munka kezén találtatott, és méltán megfogattatott a Compilatae Constitutiones Partis 4. Tituli 6. Articulo 1.^{mo195} *Secunda*. Ha szintén élni akart volna is ezen exceptióval az incattus, ennek nem most lett volna ideje, amikor is párt vett, exceptiókkal élt, hanem még annak előtte, azért in iustitia non datur regressus,¹⁹⁶ ezzel az exceptióval semmiképpen nem élhet. Ezen kimenvén, deliberatum volt, hogy élhet az incattus az exceptiókkal. Incattus ...eret prioribus¹⁹⁷ és azt mondja: citálván¹⁹⁸ a gubernatori instructiók hatodik punctumát,¹⁹⁹ ahol az vagyon, hogy in criminibus laesae Majestatis perduellionis prodicionis etc., az ilyenekből in foro et iudicibus competentibus convictum et aggravatum curet arestarti,²⁰⁰ és eszerént őkegyelmét nem arestálhatták volna, azért megkérné, hogy eliberáltassék. A director contendál, és azt

¹⁸⁹ ex christiana charitate = keresztényi könyörületességből

¹⁹⁰ volt in foro = már tárgyaltak

¹⁹¹ L. 180. jegyzet.

¹⁹² eliberáltassék = helyezték szabadlábra

¹⁹³ in ea parte = az ő részéről

¹⁹⁴ in causa compariálatnak = tetten érnek

¹⁹⁵ Compilatae Constitutiones 4. rész, 6. cím, 1. cikkely. L. MTT, 315.

¹⁹⁶ in iustitia non datur regressus = a törvénykezésben nem adatik felfolyamodás (visszatérés).

¹⁹⁷ eret prioribus = az -eret, a responderet ígének a végződése lehet, de a tintafolt miatt olvashatatlan. A szövegösszefüggés alapján azonban jelentése valószínűleg: válaszol az előzőkre.

¹⁹⁸ citál = idéz

¹⁹⁹ punctum = pont

²⁰⁰ in criminibus laesae Majestatis perduellionis prodicionis etc., az ilyenekből in foro et iudicibus competentibus convictum et aggravatum curet arestarti = a felségsértés, árulás stb. vétkeiben találtakat csak az illetékes bíró súlyosbított elmarasztalása alapján lehet letartóztatni. A kormányzónak adott Lipót-féle instrukció kiadása: SZÁSZ, 1833. 409–419.

mondja, hogy semmiképpen az az exceptio nem teneál,²⁰¹ mert az a punctum, melyet az incattus citála, ott nem arról szól, hanem az olyanokról, akik csak vádoltatnak, és nem in facto delicti találatnak²⁰² mint az Incattus, melyet, ha kívántatik exhibeálok,²⁰³ azonban olvassék tovább, a hatodik punctum ott megmondja, mert az vagy on ott írva, hogy in criminibus laesae Majestatis perduellionis perditionis etc. ac [?] iudicium fuga rei reddatur elusorium vel per eandem publicum malum imminens prius quam suos exerat perniciosos effectus promoveatur potius, quam praepediatur,²⁰⁴ ehhez képest helyesen megfogathattott, azért az az exceptio semmiképpen nem teneál. Az incattus apellál,²⁰⁵ az actor contendál, az incattus azt mondja, hogy a director semmiképpen nem contendálhat az ellen, azt oda írhatja. Ezen kimenvén, a státusok megegyeztek rajta, hogy írják oda, hogy az incattus apellál in ea parte. Actor contendál. Azután az incattus exmissiót kér juxta Approbatae Constitutiones Partis 2 Tituli 1ma Artículo 13. in fine,²⁰⁶ ahol az vagy on, hogy sőt ha országon kívül lakóknak bizonságtételek nélkül szűkölködik az evventus személy²⁰⁷ vagy egyéb ahhoz szükséges dolgokért kívántatik, azon részekre bocsájtott ember is elbocsájtassék.

A director contendál, és azt mondja, hogy semmiképpen exmissio²⁰⁸ az incattusnak nem engedtetik, még csak rendszerént való is, nem hogy olyan hosszú időre való, juxta App[robatae] Constitutiones Partis 2. Tituli 7. Artículo 1.:²⁰⁹ az árultatásnak vétkeben találatott embernek se processusába, se executiójába semminemű remediumok ne admittáltassá[na]k,²¹⁰ ugyan ott alább meg azt mondja, hogy ha a bírák szükségesnek látják lenni, adassék annyára való haladék, hogy a mentséget meghozathassa az incattus, mindazonáltal csak annyi időt, hogy a dolog arról a diétáról ki ne menjen, hanem végképpen decidáltassék, itt pedig a dolog világos, és semmi homály benne nincsen, melyre exmissio adattatnék, mert annak idejében exhibeatur²¹¹ és maga sem tagadhatja az incattus, hogy nem maga munkája, és maga keze írása az veszedelmes munka. Én²¹² annak sem látom semmi fundamentumát²¹³ miért kíván olyan lata²¹⁴ exmissiót, holott az a munka

²⁰¹ teneál = fennáll

²⁰² in facto delicti találatnak = tetten érik őket a vétségben

²⁰³ Azaz a vádló, és nem a naplóíró. Exhibeál = bemutat (bizonyítékokat), kifogásokat emel

²⁰⁴ In criminibus laesae Majestatis perduellionis perditionis etc. ac iudicium fuga rei reddatur elusorium vel per eandem publicum malum imminens prius quam suos exerat perniciosos effectus promoveatur potius, quam praepediatur = nehogy elmenekülésével az üggyől kibújjon az ítélet alól, és ezáltal veszélyt jelentsen a közösségre, még mielőtt az ügy veszélyes hatásait semlegesítenék. A gubernátori instrukció kiadása: SZÁSZ, 1833. 412–413.

²⁰⁵ apellál = fellebbez

²⁰⁶ exmissiót kér juxta Approbatae Constitutiones Partis 2 Tituli 1ma Artículo 13. in fine = az *Approbata Constitutiones* 2. rész 1. cím, 13. cikkely vége szerint kéri, hogy bizonyításra küldjék ki. L. MTT, 43.

²⁰⁷ evventus személy = megsejtett személy

²⁰⁸ exmissio = kiküldés (bizonyításra)

²⁰⁹ Approbatae Constitutiones 2. rész, 7. cím, 1. cikkely. L. MTT, 45–46.

²¹⁰ se processusába se executiojába semminemű remediumok ne admittáltassanak = se a peres eljárásban, se az ítélet meghozatalában semminemű segítséget ne adjanak

²¹¹ exhibeatur = a bizonyító iratokat beadatta

²¹² Itt sem egészen világos, hogy az „én” a directorra vagy a napló szerzőjére vonatkozik-e.

²¹³ fundamentum = alap

nem is mehetett volt fel Bécsbe, mégis onnat hozna bizonyosságot reája, ez nem egyéb, hanem csak időhalasztás, azért semmiképpen exmissióra való útja az incattusnak nincsen, nem is adattathatik, ezen kimentenek. Deliberatum volt az, hogy datur exmissio²¹⁵ az eddig bevett szokás és rend szerint, de nem olyan lata exmissio, mint az incattus kívánja, annak idejében pedig mikor ad meritum²¹⁶ szólnak meglátják a bírák ha szükséges olyan lata exmissio, vagy sem.

28va Izente meg generális uram, hogy ne engedje meg a méltóságos gubernium és a nemes ország Bethlen Miklós uramnak, hogy az orránál fogva hordozza, hanem minél hamarább secundum jura regni procedáljanak²¹⁷ a dologban ellene.

29na Kisírték fel Bethlen Miklós uramat törvényre, szőlította meg director uram. Az incattus procuratora elsőben is könyörög azon, hogy még amely levelet kívántak, kezekhez nem vehették, úgy mint amely levelet a császárnak írtak, azoknak párját, hanem adják kezébe, abból hadd készülhessen, és engedjenek exmissiót az Approbatae Constitutiones Partis 2. Tituli 7. Artículo 5.²¹⁸ szerint; mire nézve kéri pedig az incattus azt az exmissiót egy néhány punctumokkal, avagy ratiókkal meg akarja mutatni, a nemes országot kéri, hogy engedjék meg, hadd olvassa el azon ratiókat, mert ha azután mondja el, mikor director uram exhibeál, azt fogja mondani director uram, hogy in iudicis non datur regressus. A director azt mondja, hogy semmiképpen most itt exceptióknak helye nincsen, hanem ad meritum kell itt most csak szólni a szombati deliberatum szerint. Ad meritum szolván ugyanazon deliberatum szerint, akkor látják meg a bírák, mikor én exhibeálok aztán, hogy ha szükséges az incattusnak olyan lata exmissio, avagy nem, ezen kimenvén, deliberatum volt az: amint szombaton deliberált a méltóságos gubernium és a nemes ország, most is abban megmarad, hogy a director exhibeáljon, mivel fogja az incattus magát menteni abból, akkor megtetszik, szükséges-e az a lata exmissio azoknak, avagy nem. A director elkezdvén az propositionját, azt mondja: „Méltóságos reg[ium] gubernium,²¹⁹ tekintetes nemes ország! Jóllehet exhibeálandó literariámban és relatoriámban²²⁰ megvadnak jórészent, az incattus uram micsoda úton-módokon, és alattomban való practicalásokkal, meg nem gondolván urához, hazájához való kötelességét, akarta az országot öfélése praejudiciumára²²¹ pogány kezébe ejteni, mely is ha Istennek nagy gondviseléséből ki nem nyilatkozott volna, és azon gonosz munka, avagy projectum, közben nem akadván, meglőtt volna, melyek is ezen exhibitáim megolvastatván, világosan kitetszenek, annak okáért olvastassék meg és annak utána többet szölok.”²²² Az is kitetszik, hogy csak privatumot²²³ keresett exhibeálván az exhibitákot. Felolvasák, amellet azt mondja a director, hogy ezekből világosan ki

²¹⁴ lata = hosszú

²¹⁵ datur exmissio = adassék haladék

²¹⁶ ad meritum = érdemben

²¹⁷ secundum jura regni procedáljanak = az ország törvényei szerint járjanak el

²¹⁸ Approbatae Constitutiones 2. rész 7. cím, 5. cikkely. L. MTT, 46–47.

²¹⁹ regium gubernium = királyi gubernium

²²⁰ literaria, relatoria = tudósítás, levél

²²¹ praejudicium = kár, sérelem

²²² Itt a naplóíró a director szavait idézi.

²²³ privatum = magánügy (érdek)

tetszik, hogy az Incattus micsoda alattomba való machinatiókat²²⁴ cselekedett ura, hazája, szabadsága, és hűti, s kötelessége ellen, amely veszedelmes és gonosz munka, amint a dolgokból látszik, már pogány kézben is vagy, mert azt írja a projectumban, hogy kérdjék meg bár a moldovabelieket és a havasalföldieket is, de tudja, hogy mindnyájan javallják: azért ebből világosan kitetszik, hogy azokkal is volt már correspondentiája²²⁵ az incattusnak. Ezen projectummal hazája ellen is vétett, mert a magyar nemzetnek mindenkor szabadságában volt a fejedelem választás, és amint a decretumból világosan kitetszik, az incattus pedig idegen nemzetet akart béhozni fejedelemnek, amely ebben az országban szabad nem volt, még pedig nem más religiójú, hanem református, az is pedig ebben az országban szabad volt, hogy akármelyik valláson valót találjanak a négy recepta religiók közül, arra alkalmas subjectumot²²⁶ fejedelemnek választottak, amint-hogy mind catholicusok, s mind reformátusok voltak fejedelmek Erdélyben. Az országot mind a két imperiumnak tributariussának²²⁷ akarta tenni, Krisztus [Christus] urunk szava pedig, hogy nemo potest duobis servire dominis.²²⁸ Volt itt őfelségének guberniuma, s vagy, gubernátor is, ki az országot igazgassa, nem szükség a fejedelem. A fejedelem pedig az országban haereditarius²²⁹ legyen, boldog Isten! Ha ez úgy lehetett volna, hiszem²³⁰ mindenképp szabadságában lettek volna egyszer a más három religióknak, csak azt fogta volna mondani, hogy álljatok ezen vallásomra, ha nem, menjetek ki az országból. Ki mert volna olyan haereditáriusnak szólani ellene, hűti s kötelessége ellen cselekedett [volna], mert az van a cancelláriusi instructioknak harmadik punctumában, hogy semmit az ország vagy gubernium consensusa,²³¹ és híre nélkül [a cancellár], csak egy levelet is, nem expedial,²³² és több ehhez hasonló dolgokat nem cselekszik. A director az egész projectum punctumira helyesen replicál.²³³ Az incattus azt mondja: azon exhibitákra most felelni semmit sem tud, mind addig, míg őkegyelmének exmissio nem adattatik maga mentségére való bizonyosságoknak meghozatására, melyért Bécsben kell küldeni, mert ugyanis meg kell azt mutatni őkegyelmének, hogy elsőben nem őfelsége ellenségeinek dirigálta²³⁴ azt az írást, hanem őfelsége confederatusainak.²³⁵ *Secunda*: mindenkor szabad, s ezen ratiókkal akarja megmutogatni, hogy nem véték az őfelsége szolgálóinak írni, és azokkal correspondentiát tartani, az őfelsége keze alatt lévő imperiumbelieknek. *Tertia* hogy azt mind őfelségének, s mind a hazának javára írta, és nem veszedelmére. *Quarta* őfelsége megparancsolta azt, hogy az itt való dolgokról gyakorta tudósítsa őfelségét.

²²⁴ machinatio = mesterkedés, fondorlat

²²⁵ correspondentia = levelezés

²²⁶ subjectum = személy

²²⁷ tributarius = adófizető

²²⁸ nemo potest duobis servire dominis = senki sem szolgálhat egyszerre két urat

²²⁹ haereditarius = örökös

²³⁰ Itt az egyes szám első személy véleményem szerint a naplóróra vonatkozik.

²³¹ consensus = egyetértés

²³² expedial = felad, elküld

²³³ replicál = válaszol

²³⁴ dirigál = irányít

²³⁵ confederatus = szövetséges

*Quinto*²³⁶ hogy valamikor még eddig Bécsben volt, mind ott, s mind útjában örökké az haza javát munkálkodta. Ezek iránt való bizonyosságokkal akarja magát defendálni,²³⁷ azért megké-vánja az Approbatae Constitutiones szerint, hogy addig való exmissio adatassék. A director contendál. Azt mondja, hogy semmiképpen az incattusnak exmissio nem adatik, mert volt már egyszer exmissiója, és nincs egyéb hátra, hanem feleljen meg az én exhibitáimra,²³⁸ ha nem, megké-vánom, evocatoria relatoriában specificált acquisitionisban convinctassék,²³⁹ mert világosan exstál²⁴⁰ exhibitám-ban az incattusnak alattomban való veszedelmes machinatioja, és a dologban semmi homály nincsen, amiért olyan lata exmissio adattatnék. Ezen kimenvén, deliberatumok voltak: a nemes ország [a] guberniummal együtt ruminálván a dolgot, olyan homályt nem látnak a dologban, kire olyan lata exmissio kívántatnék, azért procuratorival való consultatióra nyolcad napot engednek, de akkorra úgy készüljen, hogy akkor finaliter a dolognak decidálódni kell,²⁴¹ és tovább nem halad.

31^a Proponáltatta generális uram Acton uram által: értette őexcellenciája minemű hosszas dilatiót engedtek a nemes státusok Bethlen Miklós uramnak, úgy-mint nyolcad napig valót, mely is az ország törvénye szerint semmiképpen meg nem engedtetthetett volna, de a nemes státusok között értett őexcellenciája néme-lyeket, akik nem az őfelsége szolgálatját, vagy a haza törvényének megmaradását, hanem inkább ennek a dolognak praeterálását,²⁴² és az által a halagatás által, ennek a dolognak semmiben való kimenetelét akarják, azért őexcellenciája kéri a nemes státusokat, hogy azt a dolgot tovább ne halagassák, hanem igaz lelkek esméreti szerint, és a haza törvénye szerint, mint őfelségének igaz hívei, azon dolgot finali-ter decidálni igyekezzenek, hogy pedig valamely nyelveskedő emberek a nemes státusok közül azt mondanák, aminthogy értett is őexcellenciája olyanokat, hogy erővel adstringálja²⁴³ őexcellenciája őket, hogy Bethlen Miklós uramat condem-nálják.²⁴⁴ Őexcellenciája senkit is nem kétélenít arra, hanem kényszerít mindeneket az őfelségéhez való igaz hűségre, és abba való megmaradásra, annak promo-tiójára,²⁴⁵ igaz lelkek ismételére, és a haza törvényének megtartására.

5ta Augusti szólította meg director uram Bethlen Miklós uramot, és azt mondja, hogy ennek előtte való exhibitáiban satis superque declarata²⁴⁶ micsoda munkát machinált²⁴⁷ alattomba az incattus úr, mely exhibitakot újabban is exhibeál, és ha szükséges lészen újabban is olvastassák fel exhibitáit, melyekből világosan

²³⁶ quinto = ötödször

²³⁷ defendál = véd

²³⁸ Itt az egyes szám első személy a vádlóra vonatkozik. Exhibita = beadvány

²³⁹ evocatoria relatoriában specificált acquisitionisban convinctassék = az idézőlevélben megírt bizonyítás alapján marasztaltassék el

²⁴⁰ exstál = van, létezik

²⁴¹ finaliter a dolognak decidálódni kell = a dolgot véglegesen el kell dönteni

²⁴² praeterálás = késleltetés

²⁴³ adstringál = kényszerít

²⁴⁴ condemnál = elítél

²⁴⁵ promotio = előmenetel

²⁴⁶ satis superque declarata = eléggé kinyilvánított már

²⁴⁷ machinál = mesterkedik

kitetszik az incattusnak alattomban való veszedelmes munkája, azért megkérvénja, hogy az incattus in acquisitione praelegata convinctassék,²⁴⁸ ha magát azokból ki nem mentheti. Az incattus procurator azt mondja: „Méltóságos regium gubernium, tekintetes nemes ország, (57a) in recenti memorialékat²⁴⁹ nagyságotoknál az elmúlt alkalmatossággal ad 8^{am} examináltattuk²⁵⁰ volt, inquiráltatván, arról való relatoriánkot exhibeáljuk,²⁵¹ olvastassék meg, amellettenig az incattus úrnak léssen holmi maga mentségére való írása; erőtlenségünket annak szóval való elmondására nem tagadhatjuk, hanem azt is méltóztassék nagyságotok, kegyelmeitek csendesesen meghallgatni.” A relatoriát kezdven olvasni, elolvasák két követnek, úgymint marosszékieknek, és vízaknaiaknak fassiójakot,²⁵² melyre a director azt mondja, hogy álljon meg és ne olvassa, mert ott, amint látja, a bírák fassiójakot olvassák, aki pedig bíró, in una eademque causa judex et testis²⁵³ semmiképpen nem lehet senki is, ut habetur Dec[retum] Tri[partitum] prolog in fine,²⁵⁴ azért megkérvénja, hogy azon bizonyságokkal semmit az incattus ne doceáltasson²⁵⁵ maga mentségére. Az incattus azt mondja, hogy ő a kőfált nem eskettethette meg, hanem azokat, akik itt voltak és ismérték őkegyelemét, azokkal bizonyíthat, ezen kimenvén, deliberatum volt az: Nemo in una eademque causa judex et testis potest esse,²⁵⁶ hanem ha vagyon olyan, aki ezen causában nem bíró, olvastassa el. A relatoriát elolvastatván, annak utána vészen elé két nagy fasciculust,²⁵⁷ egyik magyarul, a másik deákul, egynéhány árkusokból²⁵⁸ állót, melyet soksága miatt ex abrupto²⁵⁹ nem hogy concipiálni,²⁶⁰ de csak még hallgatni is unalmas,²⁶¹ mert felvési János királyon, és attul fogva minden királyokat, fejedelmeket, azoknak történt dolgokat historice mind béhozza e jelen való időig maga mentségére, és az urak, s a gubernium őfelségének írott leveleit, mely levelekkel nem egyebet, hanem csak gubernátor uramat s engemet²⁶² akar intricálni,²⁶³ és abban a gonosz munkában elegyíteni, melyet alattomban munkálódott, mert annak a projectum iránt való mentségnek csak vestigiumát sem tan-

²⁴⁸ incattus in acquisitione praelegata convinctassék = a vádlott az említett bizonyítás alapján marasztaltassék

²⁴⁹ in recenti memorialékat = a jelenlegi beadványokat

²⁵⁰ examinál = megvizsgál

²⁵¹ inquiráltatván, arról való relatoriánkot exhibeáljuk = megvizsgálván, az arról szóló beszámolókat közöljük

²⁵² fassio = vallomás

²⁵³ in una eademque causa judex et testis = ugyanabban az ügyben bíró és tanú

²⁵⁴ ut habetur Dec[retum] Tri[partitum] prolog in fine = ahogy a *Hámaskönyv* előszavának végén található. A *Hámaskönyv* prológusának 13–16. címe foglalkozik a bíró feladataival: *Hámaskönyv*, 43–51.

²⁵⁵ doceál = bizonyít

²⁵⁶ Nemo in una eademque causa judex et testis potest esse = senki ugyanabban az ügyben bíró és tanú egyszerre nem lehet

²⁵⁷ fasciculus = iratsomag, köteg

²⁵⁸ árkus = ív

²⁵⁹ ex abrupto = hirtelen

²⁶⁰ concipiál = felfog

²⁶¹ A „deák fasciculus” a *Considerationes de projecto Columba Noe vocata*. Kiadása: JANKOVICS, 1987. 1290–1299.

²⁶² Itt az egyes szám első személy a napló írójára vonatkozik.

²⁶³ intricál = belekever

gálja²⁶⁴ az a hosszú historiás munka, mert amely projectumot csináltunk volt hárman, gubernátor uram, én és őkegyelme, mi megmutattuk generális uramnak, őexcellenciája nem jóvalotta, nem jóvalván azt mi csak letöttük és nem expediáltuk, azért őkegyelme nekünk békét hagyjon, és azzal a munkával ne obstruscáljon,²⁶⁵ ne is emlegesse, mert itt sok fül hallja, és sokféle magyarázzák. Azt is mondja, hogy őkegyelme második tanácsura volt ebben az hazában őfelségének, és mindenkor szabad urának, fejedelmének tanácsot adni, ha javálja, jó, ha nem, rejiceálja,²⁶⁶ és senki nem controvertálhatja,²⁶⁷ sőt a felségek abban gyönyörködnek ilyen állapotban, és meg is parancsolják, hogy projectáljanak,²⁶⁸ ha tetszik, jó, ha nem, szemére sem vetik, őkegyelme is arra a végre cselekedte; és ha nem tetszett volna őfelségének, nem más, hanem őkegyelme vallotta volna szégyenit. Sok időt foglalna bé annak leírása, melyekkel magát menteni akarja. A más fasciculusban pedig egészen explicálja a projectumnak minden punctumit, és ratióit adja bővebben, mint az a projectumban vagyon, hogy miért kellene így lenni, s miért amúgy.²⁶⁹

A director ezt végig várván, azt mondja, hogy az incattus úr a dolognak azokkal még csak vestigiumát sem tangálja, nem hogy magát mentené, azért inhereál elébbeni allegatiójának,²⁷⁰ és azt mondja, hogy a relatoriában is nincsen egyéb, hanem csak nem mondom, s nem hallottam olyant bizony, akár ezeret találhat, azért mint hogy exhibitámból exstál világosan az incattusnak alattomban való gonosz, veszedelmes machinatioja, mely iránt megkévánja, hogy magát mentse, ha magát mentheti, jó, ha nem, in allegata sua acquisitione condemnáltassék.²⁷¹

Az incattus azt mondja, hogy egyébbel itt most magát nem mentheti, mert hiszen exstál világosan, hogy azt őkegyelme nem gonosz végre cselekedte, mert ha a végre cselekedte volna, nem küldötte volna őfelsége confederatussának, hanem másuva, de annak írta és pacis mediátoroknak,²⁷² aminthogy azt a director sem tagadhatja, azért megkévánja, hogy secundum Alvincziana Resolutionem examináltassék,²⁷³ mert Bécsből és nem másunnt hozhatja meg maga mentségét. A director azt mondja: már arról volt judicium. Ezen kimenvén, deliberatum volt az: már arról a nemes országnak volt deliberatuma, és azt nem revocálhatja,²⁷⁴ hanem [ha] a maga mentségére való írása, vagy szava vagyon, adja elé, mert a dolog máról el nem haladhat, amint deliberative az elmúlt alkalmatossággal megmondották volt. Kéri azon az úr őkegyelmét és a nemes országot, hogy fordítsák hát azon írást, melyet most elolvastatott magyarul, hadd értsék meg jobban a státusok, holnapig messze nem halad, mert így azt a sok írást lehetetlenig meg-

²⁶⁴ vestigiumát sem tangálja = nyomát sem érinti

²⁶⁵ obstruscál = akadályoz

²⁶⁶ rejiceál = visszadob

²⁶⁷ controvertál = kérdésessé tesz

²⁶⁸ projectál = tervet készít

²⁶⁹ Kiadása: JANKOVICS, 1987. 1290–1299.

²⁷⁰ inhereál elébbeni allegatiójának = ragaszkodik előbbi bizonyításához

²⁷¹ in allegata sua acquisitione condemnáltassék = a bizonyítás szerint ítéltessék el

²⁷² pacis mediátoroknak = békeközvetítőknak

²⁷³ secundum Alvincziana Resolutionem examináltassék = az Alvinczi-féle határozat alapján vizsgálják [ki az ügyét]. Az Alvinczi-féle határozat kiadása: SZÁSZ, 1833. 378–391.

²⁷⁴ revocál = visszavon

érteni, elolvastván egyszer. Melyre a gubernium azt mondja, hogy dilatio nem engedtetetik, hanem vegye fel punctatim²⁷⁵ ítélőmester uram, és értesse meg. Ebédre haza menvén, ismét négy órákor felgyűlünk. A nemes státusok scripto tenus votu-mokat beadták a finalis decisio iránt, de az idő elteltén, a deliberatumnak kimondása haladott más napra.

6ta Volt nálam fölöstökömen Kornis Zsigmond [Kornis Sigmond]²⁷⁶ uram és mentünk az országgyűlésben. A méltóságos gubernium ruminálván azon tegnap scripto tenus beadott votumakat, melyekben a méltóságos gubernium igen nagy scrupulust talált potiori ex parte a regálisták, vármegyék és székely követek votumokban (exceptis Saxonibus),²⁷⁷ olyant tudniillik, hogy a nemes státusok exceptis jam dominis saxonibus nem pro et contra tött allegatiókra voxoltanak,²⁷⁸ hanem egyéb cavillumokat,²⁷⁹ melyek in allegationibus²⁸⁰ nem is említettek, úgymint: az incattus priváltassék ab officio,²⁸¹ a méltóságos gubernium pedig adja opinióját²⁸² a felséges udvarnak az iránt; az Alvincziana Resolutio szerént maga addig az úr tartassék arestomban,²⁸³ míg őfelsége kegyelmesen azon causát decidálja. A méltóságos gubernium kiküldvén Haller István uramat a nemes státusok közé, és proponaltatja, hogy csudálkozva csudálkozik a méltóságos gubernium azon, hogy honnan vették a nemes státusok azt a voxot, melyet beadtak, mert hiszen nem az volt az allegatio, hanem az, hogy ha approbálják-e azon projectumot vagy nem, és absolválják-e²⁸⁴ az incattus urat, vagy condemnálják; erről a kettőről kellett volna voxolni, mert ugyanis micsoda hatalmában vagyon a nemes státusoknak, hogy valakit tisztitől priváljanak;²⁸⁵ az Alvincziana Resolutiót sem hozhatja itt bé, mert recedált²⁸⁶ amellől, mikor az forumát legitimum forumnak esmérte,²⁸⁷ azért a nemes státusok másképpen gondolkozzanak. A nemes státusok emellől nem akarván recedálni, amint votumokat beadták. A méltóságos gubernium praesidens²⁸⁸ Haller István uram által a dolgot miben légyen generális uram előtt declaráltatta, melyre generális uram őexcellenciája azt mondotta, hogy mi szükség volt a nemes státusoknak olyan voxot mondani, mely csak kérdésben sem volt, annál inkább

²⁷⁵ punctatim = pont szerint, pontonként

²⁷⁶ Kornis Zsigmond (1677–1731) 1710-től erdélyi kancellár Bécsben, 1713-tól Erdély kormányzója.

²⁷⁷ nagy scrupulust talált potiori ex parte a regálisták, vármegyék és székely követek votumokban (exceptis Saxonibus) = aggályos dolgokat talált főleg a királyi, vármegyei és székely követek szavazataiban, a szászokéban viszont nem

²⁷⁸ a nemes státusok exceptis jam dominis saxonibus nem pro et contra tött allegatiókra voxoltanak = a nemes rendek, kivéve a szász urakat, nem a perbeszédben elhangzott pro és contra érvek szerint szavaztak

²⁷⁹ cavillum = fortély, jogcsavarás

²⁸⁰ in allegationibus = a perbeszédben

²⁸¹ az incattus priváltassék ab officio = a vádlott fosztassék meg hivatalától, azaz Bethlen ne lehessen többé kancellár

²⁸² opinio = vélemény

²⁸³ arestom = fogság

²⁸⁴ absolvál = felment

²⁸⁵ privál = megfoszt

²⁸⁶ recedál = visszalép, lemond

²⁸⁷ mikor a forumát legitimum forumnak esmérte = mikor a peres eljárást törvényesnek ismerte el

²⁸⁸ praesidens = elnök

senki nem allegálta,²⁸⁹ azért kéri a nemes státusokat az őfelségéhez való igaz hűségekre, és e hazának törvényének megtartására, hogy amint már megértették a pro et contra tött allegációkat, aszerént, akár absolválják, akár condemnálják, tertium non datur;²⁹⁰ sőt azt is mondotta őexcellenciája, hogy Istennek legyen hála, vagyon még kezében annyi fegyver, hogy le tudja szállítani az olyan őfelsége árulóit, inkább is akar, ha tud, magával őfelsége hűségében megmaradni, mint sem hatvan-hetven őfelsége árulóival. Hanem csak finaliter decidálják vel in hanc vel in illam partem.²⁹¹ Ebéd után ismét felgyűlvén a nemes ország, proponálta Haller uram generális uram resolútióját, melyet a nemes ország megértvén, azt mondja (exceptis Saxonibus),²⁹² hogy miképpen lehessen két voxot egymásra mondani, hanem a tegnapi beadott voxokat a méltóságos gubernium adja vissza kinek-kinek, osztán, aki abban akarja hagyni, hagyja abban, aki mást akar, írjon mást. Ezt hallván, Haller uram a méltóságos guberniumnak reportálja²⁹³ aszerént, és tetszik a méltóságos guberniumnak is; hanem holnap cathalógus szerént kit-kit szólítván, mikor voxát beadja, akkor a másikat kiadják, aki pedig a mellett akar maradni, mondja meg, hogy ő mást nem deliberál, hanem annak inhaereál.²⁹⁴

7ma Adták bé újabbán a státusok a finalis sententia²⁹⁵ iránt való voxokat a tegnap declaráltatott dolog szerént.

8va Mondatott ki a finalis sententia, mely az volt: a director exhibitáiból, melyeket helyes ratiókkal meg mutogatott a director, micsoda veszedelmes ura, istene s hazája ellen való projectumot munkálódott volt az in causam attractus²⁹⁶ úr, melyet olyan időben munkálódott, mikor a méltóságos gubernium generális urammal 15ta aprilis anni praesentis²⁹⁷ a hazának lecsendesítését munkálódta volna, akkor az incattus hazájának eversiójára,²⁹⁸ urának praejudiciumára, olyan munkát munkálódott alattomba, kiáltal az országot a pogány nemzetnek tributáriussának²⁹⁹ akarta tenni, és azon munkát nem őfelségének dirigálta,³⁰⁰ amint missilis leveléből kitetszik, hanem más nemzet kezében, mely több veszedelmes munkái is azon projectumból, ezekhez hasonló, világosan kitetszenek, azért az incattus in acquisitione directoris hoc est ammissione capitis et omnium bonorum, tam mobilia quam immobilia convincáltatik.³⁰¹

²⁸⁹ allegál = érvel, bizonyít, peres eljárásban előad

²⁹⁰ tertium non datur = harmadik lehetőség nincs

²⁹¹ finaliter decidálják vel in hanc vel in illam partem = hozzanak vagy ilyen vagy olyan végleges határozatot

²⁹² exceptis Saxonibus = kivéve a szászokat

²⁹³ reportál = jelent

²⁹⁴ mást nem deliberál, hanem annak inhaereál = nem dönt másképp, hanem ragaszkodik az előbbi szavazatához

²⁹⁵ finalis sententia = végső ítélet

²⁹⁶ in causam attractus = a perbe fogott

²⁹⁷ 15ta aprilis anni praesentis = ez év április 15-én

²⁹⁸ eversio = felfordulás

²⁹⁹ tributárius = adófizető

³⁰⁰ dirigál = irányít, (küld)

³⁰¹ az incattus in acquisitione directoris hoc est ammissione capitis et omnium bonorum, tam mobilia quam immobilia convincáltatik = a vádlott a vádló perbeszéde alapján fővesztésre, valamint ingó- és ingatlan vagyonának elkobzására ítéltetik

Incattus appellált cum tota sua serie et processu ad Sacram Maiestatem, actor contendit.³⁰² Az incattus azt mondja: látom, hogy director uram contendál az én apellációm iránt, de őkegyelme az ellen nem contendálhat, mert világos decretális locus extál arról, hogy az apellációk transmittáltassanak:³⁰³ Decr[etum] Trip[ar-titum] Partis 3. Punct[i] 11. item Punct[i] 3. Tit[uli] 10. Approbatae Constitutiones Partis 4. Artículo 25. az Alvincziana Resolutionem Puncti 4. Disp[osi-tionis] 4.³⁰⁴ azt tartja, hogy az ilyen nagy causáknak decisióját³⁰⁵ a király őfelsége magának tartja, azért director uram ellene semmiképpen nem contendálhat. A director azt mondja, hogy azokban a transmissiókról írt locusokban Decretum Partis 3. Tituli 15. versus 11. excipiáltatnak causae criminales,³⁰⁶ az olyanokról vagyon a gubernátori instructióban Inst[ructio] Guber[natoris] Puncta 6,^{ta} hogy ne iudicium fuga rei reddat elusorium licitum illi sit cum intimo consilio de executione praevidere publicae salutis.³⁰⁷ Az Approbatis Constitutionibus semmi közti nincsen a secunda parsnak az 4ta parsszal, ahol az árultatásról szól: Approbatae Constitutiones Partis 2. Tituli 7. Artículo 1. ez pedig criminalis causa, mert in facto delicti tanáltatott,³⁰⁸ az incattusnak kezén találtatott azon veszedelmes munka; bezzeg más volna, ha két, vagy három esztendővel nyilatkozott volna ki a dolog, de itt in facto delicti találtatott, azért semmiképpen nem transmittáltat. Ezen kimenvén, arról való deliberátumot halasztották arra, hogy négy órakor ki-ki a státusok közül scripto tenus adják bé votumokat. Mentünk egész guberniumastól generális uramhoz. Ebéd után 4 órakor a votumakat beadták az appellációval.³⁰⁹

13ta Proponáltatta a méltóságos gubernium Haller István uram által, hogy jó emlékezetiben lehet a nemes országnak miben decidálódott törvénye az incattus úrnak, melyet aztán az incattus úr apellált cum tota sua serie et processu őfelsége eleibe, de a méltóságos guberniumot Isten oltalmazza attól, hogy őfelsége elől elrekezzék, csak hogy a fejedelmek idejében is, mikor valamely nemes embert,

³⁰² incattus appellált cum tota sua serie et processu ad Sacram Maiestatem, actor contendit = a vádlott az egész peres eljárást illetően őfelségéhez fellebbezett, a vádló nem adott helyt a fellebbezésnek

³⁰³ világos decretális locus extál arról, hogy az apellációk transmittáltassanak = világos törvényi hely van arról, hogy a fellebbezések továbbküldessenek

³⁰⁴ *Hámaskönyv*, 3. rész, 11. pont; 3. pont 10. cím. L. *Hámaskönyv*, 391.; 393. *Approbata Constitutiones*, 4. rész, 25. cikkely. L. MTT, 180. Az Alvinczi-féle határozat 4. pont, 4. határozat. L. SZÁSZ, 1833. 380–381.

³⁰⁵ decisio = döntés

³⁰⁶ transmissiókról írt locusokban Decretum Pars 3. Tituli 15. versus 11. excipiáltatnak causae criminales = a továbbküldendő [fellebbezésekről] szóló részekben (*Hámaskönyv* 3. rész 15. cím, szemben a 11. címmel) kivételt képeznek a bűnügyek

³⁰⁷ ne iudicium fuga rei reddat elusorium licitum illia sia cum intimo consilio de executione praevidere publicis salutis = nehogy elmenekülésével az ügytől kibújjon az ítélet alól, de a császárnak jogában áll úgy dönteni, hogy a közjó érdekében felmenti őt

³⁰⁸ Approbatis Constitutionibus semmi közti nincsen az secunda parsnak az 4ta parsszal, ahol az árultatásról szól: Approbatae Constitutiones Partis 2. Tituli 7. Artículo 1. ez pedig criminalis causa, mert in facto delicti tanáltatott = az *Approbatae Constitutiones* második részének semmi köze sincs a negyedik részhez, ahol az árultatásról van szó, ez pedig bűnügy, mert a vádlottat tetten érték

³⁰⁹ appellatio = fellebbezés

főrendet, vagy urat notára kerestek,³¹⁰ és megnotáztak, annak sententiáját az ítélő-mesterek concipiálván a fejedelemnek felvitték, s remonstrálták; állott az után az olyan megsententiázott embernek mind élete, s mind halála a fejedelem gratiájában, ehhez képest talám a nemes státusok közül most is sokan nem értették a méltóságos gubernium ez iránt való voxát, kivált az olyanok, akik azt mondják, hogy cum tota sua serie et processu transmittáltassék. A méltóságos gubernium voxá az volt, hogy a sententiát írják meg, és remonstráltassék őfelségének, álljon az őfelsége kegyelmességiben mind élete, s mind halála, és jövai, mert ugyanis, ha cum tota sua serie et processu transmittáltatik, ki térsen ott törvényt őfelségének; újabban azért a nemes státusok szálljanak magukban, és ezt jól megértvén series szerint beszélíttatnak, aki mást akar mondani, mondjon, aki pedig elébb beadott voxá mellett akar maradni, mondja meg, hogy ő most is annak inhaereál, amit megírt már, csak hogy a méltóságos gubernium se Isten, se emberek előtt oka ne legyen, akit mi talál miatta. A nemes státusok instálnak azon, hogy most ex abrupto hozzá nem szólhatnak, hanem haladjon négy órára, akkor ki-ki írásban adja bé, akár szóval mondja meg a maga voxát. A méltóságos gubernium megengedte.

14ta Kísirtek fel Bethlen Miklós uramat. Mondotta ki az ítiőmester a deliberátumot az apellatio iránt, mely ez volt: Deliberatum. Apellatio non admittitur sed sint tempore .....[tintafolt miatt olvashatatlan] sententiam remonstrarunt hic et nunc super hoc sententia remonstrabitur et submittitur gratiae Suae Majestatis.³¹¹ Az incattus úr könyörög, és azt mondja, hogy ugyanis ha cum tota sua serie nem transmittáltatik, hogy tud őfelsége abból a sentenciából judicálni,³¹² és ha embere nem lészen ott, aki őfelsége lábaihoz boruljon, ki szól mellette, mert ha cum tota sua serie et processu transmittáltatnék, úgy láthatná meg pro et contra őfelsége is a dolgokat, mint folytak; hanem méltóztassék a méltóságos gubernium és a nemes ország őfelsége előtt életéről instálni, és generális uram előtt is emberének felbocsátása iránt, őfelségéhez is passus iránt; és adott a religióknak külön-külön instantiát, hogy őfelsége előtt instáljanak mellette, ezen kimenvén, a méltóságos gubernium és a nemes ország megegyezett azon, hogy őfelsége előtt instálnak, és generális uram is passus iránt, és az jószági [!] is contentálván a creditorokat:³¹³ ahova adós volt, ami marad és fiscusra³¹⁴ szállana, nem másnak, hanem a gyermekinek maradjon, a sentenciában pedig minden pro et contra tött allegatiók summatim meg lésznek,³¹⁵ abból őfelsége meglátja.

³¹⁰ notára kerestek = megvádoltak, bepereltek

³¹¹ Deliberatum. Apellatio non admittitur sed sint tempore .....[tintafolt miatt olvashatatlan] sententiam remonstrarunt hic et nunc super hoc sententia remonstrabitur et submittitur gratiae Suae Majestatis = határozat: a fellebbezést nem küldik tovább, csak az itt és most született ítéletet terjesztik elő és ajánlják őfelsége kegyelmébe

³¹² ha cum tota sua serie nem transmittáltatik, hogy tud őfelsége abból a sentenciából judicálni = ha a per teljes anyagát nem küldik fel, hogyan tud őfelsége csak az ítélet alapján döntést hozni

³¹³ contentálván a creditorokat = kielégítve a hitelezőket

³¹⁴ fiscus = államkincstár

³¹⁵ pro et contra tött allegatiók summatim meg lésznek = a pro és kontra elhangzott bizonyítékok vázlatosan meglesznek

24ta Praesidens Haller István uram proponálta, hogy emlékezhetik a nemes ország reá, miben determinálódott³¹⁶ a Bethlen Miklós uram dolga, azért régen a fejedelmek idejében bevett szokása s törvénye volt az e nemes hazának, hogy az olyan notára keresett, s meg sententiáztatott embernek sentenciáját megírván, az ítélőmester által remonstráltatott a fejedelemnek, annak utána állott a fejedelem gratiájában élete és halála a meg-sententiáztatott embernek, így azért most is, aminthogy úgy vagyon értésére a méltóságos guberniumnak, hogy generális [uram] őexcellenciája e hazában őfelségének plenipotentiárius³¹⁷ generálisa, ezen Bethlen Miklós uram sentenciáját a két ítélőmester, Henter Ferenc [Henter Ferencz] és Simonyi Mihály [Simonyi Mihály] uramék őexcellenciájának raportálják, remonstrálják, mit kellessék pedig amellet szólniok őkegyelmének, generális uram előtt, arról a nemes ország discouráljon.³¹⁸ Tetszett a nemes országnak, hogy mindenik natióból két-két becsületes embert, úgy a regalisták közül is, kik a méltóságos guberniumban menjenek bé, együtt azon dologról a méltóságos guberniummal discouráljanak és concludáljanak.³¹⁹ Kik is bémenvén discouráltak, s concludáltak, mely conclusumot³²⁰ praesidens uram kivívén a nemes ország közéz, elolvastatta, mely is ez volt: hogy mikor az ítélőmesterek felmennek generális uramhoz a sentenciával, ezt mondják: „E nemes hazának eleitől fogván a fejedelmek idejében bevett szokások és törvények volt az, hogy mikor a haza meg-sententiázott ilyen notára keresett embert ily causában, annak sentenciáját megírátván két ítélőmester által, a fejedelemnek remonstrálták, és az után állott a fejedelem gratiájában élete és halála. Ehhez képest most is a méltóságos gubernium és a nemes ország ezen Bethlen Miklós uram sentenciáját tartoznék őfelségének remonstrálni, de a mostani conjuncturák³²¹ ezt nem engedik, azért amennyiben a méltóságos gubernium és a nemes ország értette, őexcellenciája e hazában őfelségének plenipotentiárius generálisa, és egyszersmind igaz híve is, kihez képest a méltóságos gubernium és a nemes ország ezen Bethlen Miklós uram sentenciáját őexcellenciájának felküldötte, hanem ha lehet, és a mostani conjuncturák engedik, őfelségének remonstrálja, küldje fel őexcellenciája, ha pedig nem lehet, álljon az őexcellenciája gratiájában, mit cselekszik véle.” Proponálta a méltóságos gubernium azt is, hogy amint a nemes ország a finalis sentenciának kimondásakor ígirt volt magát, hogy instál generális uram előtt életének megmaradása iránt, emberének és az által maga mentségének felbocsátása iránt őfelségéhez, most válasszának követeket, és egyszersmind küldjék fel őexcellenciájához instálni. Választott a méltóságos gubernium és a nemes ország követeket generális uram őexcellenciájához a feljebb megírt instantiának declarálására, úgymint a méltóságos gubernium és a regalisták részéről Teleki László uramat, a vármegyéről Pernyeszi Zsig-

³¹⁶ determinálódott = végződött

³¹⁷ plenipotentiárius = teljhatalmú

³¹⁸ discourál = tárgyal

³¹⁹ concludál = határoz

³²⁰ conclusum = határozat

³²¹ conjunctura = körülmény

mond [Pernyeszi Sigmond]³²² uramot, a székelységről Kornis Zsigmond [Kornis Sigmond] uramot, a szászszágról a brassai követet.

1ma 7^{bris} Referálván³²³ a Bethlen Miklós uram sententiájára generális uramnak tött válaszát, mely ez volt, hogy a méltóságos guberniumnak őfelsége szolgálatjában való szorgalmatosságát és őnagyságához való affectióját³²⁴ igen kedvesen vette, még nem tudja a sententiában mi vagyon, hanem megolvastatja, és valami az őfelsége e hazában lévő szolgálatját nézi, és a haza törvényének megtartását illeti, a tevő leszzen. Ugyan ezen válaszak volt a státusok követinek is.

10ma 9^{bris} Anni praesentis reggeli négy órakor rosszul kezdvén lenni az úr, Apor István [Apor Istvan] uram 4 órakor kimúlt csendesen e világból.

---

³²² Pernyeszi Zsigmond (megh. 1720 után), 1686-ban bécsi követ, a marosszéki iskolák és a református egyház kurátora. Rhédey Júlia, Bethlen Miklós második feleség, a Pernyeszi családnál nevelkedett, így került szorosabb kapcsolatba Bethlennel is.

³²³ referál = beszámol

³²⁴ affectio = jóindulat

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BÍRÓ
1930 BÍRÓ Vencel: Gróf Apor István naplója bécsi útjáról. In: *Erdélyi Múzeum*, 1. (1930). 139–154.
- 1935 BÍRÓ Vencel: *Altorjai gróf Apor István és kora*. Kolozsvár, 1935.
- CSEREI
1983 CSEREI Mihály: *Erdély históriája 1661–1711*. Kiad. Bánkúti Imre. Budapest, 1983. (*Bibliotheca Historica*)
- GYÁRFÁS
1924 GYÁRFÁS Elemér: *Bethlen Miklós kancellár*. Dicsőszentmárton, 1924.
- JANKOVICS
1987 *Bethlen Miklós levelei*. Kiad. és jegyz. JANKOVICS József. Budapest, 1987. (*Régi Magyar Prózai Emlékek*, 6/1–2)
- 1999 JANKOVICS József: *Ex Occidente.. (A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai)*. Budapest, 1999. (*Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok*, 3.)
- JUHÁSZ
1945 JUHÁSZ István: *Bethlen Miklós politikai pere*. Kolozsvár, 1945.
- KÖPECZI
1973 Rabutin emlékirata. In: *Rákóczi tükrök*. Vál. és szerk. KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest, 1973, I. köt. 256–304.
- LUKINICH
1906 LUKINICH Imre: Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 15. (1906) 80–93.
- 1927 LUKINICH Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Budapest, [1927].
- MAGYARI
1983 WESSELÉNYI István: *Sanyarú világ* I. köt. Kiad. MAGYARI András. Bukarest, 1983.
- P. SZATHMÁRY
1891 P. SZATHMÁRY Károly: Gróf Bethlen Miklós tragoediája. In: *Történelmi Tár*, 1891. 1–60.
- R. VÁRKONYI
1954 R. VÁRKONYI Ágnes: A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben. In: *Századok*, 78. (1954) 34–78.
- 1999 R. VÁRKONYI Ágnes: *Századfordulónk*. Budapest, 1999. (*Ligt Könyvek*)
- TORMA
1887 Torma Károly: Két nevezetes okiratgyűjtemény nyomai. (Adalékok Bethlen Miklós és Bethlen Elek életéhez). In: *Századok*, 21. (1887) 348–354.

V. WINDISCH

1980

BETHLEN Miklós: Élete leírása magától. In: *Bethlen Miklós és Kemény János művei*. Kiad. V. WINDISCH Éva. Bp., 1980. 403–1215 (oldalszám) (*Magyar Renekírók*)

ZIEGELHAUER

1869

ZIEGLAUER, Ferdinand: *Harteneck, Graf der sächsischen Nation und die siebenbürgische Parteikämpfe seiner Zeit 1691–1703*. Hermanstadt, 1869.

**Giambattista Guerrieri S.I.,
a Collegium Germanicum et Hungaricum rektorának
levelei gróf Eszterházy Károly püspökhöz**

A *peregrinatio academica* gyökerei egész a középkorig nyúlnak vissza, a magyarországi diákok ekkor még főleg az észak-italiai egyetemeken gazdagították tudásukat, itt keresték a kapcsolatot a korszak kiemelkedő európai gondolkodóival.¹

A XVI. század kezdetétől azonban, ahogy a reformáció hazánkban is egyre nagyobb teret hódított magának, a külföldi egyetemlátogatás egyre inkább a svájci (Genf), a németalföldi (Leiden) és a német evangélikus egyetemekre (Halle, Wittenberg, Tübingen, Göttingen) irányult.²

A katolikus megújulás és a tridenti zsinat ezen a téren is jelentős változást hozott. 1552-ben létrejött Rómában a *Collegium Romanum*, majd ennek mintájára sorra alakultak a hasonló intézmények, ahová egy-egy ország püspökei elküldhették az arra érdemesnek ítélt diákokat.³ A hazai főpapjaink által kiválasztottak az 1552-ben alapított *Collegium Germanicum*-ban szívhatták magukba a *Ratio Studiorum*-on alapuló ismeretanyagot.⁴ De nem csak az Örök Városban nyíltak szemináriumok a tanulni vágyó *alumnusok* számára. További intézmények létesültek Bécsben (1574), Prágában (1576), Grazban (1577), Braunsbergben (1579), Olmützben (1579), 1583-ban pedig már Kolozsvárott nyithatta meg kapuit a pápai és királyi szeminárium.⁵ Az intézmények alapításában elsődleges célként természetesen a megfelelően képzett papság kinevelése, a katolikus egyház vezető szerepének visszaállítása szerepelt.

Az önálló magyar szeminárium, a *Collegium Hungaricum* 1579-ben nyithatta meg kapuit.⁶ Önállósága sajnos rövid életűnek bizonyult, már 1580-ban egyesítették a német kollégiummal, és ezentúl *Collegium Germanicum et Hungaricum* néven fogadta a peregrinusokat.⁷ Ez azonban egyáltalán nem csökkenti az intézmény jelentőségét: a XVII. és XVIII. század során, amelyet nemcsak a kollégium, de a magyar katolikus egyház virágkorának is tekinthetünk, a kollégium számos növendéke emelkedett püspöki vagy érseki rangra. Az 1625 és 1799 közötti tizenöt egri püspökünk közül tizenkettő ebben az intézményben végzett.⁸ A volt hallgatók Itáliából magukkal hozták az európai kultúrát, megismerték a kor tudományos felfedezéseit, az itáliai művészetekkel, az ottani irodalommal gazdagodva egyházmegyéiket a barokk műveltség és szellem jegyében építették újjá, a Rómában megszerzett teo-

---

¹ VERESS, 1941.

² ADRIÁNYI, 1975. 173–191.

³ A további nemzetek római szemináriumaira: BITSKEY, 1996. 22–28.

⁴ Az itt tanuló diákok névsora: VERESS, 1917.; újabban BITSKEY, 1996. 38–40.

⁵ Az ezen egyetemekre irányuló peregrinációról, illetve a szemináriumok alapítási körülményeiről: BALÁZS–MONOK, 1990.

⁶ Alapítására: FRAKNÓI, 1887. 401–418.; MIHÁLYFI, 1896. 188–198.

⁷ Az intézmény történetének alakulásáról, az egyes egyházmegyékből érkező diákjainak számáról: BITSKEY, 1996.

⁸ BITSKEY, 1996. 127.

lógiai tudásuk alapján pedig hozzákezdhettek egy magasabb szintű hazai papkézés alapjainak lerakásához.

Az itt következő források közzétételével ezen intézmény történetéhez, életéhez nyújtok némi adalékot. Az egri püspök római ágensének dokumentumai közé keveredett, lappangó iratokról lévén szó hozzáférhetővé tételük másként nem igen lehetne megvalósítható.⁹

Az alábbiakban közölt kilenc levél mindegyikét Giambattista Guerrieri, a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* jezsuita rektora¹⁰ írta, saját kezével. A levelek a kollégiumban tartózkodó vagy épp odaérkező egri diákok viselkedéséről, tanulmányi előmeneteléről, hogylétéről számolnak be Eszterházy Károlynak.¹¹ Az iratokból kiderül, hogy nemcsak az egri főpap, de a kollégiumot vezető rektor is kiemelt figyelemmel kísérte az ott tartózkodó magyar *alumnus*okat. Nem zárható ki, hogy Guerrieri személyesen is ismerte Eszterházyt, és talán ennek köszönhető buzgó odafigyelése az intézmény falai között tartózkodó egri peregrinusokra.

1.

Róma, 1768. november 2.

1. A rektor értesíti Eszterházyt Nemespataky megérkezéséről a kollégiumba, aki a püspök levelét és ajánlását is magával vitte – 2. Nemespataky jelenét a rektor féltőképesnek tartja.

Exc[ellentissi]me ac Re[verendissi]me domine domine mihi Colendissime

[1.] Heri ad hoc Collegium Germanicum Hungaricum feliciter pervenit d[ominus] Nicolaus Edelspacher,¹² a quo redditae mihi fuerunt humanissimae litterae d[omi]ni S[uae] Exc[ellentissi]mae. [2.] Optima illius indoles spondet non mediocrem progressum, nobisque solatio futurum. Ego sanè nec curae, nec diligentiae parcam, ut communibus votis respondeat, et probè noscat, quantum apud me pondus habeant commendationes d[omini] S[uae] Exc[ellentissi]mae, cuius caeteris mandatis me paratissimum exhibens, omni cum veneratione costanter persevero.

D[omini] S[uae] Exc[ellentissi]mae, ac R[everendissi]mae

Romae 2 Novembris 1768

Humillimus obsequentiss[im]us servus
Jo. Bapt[ist]a Guerrieri S. I. rector¹³

⁹ A levelek az Egri Érseki Levéltárban, az ágensi levelezések között találhatóak. Az itt fellelhető leveleknek nincs külön jelzetük, az ágensi iratok száma: *Archivum Vetus* isz: 2266. rsz: 314.

¹⁰ Giambattista Guerrieri 1768 és 1773. áprilisa között irányította az intézményt. STEINHUBER, 1895. 148, 150–151.

¹¹ Eszterházy Károly 1762 és 1799 között állt az egyházmegye élén. 1745 és 1748 között maga is a *Collegium Germanicum Hungaricum* diákja. BITSKEY, 1996. 237.

¹² Nemespataky Miklós 1768 és 1771 között a kollégium diákja. Az *Edelspacher* nevének német változatából ered. BITSKEY, 1996. 252.

¹³ Az intézmény 1773-ig, a rend feloszlásáig, állt a jezsuiták irányítása alatt.

Róma, 1770. július 4.

1. Bár idén 44 diák kérte felvételét a kollégiumba, a rektor, illetve a megtartott kollégiumi gyűlés mégis jóváhagyta az Eszterházy által jelölt két diák kollégiumi helyét. – 2. A rektor már nagyon várja, hogy találkozhasson a két diákkal, és elküldi a beiratkozási szabályokat tartalmazó előírást.

Eccellenza Reverendissima

[1.] Benche quaranta quattro candidati chiedssero questo anno l'ammissione in questo coll[egi]o, con tutto ciò nella congregazione tenutati [!] domenica passata furono ammessi ambedue i giovani proposti, e raccomandati da V[ostra] E[ccellenza],¹⁴ ed ho tutto il piacere, che sia fatta la dovuta giustizia al suo singolo merito, ed alle sue premare se nell'accettazione ho procurato di far conoscere qualsiasi la stima, e la venerazione, che professo a V[ostra] E[ccellenza], molto più lo farò conoscere specialm[en]te ai due giovani, quando saranno venuti coll'impegno, che non risparmiarò a di loro vantaggio.

[2.] Mi prendo la libertà di trasmettere il solito foglio d'istruzione per regola dei candidati,¹⁵ e supplicandola a continuarmi l'onore de suoi pregiatissimi comandi col maggiore ossequio mi confermo.

Di V[ostra] E[ccellenza] R[everendissi]ma

Roma 4 Luglio 1770

Umilissimo obligatiss[im]o servitore
Giambattista Guerrieri rett[or]e del Coll[eggi]o
Germ[anic]o Unglaric[o]

Me V. d'Agria

Róma, 1771. április 20.

1. Guerrieri beszámol Nemespataky előző napi távozásáról, akinek bizonyítványát már elküldte Eszterháznak. – 2. Jellenzi a diák előremenetelét mind irodalmi, mind vallási téren, és reméli, hogy a hazai környezet, illetőleg a püspök személye kedvező hatással lesz az egykori diák jelenére. – 3. Elismerő szavakkal illeti a másik két, kollégiumban maradt diákot is. – 4. Levele végén pedig iskolája számára egy képet kér Eszterházytól.

Ill[ustrissi]me, Exc[ellentissi]me, ac Rev[erendissi]me domine domine
Colendissime

¹⁴ A két diák, akik 1770-ben együtt kezdték meg tanulmányaikat: Bernay József és Dudássy Sebestyén. BITSKEY, 1996. 232., 236.

¹⁵ Az említett dokumentum nincs a vizsgált anyag között.

[1.] Discessit ex hoc Collegio d[ominus] Nemespataký, cuius testimonium ad dominationem Vostram Exc[ellentissimi]mam iuxta morem transmittó, quique magis tam in litteris, tam in pietate profecisset, si domesticam disciplinam magis observasset, neque ita facilè suae indoli indulisset. [2.] Bono sanè ingenio praeditus est, et dominationis Vostrae Exc[ellentissimi]mae auctoritas facilius eumdem intrà prudentiae, et modestiae limites continebit, adeoque spero Agrienti ecclesiae ornamento, atque utilitati futurum. [3.] Meliora sincerè asserere possum de alumnis Dudassi, et Bernay, qui sanè meliora pollicentur; nec umquam muneri meo deer[er]o, ut communibus votis resondeant. [4.] A d[omino] Nemespataký historia huius collegii typis edita dom[ini] V[ostrae] Exc[ellentissimi]mae nomine meo tradetur, et humillimas meas preces enixè instauro, ut dignetur suam imaginem transmittere, quae plurimum huic collegio decus afferet, caeterisque alumnis ad virtutem incitamentum. Ad omnia sua mandata me paratissimum exhibeo, et summâ cum veneratione permaneo dominationis Vestrae Ill[ustrissimi]mae, Exc[ellentissimi]mae, ac Rev[erendissimi]mae

Romae 20 Aprilis 1771

Humillimus, et obsequentiss[im]us servus
Jo. Bapt[ist]a Guerrieri

4.

Róma, 1771. június 29.

1. A rektor Nemespataký magatartását, mióta a kollégumból távozott, egyre rosszabbnak ítéli meg – 2. Mindezek ellenére a rektor bízik abban, hogy idővel a diák ezen tulajdonságait kinövi. – 3. A másik két római diákról csak elismerőleg tud nyilatkozni.

Ill[ustrissimi]mo, Ecc[ellentissimi]mo, Re[verendissimi]mo sig[no]re sig[no]re
Col[legendissimi]mo

[1.] Ho sempre sperato, che il sig[no]re Nemespataký dovesse moderare il suo naturale, e correggere i suoi difetti, come egli stesso già volte m'aveva promesso, e perciò non ho voluto disturbarne colla notizia Vostra Eccellenza, ma le mie speranze sono riuscite vane, specialmente negli ultimi mesi della sua partenza da questo collegio. [2.] Egli poteva, e doveva con maggior diligenza, ed impegno applicare allo studio, e allora avrebbe meglio corrisposto al suo impegno, e assai più profittato. Le sue frequenti inosservanze della domestica disciplina, la lega coi più inosservanti, la mancanza del silenzio nella scuola, nelle ripetizioni, e specialmente nel coro, la negligenza nell'alzarzi [!] di letto la mattina, il non molto rispetto alle leggi, ed ai superiori del collegio non anno giovato alla di lui stima, ne alla edificazione de compagni. Nonostante^I il giuramento prestato, e la dichiarazione rinnovata l'anno scorso dagli E[minentissimi]mi protettori, ha voluto arrivare ai confini dell'Italia, quantunque ne fosse efficacemente dissuaso dal suo ottimo compagno di viaggio sig[no]re Szabo, il quale vedendolo ostinato in questa risoluzione, per prov[v]edere alla propria coscienza, ne chiese, e ne ottenne per se la

^I Eredetileg külön írva: non ostante

dispensa da Sua Santità. Non dubito, che questi difetti saranno emendati dall'età, da una maggiore esperienza, e riflessione, e molto più dall'autorità di V[ostre] E[ccellenza], e perciò spero, che sarà di vantaggio a codesta rispettabile chiesa. [3.] Con tutta sincerità devo dare migliori notizie di questi due suoi diocesani, che rimangono, i quali non anno bisogno di stimolo nella pietà, e nello studio, e corrispondono egregiamente ai comuni desideri. Colla stessa sincerità devo assicurare V[ostre] E[ccellenza] del mio rispetto e della mia prontezza in obbedirla, e qualora si degnarà comandarmi, riconoscerà cogli effetti la venerazione, e l'ossequio, con cui mi confermo.

Di V[ostre] S[ua] Ill[ustrissi]ma R[everendissi]ma

Roma 29 Giugno 1771

Umilissimo obligatissimo servitore
Giambatt[ista] Guerrieri Rett[ore] del
Coll[egio] Germ[anico] Ung[arico]

5.

Róma, 1771. szeptember 7.

1. A kollégium egy diákja, Bernay az elmúlt napokban jelentős féldnet keltett az intézmény életében, mivel beteg volt, de most már jól van. – 2. A másik egy diák kitűnő erőben van, és minden téren kiválóan viselkedik.

Illustrissime Excellentissime, ac Reverendissime domine domine mihi
Colendissime

[1.] Non mediocrem praeteritis diebus timorem nobis iniecit Joseph Bernay huius collegii alumnus,¹⁶ qui circa finem augusti repetitis vicibus sanguinem, licet non in magna copia, et ove emisit, non sine aliquo pectoris dolore; sed modo non mediocriter recreati sumus, cum non solum convaluerit, sed bene etiam se habeat. Nil intentatum relictum est, et omnis cura adhibita, ut periculosi morbi vis retunderetur, et Algrotus quam citissimè convalesceret; curae et diligentiae optatus exitus respondit, quem constantem futurum confido. Interim de iis omnibus dominationem Vestram Excellentissimam, uti muneris mei ratio postulabat, certiore reddere volui, simulque significare, quod nimius eiusdem alumni in studio conatus in causa fortasse fuerit, ob quam memoratum incommodum expertus est. [2.] Andreas vero Dudassi¹⁷ optime valet, optimeque in omnibus se gerit, nec quidquam in eo desiderandum est. Ad omnia dom[inatio]is V[ostre] E[ccellen]tissi[mae] mandata paratissimum me exhibeo, et omni cum veneratione, et obsequio constanter permaneo.

Dominationis Vestrae Ill[ustrissi]mae, Exc[ellentissi]mae, ac Reverendissimae
Romae 7.^a Septembris 1771 Humillimus, et obsequentissimus servus
Jo. Bap[tista] Guerrieri S. I. rector

¹⁶ Bernay 1772-ig folytatta tanulmányait a kollégiumban. BITSKEY, 1996. 232.

¹⁷ Dudassy 1773-ban hagyta el az intézmény falait. BITSKEY, 1996. 236.

6.

Róma, 1771. november 2.

1. A rektor megköszöni Eszterháznak azt az igen-igen szép képet, amelyet előző nap Georgius Merenda átvitt neki, és amelyet már el is helyezett. – 2. Ismétlen dicséri az egyházmegye ott tartózkodó diákjait, kiváltképp Bernayt, akinek erkölcsi vizsgálja szeptemberben lezajlott, teológiai vizsgájáról pedig már értesítették az iskolai felügyelőt.

Excellentissime, Illustrissime, ac Reverendissime domine domine
Colendissime

[1.] Hesternâ die missa mihi fuit a d[omino] Merenda¹⁸ pulcherrima sanè imago dominationis suae Excellentissimae, quae inter coeteras collocata iam est. Gratulor hoc novum additum alumnis omnibus ad pietatem, et studium incitamentum, et non meo tantum, sed collegii totius nomine gratias ago maximas domin[ation]i Suae Exc[ellentissi]mae, aeternasque habeo.

[2.] Duo piaestantissimae istius dioecesis alumni optimum, quod instituerunt iter, constanter adhuc prosequuntur, et Josephus Bernay cum non mediocre tum ingenii, tum studii specimen dederit in examine de more habito mense septembri, theologiae polemicae bidellus renunciatus est. Ad omnia dom[inationi] Suae Exc[ellentissi]mae mandata me paratissimum exhibeo, et omni cum veneratione permaneo

Dom[in]is Suae Exc[ellentissi]mae, Ill[ustrissi]mae, ac R[everendissi]mae

Romae 2.^a Novembris 1771

Humillimus servus obsequentiss[im]us
Jo. Bap[tis]ta Guerrieri S. I. rector

7.

Róma, 1771. november 30.

1. A rektor beszámol Eszterháznak az új dekrétumról és annak másolatát is elküldi, mivel nem tudja, hogy erről diákjai értesítették-e már vagy sem. – 2. Júliusban az a hír terjedt el, hogy 26 horvát és magyar diák között bizonyos viták alakultak ki, és ezért szétválasztják őket. – 3. Ezek a vádak azonban alaptalanok és a rektor sem hisz bennük. – 4. A határozat értelmében ezen náció diákjainak a száma nem haladhatja meg a tizenkettőt, a horvát és magyar diákok közös dékánt választhatnak, országuk védőszentjének ünnepét közösen megünnepelhetik.

Illustrissime, Excellentissime, ac Reverendissime domine, domine
Colendissime

[1.] Nescio, an quis ex Hungaris huius collegii alumnus ad d[ominum] V[ostrum] E[xcellentum] scripserit de quodam decreto nuper edito ab E[minentissi]mis

¹⁸ Georgius Merenda 1762 májusától egészen haláláig, 1795 decemberéig volt Eszterházy római ágense.

cardinalibus protectoribus, sed cum fieri hoc possit, nisi fortasse factum iam sit, mei muneris esse duxi ipsius decreti copiam ad d[ominum] V[ostrum] E[minentissimum] mittere, de omnibus certiore[m] sincerè reddere, et E[minentissim]orum aequitatem a mendaciis, calumniisque vindicare.

[2.] Mense Iulio praeterito fortè incidit sermo cum E[minentissim]o Marefosco¹⁹ uno ex protectoribus de numero Hungarorum, et Croatorum, qui in unam coalescebant nationem, cum si omnes admissi advenissent, vigintisex numerum attigissent, cumque utrorumque dissidentes animos exposuissem, undè lites, ac iurgia exoriebantur, E[minentissim]us dixit, in duas nationes dividendos omninò esse. Hoc relatum a me fuit coeteris E[minentissim]is protectoribus, qui rei aequitatem, ac commodum animadvertentes facilè in eandem sententiam descenderunt, decretumque subscripserunt. [3.] Aliqui ex hungaris statim conquaesti sunt, sed immerito; nam hae quas afferunt, quaerimoniae vel falsae sunt, vel nulli omnino fundamento innituntur.

[4.] Dicunt ii 1° nullum ius, nullumque locum Croatis esse in hoc collegio, et in hungarorum tantum supplementum advenire; sed in constitutione Gregoriana incipiente Ita sunt,²⁰ haec expressè habentur = statuimusque, quod perpetuis futuris temporibus duodecim scholares Hungari, vel in provinciâ Croatiae, seri Sclavoniae tantum nati in Collegio Germanico, et Hungarico manuteneri possint = ast licet hoc statutum a Pontifice fundatore non esset, nulla iniuria hungaris invocatur;^{II} non enim agitur de Hungaris expellendis, seu non admittendis, nullumque novum ius Croatis tribuitur.

Dicunt 2° maiorem esse numerum Croatarum, quamvis Hungari undecim modo alumni sint, sed hoc ex libero pendet E[minentissim]orum arbitrio, qui tamen necessitate compulsi maiori in numero Croatas admiserunt; ferè enim omnes Croatiae pro philosophiâ admissionem exposcunt, et nemo ex Hungaris, uno tantum dempto, pluribus abhinc omnis pro phisicâ expostulavit.

Dicunt 3° festum S[ancti] Martini²¹ semper ab Hungaris celebratum fuisse, sed una semper cum Croatis, uti factum etiam est in festo S[ancti] Stephani regis Hungariae, adeo ut ius eadem dicendi esset etiam Croatis. Simul igitur, coniunctimque ab ambo^{III} utrisque duae illae festivitates celebratae sunt, et iure meritoque divisas inter nationes ab E[minentissim]is divisae, quod aequius etiam videbitur, si animadvertatur, quod caeterae totius Germaniae nationes unum tantum Sancti alicuius patroni festum agunt. Notandum insuper hic est, totam hanc nationum festivitatem in hoc tantum sitam esse, quod nationis decanus officiales in missa, et alumnum Panegenim de patrono super mensam habiturum designet, quod usque adhuc, et proximis praesertim annis a decano vel Hungaro, vel Croata promiscue

¹⁹ Mario Marefoschi kardinálist (1714–1780), akit XIV. Kelemen pápa 1770-ben kreált bíborossá, majd az 1773-as, új kollégiumi bizottság tagjai között is megtaláljuk; egyedülként az előző protektori testületből. BITSKEY, 1996. 93.; RIZTLER, 1952. 27.

²⁰ XIII. Gergely 1580. április 13-i bullája, amely a *Collegium Hungaricum*ot a német kollégiummal egyesítette, és a Magyarországról érkező diákok számát (a horvát és szlavón diákokkal együtt) tizenkettőben állapította meg. BITSKEY, 1996. 46.

^{II} A chelyén gszerepel.

²¹ Szent Márton Horvátország legfőbb védőszentje.

^{III} A szó át lett húzva.

factum est, quisque ex duabus tunc unitis nationibus esset decanus, antiquior scilicet ex adventu in collegium.

Dicunt 4°, adnitente Zagradiensi ordinario divisionem hanc factam esse, decretumque extortum, sed falsissimum est, cum neque directè, neque indirectè de hoc scripserit, aut ullo modo hoc curaverit, quinimo nullas umquam litteras alicui dederit, quae de alia etiam quapiam re agerent.

Dicunt 5°, actum iam esse de Hungaris in collegio hoc, sicuti actum est in collegio Bononiensi;²² Croatas ius omne sibi vindicatueros, nullumque Hungaris locum superfuturum. Quid factum fuerit in collegio Bononiensi prorsus ignoro, hoc tantum scio, nullam ex hac divisione Hungaris iniuriam, nullumque praeiudicium oriturum, sicuti nulla umquam iniuria, praeiudicium nullum coeteris Germaniae alumni, qui in nationes decem divisi sunt, extortum fuit, aut erit extortum.

De quo igitur conqueruntur? Quid illis timendum est? Metuerem potius, ne E[minentissimi]mi protectores ob iniustissimas quaerimonias de aequissimo decreto offensi difficiliter eosdem in collegium admitterent. Praetereo turbas ab iisdem alumni excitatas, praetereo beneficia, quibus docilitate, atque obedientia respondere debuissent, praetereo alia plurima, quae ad rem facerent, ne longior sim, et D[ominum] V[ostrium] E[minentissimum] patientia^{IV} abuti videar. Finem igitur meae epistolae impono, et ad omnia D[omino] V[ostro] E[minentissimo] mandata me paratissimum offerens omni cum veneratione, et obsequio reverenter permaneo.

Dominationis Vestrae Excellentissimae

Romae 30.^a Novembris 1771

Humill[issim]us obseq[uentissim]us servus
Jo. Bapt[ista] Guerrieri rector Coll[egium]
Germ[anicum] Hungarici

8.

Róma, 1772. január 22.

1. Nem akar mentegőzni a dekrétum miatt. – 2. Megismétli, hogy a pápai bulla értelmében a diákok száma csak tizenkettő lehet, és ezt a kollégium gazdasági helyzete is megköveteli. – 3. Ugyanakkor örömet fejez ki, mivel a magyar diákok nagyon figyelmesek, kedvesek vele szemben.

Exc[ellentissim]e, Ill[ustrissim]e, ac Re[verendissim]e d[omi]ne, domine Colendissime [1.] Non ut E[minentissim]orum protectorum defenderem, decretum^V neque ut me excusarem, dominationi V[ost]rae Exc[ellentissim]ae obsequentissimas litteras dedi praeterito mense Novembri, cum neque E[minentissim]i mea indigeant defensione, neque quidquam actum a me sit, quod excusationem ex-

²² Az 1553–1557 között alapított bolognai *Collegium Hungaricum* szintén számos horvát diák folytatott tanulmányokat. BITSKEY, 1996. 17.

^{IV} A szó beszúrásként szerepel.

^V A szó beszúrásként szerepel.

posceret; non enim ipse memoratum decretum edidi, et ea tantum, quae ab E[minentissimis] iniuncta mihi fuerant, executioni mandavi; sed cum relatum mihi fuerit, nonnullos Hungaros alumnos dixisse, se de laudato decreto in Hungariam scripturos, imo paratam etiam epistolam legerim, in qua multa falsa immiscebantur, muneris mei esse duxi, omnia sincerè dom[in]i V[ost]rae Exc[ellentissim]ae significare, et a mendaciis veritatem vindicare. Si vero praematurè meae litterae redditae sunt, hoc tantum in causa fuit, quod id, quod ab aliis faciendum dicebatur, vel omissum, vel, ut verius loquar, retardatum ab ipsis fuerit; alioquin molestas dom[in]i V[ost]rae Exc[ellentissim]ae non fuisset, et de re neque mea, neque alicuius momenti, prorsus siluissem.

Muneris mei ratio postulat, ut ea, quae seu ad huius collegii disciplinam; seu oeconomicam pertineat, ad E[minentissimos] protectores, penes quos summa auctoritas est, referam, eorumque mandatis obtemperem; nec raro solet aliquid accidere, quod moram non patiatur, et prompta egeat remendatione. Collegio cosultum satis non esset, si remedium per menses expectandum foret, et temeritatis; atque inobedientiae reus essem, si quidquam E[minentissimorum] auctoritati per me detraheretur, vel eorum mandata exequi detrectarem.

Numquam dubitavi, quin dom[ina]tio V[ost]ra Exc[ellentissim]a sibi subiectos licet remotos in officio continere possit, sed quatuor supra centum continendi sunt ex universa penè Germania, et Hungaria, adeoque iure, ac merito per pontificias constitutiones ius corrigendi, poenas irrogandi, decernendi praesertim E[minentissimis] protectoribus tribuitur, qui nova saepè decreta condere consueverunt, prout rerum circumstantiae postularunt.

[2.] Decretum toties memoratum non meae nudae innititur informationi, sed veritati, experientiae, quibus E[minentissim]i plurimum pollent; cum enim Hungarorum, et Croatarum netio adeo excreverit, ut ad numerum viginti sex perventam esset, si omnes admissi advenissent, et animo inter se dissiderent, dividendos esse, tranquillitatis, et disciplinae ratio poscebat, neque ulli indecorum, aut praeiudiciorum videri potest; nemini enim quidquam additum est, nemini quidquam detractum, vel imminutum.

Meâ curâ, meoque studio effectum est, ut licet ex pontificiâ constitutione Ita sunt duodecim in hoc collegio vel Hungari, vel Croatae, vel Slavones manuteneri possint, undecim Hungari numerentur, et non modo duobus abhinc annis in congregatione enixè egi, ut quotquot ex Hungaris candidati, omnes admitterentur, et anno praeterito, ut duo, qui neque postulabant, inter novos alumnos cooptarentur, sed duobus insuper, si advenissent, depositum pro redita centum scutorum /haud tamen ex collegii redditibus/ me soluturum spoponderim, uti factum est.

[3.] Gaudeo, vehementerque laetor, quod ita me gesserim, ut nullius nationis prae Hungariâ augendum numerum curaverim, neque cuiquam alteri tot existimationis meae, benevolentiaeque significationes, et pignora exhibuerim; sin vero aliqui alumni male mihi respondeant, et mendaciis, calumniisque obruere satagunt, bene ipsis facere non desinam, nec quidquam, quod in eorum gratiam, et favorem fieri a me poterit, desiderari certò patiar. Nil aliud huc usque curavi, et in posterum curabo, quam iniuncti mihi oneris partes explere, omnium utilitati prospicere, et E[minentissimorum] protectorum mandatis obedire: quapropter mihi culpae vertendum non erit, si quid collegium hoc, vel societas detrimenti

copiat, et quidquid absque mea culpa acciderit, patienter feram, uti nonnullarum ex alumnis fero ingrati animi vixium, undocilitatem, et calumnias. Quod si caeterorum commodis inservire exopto, eo magis reverentiam, veneratioremque meam dominationi V[ost]rae Exc[ellen]sissimae quacumque in re testatam volo, nec quisquam maiori erit obsequio, quam ego sum.

Dominationis Vestrae Exc[ellen]sissimae, Ill[ustr]issimae, ac Reverendissimae

Romae 22.^a Ianuarii 1772

Humill[issim]us obsequentiss[im]us servus
Jo. Bapt[ist]a Guerrieri rector Coll[egium]
Germ[anic]o Hung[aric]o

9.

Róma, 1772. november 4.

1. Guerrieri értesíti Eszterházy püspököt Péchy Antal megérkezéséről. – 2. Ugyanakkor a diák viselkedését a rektor gyanúsít, és erre vonatkozólag Péchy diáktársaitól már több panasz is érkezett. – 3. Az elhelyezéséhez szükséges 100 római aranyat Péchy nem vitte magával, sőt, azt mondta, ezt a püspök tiltotta meg neki, és Eszterházy azt majd később elküldi, de nemcsak a pénz, hanem ruhái is hiányoznak. Ezeket vagy elvesztette, vagy odaadta valakinek, vagy Róma közelében ellopták tőle. Ugyanakkor a kollégium egyik volt diákja tudja, hogy mind a szükséges pénzt, mind pedig ruháit Bécsben megkapta. – 4. A rektornak még arról is beszámoltak, hogy Péchy az utazási díj dupláját fizette ki. – 5. Ha a diák dolgai előkerülnek, tudatni fogja a püspökkel, de kéri ezzel kapcsolatban a püspök is adjon választ.

Illustrissime, Excellentissime, ac Reverendissime domine domine mihi
Colendissime

[1.] Die primâ huius mensis tardius caeteris Hungaricis candidatis advenit d[omi]nus Antonius Pechi,²³ et multa de suo itinere non mediocrem ingerunt suspicionem. Cum ferre non posset sociorum admonitiones, uti ab uno relatum mihi est, ab illis se divisit, ex tribus Polonis se comitem adiunxit, qui etiam conquaesti nonnihil sunt. Depositum centum scutatorum secum non attulit, dixitque, a dominatione Vestra Excellentissima prohibitum sibi esse, et ab Excellentia Vestra proximae quadragesimae tempore transmissum iri. [2.] Non quidquam pecuniae, non vestium secum habebat, et omnia in itinere amisisse, asserebat, vel prope Romam vestes furto ablatas esse. Pecuniam, aliasque res Viennae traditas, ut uni ex iis alumnis deferret, redditas non esse audivi, dictumque ab illo esse, has apud Polonos manere; at contubernalis Hungarus testatus est, apud d[omi]num Antonium esse. [3.] Relatum etiam mihi fuit, non parvam itineris partem simul p[er] vecturam, et portam fecisse duplicatis expensis. Nonnihil etiam suspicionis addit, quod mihi gratiosissimas Excellentiae V[ost]rae litteras non reddebat, quas cum hesternâ die resciverim a contubernali visas, per eundem poposci, redditaeque tandem mihi sunt. [4.] Prout se res habent, dominationi Vestrae Exc[ellen]sissimae

²³ Péchy Antal 1772 és 1776 között folytatta tanulmányait a kollégiumban. BITSKEY, 1996. 255.

tiss]mae significo, atque humiliter rogo, ut dignetur aliquid de deposito mihi rescribere; interim me ad omnia sua mandata me paratissimum exhibeo, et omni cum veneratione, atque obsequio demisse permaneo.

Dominationis Vestrae Ill[ustrissi]mae, Exce[llentissi]mae, ac Reverendissimae

Romae 4.^a Novembris 1772

Humillimus, addictissimusque servus
Jo. Baptista Guerrieri rector

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ADRIÁNYI
1975 ADRIÁNYI Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve* München, 1975.
- BALÁZS–MONOK
1990 BALÁZS Mihály–MONOK István: *Pápai szemináriumok magyarországi alumnusai*. Szeged, 1990.
- BITSKEY
1996 BITSKEY István: *Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*. Budapest, 1996.
- FRAKNÓI
1887 FRAKNÓI Vilmos: *Egy magyar jezsuita a XVI. században. Katholikus Szemle* 1 (1887) 1. sz. 401–418.
- RIZTLER
1952 *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi* 6. (ed. Remigius RIZTLER) Patavii, 1952. 27.
- MIHÁLYFI
1896 MIHÁLYFI Ákos: *A papnevelés története és elmélete* Budapest, 1896. 188–198.
- STEINHUBER
1895 STEINHUBER, Andreas: *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom*. Freiburg, 1895. Band II. 148, 150–151.
- VERESS
1917 VERESS Endre: *A római Collegium Germanicum Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*. Budapest, 1917.
- 1941 VERESS Endre: *Olasz egyetemen járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai (1221–1864)*. Budapest, 1941.

A hétéves háborúról szóló krónikásének újabb változatai

Magyar krónikásének a XVIII. századból¹ címmel jelent meg az a forráskiadás, amelyben Zichy Mihály a hétéves háborúról szóló ismeretlen verses hadikrónikákat tett közzé. A verses leírások két addig közöletlen variánsának (a sátoraljaújhelyi változat 95 versszak, a budapesti 482)² nemcsak a szövege volt *novum*, hanem a feltételezett szerző, Szempci Molnár Ferenc is új névnek számít. Zichy Mihály a szövegkiadáshoz példaértékű jegyzetapparátust mellékel, és ezzel, valamint a versekre épülő hadi események elemzésével könnyen követhetők a hétéves háború különböző szinterein megtörtént eseményei, továbbá összevethető egymással a két világ: a költészeté és a valóságé.³

Zachar József történész⁴ és Szilágyi Márton irodalomtörténész⁵ forrásértelmezéseikben megerősítették Zichy következtetéseit, illetve új szempontok szerint világították meg azokat.

A szerző és egyéb információ nélkül előkerült kéziratok több kérdést vetettek fel: a hadtörténeti források segítségével kikövetkeztetett krónikás valóban alkotója-e a műveknek vagy csak másolója? Ugyanaz a személy írta-e mindkét művet? Vajon a két kéz közül autográf-e valamelyik? Milyen kapcsolat van a két szöveg között? Hogy kerülhettek valamikori tulajdonosaiktól jelenlegi helyükre? Melyik keletkezett korábban? Mindezen textológiai kérdésekről Szilágyi Márton megállapítása: „Irodalomtörténeti szempontból egyszerűen nem lehetséges a döntés: gyakorlatilag ugyanazok az elméleti nehézségek vetődnek fel itt is, mint a XVII–XVIII. századi kéziratos énekeskönyvekben hagyományozódott közköltészeti emlékek attribuálásánál...”⁶

Az alábbiakban újabb, a hétéves háborút megéneklő három verskéziratról adunk számot:

1. A budai ferenceseknél előkerült verskézirat⁷ (alábbiakban közöljük) és a Zichy által közölt sátoraljaújhelyi kézirat egymás szövegváltozatai. Új változatunk terjedelme 89 versszak, a sátoraljaújhelyi 95.

A sátoraljaújhelyi és a budai ferenceseknél őrzött kéziratok ugyanazon előzményt feltételezik. Ami a két variánst összekapcsolja, az a cselekmény szoros követése. Mégsem csak szolgai másolatról van szó.

¹ SZEMPCI, 1999.

² Mindkettőt a lelőhelyéről nevezte el Zichy Mihály. A két változat tartalmában és szövegében is mutat azonosságokat.

³ Az 1756 és 1763 közötti, ún. harmadik sziléziai háborúnak nevezett ütközetsorozatról kevés olyan szépirodalmi igénnyel megírt forrást ismerünk, amely az eseményekről magyar szemmel tudósítja az utókort. Ezért minden, e korszakból származó írói próbálkozást örömmel fogadnak a szakmabeliek – így a hétéves háború sokszor talán nem is könnyen követhető megéneklését is.

⁴ ZACHAR, 1999. 93–97. „Egyedülálló művel állunk szemben. A magyar olvasó olyan, magyar nyelven papírra vetett verses elbeszélést vehet kézbe, amely a két évszázadnál is hosszabb ideje hiányolt magyar nézőpontot érvényesíti, a magyar teljesítményt állítja a középpontba, a háborúból hazatért kortárs magyar résztvevő gondolatvilágának megismerését teszi lehetővé.”

⁵ SZILÁGYI, 1999. 97–104.

⁶ SZILÁGYI, 1999. 98.

⁷ Budapest, Magyar Ferences Könyvtár, 017046(4).

A budai ferencesek kézirata ugyanis több olyan versszakot is tartalmaz (közzétételünkben *-gal jelöltük), amelyek nincsenek meg a sátoraljaújhelyiben, de fordítva is igaz mindez (ezért megtartottuk a Zichy-féle versszak számozását, így jelezve, hogy a budaiból hiányoznak a kérdéses versszakok). Előfordul versszakcsere, verssorok vagy versszakok tartalmi átalakítása, sőt névcseré is. Például: „General Hadik/Pék egész Boroszloig el űzte” stb. A nyelvi eltérések mellett olykor a szavak szinonim változataival találkozhatunk.

A két szöveg összevetéséből (mindkettő tisztázott fogalmazvány) nem derül ki, melyik keletkezhetett előbb, csupán az, hogy vagy közös forrást használtak íróik, vagy egyik a másiknak volt alapszövege.

2. A Károlyi család levéltárában található vers szövege⁸ a fentiekől teljesen eltér. Ebben a változatban a hétéves háború eseményeinek dátum szerinti összegzését kapjuk. Mind a sátoraljaújhelyi, mind a budai ferenceseknél őrzött változat lehetett a Károlyi család levéltárában őrzött kézirat alapja. A vers címe: „Az Prussussal való hadakozásnak leírása versekkel. Fölséges Austriai es Prussiai Hazakkal hét Esztendeig tartott Haborunak synoptica leírása. Irta egy Katona, ki történt dolgoknak eleven Tanuja. Bekesseggel meg vidámult Saxoniába, Pulsnitz Varoskaba bent meg irt Choronesticumma[!] jedző esztendőbe, első Martiusba.” A kézirat végén kronosztichonos megjegyzés áll: „MinD ezeket CsekéLY pennáláVaL FogarasY Le Is Irta” (= 1763). Terjedelme 77 versszak. (Ezt a változatot is közreadjuk.)

3. Az Esztergomban talált vers⁹ ugyancsak Fogarassyt nevezi meg szerzőként. A címirat és a kronosztichonos megjegyzés egyezik a Károlyi család levéltárában lévő kézirattal. Terjedelme 63 versszak. A két változat csaknem azonos (a nyelvi, helyesírási eltéréstől eltekintve), ezért az esztergomi variánst – amely rövidebb (több helyen kimaradtak versszakok, például az utolsó négy strófa is hiányzik) – nem tesszük közzé. Megjegyezzük azonban: nem találtunk támpontot arra, hogy az esztergomi változat a Károlyi család levéltárában őrzött szöveg rövidítésével jött volna létre.

Összegezzük tehát, amit az immár öt kézitról tudunk:

Az egymással különböző mértékű összefüggést mutató kéziratok közül kettő szorosabban egyezik. A sátoraljaújhelyi variánshoz áll közel a most előkerült, budai ferenceseknél őrzött kézirat. A másik két, most fellelt változat szerzőként nevezi meg Fogarassyt (az esztergomi változat és a Károlyi család levéltárában őrzött). Az Országos Széchényi Könyvtár példánya (budapesti variáns) a legterjedelmesebb (482 versszak).

Lehetséges, hogy

- a. létezett egy kéziratban terjedő alapszöveg, és ebből keletkeztek a rövidebb változatok. Ebben az esetben egy, de több szerzőt is feltételezhetünk;
- b. az egymástól eltérő megfogalmazásokat, azaz lényegében háromfélét (az Országos Széchényi Könyvtárban őrzöttet; a sátoraljaújhelyit és a budai ferenceseknél található, valamint a Fogarassyt szerzőként megnevező esztergomit

⁸ Magyar Országos Levéltár, P1512, 3. cs., 59–66.

⁹ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. II/97(4).

- és Károlyi család levéltárában felleltet) vagy olyan személyek vetették papírra, akik maguk is résztvevői voltak a háborúnak, vagy mástól hallották a történetet, esetleg kiegészítettek vagy rövidítettek, néhol átfogalmaztak egy általuk ismert szöveget;
- c. ám az sem elképzelhetetlen, hogy egy-egy szerző (pl. Szempci Molnár Ferenc, Fogarassy /János?/ többször megfogalmazta élményeit.

A Károlyi család levéltárában őrzött változat (a továbbiakban: Fogarassy 1) és az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár kézirata (a továbbiakban: Fogarassy 2), ahogy Fogarassy a vers címében jelezte, összefoglalni szándékozott a hétéves háború eseményeit. Szerzője pontosan megjelölte az adott versszakok első verssorában, ha új év történéseinek elbeszélésébe kezdett. Ezer[hétszáz]ötvenhatal kezdődik, és a „békességre járó” ezer[hétszáz]hatvanharmadik esztendővel fejeződik be a költemény mindkét szövegváltozata.

Fogarassy több mindent elárult magáról. Már a címből megtudhatjuk, hogy ő maga is háborút megjárt katona, „ki történt dolgoknak eleven tanuja.” Valószínű, hogy gróf Siskovics József ezredének volt kapitánya (71. vsz.: „Siskovics¹⁰ érdekes, kapott Regimentet / ugyan Kapitánnya, írta ezen verset”). Azt, hogy csak a kapitányságig vitte a ranglétrán, kissé keserűen említette meg, a forgó szerencsének tulajdonította (76. vsz.). Az utolsó versszakban mégis a sorsába belenyugvó ember bölcsessége kapott hangot a Fogarassy 1-ben, aki ajándéknak tartja a becsületesség erényét élete hátralévő részében. A Fogarassy 2 elhagyta az utolsó négy versszakot.

Művét nem katonatársai kedvéért írta – hálát adván Teremtőjének, hogy ép kézzel írhatta –, hanem azokért, „kik jelen nem voltak.” A kronosztichon szerint a megírás ideje: 1763. A háborús beszámoló végén, mindkét szövegváltozatban megnevezte magát Fogarassy, mentetve csekély íráskészségét.

---

¹⁰ ZICHY Mihály kutatásai alapján (SZEMPCI, 1999. 119.): gróf Siskovics József 1762–1784 között a 37. ezred tulajdonosa volt. 1756-ban Lobositzban, 1757-ben Prága védelmében, a Breslauban, Leuthenben, 1758-ban a Hochkirchben történt hadi eseményekben vett részt ezredével.

Az 1756dik esztendőben kezdődött Burgus Királlyal valo Hadakozásról irt egy néhány versek¹¹

1. Eleitől fogvan volt a' haboruságh
S azzal egyben kötött súlyos nyomoruságh
Mellyben embert érte gyakor szomorúságh
Neha jo Szerentse, preda, és vigasság.

2. Sok Potentatorok viselt dolgaikat,
Nem tzélom számlalni hires probájokat
Hanem revideden irom tsak azokat,
Holmi szerentsenk vólt, s-vallottunk károkat.

3. Miképpen sok szégény Legényéknek
Testek
Agyu s-aprobb fegyver miat mint le estek
De mind azokat is szint ugy amint estek
Mindent öszveseggel én most le nem festek.

4. Hanem az Időnek rövidebb vóltáért
Az olvasónak is ő mulatságáért
Népünknek sokszori nagy faratságáért
Majd irok valamit ő viselt dolgáért.

5. Ezer hét száz ötvén hatodik folydogál
A Burgus kifelé jön a' szél fujdogál
A Kurutz hol elől, hol oldalt aldogal
Hátul a' Frajporta véle ballagdogal.

6. Cseh Országra csapott, Leopsits fele jót
Meg akkor a'hol járt nagy karokat nem tótt
Ugyan ott elsőben velünk met ütközőtt
Nem nyert ottan semmit, egy tseppet sem
vesztett.

7. Másik Esztendőben került Rájkimberghez
Bízott is a'környül álló nagy Hegyekhez
A mi népünk ottán az ő Seregekhez
Képést meg alani nem volt erejekhez.

8. Mert ő felete sok ezered magaval
Masirozott roppant fel készült Hadaval
Hej ha tudta volna Népünknek kárával
Nem Lótt volna minket, csupán a' markával

9. El foghatott volna; Husz ezeren voltunk
Hol Harmintz hat ezer embert reánk vártunk
De mind addig megis tölle meg nem váltunk
Valamig Szerentset véle nem probáltunk.

10. De a' sokaságnak meg nyomot ereje
Nemis volt a'tsuda mert a' föld mezeje
Teritve vólt véle vége s-mind eleje
Nem volt hova Lejtsen Rájkimberg erdeje.

11. Erdőn Hegyen, Völgyön nyomultunk
előtte
A Nep elis faradt, sok nemis vihette
Holmi aprolékját el hanta vette
Ami költsége volt azt jól el rejtette.

12. Nagy nyomorusággal meg is mint
lehetett
Akitől miképpen, hogy ott kitelhetett
Lodult, jobb volt aki elébb el mehetett.
Kenyért ott ha volt hogy ha le ülhetett.

13. Előtte Pragaig sohol nem allottunk
Hanem Masiroztunk inkább mint mulattunk
Kedvünkre ejjelis keveset alluttunk
Talpon állva többet vóltunk mint
nyugottunk.

14. Ujra megent véle Hartzoltunk Prágánál
Hol több Kárt vallottunk az eddig Lótt
kárnál
Mert ha mind egy penzig, mindent fel
számlálnál
Azt mondom majd többet ért Prágá Váránál.

15. Nagy ütközét vólt itt sok ezer emberek
Sok Ur és Stabalis Tisztek itt le estek
Minden fele Vitéz, s-más színű emberek
Heverték a' földön mint a'kászált rendek.

16. Az Agyu morgással jött nem válogatott
A Kartats egy áránt tepet és szagatott
Keze lába nélkül az ember jajgatott
A Gavalleria hatul nyagatatott.

17. Meg rémül el szaladt egész Armadia
El nyargált ott hagyott a' Gavaléria
Sokan kiáltottak Oh Jesus Mária
De a' Burgus előtt nem volt a' gratia.

18. Mendörgés modgyára a' Fegyver
ropogott
Az Agyu golyobis repteben murmogott

¹¹ Budapest, Magyar Ferences Könyvtár, 017046 (6)

Hubitz minden felől jót, s- köztünk
pattogott
Mint tsillag az égen a' kard ugy villogott.

19. Sokan az Ur Istent Segítségül hívták.
Meg annyin az áttát, teremtetet szorták
Sokan még Atyokat s-Annyokat is szídták
Nemellyek pediglen akik verbuálták.

20. Nané nem volt haszná nem vólt a'
remenység
Az ember meg ijedt, környül vett az inseg
Eppen be Prágágh hajtott az ellenseg
Ott volt hadd el, hadd el, meg nyomot a'
szükség.

21. -----

22. Burgusnak egy része Fejér hegyre szállott
Más csuport belőle Siska halmán álott
A többi szanaszint szantzot vájt kapált ott
Nem volt meg tsak egy is ki dolgozt
sajnálott.

23. Egy néhány napokig körülünk ugy áltak
Varost gyujto, s-rontó szerszamokat vártak
Mig az elerkezett ejjel Nappal jártak
Hol a' Nagy Agyuknak Pátriát tsináltak.

24. A Bombik Hubitzok mihelyen érkeztek
Egész, s-fel kártonok felől értekeztek
A Patriák körül el készülni kezdtek
A Városhoz ókis közelebb férkeztek.

25. Hat egykor étzaka egy két ora között
Egy huszon négy fontos Karton jött, s-bé
kőszönt
S Az nyomon utánna sok ezer érkezet
Ember, s-epületben mind egyik útközött.

26. A Siska hegyeis soha nem halgatott.
Hanem a' híréért ugyan ra szagatott.
Bombit, és Golyobist sűrűn botsatgatott.
Tűzes Golyobistis a'melly gyujtogatott.

27. Embernek az uttán nem volt képes járni
Magát s-felsőbb jóvát kezdette el zarni
Mindennek néhez volt szabadulást varni
De a' Burgus senkit nem tudott sajnálni.

28. Az Ellenség belől igen nagy károkat,
Nem tett; hanem nemelly jeles Templomokat,
Tornyokat s-más egyebb köz rendű házokat
Rontotta, es néha égette azokat.

29. De a' benn szorult nép olyan
veszédelmet
Nem látott; nyujtottak hozzá segedelmet
Igaz azis hogy nem kaptak jóvedelmet
Egyebet, hanem tsak testi töredelmet.

30. Marha hus közöttők, s-Czuk méz
megdrágodot.
A Soldos semmivel rakodni nem tudot
Profonton mint mások ő többet rágodott.
Volt Stohfis, Komisz Liszt, de husra
vagyodott.

31. Ebben is ugyan tsak mondhatom
kedvűnkre
Jartak Fő Tiszteink néha ebédűnkre
Ha más nem volt Lóvat vágattak pénzűnkre,
Vettűnk, ettűnk, elis tettűnk szükségűnkre.

32. De aki a' Ló hust enni nem akarta
Vagy emellygős gyomru volt, azt meg utálta
Fadgyat vett vagy Olajat, s-vélle azt tsinálta
Mít akart, ha ra itt, inát el motskolta.

A Burgus Királyra fordul a' Bal Szerentse

33. A' be zárás alatt a' Király el került.
Kulinhoz, s-szivében vig volt igen örült
Bizotis Népéhez, reménye meg nem hült
De meg tsalatkozott, mert ott buban merült.

34. A Lajk Gvardajának ott hulott el szépe
Mert erőtt vett rajta a' Királyné népe
Mellyeknek többnyire mind lövőt vólt képe
Kiket is az Agyu, vagy Kartats meg tépe.

35. De meg ezen kívül sok Generálisok
Minden féle Tisztek, es Gránátérosok
Vallagatott Vasas szép Draganyosok
Pattanyus Fizeller, es Muskotérosok,

36. Mint jo kaszás előtt a' Mezőben a' fű
El hull ugy esset itt, bár igaz volt, és hű
Az ő Királyához; vagy mint falban a' kő
Be rakódik s-többé magátol ki nem jó,

37. Akik is már többé hidjed fel nem kelnek
Valamig idejék nekik el nem telnek
A fel tamadasig már ők ott hevernek
De addig közikben többetis kevernek.

* Nem gondolom légyen Világon olyan Nép
Bár Pogány legyen az, olyan mint a' fa kép
De ha ilyen forma veszedelemben lép
Megtér, a' vagy el vész mint a' Földi Cserép.

* Ha nem tudta ez am a' ketelen halál
Mert valakit uton, utfélen el talál,
Nem válogat senkit, aki előtte áll
Mind Tisztet köz embert egy árant le kaszal.

38. Meg maradt Népével a' Király reterál
Lodul Prága felé s-akiket ott talál
Parantsot és mindent elejékben számlál,
Hadják ott a' Várost mert jelen az halál.

39. Nem vettek tréfára egy szível Lélekkel
Vakaródtak egész minden erejekkel.
Sok holmijék maradt ott, nem vihettek el,
Mert a' veszedelmet már láttak szemekkel.

40. A Tabornak helyén sok számu székerek
Agyu alávalo szörnű nagy kerek,
Hajok, golyobisok, Bombik, es egyebek
Maradtak egy szóval amit nem vihettek.

41. A benn Szorult Népis utánna ki rohant
Hogy már szaladásnak el indultak onnat
Az Agyu utánnok szollót ugyan roppant
Hullot a' golyobis köztők ugyan puffant.

42. Meg rezzentek ottan s-ugyan seprett
viszsza.
Szerte szélyl szalatt s-nem volt vége
hoszsza.
Nem futhatott hatra maradot a' roszsza
Vagy pedig el szokót s-el bujt a' ravaszsa.

43. Egész Armadia más Nap űzni kezdte
Uton, és ut félen a' Jagerség leste
A Horvátság vitte mind reggel s-mind este
Ha meg kapták így úgy mint a' más meg
nyérte.

44. Cseh Ország Gránitzán egy Városotkában
Hagytak egy Commendot, de más Citoaban
Küldött s-é már essett benn Saxoniában
Mind a' kettőt vérrel vettek ekkor tájban.

45. Ez a' másik Gobli ; de Némethség lakja
Jól Lehet hogy magát Tseh Országához
szabja
Esett a' Burgusnak itt Négy ezer rabja
Boritotta őttett újra bánat habja.

46. De meg ezen kívül négy száz székereket
Hármat pedig pénzél dugva tellyeseket
Háromszáz Kurutzot, Lóvat, s-fegyvereket.
Generál Markviel fogta el ezeket.

47. Saxoniában van Citoa szép város
Kerítése Kőből, Koltsos is, és záros

Gazdag Kereskedők lájkák es sok Áros,
De ellenség előtt nem erős sőt káros.

48. Az ellenség erre felé vakarodot
Utánna Királyné népe takarodot
Egész Armadia űzte s-nyomakodot.
Iten jól meg vertek míg tovább szaladott.

49. It igaz hogy magát keményen tartotta
A Warost mind addig soha fel nem adta.
Míg Királynék népe azt fel nem gyújtotta
S-valamíg falait majd őszve rontotta.

50. Felséges Aszszonyunk Királynék Hivei
Fő Generalisok Uri sok Tisztei
Köz rendek és minden féle sok Népei
Pattantyus, és sok más egyebb tseledei.
51. Egy szível Lélekkel ugyan rajta estek
Nem gondoltak véle bár halando Testek
Ott mindgyárt ki muljon, ott légyen el estek
A viadalra, de, ők nem voltak restek.

52. A Bombik bé felé mint a' Diszno Tőkők
Hullottak s-tamadtak rettenetes füstök.
Ez a' vésedelem olyan volt közöttök
Hogy meg Aranyokis meg olvatt, s-ezűstök.

53. Az Agyu golyobis egy mást sietette
A Tűzet felette nagyon segítettette,
Se Burgus, se Burger egy mást nem menthet
te
Mért az Őrdögötis a' szélyl kergette.

54. Ha Szúrkos Koszoru Bombival be
toppant
Talám még a' vizis ott Tűzet fel Lobbant
Tsak azt vették észben az ház le dűlt s-
roppant.
Mert Agyu golyobis szollot ugyan puffant.

55.-----

56. De az Bombi s-Agyu golyobis a' kívül
Hány Hazakat a' Tűz, és a' nagy Fűst meg ől
Mert ha vizsgálodtak a' Városon bellől
Láttak a' fűst miat fultat minden felől.

57. Egy helyben olly tsuda esset ez időben
Tizen haton buvtak bé egy kő Pintzeben
Csats Szópo gyermek volt egy Aszszony
őleben
Meg fultak mind, s-gyermek meg maradt
eletben.

58. Had légyen ez; s-mennyűnk tovább a
Burgussal
Ott hagyta Citoat; ugyan tűzzel vassal

Lodult Gerlitz felé éhen űres hassal.
Soros volt a' Kaptza nem gondolt a' Marssal.

59. Gerlicz Városánál egy néhány Napokat
Töltött, s-asott ejjel, Nappal tsak Sánczokat.
Mi haszna volt benne ottis nagy károkat
Vallott s-Népet vesztes, s-egy néhány
Agyukat.

60. General Nádasdi maga Corpusával.
S-a' hozza küldetett Corpo reservával
Réa ütött egészen, de nem mindnyájával
Hanem tsak a' Népnak granáterossával.

61. -----

62. Mind a'ketten lőttek egy másra tűzesen
Agyu, Kartáts, szorodott mergessen
Az apro golyobis olly sűrűn sebesen
Esett mint a' zápor, hogy nem hul csédesen.

63. De azzal ők éppen semmit nem gondoltak
Egy szível Lélekkel mind kardot rántottak
Es az ellenségen úgy rajta hajtottak
Hogy már nem álhattak, hanem el szalattak.

64. Itt az Armadia két felé szakadott.
A Nagyobbik része Lignitznél halgatott
Svajnitzhoz General Nadasdi ballagott.
Arra ra is pergelt ugyan rá szagatott.

65. Egy Holnapig mint egy hevertünk alatta
Azt Nadasdi addig ejjel Nappal vitta
Valamig a' Burgus néki fel nem adta
Noha mig lehetett ő is meg tartotta.

67. De végre ugyan tsak el únta azokat
Nem győzte szenvedni már tovább a' sokat
Hányták ejjel Nappal bé a' Nagy Bombikat
Feltették a' Várost, de jobban magokat.

66. Máskentis fel adni voltak kéntelenek
Mert Sántzokat astunk körül ő ellenek
Ollyakat minémük olly helyre kellenek
Mellyben Bombit, s-egyéb golyobist
tettenek.

68. Másképpen is ennek ostrommal
rohantunk
Minden Patriakat körül el foglaltunk
Rajta, Rajta, mind egy szoval kiáltottunk
Udri jebent majkot Horváltól halottunk.

69. -----

70. -----

71. -----

72. Eleg hogy Nadasdi Svajnitzot meg vette
Akkor; de a' Tírhánt megint el vesztesette
General Nadasdi azt elebb Lővette
De ujra a' Burgus meg össze törötte.

* Estek itten fogva, öt ezer emberek
Kurutz, Gránateros Fő Tisztek s-egyebek
Muskotéros, és sok szegényeknek Testek
Öt ezer Summason, ezek fogva estek.

* Száz Ötvén Agyukat embereken kívül
Mellyek a' Patrián s-Városon belől
Voltak; de meg aztis tudom ezen fellyől.
Hogy Harmintz hat Bombi mosár kerül elől.

* Hét Száz kezben valo apro kis gránátok.
Hat milliom Puska, el készült patronok
Öszveseggel ezek, s-sok lővő szerszámok
Szama nélkül valo fejer pénz s-dutkátkok.

* De meg Puskaporis vagy tizenkét ezer
Hordoval ott benn volt, melyet tsak egy
ember,
Fel emelhet kezzel mint ako, vagy Cseber
Szerte széllyel dugva, imitt amott hever.

* Eledele valo mindenféle Czuk méz
Annyi volt valamint Oderában a' víz.
Minden aki bé ment széllyel tekint és néz
Hol kapjon valamit, de inkább kel a' pénz.

* General Nadasdi mind ezeket nyerte
A Burgus Királyát ezek által fejte
Ott egy néhány Szegény Legényt el felejte
A'Kiket a' Burgus fegyveré el ejte.

73. Már Lignitzről szólnék, de ottan nem
voltam
Hanem Nádasdival Svájnitznál alottam.
Szemeimmel amik ott estek nem Láttam.
De aki ottan volt attól azt halottam.

74. Hogy ami Armádánk oda el érkezett
A Burgus hogy fekszik arról értekezett
De ugyan tsak nem volt ott rendes útközet
Hanem tsak Agyuztak s-abbol adtak tüzet.

75. Nem kellett ott egyebb elég volt az néki
Es apro fegyverre nemis kapott senki
Avégre hogy ötött azzal hajtánaki
Mégis lodult merre tudott menni ki ki.

76. A Pattantusok tsak az Agyu szekeret
Igaz gatták réa, Lőttek is eleget
Annyira hogy a' föld a' hang miatt renget.

Es az egész mező minden felől zéngett.

77. General Pék egész Boroszloig el űzte
Ha kiket belőle meg kapot fel fűzte
De a' Horváthságot elebb meg kúpúzte
A többi is hogy mit kapjon fejet főzte.

* A Burgusis ottan addig Logerezett
Mig megenten velle meg lett az űtközött
De ott réa újra megint bu érkezett
Mert Broszlo Városa kezéből ki esett.

* Mi pedig Svajnitzot akik meg szálottuk
Es a' benne Léví Burgust ott el fogtuk
Ki hoztuk mi, de más kezre megent adtuk
Benne Commendansnak a' Tirhámát hattuk.

78. Már az Armadiá Broszlonál Logerez
Hozzaja Svajnitztol Nadasdi is érkez
Es hogy Broszlohoz majd közelebb ferkez
Arrol a mi őtett illeti értekez.

79. Itt a' Burgust megent nem hagytuk
Hanem szemben kellett szállani próbára
Ami Népünk kész volt életre halálra.
Ejjel akkor Nappal s-akkor mely orara.

* Itt a' Pataliát Printz Károly kezdette.
Secundált Nadasdi mindgyárt segítette.
Minden aki ott volt életett fel tette
Másként szegény elég azt elis veszette.

* De megis mienk volt itten a' Nyereseség.
Meg verődött újra megint az ellenség.
Fogta a' Burgusnak szívet keserűség.
Broszlót hogy el veszte, s-hat még a' sok
község.

* Őrült Broszlónak benn valo Lakossa
Sok a' Burgus Királyt szánta Luthránussa
Kinek a' Romai Háznál volt fundussa.
Remélte Burgusnak nem lesz már ott jussa.

Fordul újra a Szerentse

81. De valamiképpen nagy volt ez az öröm
Ugy újra nem soká nőt keserű uróm.
Mért én azt mi haszna tagadom, vagy tűröm
Tsak ki mondom inkább mint sem aztat
szűröm.

80. Mint egy Tizen négy Nap hevertünk
Hogy Burgus Boroszlót nekünk által adta.

A' mi Népünk fellyül a' Burgust haladta.
Akkor, de azt hamar duplán vissza adta.

82. A Nagy Armadia a' Kitsiny is velle
Liszáonnak indul, é minek a' jele
Tudtuk mi mint mondgyak, a fanak levele
Nem zörög magában hanem tamad szele.

83. Hallottuk mi aztat mindétig fül hegygel.
Hogy ha minden Nepe el hull, fogytig
Meg áll Fridericus addig nemis mégy el,
Valamig tsak egy tsepp viréig nem fogy el.

84. El hiszem s-nem kétlem hogy ő azt
Mert eztet Nájmkornál nekünk meg mutatta
Hol Armadiánkat úgy széllyel hajtotta
Hogy tám é Világnak négy része tartotta.

85. Sok meg őregedet Katonákat Láttam.
A Régi Dolgokrol tőlők tudakoztam.
Mindenik azt mondta hirül sem halottam.
Illyen veszedelmet s-meg nemis almottam.

86. Itten mind a' Lóvas, s-mind gyalog
Szorodott mint polyva ki ide, s-ki tova;
Nem volt a' Léleknek immár lenni hova
Mert Armadiánknak el vész színe s-jova.

87. Az Agyu sokaknak kezét Labat hordta
A Kartáts az embert szerte széllyel szorta.
Belől a' félelem szorongatta s-márta.
Sőt Sebes Kinyában a' földet is falta.

88. Jol járt a'kit helyben mihelyen meg
Meg holt mindgyárt; de akiket tsak sertettek
Rettenetes szörnyű kint azok szenvedtek.
Borbélyoktól, kezek Lábok el metztettek.

89. [később olvasható e versszak]

90. -----

91. -----

92. -----

93. -----

94. -----

93. -----

94. -----

95. -----

Summa Summarum Victoriae

* Egész Esztendőig valamit dolgoztunk
Vagy amiért ejjel Nappal faradoztunk
Koplaltunk is néha s-sokat izadoztunk
Attól egy Nap, mint Kan tőkitől meg
váltunk.

[89.] Hol vagy Királynénknak most szép
Armadája

Veletlen hogy Level világnak tsudája
A Katona Kenyér aki meg próbálja
Illyen; űljön othon éltét ki sájnálja.

* El veszet Nepűnknek számat nem
tudhatom
Rabul hány ezren estűnk nem mondhatom.
Summa szerént mennyi azt sem
számlalhatom.
Tudom sok ezerek azt nyilván irhatom.

* A Rabol ésett Nép Széllyel Slésiaban
Vittettek ezrenkent nemelly városokban
Nemellyek pediglen nemelly rossz Falukban
Estek, vesztek sebben holtakis magokban.

* Egy néhányan a' Kik Prikben vitettűnk
Szabadulást vártunk s-azon igyekeztűnk
Hogy illantsunk el; de egyet nem erthettűnk
Eszre vettek, s annál nagyobb rabok lettűnk.

Fölséges Austriai es Prussiai Hazakkal hét Esztendeig tartott Haborunak synoptica leírása Irta egy Katona, ki történt dolgoknak eleven Tanuja.

Bekesseggel meg vidámult Saxoniaba, Pulsnitz Varoskaba bent meg irt Choronosticummal jedző esztendőbe, első Martiusba.¹²

1. Ezer ötven hatba nagy tűzek gerjednek
Fridrich Király Nepit viszi tér mezőnek
akarja mutattni, magát öldőzőnek
Theresia Hadát, nem tartván győzőnek.

2. Braun Generalis szembe akar álmi
Kevés népre nevez Bugyinnál meg szálni
Kintelenített egy üdöt bé várni
míglen Kiss erejét egybe tudta zárni.

3. Theresia Haddal, Lobositznak indul
a' szőlő hegyekre, ő az nap nem mozdul
a' Király ezt látván, s' a' fortelyon kapván
Viradora minden, Had Nepivel ott van.

4. Bellona meg mozdul, villogtattya kargyát
Ellenség Lovassa, hátnak hadgya partyát.
Indul nagy erővel meg nyomja vasassát
csak hamar Braunnak, Széleszti Lovassát.

5. Meg fordul Lövenstein, batorittya Népit
leg ottan Burgusnak, kardal veszi vérit.
Kiis rendetlenül fut, s' árokban esik
ottan Kartácsoktól nagyob része fekszik.

6. A Király ezt látván, balra ereszkedik
a' Szőlő hegyekről népe terjeszkedik
nagy és apro fegyver, sűrűn emelkedik
Piros vérontassas egy sem dicsekedik.

7. Károlyi Groff itten, mint Adjutáns forgott
Braun oldalánál, ágyu sérest kapott
Tudva Országoknak, mert félholtan nyugott
Vérivelis földön, jelenséget hagyott.

8. Hogy életbe maradt, Királynék örvendett
sött Nemzetűnknekis öröme gerjedett
utolsó Maradék, mert meg élemedett
Nagy Familianak, neve emelkedett.

9. Egynehány nap mulva, Braun Generalis
Egy Sereg Népivel Saxoniabanis
akarja Saxokat, szabadságra hozni
de alnokságokba nem volt mit nyomozni.

10. Ötvenhetediknek sulyos esztendeje
Prágához érkezett, Prussus nagy ereje
öszve kap Braunnal, bizonyította Sebje
Prágába be üzvé, ott maratt a' feje.

¹² Magyar Országos Levéltár, P 1512, 3. cs., 59–66.

11. A Király volt itten, két annyi erővel
viszsa nyomattatott az első tűzével
Schwerin öreg Marschall, Zászlott vitt kezével
Igy nyomta Nepünket, ki öntött vérivel.

12. Jeles vitézséggel, volt Granatérosság
Secundalta aztat a' Magyar Gyalogság
ha ezt cselekedte, volna a' Lovasság
meg nem győzött volna, a' Burguss Sokasság.

13. A Siska hegyérül, Király míg rettentí
Praganak házait, egy rakásra dönti
be Kerített Népet, fel adásra inti
Szerencsetlenségét, Daun azt meg menti.

14. Bizonyittya aztat, Planyani vér ontás
a' hol a' Királyon esett jó nagy csapás
meg Szabadult Prága, történtis nagy futás
eztet cselekedte, Daun és senki más.

15. Hannibálnak hogy volt, tudom nagy
actussa
de ha Daunt nézem, hanem nagyobb mássa
mert Monarchianak, ő volt orvoslása
történtis Nevének, fel magasztalása.

16. Illy nagy érdemére, leg főbb vezérre lett
Kinek Theresia, Szép köszönetet tett
hogy a Koronája a' Prussusé nem lett
sött a' Monarchia, nagy vidámulast Vett.

17. Daun ereszkedik az Ellenség után
Sylesiába ment, mindenütt a' nyomán
Boroszlót meg nyerte, Bevert Széjjel Verte
sött magatis nyomba, fogságba szerezte.

18. Azon úttal esett Schvajnitznak vivása
Nádásdy Ferentztől, annak hódulása
higgyed kár volt ennek túllünk el válása
mert Vitézségének, csak kevés volt mássa.

19. Görlitznél nagy Tűzbe, Nadasdy ott vala
Sok szép Granaterost golyobis tanála
Csak ugyan a' Burgust helyéből ki tola
Vinterfeld General, maga ott meg hala.

20. A Király az alatt Rossbachnál nyugodott
Frantzia és Rhenus, reá nyomakodott
de Király meg vervén, ugyan úgy Szaladott
hoggy meg Parisbais, sok meg Szomorodott.

21. Csak hamar vissza tért, Broszló vesztesére
Lajdennél öszvegyült, Hadnak verésére
történt e' minékünk, fájdalmas serésre
okat el halgatom, nézek Emberségre.

22. Ez által veszítettük, Boroszló bástyáját
öltalmára hagyott, Katonaknak lángját
és Retiradankal, Nepünk számos kárját
egy Szóval Schvajnitznak, verrel nyert kapuját.

23. Ótven nyöltz esztendő nagy örömré méltó
Két szép pelda történt, de Királyt boszszontó
Transport meg verése, s' Olmutz el hagyása
Nagy Nevét Daunnak, emelte oszlása.

24. Daun nem volt oka, Lajden változásnak
meg mutatta aztat, nem is monta másnak
hogy Kiss erejével, nem ered futásnak
hanem Olmutz alá Bajnoki Vivásnak

25. Laudon, Siskovics, Két nagy Generalis
Ollmutztul hogy elment, Fridrich Martialis
okozta Fő Képpen e' Két Generalis
mert Potthamert, Czittent, kergette Kaprály is.

26. E' sem volt még elég, Hochkürchen
állittya
midőn Daun Hada, Királyt meg szalasztja
a' Királytis Kevés, hogy meg nem fogtattya
a' parancsolt üdöt, Durlacs ha meg tartya.

27. Két Magyar Regiment, volt első Szabdalo
Kinek Eszterház, neve volt a' való
Karolyi Obester, okossan munkáló
Ellenség Sántzába, volt leg főbb rongáló.

28. Száz tiz ágyut nyert itt, Daunnak a' Hada
a' Tabor eszközis, mind annak marada
sok üttközötökkel, ritka olyan pelda
Kajthis Prussus Marschall, ott helybe marada.

29. Még Makoarnakis volt szép Szerencséje
Dresda Commendánsnak nem jött segítője
Szép rendelésekkel, ő volt ijesztője
Schmetau feladván, úgy lett el vesztője.

30. Egész Europa fegyverben öltözik
napról napra jobban, vérbe keveredik
egy tűzből másikba, bátran ereszkedik
igy a' Békességnek, modgya nem terjedik.

31. Ótven Kilentzedbe, jó Pintyöket fogni
Fink Generalissal, nyoltzat egybe fűzni
Tizenhat és ezer, Embert Rabbá tenni
Daun Hadi Mester, tudta végbe vinni.

32. Nagy vér ontás esett, Frankofurturnális
a' Királynak veszte, volt itten fatalis
Sultikov, Laudon, vitéz Generalis
Laudon okozta, híd el Martialis.

33. Hétszer reá ütött a' Moszka szárnyára
Laudon nem nyugott, de vigyazott arra,
Theresia Haddal, hol mennyen hátára
Prussus Lovassának, Confusiójára.

34. Ezer hatvanadik esztendő mit mutat
Laudon Landzhuthoz, frissen oda ugrat
Fuketnek Corpusa egy Lábig ott maratt
maga Rabságával, igazságot mondhat.

35. Mind ezen példak közt, legyen jelesb példa
Glatznak Erössége egy Kiss üdö mulva
Kezünkbe kerüle mintha csak lett mondva
Laudontúl benne, minden meg lett fogva.

36. Draskovics General, nem utolsó vitéz
ki az Ellenségnek, bátran szemébe néz
Itt ostromot tartott, kit Laudon intéz
Prussus meg rettenvén, csak a' pardonba biz.

37. Rettegett Schvajnitznak, újra a' bástyaja
hogy Glatz Erösseget, Ausztria birja
érkezik a' mellett, Moszkáknak nagy tagja
Kit Király Hadával, Sántzokba be várja.

38. Történik csak hamar, Lignitznél útközet
Laudon Corpusa, tudom ott mint veszített
noha Daun Vezér oda nem jöhetett
Laudonnak neve, még is nevededett.

39. Meg Szabadúlt ezzel, Boroszló és
Schajnitz
Fel tanálta magát nagy vezér, s- okoss Fritz
Néppel eleséggel, aztat jól meg rakta,
ugy' Teli qvartélynak Torgaut akarta.

40. Nevezetes Daun előzni kívánván
Torgaunak Santzát, idején meg szálván
aztat oltalmazni vérivel akarván
igy' Király szandékát, gátolni kívánván.

41. A Király is bizván, számos erejében
ő fel fuvalkodott, fő és Köz Népében
egyszer elszánt jora, mérges Seregében
mellyet Daun meg vert, jó nagy
nyerességben.

42. De kécséges Marsnak bizonyos fulánkja
meg csipi nagy Daunt, Lábán van a' Lyukja
igy meg nyert Piatznak, nincs oltalmazója
Király vesztésének, Czitt lett orvoslója.

43. Ki volt a' fü oka ez uj vesztességnek,
job ha el halgatom, szolgál csendességnek
való a' vén orvos, segít betegségnek
nem mind General, a vetekedésnek.

44. Ezen üdö közben, Berlinis rettegett
Hadik Generalis hogy oda érkezett
Penzt, Rabot, és marhát, hajtattott eleget
csak kár hogy General, Babocsa ott esett.

45. Dresdais nem kevés remülésre fadkadt[!]
midön Prussus Király, füstre utat mutat
Pumakkal sok házat, földig elis rontat
Kinekis Makoar, Sok akadályt tartat.

46. Annak ostromlását, vitézül gátolta
méglen Succursusnak voltát meg hallotta
ki ütésekkelis meg bizonyította
hogy Királynéjaért, vérit fel aldoszta.

47. Ezer hatvan egybe retteg Sylesia
mert három Armada, szántó fölgyét nyomja
Moszka, Prussus, Császár, mindenfelől rontya
sött a Föld Népétis; Kozák nyomorittya.

48. Laudon vezérli, Császár Armadájat
Butterlinnak horgya, Kozák a' csidását
Prussus Király pedig mutattya ortzájat
Schainitz Sántzaiba, tölteti puskáját.

49. Elöl hátul várta, e' két Ellenséget
eröss Sántzaiba vetett reméniséget
Butterlin is adott Szóvál jelenséget*
Hogy Boze pomoze, Kapunk nyerességet.

50. De csak hamar ennek változott Szándéka
Laudonnak pedig, izzatt a' homloka
mikint mennél eléb, léphessen Schvajnitzba
de vér ontás nélkül nem lehet mód abba.

51. Utólyára Moszka, midön mindent ki élt
a' verekedésre, Kedvet éppen nem lélt
szedte Sátorfáját, és Goldberg mellett élt
mellyet Saját Népe, ostrommal hid el nyért.

52. Látván ezt a' Király, hogy Laudon Hada
a' hegyeknek órmán, Taborba marada
Sántzait el hagyván, Morvának indula
Szerencsés Laudon, Schvajnitznak fordula.

53. Egy nap egy ejczaka, Lajtorják itt vadnak
az Regementekre, hamar ordert adnak
minden Lövés nélkül, Bástyákra ugornak
Hajnal felé pedig, Városba rohannak.

54. Illy ritka példába, Király meg útközik
Generalissával szörnnyen tanácskozik

---

* Jelenség Hadakba annyit teszen mint parola, kit
a' vezérek szoktak ki adni, a' nélkül ejczaka sen-
ki se be, se ki, nem mehet a' Taborba. [A versíró
megjegyzése]

mikint ország Kucsát magához huzhassa
s' Austria Népit, benne meg foghassa.

55. Módot nyujtott erre, Czárénak halála
mellyet a' Doctora, szinte ugy tanála
az Új Czár ez által Thronussába szála
Kiis a' Prussussal, Szövecségben ála.

56. Fatalis Esztendő, ezer hatvan kettő
A Prussus ereje számos és rettentő
Moszka vólt Altáns[?], bennünket öldöző
Király Erejével Nepünket emésztő.

57. Schvajnitznak kőrnýékét, a' Király
meg szállja
Ket annyi erővel, Daunt csak vexállya
egy Hegyről a' másra, tovább toszigállya
s' ez által Schvajnitznak, úttját mind beállja.

58. Igyekezett Daun módot fel tanálni
miképpen lehessen Schvajnitznak szolgálni
ő kevés Népével, olly gátolást tanálni
hogý Király Vívását, tudgya eludálni.

59. Villogtattya Kargyát, Daun Katonája
de Király ott termett, mint Solyom pennája
Vitézüis forgott, Cavalleriaja
Schvajnitznak így forult, vakra a' Kotzkája.

60. Ejjel nappal tehát, löjte az Ellenség
annak rontásával, taplalta reménség
rővid üdő alatt hogy érzi veszteség,
vissza vételével, leszen nagy nyereség.

61. Nem olly hamar történt, mint Király
gondolta
mert Kvasko Commendans, erőssen gátolta
ki rohanásokkal, munkáját rongálta
nyoltz ezer emberét világbul ki tőlt.

62. Majd nyoltz hétig aztat a' Király pumazta
Sok vér ontás után fel adásra hozta
vitez oltalmazás, monta hogy okozta
Késő meg vételét ez akadalyozta.

63. Saxoniabanis vólt egy veszedelem
nem Kevesse bánta Heinrich Fejedelem
Frajberg vételével hogy lett győzedelem
Hadíknak köszönte, Saxo Fejedelem!

64. Foglyokat, Agyukat, nyert dücsősegesen
Rhenus és az Ister, Löjt itten jelessen
Hadik fő vezérünk ki főzte helyessen
vólt ezért köszönet, Bécsbüis szivessen.

65. Schvajnitz meg vétele, Frajberg új romlása
nagy Szammal érkezett Lovak kopogása

vissza vételének, jaj vólt kiáltása!
ezzel tellyesedett, Henrich kívánása.

66. Hol vagytok Eugen, s' Turen Nagý Vezerek?
Tamagytok hais Romai Vitézek
illy probakat ki tett, avagy mond ki tehet?
Daun mindenkoron, Mesteretek lehet.

67. Lehet Daun felől, bátran azt mondani
mellyet Sylvanonak, Marius mert irni:
En Győzedelmimnek, falon czimerei
Sylvanonak vadnak, csak őssi jelei.

68. Ezer hatván három, békességre járó
esztendő ki derült, sok vólt erre váró
Vilagi s' Pap rendbül, Nemes ember s' Bátor
a' Saxok közt kivált, Pólgár, s' elől járó.

69. Többő között tehát, leg nagyobb jó lehet
hogy illy nagy Háboru, Bekességre mehet
sok milliom pénz is, jo haszonra térhet
sött új Koronázás ez által meg lehet.

70. Annyi vér ontásnak immár vége szakadt
a' ki azt el érte, velem áldást mondhat
ő Teremtőjének nagy hálákat adhat
kivált e' verseket hogy ép kezzel írhat.

71. Siskovics érdeme, kapott Regementet
ugyan Kapitánnya, írta ezen verset
hogy kiki láthassa mi képpen gerjedett
illy véres Haború, mi forman végződött.

72. Nem azoknak irtam kik velem hartzoltak
avagy velem edgyütt egy ket Sebet kaptak
hanem ollyanoknak, kik jelen nem voltak
ebbül meg láthattak mely sokan meg hóltak.

73. Fent marad azoknak, örökössen nevek
ország es Királynak, telhet ezzel kedvek
utolsó Csepp vérig, mert marattak hivek
Pallya futás után, legyen Menybe szivek.

74. Példa légyen Cato, az ő Hivségeben
a' Romaiakhoz viselt szeretettben
Kiis Catilinát meg győzte mindenben
által szűrván magát, még sem jöt kezében.

75. Tyrannus fogsagtúl így ő ment maradt
Catilina kézben Roma sem akadott
Cato azt kerülván, azértis fakadott
illy extremitásra, s' virtusba maradt.

76. Ell halgatom én itt sok szenvedésimet
Katonásagomba viselt Hivségemet

Két Prussus Haboru, az én szerencsémét
csak Kapitanyságba, hagyta én éltetmet.

77. Meg elégszem mégis forgo szerencsével
meg holt a' gátloja, minemü mértékkel
Vette ő jutalmat, tartok bölcs elmekvel
becsületbe elek, s' halok meg ezekvel.

MInD ezeket **CsekeLY** penna**IaVaL**
FogarasY **Le Is** írta.

Rövidítések és irodalomjegyzék

SZEMPCI

- 1999 SZEMPCI Molnár Ferenc: *Magyar krónikásaink a XVIII. századból*. Kiad. ZICHY Mihály. Zichy Mihály, Szilágyi Márton és Zachar József tanulmányával. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1999. (*Források az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéből*)

ZACHAR

- 1999 ZACHAR József: Feledett háború, ismeretlen hungarica. In: *Szempai*, 1999. 93–97.

SZILÁGYI

- 1999 SZILÁGYI Márton: Irodalomtörténeti megjegyzések egy (vagy két) újonnan felfedezett XVIII. századi verses epikai műhöz. In: *Szempai*, 1999. 97–104.

A kolozsvári egykori minorita, majd görög katolikus templom sírfeliratai

A Kolozsvárott is meggyökeresedett katolicizmus városképileg is meghatározó emlékei között tarthatjuk számon az egykori minorita, később görög katolikus, utóbb görögkeleti – jelenleg ismét görög katolikus – templomot. Az istenháza a mindig forgalmas Belső-Közép, majd Deák Ferenc (ma: Eroilor) utcát díszíti kerekded, építészetileg jól megformált megjelenésével. Születését, pontosabban felépítését egy nemleges döntésnek köszönhet.

A Szent Ferenc nagy családjából kirajzó szerzetesek első kolozsvári otthona a Farkas (ma: Kogălniceanu) utcai kolostor és templom volt. A protestantizmus szélvihara 1556-ban kis közösségüket felkapta és messze sodorta, és megfelelő széljárás csak 1724-ben ígérkezett, ekkor kívántak is élni a visszatérés kedvező lehetőségével. A P. Kelemen Didák tartományfőnöksége alatt visszatelepedni kívánó minoriták azonban nem kaphatták vissza egykori Farkas utcai gótikus templomukat, be kellett érniük a hóstáti (külvárosi) – titulusa szerint a Szent Péter és Szent Pál apostolok tiszteletére épített – istenházával. 1724-ben Demeter Márton káptalani helynöktől szóban, majd 1725. április 18-án csíkszentmártoni báró Antalfi János püspöktől okmányokkal megerősítve kapták meg az akkor igénytelen külsejű, zsindelyfedelű, deszkaboltozatú építményt. 1760 körül a városi tanács engedélyével a Belső-Közép utcában megvásárolták az ódon hangulatot árasztó Henter-házat, a városi tanács azonban csak öt esztendő múlva engedélyezte, hogy tulajdonukba be is költözzenek. 1775-ben P. Héja Bálint prior a két évvel korábban feloszlott jezsuita rend vagyonából szerette volna felépíttetni a ferences templomot, de Mária Terézia támogatás helyett még a De Rosin tábornok által felajánlott 500 aranyat is inkább egy árvaház építésére fordította. A magukra hagyott minoriták azután foghattak hozzá saját templomuk megépítéséhez, hogy megteremtették imaházukat, és – nagy nehézségek árán – megvásároltak néhány szomszédos telket. A kezdetleges imaház helyett hosszas vesződségek és bonyodalmak után készült el 1782-re a ma is látható, finom vonalvezetésű barokk templom. Az 1779. szeptember 24-i, emberéletet is követelő baleset alapján azt feltételezhetjük, hogy az ismeretlenségben maradt tervező és kivitelező 1778 körül látott munkához. A fenti napon a helytelenül alapozott torony összeomlott, és a homlokzatot is megrongálta. A csapás és a nagy kár láttán Mária Terézia kénytelen volt segítséget nyújtani, és 1780. április 8-án 7000 forint anyagi támogatásban részesítette a rendet. Ezek után a minoriták már felkérhették Johann Eberhard Blaumann építőmestert, az elegáns és a korszak építkezéseit stílusával befolyásoló Bánffy-palota tervezőjét, hogy készítsen nekik is egy jó tervet, egy szép „plánt”. A királynői támogatás nagyságrendjét jól érzékeltetheti, hogy Blaumann, Nagyszében város építőmestere évi 200 forint fizetést kapott felelősségteljes munkája elvégzéséért. A tetszetős barokk homlokzat és torony megépítésének idejét – 1782 – egy évszámrejtő felirat (*kronosztikon*) foglalja magában: „ISTHAEC. TVRRIS. ERAT. TRISTI. PROSTRATA. RVINA. / RESTITVIT. CLEMENTE.

/ AVGVSTA. THERESIA. DONO”.¹ A feltüntetett évszámhoz képest azonban bizonyosan később készült el teljesen a templomtorony. Az építkezés elhúzódásáról két korabeli levélből szerezhetünk tudomást, mindkettőt Márgai Ferenc küldte losonczi gróf Bánffy György gubernátornak. Az elsőben – Kolozsvárott, 1783. november 16-án – arról írt, hogy „e nyáron penig csak azért Lakot itten, hogy a Tisztelendő P. Minoriták tornyát dolgoztatta”. A második – 1784. május 15-én kelt – levele arról értesíti a grófot, hogy a „Minoriták tornya építése meg akadt”. A kormányzót azért kellett tájékoztatni Blaumann mester tevékenységéről, mert az építész egyidejűleg a Bánffy gróf megrendelte főtéri barokk palota építésén is dolgozott. Az 1798-as tűzvészben az eredeti barokk toronytető teljesen leégett, de a XIX. század végi felújításkor az ideiglenes megoldásként alkalmazott egyetlen, kúp alakú kis deszkafedelel végleges barokk tetőzettel pótolhatták.

A 44 méter hosszú, 15 méter széles kecses templom tornyának magassága 26 méter. Johann Eberhard Blaumann érdekes megoldást alkalmazott: a torony színtele beleolvad a homlokzatba, csak egy párkányzat választja el attól. A homlokzat mégsem válik egységes tömbbé, dór fejezetes dupla falpillérek biztosítják a függőleges tagolást. Biró József megállapítása szerint a templom „erősebben hajlik a klasszicista tagolás felé, derűs, hajlékony és harmonikusan komponált”, és mivel hiányolta a dekorációkat, azt a következő, további kutatást igénylő megjegyzést tette: *„lehetőség, hogy nem Blaumann fejezte be”*. A templombelső nagyon kellemes összehatást nyújt, Kelemen Lajos véleménye szerint az *„egyik legsínosabb”*. Aranyozott szószéke a Haller grófok bőkezű adományának köszönhetően épülhetett meg.

A klasszicista oszlopok által közrefogott főoltárképen Krisztus színeváltozását ábrázolta az ismeretlen művész. A festményen Máté evangéliuma jelenik meg előttünk: „Jézus maga mellé vette Pétert, Jakabot és testvérét, Jánost, s fölment külön velük egy magas hegyre. Ott elváltozott előttük, arca ragyogott, mint a nap, ruhája pedig olyan fehér lett, hogy vakított, mint a fény. Egyszerre megjelent nekik Mózes és Illés, és beszélgettek vele. Péter erre így szólt Jézushoz: »Uram, jó itt nekünk! Ha akarod, csinálok ide három sátrat: egyet neked, egyet Mózesnek, egyet pedig Illésnek.« Amíg beszélt, hirtelen fényes felhő borult rájuk, a felhőből szózat hallatszott: »Ez az én szeretett fiam, akiben kedvem telik, őt hallgassátok!« Ennek hallatára a tanítványok arcra borultak, s igen megrémültek”.² A kompozícióban Mózes és Illés tulajdonképpen Jézus előfutáiraiként jelennek meg, az Úr és választott népe szövetségét képviselik. Az evangéliumi jelenet helyszíne a Tábor hegy volt, ahol – Szent Péter három sátrára utalva – három kápolna is épült. A templom művészi mellékoltárait a XVIII. század egyik legjelentősebb barokk mestere, Anton Schuchbauer faragta ki, ezek ma Nagyenyeden, a római katolikus templomban találhatóak. A Mária-oltár középpontjában a köpenyes Mária ábrázolás típusa volt látható. A Mennyei Királynéjának alakja alatt a barlangba visszavonult Mária Magdolna megjelenítését lehetett csodálni. A Katalin-oltár középpontjában Sienai Szent Katalin állt a feszülettel, az oltár alsó részében pedig a szent jellegzetes ábrázolásával Palermói Szent Rozáliát helyezte el a művész. Az oltárképeken

¹ „Ez a torony gyászosan összeomlott, a felséges Terézia kegyes adományából újjáépült”.

² Mt 17, 1–6.

megjelent Szent Sebestyén és Szent Rókus alakja is, megfestésük a pestistől óvó szentek ikonográfiájának kiteljesedését jelentette. Az ólomüveg ablakokon a művészien megmunkált szentábrázolásokon keresztül színes foltokban szűrődik be a népfény. A templom tetszetős mennyezetfreskóit Lohr Ferenc festette 1908-ban. A templom művészi értékét a kedves orgonakarzat is emeli. Az istenháza harangját Kolozsvár híres harangöntő dinasztíájának egyik tagja, Andrásföszky János készítette.

A minorita rend kolozsvári jelenlétéről meglehetősen szegényesek az ismereteink. Ittléte alatt nem került a kutatások középpontjába, az Aradon központosult rend levéltára pedig nincs feltárva, valószínűleg nincs is kutatható állapotban. Ezért jelentenek fontos adalékot és kőbe vésett forrást a kriptában fellelhető sírkövek.

Nemcsak a stílszerű padok, hanem a barokk és empire síremlékek is templomberendezés darabjai közé sorolhatók. Különösen szép kimunkálású volt az a síremlék, amelyet a Mária Terézia kegyéből megnevesített szamosújvári örmény kereskedőcsalád sarja, Bogdánfy Márton emeltetett „felejthetetlen hitvese”, Seifert Augusta emlékére, hamvvederre tekeredő kígyó, angyal, homokóra és horgonyjelvény kettős házassági címerrel kiegészített kompozíciójával díszítve. Hasonló volt „néhai nemes ifjabb Simai Domokosnak nemes Békés vármegye vicefiskálisának és több nemes vármegyék táblabírájának” emlékköve, amelynél egy hamvvedret koszorúzó génusz térdelt. A templomhajó végénél volt befalazva a zord, mértani pontosságú katonatemetők helyett a templom meghitt csendességében pihenő De Rosin Ignác tábornok – aki a minoriták rendjének jótevőjeként az építkezés mellett misealapítványra is juttatott adományt – másfél méter magas, színezett címeres síremléke. Sírfelirata kronosztikont rejt, római nagybetűinek összeadása halálának évszámát, az 1774-et adja eredményül. Három sírkő őrizte elhunyt és szeretett feleségek emlékét. Borberek Miklós oldaláról 23 napi házasság után ragadta el a himlőjárvány tizenhat éves hitvesét, árapataki Geréb Rozáliát. Ugyancsak fiatalon, 22 éves korában halt el Vikol Simon felesége, szamosújvárnémeti Dániel Katalin, valamint a földesi Török család leszármazottja, erzsébetvárosi Csíki Jánosné is. Utóbbi világosszürke síremléke egyben az akkor mindennapos tragédiák közé tartozó gyermekhalandóság mementója is, hiszen a nyolc gyermeket világra hozó, 33 évet élt édesanya hat kiskorúként elhunyt gyermekével együtt pihen a sírboltban. A legmegindítóbb gróf bethleni Bethlen Rozália és első férje, gróf keresztszegi Csáky János tizenöt éves leánya, Kata aranyozott címerű és feliratú, fekete márvány emlékjele és sírverse volt. „Ha kérdezed, mi tétlje e ki metzett kőnek: / Az, hogy tanulságul légyen az élőnek / Mondja meg helyettem ez a néma márvány, / Hogy emberi éltünk tsak pára s szívárvány”. A templom egykori emlékezetköveiben az erdélyi síremlékszobrászat mives alkotásait csodálhatjuk.

A síremlékek megőrizték a szamosújvárnémeti és az erzsébetvárosi eredetű örmény kereskedőcsaládok címereit is. Ezek ábrázolása annyira ritka, hogy bizonyára leírásuk is újdonságként hat. A szamosújvárnémeti Dániel család címere: vörös mezőben hármaz zöld halomból kinövő és egymást keresztező két pálmaág között egyenlőszárú arany kereszt; sisakdísz és takarók nincsenek. Az erzsébetvárosi Csíki család címere: négyelt pajzs, az első és a negyedik, vörös mezőben befe-

lé fordult koronás oroszlán, az elsőben lévő ragyogó napot, a negyedikben lévő növekvő holdat tart; a második, kék mezőben sziklahegyen hármastornyú vár emelkedik; a harmadik, ezüst mezőben zöldhalmon befelé vágató vörös ruhás vitéz pejlovon, jobbjában kardot tart; a sisakdisze fiait vérével tápláló fészekben ülő pelikán; takarók: vörös–arany, kék–ezüst. A nemes Bogdánfy család címere: vágott pajzs; a felső kék mezőben röpülő fehér galamb csőrében arany pálmaágot tart; az alsó ezüst mezőben három vörös gyűrű; a sisakdisze összecukott szárnyú galamb, amely arany pálmaágot tart; takarók: kék–ezüst, vörös–ezüst. A nemes Vikol család címere: a habokon ringó Noé bárkája, felette csőrében olajágot tartó, széttárt szárnyú fehér galamb; a sisakdisze csőrében olajágot tartó, széttárt szárnyú fehér galamb. A magyar–örmény kereskedők tiszteletreméltó tagjai voltak Kolozsvár társadalmának, és megbecsült helyet vívtak ki a város „kiváltságos kereskedő társaság”-ában. A XIX. század első felében nemcsak a boltosok, kereskedők neve, hanem gyakran azok cégtáblája szerint igazodtak el a vásárlók. Ezért hirdette üzletét a singes (szövetes) Vikol és fia „az aranykeresztnél”, a fűszerkereskedő és áruszállító Vikol Gergely és társa „a kígyónál”.

A templombelső egykori síremlékei már nem láthatók, de a kriptá megőrizte az odatemetettek emléktábláit. A kriptá kiképezése, megépítése teljesen megegyezik az egykori jezsuita, majd piarista templomával. A téglából épített, boltozatos, háromszintes sírüregekbe betolták a koporsót, és befalazása után a friss malterba karcolták az elhunyt legfontosabb adatait, vagy az üreg szájára illesztett kőre vés-ték fel az utódoknak és az utókornak emlékezetül szánt üzenetet. A régen elhalt minorita szerzetes atyákon kívül olyan nemesi családok leszármazottai, illetve módos örmény kereskedők nyugszanak itt, akik nemcsak egyszerűen a katolikus egyház oszlopai közé tartoztak, hanem a minorita renddel is szoros kapcsolatban álltak. Néhány kiragadott példa: a Kapdebó, Torma, Miháltz, Matskási, Csiki, Szentpéteri, Szóts és Pattantyús család tagjai. Az utóbbi família tagjai közül itt alussza örök álmát danczkai Pattantyús Antal, a „kolozsvári kiváltságos kereskedő társaság” rendes tagja, „singes a szarvasnál”. A helyi polgártársadalom önértetét és a „kolozsvári” jelző akkori rangját érzékelteti Bogdánfy Antal „kolosvari polgár és kereskedő”, Másvilági Antal „kolosvári kereskedő”, Bogdánfy Gábor „kolozsvári királyi postamester” sírköve.

Nyelvi megformálásában az egyik legkicsiszoltabb sírfeliratos emlék: „E PORHADÓ KŐ EMLÉK / LÁDAI ELIZNEK, / AZ ALIG 32 ÉVET ÉLT, 1853=IK ÉV / DECEMBER 16-ÁN ELHUNYT SZENDE / NŐNEK HAM-VAIT FEDL. / CSAK PARÁNYI JELE EZ AZON SOHA KI NEM HALÓ EMLÉKNEK, MELLYET / A NÉHAINAK BÁNATOS FÉRJE / MARKO-VICS JOAKIM, / S SZERETETT GYERMEKEI / ISTVÁN, ANTAL ÉS BERTA / SZÍVÖKBEN EMELTÉK”.

Külön is emlékezzünk meg a Kolozsvárott eltemetett minorita atyákról. Bizonyára nagyon töredékes az eddig fellelt sírfeliratokból összeállítható névsor: A. R. P. Damian Körösi, R. P. Athanasius Lacz[...], R. P. Michaël Ladányi és R. P. Elsearius Nagy. Sírfelirata szerint tekintélyes tisztséget viselt R. P. Corsinus Angyalosi, aki a Szent Péter aggmenház adminisztrátora volt.

Meglepetés, hogy a kriptában leltek végső nyugalomra Szábel Boldizsár – sírfelirata alapján – „kolosvári polgár és kereskedő” földi maradványai. Nem kell

messzire mennünk a minorita templomtól, hogy rátaláljunk emberbaráti jócselekedetének emlékére. Az egykori jezsuita, majd piarista templommal szemben szalad az egykori várfalnak a Búza (ma: Inocențiu Micu Klein) utca, amelynek az első kereszteződésében, a Vár (ma: Fortăreței) utcában ma is áll az 1815-ben alapított aggmenház kicsiny, földszintes épülete. Homlokzatán tábla emlékeztet egykori rendeltetésére és az alapító személyére. „SZÁBEL BOLDIZSÁR / ISTENES ALAPÍTVÁNYI VÉG RENDELÉSE SZERINT / MARADIKAI ÁLTAL HAT SZEGÉNY EL AGGOT / FÉRFIAK ÁPOLÁSÁRA 1815be LÉTRE / HOZATATT / KORHÁZ / UJBOL ÉPITTETETT FIA SZÁBEL MENYHÁRD / GYÁMNOKSAGA ALATT ÉS KÖLTSÉGÉN / 1844ben”. A sírkő és az emléktábla szövegének összevetéséből kitűnik, hogy az aggmenház alapításának ideje éppen egybeesett Szábel Boldizsár halálának időpontjával.

A templomhoz szorosan kapcsolódik az egykori minorita rendház épülete, amely – méreténél fogva – az utca legnagyobb, reneszánsz időkét idéző műemléke. Három ház egymásba olvasztásából jött létre, amelynek alapja az 1760-ban megvásárolt csinos polgárház, a Henter-ház volt. Egykori kapubejárata az üzletelység kialakításának esett áldozatul. Egyszerű homlokzatú, nagy falfelületeit emeleti ablakok szaggatják meg, a stukkópárkányok díszítésül szolgálnak. A homlokzat egységes látszatot akar kelteni, de a boltozások típusai elárulják a turpisságot. A barokk nem tudja teljesen uralni az épületet, a kiskapunál reneszánsz szemöldökű fedezhető fel, és az emeleti ablakok régi ablakkeretről mintázott fogrovátka párkányzatai is a XVI. századra emlékeztetnek. Az emeleti, középső ablakköz fontos tanúja a múltnak, ebben a részben még most is látható a minorita rend egykoron színesre kifestett domborított címere. Alatta az egykori jötevőket, a gróf hallerkői Haller családot tisztelték meg azzal, hogy nagyméretű címerüket a rendi jelvény alatt helyezték el. A Haller címer leírása: négyelt pajzs; az első és a negyedik vörös mezőben a felső jobboldali szögletből kiinduló ezüst sarkantyú (ék), amelynek két ága köze fekete; a második és a harmadik mező vörössel és ezüsttel vízszintesen vágva, a vörös részben fölülről lefelé irányított, hajlott szárú arany ék, az alsó ezüst részben lépdelő fekete oroszlán; két sisak; a jobboldalinak dísz: két vörös szarv között vörös ruhás, vörös testű, kar nélküli szerezsen nő fekete hajfonadékkal, fejét fehér szalag köti át, a szarvakból pávatoll nő ki; a baloldalié: korona helyett fehér fonadékú turbánon jobbról szarvasagancs, balról arany-vörös és ezüst színű kiterjesztett szárny; takarók: vörös-arany, vörös-ezüst. A Haller család Nürnbergből származott, egyik ősük Ferdinánd király híveként 1570-ben telepedett le Nagyszebenben. Magyar főrangú családokkal kötött házasságok révén lassan elmagyarosodtak, magas állami tisztségeket töltöttek be, és végül tekintélyes, gazdag családdá váltak. Haller György emlékét az egykori piarista templomban lévő aranyozott ezüst csengő felirata őrizte meg: „GEORGIUS HALLER DE HALLERKOE 1620”. A történeti forrásértékkel rendelkező naplót vezető Haller Gábor váradi kapitányt a törökök fejezték le. Haller János *Hármas história* című munkája a maga korában igen népszerű olvasmány volt, Tótfalusi Kis Miklós kinyomtatta, és később több kiadásban is megjelent. A család a XIX. század végén kihalt, az özvegy grófné a Monostori úti Haller-kertben álló szép házban fejezte be életét.

Veress Ferenc, az első és legnevesebb kolozsvári fotóművész 1861-ben készült felvételén három üzlethelyiség fedezhető fel, mellettük szépen megmunkált vas-kosaras ablakok díszlenek. A XIX. század végén még alkalmazott barokk védőrácsot a XX. század eleje már nem tartotta fontosnak, inkább kirakatot vágott a helyébe. Belső helyiségei boltozottak, az emeletre egykoron szép balluszteres lépcsőházban lehetett feljutni. A kolostorépület erdélyi jellegzetessége, hogy szépen rendezett, igényes kertjével, tágas folyosóival és boltozatos szobáival inkább egy régi udvarházban vetíti elénk az itt élt szerzetesi közösség életét. A környezet miatt is fogadhatták szívesen a minorita atyák vendégszeretetét a városba látogató férfi hívek. A kihasználatlan épület ilyen alkalmakkor megtelt étellel, a nyilvántartókönyv lapjai pedig az elkönyvelt adományokkal. A minorita rend különösen a helyőrség tisztjei és az elmagyarosodott örmény katolikus kereskedőcsaládok tagjai körében örvendett nagy tiszteletnek, amelyet azok adományai, illetve a templom kriptájában fekvő sírhelyre támasztott igényei is egyértelműen bizonyítottak. Nagy múltú, régi főnemesi családok – mint a Csáky, a Henter, a Thorotzkay, a Jósika – szintén kifejezték kötődésüket, és komoly misealapítványokat tettek.

1926-ban mindennek végérvényesen vége szakadt, mert a Vatikán a román állammal megkötött konkordátum alapján a pápa tulajdonjogának fenntartásával a kolozsvári minorita templomot és rendházat örök használatra átengedte a görög katolikus egyháznak. (Érdemes megjegyezni, hogy a görög katolikusok korábban vásárlás útján sikertelenül próbálták megszerezni a minoritáktól a templomot. A Vatikán segítségével hozzájutottak – ingyen). A második világháború után ismét megváltozott az istenháza jellege. Az 1948-ban megszüntetett görög katolikus egyház elvesztette tulajdonjogát az ortodoxoknak juttatott templom és a lakóházak alakított rendház felett. Az 1989-es romániai változások után visszaigényelt templom és rendház 1995 óta ismét a görög katolikus egyházat szolgálja, az egykori rendi kolostor falai között jelenleg esperesi hivatal működik.

Források

1795

*

Csiki David
Atyafia Deák

1795.

C D

*

1796

*

Kápdebo Simonnak itt van gyenge teste
Kinek Mind Szent Hava tiz s Negy Napján este
Történt Ezer Hét Száz Kilentzven hatodban
Két észtendőt élvén, ez árnyék világban
Kápdebo Mihály volt Attya ki Nemzette
Hánkovits Mária e világra tette

Attya a ki őtet Most ide tétette
Tsak Esztendeje hogy Párját eltemette.
*

1806
DÁVID SZENTPÉTERI
54 Annorum, obiit 20 7bris
1806.
*

1807
D[ominus] Spect[abilis] Isacus [...]
[...]resi Obiit die 20. 8.
1807
*

MIHÁLTZ KÁROLINÁNAK
SZELÍD HAMVAIT
E SIRBA.
ÉDES EMLÉKEZETRE
SZIVÉBE.
REJTETTE
SZERETETT FÉRJE
VÁRADI CZICZIRI ANTAL
ADTÁK AZ EGEK 1a MART[II] MDCCLXXXII
VISZAVETTÉK MDCCCVII [...] IV
*

1808
*
IHS
SP[ECTABILIS] D[OMI]NUS DÁVID CSIKI
48 Annorum, obiit
15a Januarii 1808.
*

Itt nyugszik Cserei Rosália
kis aszszonykának földi része.
Született N[éhai] Ajtai M[éltóság]g[o]s Cserei
Elek Urtól és M[agyar] Gy[erőmonostori] M[éltóságos] L[iber] B[áró]
Kemény Rosália Aszszonytól
Meg holt életének 14ik eszten.
deében karátsony havának
17ik napján 1808ban
*

1809

*

Csiki David

Felesége, ~

1809

*

Itt nyugszik

M[éltósá]gos Domokos Károlyné

Torma Ilona Aszony, ked.,

ves Matskási Unokájával,

Meghólt 1809dik Eszt[endőben]

*

M[ÉLTÓSÁ]GOS OBESTER SPLÉ.,

NYI KIS ASZONYA. 1809.

*

ITT NYUGSZIK

M[ÉLTÓSÁ]GOS OROSZ MIHÁLY

GUB[ERNIA]LIS SECRET[ARIUS] URNAK

FÖLDI RÉSZÉ. MEG HOLT É

LETÉNEK 62dik ESZTEND[EJÉBEN] SZ[ENT]

MIHÁLY HAVÁNAK 25dik NAPJÁN

1809ben

*

1810

*

R[everendus] P[ater] Michaël La=

dányi pie in D[omi]no obi=

it Die 29na Aprill[is], 1810.

A[nn]o aetat fuae 79.

*

ITT NYUGSZIK

M[ÉLTÓSÁ]GOS SZEREDAI ELEK

URFINAK FÖLDI RÉSZÉ. MEG

HÓLT PÜNKÖSD HAVÁNAK 30

NAPJÁN. ÉLETÉNEK 18 ESZT[ENDEJÉBEN]

1810.

*

1815

*

ITT NYUGSZIK AZ URBAN KOLOS

VÁRI POLGÁR ÉS KERESKEDŐ

SZÁBEL BOLDIZSÁR KI IS SZÜ

LETETT EZER HÉTSZÁZ ÖTVENEDIK

ESZTENDŐBEN FELSŐ ARMENIÁNAK
TOKÁT NEVŰ VÁROSSÁBAN ÉS
MEG HOLT EZER NYOLTZ SZÁZ TIZEN
ÖTÖDIK ESZTENDŐBEN MÁRTZIUS
HOLNAPJÁNAK HATADIK NAPJÁN.

*

MÉLTÓSÁGOS L[IBER] B[ÁRÓ] THOROTZKOI
TOROTZKAI JOSEF ÚR EŐ N[AGY]S[Á]GA
MEGHOLT 1815 ESZTENDŐBEN
JANUÁR 18DIK NAPJÁN ÉLTÉNEK
86DIK ESZTENDEJÉBEN

*

1817

*

NOBILIS I[...]
NIS
ANTONIUS BOGDÁN
FI [...] 1797. 31 [OCTO]BRIS
NATUS OVIDI[...]
FL[...]REM IUVE[...]
IS AETATIS A[...]
RET VITAM [...]M
MORT[...]ONMU[...]
A[NN]O 1817 5 MAJI.

*

1822

*

IHS
Itt Nyugszik
Az Urban
Szeretsek
András. Megholt
1822be Mart 20án
58 eszte[ndő]b[en]

*

1826

*

THOROTZKO S[ZENT] GYÖRGYI L[IBER] BÁRO
THOROTZKAI ANNA GÖNCZ RUSZ
KAI GROFF KORNIS ANTAL ÚR
ÖZVEGYE SZÜLETETT 1752BEN KI

MULT EZ ÁRNYÉKVILÁGBÓL 1826DIK
ESZTBEN ÁPRILIS 30DIK NAPJÁN
ÉLETÉNEK 74DIK ESZTENDEJÉBEN

*

1827

*

NOBILIS ANNA NATA DÉSI
CON[SORS] SP[ECTABILIS] D[OMI]NI IOSEPHI SZÖTS
DE ZETELAKA APUD EX[CELLENTISSIMUM] R[EGNI] GUB[ERNIUM]
PAUPERUM ADVOCATI OBIIT
31. MAR[TII] A[NNO] 1827. AETATIS
SUAE 56. CUIUSMORIA SIT
IN BENEDICTIONE

*

1830

*

ITT NYUGSZIK
M[É]L[TÓSÁ]GOS S[EPSI] SZ[ENT] IVANYI BÁRO
HENTER KATA ÚR ASZANY
NÉHAI
M[É]L[TÓSÁ]GOS THOROCZKAI B[ÁRÓ] THOROCZKAI
IOSEFF ÚR KEGYES
ÖZVEGYE
MEG HOLT 1830K ESZTENDÖBE
MÁRTIUS HOLNAP 29K NAPJÁN
ÉLETÉNEK 75K ESZTENDEJÉBEN

*

1831

*

A[dmodum] R[everendus] P[ater] Damian Körösi
obiit 3 Decemb[ris]
1831. Aetatis 44.

*

1832

*

ITT NYUGSZIK
NAGYAJTAI
KOVÁTS FERDINÁND
SZÜLETETT 1799DIK ESZT[ENDŐ] ÁPRI
LIS HÓNAPJA 3DIK NAPJÁN – ÉLNI
MEGSZÜNT 1832 ESZT[ENDŐ] AUG[USZTUS] 13DIK NAPJÁN

*

R[everendus] P[ater] Athanasius Lacz[...]

3^a Januar[ii] 1832. Aetat[is]

49.

*

IHS

Hic quiescit

In Domino

JOANNES SZERETSEK

Obiit 1 April[is] 1832.

Aetatis 19

*

1833

*

IHS

R[everendus] P[ater]

ELSEARIUS NAGY

obiit 17 Maji 1833.

Aetatis

69.

*

IHS

I[TT NYUGS]ZIK AZ URBAN

KAPDEBÓ ER'SÉBETH

A[SSZ]ONY.

SZÜLETETT. 1765be

MEG-HOLT. 1833ba

*

1838

*

IHS

IT NYUGSZIK N[EME]S:

ÖSZVEGY CSIKI FE..

RENCZNÉ SZÜLETET

LENGYEL MAR.

GIT ASSZONY, MEGHOLT

JANU[ÁR] 8án 1838 ESZTEN[DÓBEN]

ÉLETÉNEK 64 ÉVÉ[BEN]

*

1841

*

IT NYUGOSZNAK PORAI KOLOS,,
VÁRI POLGÁR ÉS KERESKEDŐ N[AGYSÁGO]S
BOGDÁNFİ ANTALNAK

KI MEGHOLT ÉLETÉNEK 83dik ÉVÉ[BEN]
DECEM[BER] 27= 1841.

*

1843

*

IHS
KOLOSVÁRI KERESKEDŐ
MÁSVILÁGI ANTALNAK
HAMVAI ITT NYUGOSZNAK
KIIS SZÜLETET 1811ben MEGHALT
1843 ESZ[TENDŐ] SZEP[TEMBER] 16kán

*

IHS
HAEC URNA TENET OSSA P. CORSINI
ANGYALOSY
ADMINISTRATORIS XENODOCHII
AD S[ANCTUM] PETRUM 1843 DIE 10
JANU[ARII] PIE IN DONO DE NATI.

*

1846

*

DANCZKAI PATTANTYUS ANTAL
SZERETETT NEJÉNEK
PAP KÁROLINÁNAK
EMLÉKÉRE.
KI – SZÜLETETT 1830dik ÉV. JÚLIÚS
7-DIKÉN.
SZELÍD ÁRTATLAN ÉLETÉT
BÉ VÉGEZTE 1846DIK ÉV
DECEMBER 14DIK NAPJÁN.

*

1849

*

ITT NYUKSZIK
LÁSZLÓ MÁRTONNAK
SZERETETT NEJE
VIKOL KATALIN
KIIS MEGHALT
1849DIK ESZT AUGUSZTUS 29KÉN

*

1850

*

ITT NYUGSZIK KOLOZSVÁRI
KIRÁLYI POSTAMESTER
BOGDÁNFI GÁBOR
SZÜLETETT 1791-BE MÁJUS-HO: 17-KÉN
MEG-HALT 1850 BE JANUÁRIUS HO: 31.KÉN

*

ITT NYUGSZIK DANCZKAI
PATTANTYUS ANTAL
SZÜLETETT 1802. AUG. 14ÉN
MEG-HOLT 1850. MÁJUS 28ÁN.

*

1853

*

E' PORHADÓ KÖ EMLÉK
LÁDAI ELIZNEK,
AZ ALIG 32 ÉVET ÉLT, 1853=IK ÉV
DECEMBER 16-ÁN ELHUNYT SZENDE
NŐNEK HAMVAIT FEDL.
CSAK PARÁNYI JELE EZ AZON SOHA
KI NEM HALÓ EMLÉKNEK, MELLYET
A' NÉHAINAK BÁNATOS FÉRJE
MARKOVICS JOAKIM,
'S SZERETETT GYERMEKEI
ISTVÁN, ANTAL ÉS BERTA
SZIVÖKBEN EMELTÉK.

*

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BÍRÓ
1933 BÍRÓ József: *A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann*. Cluj–Kolozsvár, 1933. (*Erdélyi Tudományos Füzetek*)
- 1934 BÍRÓ József: *A kolozsvári Szent Mihály-templom barokk [sic] emlékei*. Cluj–Kolozsvár, 1934.
- B. Nagy
1970 B. NAGY Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest, 1970.
- KELEMEN
1924 KELEMEN Lajos: A kolozsvári minorita templom és rendház. In: *Páosztört.* 1924. 47–48.
- 1984a KELEMEN Lajos: *A kolozsvári minorita templom és síremlékei. Művészettörténeti tanulmányok*. S. a. r. B. Nagy Margit. Bukarest, 1984. 72–76.
- 1984b KELEMEN Lajos: Kolozsvár építészeti és művészeti emlékei a XIX. század közepéig. In: *Művészettörténeti tanulmányok*. S. a. r. B. NAGY Margit. Bukarest, 1984. 105–164.
- SABĂU
1979 SABĂU, Nicolae: *Der Bildhauer Anton Schuchbauer 1719–1789*. Cluj-Napoca, 1979.
- SAS
2003 SAS Péter: Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között. In: *Egyháztörténeti Szemle* 2003. 80–89.
- ȚOCA
1983 ȚOCA, Mircea: *Clujul baroc*. Cluj-Napoca, 1983.

Metastasio *Temistocle* című drámája Kazinczy Ferenc állítólagos fordításában

Metastasio a XVIII–XIX. század fordulóján igen termékenyítően hatott a magyar drámairodalomra, elsősorban a drámáiból keletkezett fordítások révén. Kezdetben az iskoladráma-szerzők dolgozták át a jónevű udvari szerző melodramáit saját színpadi igényeiknek megfelelően, később ugyancsak az alapvetően egyházi kötődésű, de világi színpadi szerzők–fordítók vették alapul, majd olyan széles esztétikai horizontú szerző is Metastasio drámái segítségével akart aktuális üzenetet eljuttatni közönségéhez, mint Kazinczy. Ezek között leginkább Metastasio *La demenza di Tito* című drámájának fordítását tartja számon az irodalomtörténet, mivel ez Kazinczy fogsága idején, az 1790-es években keletkezett, és közreadásával – a hozzácsatolt kísérőlevél szerint – a fordító mint egy nyilvánosság elé tárt kegyelmi kérvénnyel kívánt hatást gyakorolni vele az uralkodóra: „Ich glaube Ew[re]. Exc[ellenz] Es würde im Ungrischen Publicum ehrwürdige Sensationen erwecken, wenn dieses in sich selbst so vortreffliche u[nd] auf die jetzige Lage der Sachen so sehr passende Stück bei der Feierlichkeit der Installation S[einer] Kaiserlichen Hoheit des Erzherzogs Statthalters angeführt würde”.¹

Ugyanennek az időszaknak a szülötte lehet a másik fordítás, a *Themistodes* is. Pontos keletkezési idejéről a következőket lehet tudni: 1793-ban már említi készülő művei között Kis Jánosnak,² később, 1803-ban pedig Szentgyörgyi Józsefnek³ a „kész nagy részént, nagy részént munkában vagyok” művek között a *Titus kegyelmességével* és az *Attilius Regulusszal* együtt. A levél mellékletében leírja a dráma ajánlásának szövegét is, amelyet a fennmaradt drámaszövegek nem tartalmaznak: „Themistocles a’ nagy Űrményinek ezzel az inscriptióval:

GALLICIAI GUBERNÁTOR
'S EGYKORI MAGYAR PERSONALIS
ŰRMÉNYI JÓZSEF ÚRNAK
Ó EXCELLENTZIÁJÁNAK
ELÉBB BIHAR, NYITRA 'S BÁCS, MOST
SZÉKESFEJÉRVÁRM[EGYE] FŐISPÁNJÁNAK,
A' SZ[ENT] ISTVÁN VITÉZRENDJE COMMANDÓRJÉNEK,
A' KALOCSAI NAGY ÉRSEK
JOANNES DE IL MUR
ÉRDEMES IVADÉKÁNAK.

Honoresque ita gensit, ut ornamentum non accipere, sed dare ipsi olignitati videretur. (Justin)”.³

Bár ennek a műnek az aktuálpolitikai mondanivalója sokkal áttételesebb, ez a dráma is nyilván azért hívta fel magára Kazinczy figyelmét, mert értékek között őrlődő főhősének – a klasszicista értékrendnek megfelelően – legfontosabb motivációja a hazaszeretet. A görög hadvezér, Themistoklész történetét Cornelius

¹ Kazinczy levele Barkó generálisnak 1795. aug. 31-i keltezéssel. KAZLEV, II. 418.

² KAZLEV, II. 298.

³ KAZLEV, III. 27–31.

Nepos iskolákban is sokat forgatott, közismert művéből, a *De excellentibus duobus extenarum*ból ismerhette Metastasio. A dráma cselekménye szerint a főhős irigyei miatt bujdosni kényszerül Athénból, annak ellenére, hogy olyan hadi sikereket mondhat magáénak, mint a szalamiszi ütközet, ahol meghátrálásra kényszerítette a perzsa hajóhadat. A dráma expozíciójában éppen Szusza városában, Xerxész királyi székhelyén látjuk, ahol szigorú inkognitóban bujdosik. A városba ekkor érkezik meg a görög követ, aki tudja, hogy a hadvezér Szuzában rejtőzik, és kiadatását kéri Xerxéstől. A végsőig elkeseredett Themisztoklész feladja magát az uralkodónak, akinek megtetszik a hősies viselkedés, és az alkalom politikai jelentőségét felmérve udvarába fogadja Themisztoklész, sőt, a perzsa hadak főparancsnokává teszi, és seregével Athén ellen küldi. A görög hős azonban inkább a halált választaná, mintsem hazája ellen támadjon. A mű dramaturgiájának nem erénye a helyzetek pontos és racionális indoklása, így nem tudjuk meg, hogyan került a városba Themisztoklész, és rövid a magyarázata annak is, hogyan talál rá véletlenül hajótörött lányára, Aszpásziára, aki Xerxész szerelmének, Roxanének a rabnője. A cselekményvezetés véletlenszerűségeit mutatja az is, hogy a történetben a görög követ természetesen Aszpászia szerelmese, de Xerxész is beleszeret Aszpásziába, majd a királyi udvarban élő Szebasztész szövetkezni akar a szerelmében megcsalt, elkeseredett Roxanéval. Tulajdonképpen a metastasiói dramaturgia szokásos elemeivel van dolgunk: két szerelmi szál, tele félreértésekkel és lemondásokkal, ahol a felek a kötelesség és a szenvedély erkölcsi szorításában vergődnek, mellettük a cselekmény bonyolításában közreműködő – jelen esetben rossz szándékú – udvari ember és a mindent megoldó kegyelmes uralkodó. A szokásos konfliktusokat a főhős kimagasló egyéniségének központba állítása rendezzi.⁴

A dráma többeket megihletett: lefordította Kreskay Imre pálos szerzetes⁵ és Döme Károly, későbbi pozsonyi kanonok,⁶ és ismert egy iskolai színpadra szánt latin nyelvű változata is,⁷ Döme egyébként Kazinczy jó ismerőse volt, az 1790-es években ő üdvözölte a pozsonyi kispapoknál tett látogatása alkalmából, ekkor levelezésbe is kezdtek, de a későbbiekben – a fordítások elkészültének idején – már eltávolodtak egymástól.⁸

Kazinczy *Themistodes*-fordításából két példányt tartanak számon, egyet az OSZK Kézirattárában Oct. Hung. 1384. jelzet alatt, egyet pedig az MTA Könyvtárának kézirattárában RUI 4r. 8 jelzettel. A két kéziratot együttesen még senki nem vizsgálta. Ezt a művet általában sommásan Kazinczy drámafordításainak többségével együtt említik, Nyerges László szerint azonban „emlékeztetni kell arra az egyedüli, dramaturgiai módosításra, melyet Kazinczy a dráma fináléjában végrehajtott. Az eredetiben Xerxes kiveszi Themistocle kezéből a méregpoharat

⁴ Metastasio dramaturgiájáról és magyarországi hatásáról l. CZIBULA, 2004.

⁵ *Themistodes: Szamarijáték: Iskola-dráma*, Fordította KRESKAY Imre 1784. esztendőben. (Másolta DR. CZAPÁRY László cziszt. R. áldozópap 1903. Székesfejervárott.) OSzK. Quart. Hung. 3464. A fordításról l. DI FRANCESCO, 1984. és DI FRANCESCO, 1986.

⁶ *Metastasiuskak egynehány darabjai*. Fordította olaszból DÖME Károl, Komáromban 1802. és *Ismét egykét játék Metastasióból*, DÖME Károl által, Pozsonbon, (sic!) Wéber S.P. éd Fijának költségével, 1815.

⁷ Erről l. ZAMBRA, 1919.

⁸ Kazinczyhoz fűződő kapcsolatáról l. Kazinczy-levelezés és BODOLAY, 1963. 118.

és elhajtja. A görög hős így, mint az újra helyreállt harmónia szimbóluma, a moderátor akaratából életben marad. Kazinczy módosított változatában Xerxes beavatkozása elmarad, Temistocle felhajtja a mérgezett italt”.⁹ Ez azonban ellentmond a fordítás hűségéről kialakított képnek, hiszen nem kis változtatás a főhős »meggyilkolása« a fordító részéről. Máshol azonban nem olvastam erről a változtatásról. A valóságban a két példánynak nem túl sok köze van egymáshoz, kérdéses, hogy egyáltalán mindkettő Kazinczy munkája-e. Az MTA könyvtárában található példány Kazinczy kézírásával készült. Gerincén Sterne *Érzékeny utazás* fordítását és a *Titus kegyelmességét* tünteti fel, de e kettő mellett a *Themistodes* és a *Laasszát* is tartalmazza. Dátuma: »Széphalom, 1810. táján«. A dráma kézírata a 255r-308v oldalakon található. Külön tollal német nyelvű, a nyomdásznak szóló megjegyzéseket tartalmaz, melyeknek magyarázatát Kazinczy a következőképpen adja meg a *Titus*-dráma egybekötött kéziratának hasonló német nyelvű bejegyzéséhez kapcsolódóan: »Nevezetes exemplár; mert ez mutatja, mint változtatata dolgozásaimon Helmecki barátom, kinek kezével az is van írva, a’ mit e’ lapon látsz intésül adva a’ Betűszedőnek». Ebben a példányban a fordító eltér az eredeti drámától, és a szöveg jelentősebb megváltoztatása nélkül, csupán egy rendezői utasítás átalakításával más környezetbe helyezi a dráma zárlatát, és a halálba küldi hősét. Nyerges László tehát erre a szövegre hivatkozva teszi megjegyzését. Bonyolultabb kérdés azonban az OSZK-beli példány: egy kicsiny füzet, amely egyedül ezt a drámát tartalmazza. Nem Kazinczy kézírása, hanem láthatóan nagy műgonddal készült tisztázat, de címlapján szerepel, hogy „Olaszból fordította T. Kazintzy Ferentz Ur”. További támpontot nyújthat a címlapeltérő lap bejegyzése: „T[ekin]t[e]l[e]s Zlinszky Ignácz Ur számára”. Zlinszky Ignácról a Fejér megyei Zlinszky család tagja volt, 1790-ben Fejér megye főszolgabírája és a magyar korona őrzésére kirendelt Fejér megyei bandérium tagja is. Valószínűleg ő volt az a családtag, aki 1797-ben I. Ferencről (1792–1835) címeres nemesi levelet kapott.¹⁰ Ürményi József ebben az időben éppen Székesfehérvár főispánja volt, és elképzelhető, hogy a főszolgabíró ismerte, megszerezte, sőt, lemásoltatta magának a főispánja számára írt művet. Így tehát ennek a példánynak a keletkezését is a századforduló éveire tehetjük. Ez a szöveg valóban az eredeti mű modern értelemben vett, minden átalakítás nélküli fordításának tekinthető.

Ezek után kérdés, hogy mindkét fordítás Kazinczy munkájának tekinthető-e. Ismerjük Kazinczy másik drámafordításának, a *Titus kegyelmességének* két szöveg-példányát is ebből az időszakból: egyik a már említett 1810-es példány, amely Helmecki bejegyzéseit is tartalmazza, és amelyben többek között a *Themistodes* is helyet kapott. Az MTA Kézirattára őriz azonban egy másik példányt is, RUI 2r.1 jelzettel, 1821-es dátummal. Adott tehát – egyaránt Kazinczy kézírásával – egy korábbi és egy későbbi *Titus*, és ezek változtatásai sok kisebb részletben hasonlítanak a két *Themistodes*-szöveg eltéréseire. Az 1810-es példány mindkét drámát „érzékenyjáték”-nak nevezi, míg a későbbi *Titus* és a Zlinszky-féle *Themistodes* a „dráma” műfaji megjelölést viseli. Ugyancsak megállapítható az 1810-es példá-

⁹ NYERGES, 1984. 74.

¹⁰ NAGY, 1988. 400–401.

nyokról, hogy a görög neveket -sz végződéssel írja (Titusz Vespasiánusz, Sextusz stb.) míg a későbbi *Titus* csakúgy, mint a Zlinszky-féle *Themistodes* az -s végű írásmódot követi. A Zlinszky-féle példányt ennek megfelelően egy későbbi szövegváltozatnak tekinthetnénk, amelyet a színpadi előadás előkészületei több helyütt erőteljesen módosítottak. Ez a *Titus kegyelmessége* esetében valóban lehetséges is.

Legalább ennyi érv szól azonban a két *Themistodes*-szöveg kapcsolata ellen is. Az 1810-es *Titus*-fordítás teljes, amely az eredeti dráma zenés-verses betéteit is tartalmazza, míg az 1821-es változatból ezek hiányoznak. A két *Themistodes*-szöveget pedig a kétféle befejezés teszi problematikuská. A tény, hogy a dráma végkifejlete pusztán a rendezői utasítás megváltoztatása révén az ellenkezőjére fordul, arra utal, hogy a fordító jó színpadi érzékkel rendelkezett, de arra is, hogy semmibe vette Kazinczynak a szövegűség fontosságáról vallott elveit. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a történet megváltoztatása az antik irodalom ismeretével is igazolható, hiszen nem kisebb személy, mint Arisztophanész műveiből ismert a Themisztoklész-legenda egy heroikus változata, amely szerint a hadvezér inkább mérget iszik, mintsem harcoljon saját hazája ellen.¹¹ Kazinczy nyilván ismerte a történetnek ezt a feldolgozását is, így mintegy „helyesbítette” és hősi tragédiává alakította a Cornelius Nepostól ismert történetet.

A legfontosabb ellenérv azonban az, hogy a két szöveg nyelvi megformálásában alapvetően eltér egymástól: kifejezésmódjuk, fordulataik olyan erőteljes különbséget mutatnak, hogy szinte lehetetlennek tűnik ugyanazt az írórt feltételezni a két szöveg mögött, hacsak nem szándékos formai bravúrra gondolunk, hiszen a két *Titus*-szöveg sok megváltozott szövegrészlete mellett is mutatja, hogy alkotójuk ugyanaz a személy volt. Véleményem szerint, ha az 1810-es szöveget Kazinczy fordításainak tekintjük – és minden okunk megvan rá, hogy egészen bizonyosak legyünk ebben –, akkor az eddig neki tulajdonított, Zlinszky Ignác számára készült szöveget nem tekinthetjük az ő munkájának.

Jelen dolgozatomban éppen ennek a bizonytalan eredetű szövegnek a közlésére vállalkozom. Annál is inkább, mert Kazinczy összegyűjtött drámafordításainak kritikai kiadása a magyar irodalomtudomány súlyos hiányossága, amelyet előbb-utóbb pótolnia kell. Az OSZK értékes példánya viszont bizonytalan provenienciája miatt valószínűleg még sokáig nem kerülne az irodalomtörténet látókörébe.

A szövegkiadásban alkalmazkodom a *Lymbus* alapelveihez, de mivel drámai szövegről van szó, néhány ponton a *Régi magyar drámai emlékek* sorozat drámák esetében egyfajta etalont jelentő kiadási sajátosságait követem: a felvonások, jelenetek neveit, a rendezői utasításokat egységesítettem, és írásképpileg is kiemeltem. Egységesítettem a szerepnevek többféle változatát, és mindig azonos alakban használom őket. A korabeli helyesírás egy jellemző vonásán nem változtattam a kiadásban sem, mivel erősen karakterizálja a szöveg írásképet: a megszólítások és felkiáltások (ah, oh) után felkiáltójelet, majd utána következetesen kisbetűt használtam, ahogyan az eredeti kéziratban is szerepel. Végül, mivel a hosszú és a rövid magánhangzók elkülönítése szinte lehetetlen a szövegben, egységesítettem azokat, és az *ä* az *i* és az *ü* hangnak csak a hosszú alakját használom.

---

¹¹ L. PECZ, 1904. 998–1000.

THEMISTOCLES
Dráma 3. felvonásban
Olaszból
Fordította T[ekintetes]. Kazintzy Ferencz Ur

Személyek

Xerxes Perzsák Királya
Themistodes Athenai Fő Vezér; mostan számkivetett
Neodes
Aspasia Themistocles Gyermekai
Roxane Királyi vérből származott Hertzeg Aszszony.
Lisimachus Athenai Követ
Sebastes Xerxesnek Hive

Több Persák, és Görögök.
A dolog történi 'Su'sában

ELSŐ FELVONÁS

A Játék szin Királyi Udvart mutat

Első Jelenés

Themistodes, és Neodes

THEMISTOCLES: Mit akarsz?
NEOCLES: Meg fenyíteni azt a kevélyt, melly döllyfel vette kérdése-
det. – Oh Atyám! s te ezt erdemletted a sorstól, hogy illy
alatsony bántásoknak tegyen ki.
THEMISTOCLES: Mérsékeld e fiatal hevet fiam! Nem vagyunk Graeciában;
's most nem láttz környül ömölve azon tsoportyaitól a
hizelkedőknek, kik vaktában tsattyák magokat minden-
hez, a kire a szerentse mosojog. – Minden meg változott
fiam! 's az időhöz kell magunkat szabnunk – Ez itt El-
lenségünk Udvara. – Nem vagyok én immár birodalma,
's szerelme Athenának. – A számkivetett, az üldöztetett,
a földön futó el vesztette mindenét a mije vólt – egyedül
egy java – 's az a leg betsessebb! – az álhatatosság nem
hagyta el.
NEOCLES: 'S éppen ez a te álhatatosságod, ez a te el tsüggedni nem
tudó nagy lelked ingerli leg inkább az én tüzetemet – El
vagy tiltva azon köfalak közül, mellyeket véreddel oltal-
maztál: – embertelen Hazád mindenütt olálkodik után-

nad, 's dühe meg nem tud szelidülni még minden mendedek úgy bevágja, hogy ne legyen hely , hol magad' meg vonhasd; 's te Atyám! Még sem fakadsz panaszokra? – Szóly! – Mként türhettz te tsendes vérrel illy szörnyüség?

- THEMISTOCLES: Járatlan vagy az élet uttyain Fiam! azért tettzik néked minden nem vélt esett szörnyüségnek. – Azomba tévedésedet nem kárhoztatom: – az álmélkodás tudatlanságnak Leánya; de anynya az isméretnek. A hálátalan | : *pedig az ő számok nagy:* | fel segéllőjében a jótett sullyát gyűlöli; – ez pedig amazt tekintvén, a maga jó tettében gyönyörködik. – Innen van közöttünk a külömbözés: a Haza engemet azért gyűlöl; ezért szeretem én a Hazát.
- NEOCLES: Nem szollanék, ha erantad tsak az emberek vólnának igasságtalanok; Atyám! de azok még az Istenek is.
- THEMISTOCLES: Hogyan?
- NEOCLES: A' vagy inség é a te nagy tetteid bére?
- THEMISTOCLES: 'S te tudnád mellyike bér, mellyike büntetés a kedvező vagy viszás sorsban?
- NEOCLES: Nem értelek Atyám!
- THEMISTOCLES: A nagy sziv fiam! a viszontagságokban jár leg föbb tündöklésére; bóldog napjainkban lankad.
- NEOCLES: De diadalmidnak vakító fénnyéből esni e meg vetésbe?
- THEMISTOCLES: Lesz egy idő, hogy a józan maradék inkább fogja irigyleni meg vetésemet, mint az egykori diadalmakat.
- NEOCLES: Igen Atyám! de mi szükség nekünk a veszélyt keresnünk? – Miért kelle ide jönnünk? – Nem vala é elég, hogy a Görögök gyűlölnek? – Felejtet, hogy a fenyegetett Athene egyedül a te bátorításodra költ ki Asiának egybe sereglett hatalma ellen? – Hogy a te vezérleted alatt tevő köz nevettségnek tárgyává Xerxest, és vakmerő Hidját? – Ne hidd, hogy Király szívében rövid ideig lakjék a boszszú. Hol lessz véded, ha valaki itt reád esmér? – Ellenséged másutt is sok vagyon; de itt minden az. Nints itt senki, a kit a salamisi véres Nap, vagy Attyától, vagy Gyermekeitől, vagy Rokonától meg nem fosztott; 's mindenkor kész boszszuját tölteni rajtad. – Ah! – fontold meg hol vagy 's szaladjunk!–
- THEMISTOCLES: Halgass! – Valakit látok amott közelíteni. – Hadj magamba.
- NEOCLES: Illik é nekem el maradni tölled Atyám! illy veszélyek között?
- THEMISTOCLES: Fogadj szót! Nem bizom tsendes véredhez, pedig a környül állás azt kíván.
- NEOCLES: /: *El megyen* :/

Második Jelenés
Aspasia, Sebaſtes, Themistodes.

THEMISTOCLES: Ez itt jobb korból valónak láttzik – talán nem lesz olly durva mint amaz; tölle meg fogom tudhatni. – De mi ez?
– Hiszen az a Leányzó, a kívül szöll – öltözete ugyan Görögöt mutat–

ASPASIA: Sebaſtes, állj meg! – Kerlek mond el igaz é?

SEBASTES: |: Hidegen :| Nem késhetek; reám a Királynak felsége vár.

ASPASIA: Csak azt, ha igaz é, hogy a Király olly kemény rendelést adott ki? –

SEBASTES: Igaz: Nagy jutalomra tarthat számot valaki Themistoclest élve, vagy halva kézbe adándja.

ASPASIA: /: *Magába* :/ Szerentsétlen Atyám!

THEMISTOCLES: |: *Sebaſteshez közelitvén* :| Uram! Mond meg, kerlek, meg engedtetik é mindennek, hogy Xerxes eleibe járulhasson? – 's hol szabad az – és mikor?

SEBASTES: Kérdje mástól.

THEMISTOCLES: Ha hibáztam Uram! Mutasd ki szelidséggel botlásomat. – Én itt idegen vagyok, s nem tudom a szokást.

SEBASTES: |: *Themistodesnek se nem felel, se nem pillant, hanem Aspasiához* :| Isten hozzád!

Harmadik Jelenés
Themistodes, és Aspasia

THEMISTOCLES: |: *Magába* :| Melly esztelen gög!

ASPASIA: |: *Magába* :/ Nagy Istenek! tiltsátok el e partoktól az Atyámat.

THEMISTOCLES: |: *Aspasia felé fordulván* :| Hazám Leánya! nem leszs sziket egy Görög szavai eránt. – |: *Aspasiához* :| Szép Szüz! – ha ez az alak meg nem tsal – |: *el fordulva* :| Nagy Istenek! melly hasonlatosság.

ASPASIA: Mit látok! – Themistocles te vagy é?

THEMISTOCLES: Aspasia!

ASPASIA: Óh Atyám!

THEMISTOCLES: Ah Leányom!

ASPASIA: Távozz – távozz innen!

THEMISTOCLES: 'S élsz?

ASPASIA: Oh Atyám szaladj! – Melly kegyetlen tsillagzat vezérl ez Udvarba? – Xerxes élted után olázkodik. – Nagy jutalmat ígért ha ki kezébe ád. – Ne késsél, mennyi! – Itt reád esmérhetnek.

THEMISTOCLES: Szertelen rettegésed leg hamarább el-árul – Felelly! – Az a Hajó tehát a mellyen midőn a háború ki gyuladott téged Argosba küldöttelek, nem süllyett el?

ASPASIA: De igen Atyám, el süllyedtt, a tenger mind el-nyelte, kik a hajón voltak. – Egyedül – én szerencsétlen! – maradtam meg közzőlok; 's szabadságomon vásároltam meg életemet.

THEMISTOCLES: 'S miként jutottál ide?

ASPASIA: Egy Persiai Hajó – Oh Istenek! – most is el fagyok emlékezetére! – fél holtan ragadott ki a nyeldeső habokból, 's rabul hozott ez idegen partokra.

THEMISTOCLES: Tudják itt születésedet?

ASPASIA: Nem tudják! – Xerxes engem Roxanének ajándékozott; 's én azólta az ő szolgálattában vagyok. – Ah Atyám! hány izben sóhajtottam e falak közt nevedet; hány izben kiáltottam fel az Egekre, hogy engedjenek meg látni. – Ki hitte volna, hogy illy kegyetlenül tellyesítsék kérésemet.

THEMISTOCLES: Vidámully fel kedves Gyermeke! Az öröm, és bánat közt keskeny a köz: sokszor csak egy pertzentés kell reá, hogy az egyikről a másakra által menynyünk. – Állapotunk még ma más színbe öltözhetik. – Reád találván már kívésbé érzem boldogtalannak magamat.

ASPASIA: Reám találtál! – De mint találtál reám? – Rabságban. – 'S mint találtalak viszont én tégedet? – Számkivetette, – bujdosva. – Oh szerentsétlen Szülöm! hová lett az a fény, a melly téged egyszer körül fogott? – Hová az a pompa, szolgálid, Barátid? – Oh igasságtalan Istenek! Oh háládatlan Athena! hogy tégedet a föld el nem nyelt, – hogy a boszszus Jupiter menykövei szélllyel nem döttögették Tornyaidat!

THEMISTOCLES: Halgass! – Hová ragad a fájdalom? – Nem Gyermeke nekem, a ki Hazája vesztét óhajtya. – Leg hevessebb elkeseredésében sem türhetem el az én gyermekemben az illy vétke kivánságot.

ASPASIA: Ha mented a háládatlant, úgy kétszerte bünös! – De menny! – Oh! Menny e vessztedre esküdtt ég alól.

THEMISTOCLES: Mit félsz? – Én itt esmeretlen vagyok!

ASPASIA: Esmeretlen vagy? – Hol esmeretlen Themistocles? – Nagy Lelkének bélylyege, mellyet felséges homlokán visel, el árullya ötet első látással mindennek. Ma pedig még nagyobb a veszély, mint egyébkor; mert egy követ jött Athenából. – Miként maradhatnál te titokban annak kísérői előtt? –

THEMISTOCLES: Tudod ki a Követ? – 'S miért küldetett?

ASPASIA: Nem tudom; de nem sokára a Király eleibe fog vezetetni. – Ez a sokaság, melyet itt láttz, az ő szemlélése végett gyülekezik össze.

THEMISTOCLES: Szabad é ott mindennek meg jelenni?

ASPASIA: Szabad igen is.

THEMISTOCLES: Tehát ott leszek. – Nem tagadhatom meg magamtól azt az örömet, hogy láthassam, a kit meg győztem.

ASPASIA: Ne Atyám! – Oh ne tedd azt! – Ah oda vagyok! – Atyám! azt akarod é, hogy félelmembe el állélyak? – Tégy le e veszedelmes szándékról, ha engemet szerettt. E győzedelmes kezekre kérlek, melylyeket reszketve ásztatok könyeimmel; azon imádott Hazára kérlek, melynek még most sem nézheted átkoztatását; melyet te az ő háládatlansága, 's üldözései mellett is szerettt, áldassz –

THEMISTOCLES: Szorully karjaim közé¹² kedves Aspasiám! – E rettegésben esmerék gyermeki szived hűségére. – Bátorodj fel! – 'S hagyd magamra gondjaimat. – Isten hozzád! – Tanuld töllem rettenthetetlen lélekkel tünni a sors tsapkodásait. | : *d megen* : |

ASPASIA: Mint reszket minden tetemem!

*Negyedik Jelenés
Aspasia és Roxane*

ROXANE: Aspasia! tégedet kereslek, panaszzom vagyon ellened. – Mi szükség néked titkot tsinálni előttem szerentsédből? – Ha tölled barátságot nem érdemlek, leg alább azt kívánhatom, hogy velem banny egyenességgel, 's legyen erántam bizodalma

ASPASIA: | : *Titkon* : | Oda vagyok! Meg értette beszédünket.

ROXANE: El sápadsz? – El némulsz? – Tehát igaz! – Tehát az én esküdt ellenségem mindenütt nyomomba vagy; 's én azt illy későn sejditem.

ASPASIA: | : *d lágult hangal* : | Roxane!

ROXANE: Halgass két színü háládatlan! Én néked egész Lelkemet fel fedem; én téged minden titkomba meg hiszlek; 's te álnokul Xerxes szívét el akarod töllem hajtani.

ASPASIA: | : *Magába* : | Eledek! – Nem hallott semmit is.

ROXANE: Ezt érdemlette é tölled szeretetem? – Ez é a bére jó tétimnek?

ASPASIA: Roxane! te engem méltatlanul vádolsz; – 's magadat ók nélkül emészted. – Bird te békével Xerxesnek szívét, azt én tölled, hidj szavaimnak, nem irigylem. Nem vagyok

---

¹² közé

én annyira esmeretlen magammal, hogy reményimet a Királyi szélig bátorkodjam emelni.

ROXANE: Híjába tettetted magadat, ezer okom vagyon nékem a rettegésre. Xerxes minden nap hidegebbnek mutattya magát erántam, mióta téged meg látott. Hány izben leptem meg szemeit, midön őket, (el felejtkezve magáról és mindenről) rajtad nyugtatta; 's untalanul felölled beszéll. – Nyájaskodásim által meg zavarodik; 's all – mentségeket keresvén, hideg vóltát az uralkodás gondjainak tulajdonította.

ASPASIA: Kegyt', mellyet szerentsétlen sorsom eránt mutat, te egyébbnek veszed.

ROXANE: Az el-lágyulás, melly szánakodásnak láttzik, gyakorta lán-goló szeretet.

ASPASIA: Egy nagy hatalmu Király, 's egy szerentsétlen rab Leány között szörnyü a hézak.

ROXANE: A szerelem nagyot, alatsonyt egyenlővé téssen.

ASPASIA: 'S én egy idegen –

ROXANE: Az még élesebbé teszi kinomat. Nem nagy ott a gyöngy-nek a betse, a hol azt a tenger termi; ott az drága, a hová az messzünnen vitetik.

ASPASIA: Ne légy elmés önnön gyötrésedre, Hertzeg Aszszony! – Ez által igasságtalan vagy nem tsak én erántam; de Xerxes, és tenn-magad eránt is. – Ha azon kinok közt, mellyekbe epedek, szivem szerelmet érezhetne – ugy annak, hidd el, nem lenne tárgya a te Xerxesed. Aspasia esméri szivét, 's az a sziv nem változhatik.

Ötödik Jelenés
Előbbienek Sebases

SEBASES: A Görög Követ közelit az Udvarhoz, 's a Király nékem parantsolt, hogy a hirt hozzam meg a szép Roxanénak.

ROXANE: Értem a Király akarattját, 's megyek.

ASPASIA: Tudatik é már a Követ neve?

SEBASES: Lisimachus, Athenai Aegiptusnak fia.

ASPASIA: |: *Titkon* :| Hallatlan Istenek! a mátkám. |: *Sebaseshez* :| Miért jött?

SEBASES: Themistoclest nyomozza; az Athenaiak ugy hiszik, hogy Themistocles ide vonta meg magát; 's ki adattatását kívánnják.

ASPASIA: |: *Magába* :| E' szerént a Mátkám is ellensége az Atyámnak! – 'S egy szerentsétlen ellen az egész föld fel kel é?

ROXANE: Szép Sebases! 's jelentsd a Királynak, hogy parantsolattya tellesittetik.

SEBASES: |: *El megyen* :|

ROXANE: Isten hozzád Aspasia! Titkomat zárd el kebeledbe.
 ASPASIA: Sőtt te tégy le féltékeny gyanuidról Szép Roxane! esmérd jobban, mind tulajdon betsedet, mind Aspasiád hűségét. Illy alacsony érzésnek nem kellene helyt találni a Roxáne szép szívében.
 ROXANE: Meg valván, hogy égek; nem vallom é, hogy szívembe lakik az a kegyetlen gyanú, melly minden örömmet el keseríti – az a szörnyeteg, melly száz szemeivel sem lát tisztán, melly mindég képzelel baját, szerentséjét nem hiszi – |: *d megyen* :|

Hatodik Jelenés
Aspasia egyedül

Hidjem é? – Lisimachus is ellensége az Atyámnak! – El felejtkezett szerelmemről – 's Lisimachus is vesztét óhajtya. – Ah hitetlen! – Azt hiszi, hogy nem élek, és hogy a holtaknak semmivel sem tartozik. – Kit üldözött így valaha a szerencsétlenség? – Kinek vérzett szíve irtóztatott fájdalmakban? Lelkemben egyik kin a másikat váltja fel, 's az mindég a leg öldöklőbb, melly leg utóbb ér. – |: *d megyen* :|

Hetedik Jelenés
Királyi Palota Tronussal.
Themistodes, Neodes, később Xerxes, Sebases, Sokaság

NEOCLES: Atyám! – ne tovább, – kérlek ne tovább! – Mit akarsz, hogy előbb mégy? – Rettegek minden szemtől, 's azt hiszem, hogy mindenek téged néznek. – Érkeznek a Test örzök, 's imhol már maga is a Király. Oh Atyám! Jer innen!
 THEMISTOCLES: Halgass! – most senki sem ügyel reánk.
 XERXES: |: *Helyt foglal a Tronuson* :| Hadd jöjjön a Követ! – Sebases! hogyan? Az a fortélyos Görög tehát még is lappang? – Olly keveset indíthatnak é az én Királyi ígéreteim? –
 SEBASES: Soká keleptzéinket nem fogja el kerülhetni; mindenek munkába vagynak el-fogattatására.
 XERXES: Nints nyugtom míg ő él! – Futni látott engemet, 's életemet azon számtalan hajók közül, mellyekkel elborítottam az Egeumi Tengert, egy nyomorult ladikra szoritotta. Tartozom azzal a vigasztalással magamnak, hogy ötöt veszni lássam ; 's a legkinosabbal fogom veszni hagyni. – Légy rajta, hogy meg kaphasd.
 NEOCLES: Atyám! értetted?

THEMISTOCLES: Értettem!
 NEOCLES: Mennyünk hát?
 THEMISTOCLES: Légy tsendesenn!

Nyoltzadik Jelenés
Előbbeniek Görögök, Lisimachus.

LISIMACHUS: Nagy Fejedelem! te benned még az ellenséges szabad Athena is tiszteli a Királyi fényt; szivedet pedig még inkább tiszteli, mint Királyi méltóságodat. – Nyujts egy ajándékot nékie.

XERX: Kérj mindent, tsak ne békét.

NEOCLES: |: *Attyához* :| Hiszen e Lisimachus, a Hugom Jegyesse. – Hálá légyen az Egeknek, tölle mindent várhatunk.

THEMISTOCLES: Halgass! – Vagy menny.

LISIMACHUS: El-nyomni a köz tsend' fel háborítóit tiszte minden Uralkodónak. – E részben az ellenséges Hatalmasságok is költsönös segéddel tartoznak egymás eránt. – A ki a vétkest bé fogadja, az tulajdon javának árt; mert a példa ösztön a gonoszoknak. Themistocles! – (bocsáss meg nékem szerentsétlen barátom!) – az a bünös, a kit a te Udvarodban keres ugyan Athena. – Jussa van ugyan kívánni; de ajándék gyanánt kéri tölled.

NEOCLES: |: *Magában* :| Ha! a hiteszegett!

THEMISTOCLES: |: *Magába* :| Oh hiv Polgár! Igaz Gyermek a Hazának!

XERXES: Mi légyen a te ide jövetelednek igazi oka Követ, azt én nem vizsgálom most; sem azt nem, hogy mennyire kellyen hinni szavaidnak; de fortélyos beszédnek minden tekervényei sem rejthetik el kívánságod vakmerő voltát. – Mi közöm nékem az Athena tsendéhez? – A vagy én a ti tettzésteknek végben hajtója vagyok é? – Ki hozta bé ezt az ujj kötelességet az ellenségek között? – Nem tudom törvényt jösz é nékem szabni, vagy tanácsot hozsz? – Ehhez nem bizom; amaszt nem türöm. – Egy minapi győzelem igen kevélyé tett benneteket; de tudjátok meg, hogy Graecianak még függöben vagyon sorsa Xerxes előtt; nyitva az út Athena felé, mint ennek előtte.

LISIMACHUS: Mit' nyersz, hogy Themistoclest az Athena kívánságától meg tagadod?

XERXES: Ha kezembe léend meg tudjátok.

LISIMACHUS: Még hát nints?

XERXES: Igen, vagy nem, – ki tartozik felelettel?

LISIMACHUS: Engedd elődbe terjeszteni Nagy Király, hogy a Görög név gyűlölése veled a dolog fektét láttatni nem engedi; mert ha te békes egyezésbe –

XERXES: Meg vala mondva, hogy békességről szót ne tégy! – Ertettem követtségednek tüzélyát; – te is érthetted tettzésemet: 's indulhattz!

LISIMACHUS: Megyek! – Azomba, ha az ajánlott barátság kényedre nintsen is; erántunk nem kellene mutatnod e megvetést. A'sia immár meg tanulta a maga kárán, mit tehet az erőtlennek vélt ellenkező. | : *d megen* :|

Kilentzedik Jelenés
Xerxes, Sebaſtes, Themistokles, Neodes és a Sokaság

XERXES: Athena tehát azt hiszi, hogy Themistocles nállam tartózkodik? – Sebaſtes menny , 's kövess el mindent, hogy ötet meg kaphassam. – Szerezd meg Királyodnak e vi-gasztalást. – Ez az egy áldozat, mellyel el hullott Vitéze-im árnyékjaikat akarom meg engesztelni ólthattya el mejjem lángjait is.

NEOCLES: Atyám! – mennyünk, mennyünk!

THEMISTOCLES: Imhol a régen várt pillantás! – Néki bátor lélekkel! – | : *utat nyit magának a Testörzök között* :|

NEOCLES: Atyám! Atyám!

THEMISTOCLES: | : El jutván a Királyi szék eleibe meg áll :| Nagy hatalmu Fejedelem!

SEBASTES: Melly mérészség! | : *a Testörzökhöz* :| Vonnyátok el az esztelent!

THEMISTOCLES: A segédre hitt¹³ Istenek nem bántatnak meg a halandók kiáltásai által.

SEBASTES: Menny!

XERXES: Ally meg idegen! 's felelly mit akarsz?

THEMISTOCLES: Menedéket keresek üldözö sorsom előtt; 's hol lelhetek azt egyébűtt mint itt: azt nekem tsak Jupiter adhat, 's Xerxes a Nagy Jupiter után.

XERXES: Ki vagy te? – Szolly!

THEMISTOCLES: Az én Hazám Athena!

XERXES: Hogyan? – 'S méreszelsz előmbe járulni Görög?

THEMISTOCLES: Ha, hogy Görög vagyok, vétek a te szemeid előtt; az a nagy szolgálat, mellyet tenéked nyujtani jöttem, meg nyerheti botsánatotat. – Te Themistoclest keresed. – Im hol van – hozom!

XERXES: Idvez légy nállam idegen, ha igazat szóllasz! – Melly bér jutalmazhatytya meg e szolgálatot!– Hol van ő, – az én halálos gyűlölségemnek tárgya?

¹³ hívott

THEMISTOCLES: Itt vagyon e sokaság között.
 XERXES: Vezesd előmbe, mutasd ki.
 THEMISTOCLES: Im hol van – Én vagyok.
 XERXES: Te vagy? – Te vagy Themistocles?
 THEMISTOCLES: Mondom néked én vagyok.
 NEOCLES: Ah ki rejt el! – /: *d megvan* :|
 XERXES: 'S annyira nem rettegsz haragomtól, hogy Udvaromba mersz lépni, – hogy Királyi székem eleibe közelítesz? – Hogyan? – Azt véled talán –
 THEMISTOCLES: Halgass ki előbb, az utánn végezz a hogy tettzik. – Imé egy példája a szerentse álhatatlan voltának! – Én Themistocles, a ki kevéssel ez előtt a te Trónusodat meg rengettem, mostan te hozzád jövök, 's védelmedért könyörgök; ismérem mind hatalmat, mind haragod nagy voltát;¹⁴ de úgy hittem, hogy meg nyerem irgalmadat. Kezedbe vagyok; ha akarod meg tarthattz, ha akarod öszve ronthattz. Győzd meg magadat, és nyujts fel segéllő kart egy bódogtalannak. – Nem illik Nagyságodhoz egy védelem nélkül való ellenkezőt eltapodni.
 XERXES: Nagy Istenek, ki látott valaha bátrabb lelket! – Mely ujj neme ez a nagy lelkűségnek! – Védelem, és fegyver nélkül jö, 's maga adja által magát. – Mi kell Themistocles? Viadalban akarod é látni haragomat a ditsőséggel? – Ez egyszer ugyan felyül nem mulsz. |: *le lép a Trónusról, 's megöleli Thmeistoclest* :| Jer, – öleld meg Xerxest! Ötet annak fogod tapasztalni, a kinek hitted. Nyitva áll számodra Kintstárom; minden Tartományaim fegyverbe kelnek védelmedre; 's ezentúl a Xerxes, és Themistocles neve egy név lészen.
 THEMISTOCLES: Nagy Király! Szerfelett valónak láztott a mit reménytem vala; 's imé a te nagy szívűséged véghetetlenül túl haladta azt: – mit nyujtsak ezért néked hálául? – Verejtékem – vérem – életem – mind a tiéd.
 XERXES: Légy Barátom, Themistocles, ennél nékem nem kell több. Mind e mellett vetélkedésünknek nintsen vége; de én véled egy szebb hartzra kelek ki; a nagy szívűség hartzára. – Felejtkezzünk el, én boszszumról, 's te gyűlölségedről. – Te légy nékem gyámolom, én néked védelmed leszek. |: *d megvan* :|

---

¹⁴ voltát

Tizedik Jelenés
Themistocles egyedül

Álhatatlan szerentse! – mint változik illy hamar tekintet! – El akarnál szédíteni; de esmérem tsalfaságodat; – mosojgásidnak ugy nem hiszek, mint tsapkodásidat nem rettegem. | : *d megyen* : |

Tizen – egyedik Jelenés
Aspasia, azután Roxane

ASPASIA: Hol az Atyám? – Hol van? – Hol lelem fel ötöt? – Nints itt! – Pedig itt tolakodott a Tronusig, ugy mondtta a Bátyám; – A Bátyám pedig nem hazudhat. – | : *még látván az érkező Roxanét* : | Oh Roxané! essék meg szived egy szerentsétlenen! – Vedd óltalmad alá az Atyámat! – Védő ötöt a Xerxes haragjától.

ROXANE: Atyádat?

ASPASIA: Igen is. – Oh Roxane! én a Themistocles Leánya vagyok.

ROXANE: Te, a Themistoclesé?

ASPASIA: Származásomat tovább nem titkolhatom.

ROXANE: | : *Magába* : | Jaj nékem! Így még inkább retteghetem Aspasiát.

ASPASIA: Nagy szívű Roxane! szánny meg, 's vesd közbe magadat Xerxesnél; kérj kegyelmet néki, hajtsd irgalomra a Királyt eránta.

ROXANE: 'S te még nem tudnád mi történt?

ASPASIA: Én tsak azt tudom, hogy a Trónusig tolakodott, 's magát a Királynak ki nyilatkoztatta. A Bátyám, a ki hiába igyekezett gátolni szándékától, el rémült, 's ott hagyta. – Az ő szájából vettem e rettentő hirt.

ROXANE: Értsd tehát a mi osztán következett. Xerxes el ragadtatva az ő mérész tettén –

Tizenkettődik Jelenés
Előbbeniek Sebaſtes

SEBASTES: Siess Aspasia! a Király szállit. Themistocles el beszéllette, hogy te az ő Leánya vagy, és soha még hir nagyobb örömmel nem fogattatott.

ROXANE: | : *Titkon* : | Jaj nékem!

ASPASIA: 'S a Nagy szívű Xerxest illy fene örömr tudta ragadni a harag?

SEBASTES: Harag Aspasia? – Xerxes kedvelli Themistoclest.

ASPASIA: Ne ingereld kinaim Sebaſtes, avagy nem halálra kerestet-e ez előtt egy kevással.

SEBASTES: Most pedig öleli ötet, nevezi leg betsesebb birtokának; 's a Themistocles név zeng szüntelen ajakain.

ASPASIA: Szédítő örömben nem tudom, hol állok! – Oh, ez a nem remélt öröm új neme a gyötrődésnek! – Ugy nézem, mint egy hiú álmod; 's rettegek, hogy fel ébredésem annál kínosabb lesz. | : *el megyen* : |

Tizenharmadik Jelenés
Roxane és Sebaſtes

SEBASTES: A Roxane szívében lángol a féltékeny szerelem. – Szerentsétlen szív kezd reményleni.

ROXANE: De Sebaſtes! mit tesz az a nyughatatlanság, mellyel a Király Aspásiát mostan várja? – Felelly, – ragadj ki e kínos aggodalomból!

SEBASTES: Láss önnön szemeiddel, Herczeg Asszony; ne kérdj! – Xerxes ég Aspasiáért; de te azt nékem hinni nem akarod. Láttad volna most örömet, midőn meg értette, hogy Aspasia Leánya Themistoklesnek. – Lángoló arczulattya el árulta szívének titkos gyuladását.

ROXANE: Tedd le gyanuidat, Sebaſtes! – Hová felejténé el magát Xerxes annyira? – Te álmokat láttz! –

SEBASTES: Adnák az Egek, hogy sejdítéseim hiú gyanuk, 's álmok volnának; de az idő igazlani fogja sejdítéseimet, 's te melly drágán fogsz azért fizetni, hogy szives intéseimnek hitelt nem adtál. Rajta szép Roxane! érezd tulajdon betsedet, 's bántásidnak nagy vóltát. – Te eredetedet Királyi vérből vetted, szinte mint Xerxes, kintseid az Aspásiáét véghetetlenül felyül mullják; 's a Király viszont szeretettel tartozik néked hűségédért. – A Király hitetlen! – Álly bosszút rajta! –

ROXANE: Bosszút? – Azon bosszút, a kít szeretünk? – Ah! ezer szív közül kiválasztani egyet, szeretni azt, imádni; 's szeretetni, 's imádatni általa, 's végre meg tsalattatni. – Van é ennél a fájdalomnak egész nagy seregében irtóztatóbb fájdalom! – Ah! miként lehet ezt el viselni! | : *el megyen* : |

Tizen – negyedik Jelenés
Sebaſtes egyedül

A dolog jól indul! – A Xerxes szívében a szerelem; a Roxanéjében a féltékenység lángol – mind azt, mind ezt táplálnom kell; 's ha majd annyira jutok, hogy Roxane bosszút parantsollyon melly előbb utóbb bizonyosan meg is leendő; nyert játékom van. – Nékem sok Hiveim

vagynak, vagynak Roxanénak is, 's együvé fogván őket,
ki merek szállani Xerxes ellen. – A szándék mérész; de a
szerentse a bátor mellé áll! – | : **el meyen** : |

Második Felvonás
Themistodes szobája
Első Jelenés
Themistodes, később Neocles

- THEMISTOCLES: Ime Themistocles! végre meg enyhült sorsodnak sanyarusága. Kevéssel ez előtt küszködve az inség szorongatásaival hiába kerestél egy nyomorult Kaibat, hol magadat meg vonhasd, 's most e Királyi Palota a lakásod. Mennyi kints vagyon itt el pazérolva éretted! Kedventze vagy egy Nagy Királynak, 's egy temérdek Birodalom pillantásodtól függ. – Ki tudja, melly játékot kell még e Világ nagy színén jádszanom? – Ah! az élet valójában alak játék, 's jaj nékem, hogy az én játékom végig nints meg jádszva.
- NEOCLES: |:Bé jön :| Atyám! – Oh Atyám! –végre, tehát mi feletünk is fel derült az Ég, 's az érdemnek meg van egyszer adva a bér! – Tul vagyunk minden veszéjen. – Oh, mint remegnek majd Athenának háládatlan Lakossai, ha e hirt meg hallják! – Mint lesznek majd oda, ha meg értik, hogy a Xerxes nagy ereje annak a hatalmas Themistoclesnek van le téve kezébe, a kit ők magok közzül ki löktek; és aki őket viszont egy pillantásával öszve ronthatya most – Szerentsénk ma kezdődik! – Mennyi kints, mennyi tisztelet, mennyi diadálom vár itt te reád. Már látom, hogy a Xerxes nevébe sorba dülöd fel a szomszéd Nemzeteket; sött meg haladván a Hercules oszlopaikat, Királyokat hódoltatt minden felé; 's Törvényeket osztogatt a Népeknek.
- THEMISTOCLES: Csendesedj! Sem örömeidben nem tudsz mértéket tartani, sem ijedségedben. – Az előbb, midőn bátornak kellett volna mutatnod magadat, remegtél; – most midőn remegned kellene, magadon kívül ragad e gondolatlan öröm.
- NEOCLES: Midőn remegnem kellene? – 'S mitől kellene most tartanunk?
- THEMISTOCLES: Kérd inkább, hogy mibe biznunk! – E Kintsekbe? – Egy pillantat adta, egy pillantat veheti el. – Uj Barátainkba? – Ők nékem nem Barátim; a szerentsével jöttek, a szerentsével el fognak enyészni.
- NEOCLES: A Nemes szívü Xerxes kegyelmétől mindent lehet várunk. Bátran támaszkodhatol reá!
- THEMISTOCLES: 'S mindent rettegnunk haragjától
- NEOCLES: Xerxes bölts, Xerxes igasságos Fejedelem.

THEMISTOCLES: De egy illy temérdek Birodalom Ura nem láthat mindent tulajdon szemeivel: egy kaján sugallo meg tévesztheti, pedig az ilyenekkel tele van a Föld.

NEOCLES: Themistoclest az ő érdemei felyül emelték minden rágalmazáson.

THEMISTOCLES: A hol minden akarja látni a maga érdemét; semmi sem áll kevésbé, bátran, mint az igazi érdem.

NEOCLES: Ki tarthatna attól Atyám, hogy te illy sok, illy nagy –

THEMISTOCLES: Xerxes jö! – Hadj magamba!

NEOCLES: Szavaidban varázs erő ül Atyám! – Már bódognak véltem magamat; 's imé megint ezer veszélytől rettegek. – Ugy láttzik egy pertzentés alatt minden más színbe borult. |: *el megyen*:|

Második Jelenés
Xerxes, Themistocles

XERXES: Adosságomat jövők néked le fizetni Barátom!– Bért ígértem, ha ki nékem Themistoclest kezembe juttattya. – Te kezembe adtad ötet, 's jer vedd jutalmát.

THEMISTOCLES: Nem elégséges bér é Nagy Király, a mellyel engem bé halmaztál?

XERXES: Nem Barátom! Azon nyereségemért, mellyben leg főbb öröme vagyon életemnek; szegénynek tettzik előttem minden bér.

THEMISTOCLES: Azt akarod tehát, hogy –

XERXES: A sorsnak akarom helyre hozni igazságtalanságát, 's meg piritani, hogy eddig üldözött. Vedd töllem Lampsacust, My[---]st és a Meander által körül ölelt Magnesiat; 's Xerxes úgy készül, hogy erántad barátságának, 's betsülésének bővebb jeleit adja.

THEMISTOCLES: Kegyelmed nagy vólta el pirit. – Élly mértékkel győzedelmidnek gyümölsével; mert mit tettem én eddig éretted?

XERXES: Mit tettél? – Semminek veszed azt, hogy engemet nagy szívünek hittél, – hogy kezeimbe tevéd le betsés éltedet, – hogy nevemnek illy szép mezőt mutattál a halhatatlanságra, – hogy Persiának az egy Themistoclesben mind vissza adtad, a mit vesztett?

THEMISTOCLES: Ellenbenn annyi Jobbágyidnak vére! – Az a sok tsapás, mellyet néked okoztam.

XERXES: Az a gyalázat a szerentséjé; ez a fény az enyim.

THEMISTOCLES: Ditső gondolkozás; s méltó azon nagy lélekhez, a kit Jupiter annyira állított, hogy az ő képét visellye e földön. – Oh boldog Tartományok! kik illy Királynak fűgtök igazgatásától.

XERXES: Még mondám, hogy hartzban akarok élni veled, 's lásd, ha meg állomé szavam? – Te életedet biztad reám; én ha hatalmamát bizom reád. Tölled fügjenek Persziának minden Hadai; s jer, vedd ujj méltóságod tzimmerét az öszve sereglett Tábor jelenlétében. A fel rendült Aegyptusnak küldelek meg bosszulni párt ütését, 's azután nagyobb munkáknak eredünk. Ha Themistocles vezérli Vitezeimet, az egész Világ Tartománnyait királyi páltzám alá hajtom.

THEMISTOCLES: Istenek! Tartsátok meg nekem védelmemre, gyámolomra kép viselőtöket, engedjétek, hogy emlékezetemben örökké éllyenek jó tettei, hogy meg halhassak érette, ha érette nem győzhetek! |: *El megyen*:|

Harmadik Jelenés
Xerxes, később Roxane

XERXES: Ugy vagyon! A Koronák sullya nehezet nyom; 's ezer gondok járnak hiú tsillogásával. – De melly szerentse jutalmat nyujthatni az érdemnek, ki fejthetni a szenvedő jámborságot a sors kezeiből; 's bódóggá tenni, a ki nem az; de méltó, hogy az légyen. Ez az öröm véghetetlen fellyül mullya a vele edjütt járó bajt; 's az Uralkodók állapottyát bizonyos tekintetben egyenlővé teszi a halhatatlan Istenekével. – Ez a szép öröm lett az enyim, midön ezt a szerencsétlen nagy Férfiut magamhoz tsatlám! – Bonthatalan kötelekkel kell ötöt magamhoz füznöm ; fel emelem Aspasiát a Trónusra; Isteni kellemei, szívének jósága, fényes születése is méltónak teszik ötöt e szerentsére. – Így Themistocles az én Tartományaimat védvén, tulajdon unokáinak fogja oltalmazni örökségét; 's barattságunk kötelékei a rokonság által még szorosabbakká válnak. – De előbb magával Aspasiával kell végeznem; Sebastes már el ment hozzá kitanulni akarattyát. – Valaki jö! – Sebastes fog lenni! – Egek! Nem ő, – Roxane. – Térjünk ki előlle! –

ROXANE: Xerxes! te közelíteni láttz engem 's el-fordulsz!

XERXES: Meg botsáss Roxane! Királyi gondjaim más felé vonszanak.

ROXANE: A még szerentsés Roxane, egykor a Királyi gondok mellett is –

XERXES: Mellyek illy sullyosak még soha sem voltak.

ROXANE: Themistoclesnek meg jelenése tapasztalom mennyire neveli őket, kivált midön osztán az Attya érdemeihez Leánnyának –

XERXES: |: *Némán int neki, 's megfordul*:|

ROXANE: | : *Elébe áll* :| Nem úgy hitetlen. – háládatlan! – nem úgy! – Mond el miként lehet ennyi kegyetlenséget –

XERXES: | : *Magába* :| El kell oszlatnom hiú reményeit. – Hallodé Roxane! Ideje, hogy szollyak, 's veled szívemet leg titkosabb részéig láttassam.

SEBASTES: | : *Fel lép* :| Nagy kegyelmű Ur , a Görög Követ kér, hogy méltóztassál ötöt még egyszer ki halgatni.

XERXES: 'S még itt van? – még el nem mene?

SEBASTES: Meg tudta, hogy Themistocles 'Susában vagy; 's nagy ajándékokat készül nyújtani meg nyereséért.

XERXES: Vissza él jószággal, – nem akarom látni, – mennyen.

SEBASTES: | : *El megyen* :|

ROXANE: | : *Magába* :| E haragot szerelem szüli.

XERXES: Sebastes! – más gondolat ér! – Menny! – Vezesd elő; más úton éreztetem vele neheztelésemet. – | : *Roxanához* :| Hertzeg Asszony! Ez egyszer nints időm. | : *elmegyen* :|

Negyedik Jelenés

Roxane és Aspasia.

ROXANE: Hiába biztatom magamat, győz Aspasia. | : *meg látván Aspasiát* :| Imhol van a kevély! – de melyik hát rajta az a kets, a mit benne Xerxes imád.

ASPASIA: Hertzeg Asszony! reménylhetem é, hogy gyanuid immár el enyésztek!

ROXANE: | : *Titkon* :| Nem lelek semmit a mi el bájолhatta.

ASPASIA: Mít tsinálsz? – Nézzs – és halgattz?

ROXANE: Ezt a képet, e szemet tsudállom, mely egy Király nyugodalmát tudta meg háborítani. A mely sziv illy szépségbe vesztí el magát, méltó a mentségre, ha hitetlenségbe talál-tatik. | : *elmegyen* :|

Ötödik Jelenés

Aspasia, később Lisimachus.

ASPASIA: Melly sértő szók! – kegyetlen szerelem, mit kinzod te a szívet nyugtalan félelmeiddel! – Ah! e kinokat az én szívem is érzi el változott Lisimachusomért.

LISIMACHUS: | : *Meg nem látván Aspasiát* :| Csak egy pillantatig láthat-nám, úgy osztán – Mi ez? – Tsalatkozom é? – Im hol ő, a kit imádok.

ASPASIA: Tudja, hogy én életben vagyok, tudja azt minden! – Ah! – a hitezegett uj lángokat érez; én pedig még most sem tudom ötét felejtteni; de ki fejtözöm e kötelemből! –

LISIMACHUS: Kedves Aspasiám!

ASPASIA: Ki nevez engemet magáénak? – Egek! –

LISIMACHUS: A te hiv Lisimachusod, a te örökké hiv tisztelőd! – Aspasia! – édes Aspasia! meg engedték tehát az Istenek, hogy meg láthassalak!

ASPASIA: Aspasia – a te édes Aspasiád? – Én nem vagyok az; a tiéd meg holt.

LISIMACHUS: Meg holtak mondotta a hir; s a hir hazudott. – Tudva van előttem, melly utakon tartott meg az ég.

ASPASIA: Egy van tehát hátra, hogy azt is tudjad. – Aspasia néked meg holt.

LISIMACHUS: Miért versz tört szivembe illy kegyetlenül?

ASPASIA: Oh igen, egy hiv Vö, egy hiv Mátka egyebet érdemel! – Hálátlan, te, a ki az Atyámat üldözöd, előmbe mersz járni; szerelmet mersz emlegetni?

LISIMACHUS: Én üldözöm a te Atyádat? – Aspasia! láthatnál tsak szivembe, ismérnéd tsak szorongásaimat! – Egy szent tartozat kötelez engedelmeskedni Hazám parantsolattyának; de szivembe szüntelenül viaskodik a szerető – a Hazafival.

ASPASIA: Egyikét, vagy másikat felejtse.

LISIMACHUS: Egyikét nem szabad; másikat nem lehet! 'S nem lelvén nyugtot soha, mindenkor azon vagyok, hogy azt nyerjem meg, a minek iszonyodom el nyerésétől.

ASPASIA: Hálá az Egeknek, nem nyertél semmit.

LISIMACHUS: 'Sött szerentsétlenségemre sokat nyertem. – Hazám Istenségei! – botsássátok meg ez egy sóhajást, mellyre a szerelem fájdalom tántorit.

ASPASIA: |: *Titkon*:| Rettegek! |: *nagyon*:| 'S mit nyertél?

LISIMACHUS: A Király kiadja Themistoclest

ASPASIA: Oda vagyok!

LISIMACHUS: Meg ígérte azt; 's esküvéssel erősítette ígérését.

ASPASIA: Én boldogtalan! |: *titkon*:| Ah! Xerxes az én ellenkezésemet bünteti ezzel! – Lisimachus! szánny meg egy szerentsétlent, és mentsd meg az Atyámat.

LISIMACHUS: Hogy – tehetem én azt? – Már eddig a Király, 's öszve sereglett hadai talán várják meg jelenésemet. – Mindeknek láttokra akarja ötöt nékem által adni. – Te ítélmeg, mit tehetek?

ASPASIA: Mindent, tsak akarj, – engedd, hogy egy titkos el szökés –

LISIMACHUS: Aspasia! Mit kívánsz?

ASPASIA: Szeretnek próbáját a szeretőtől. – Itt magad nem vonogadhatod.

LISIMACHUS: Nem! – nem! – Előbb valék Hazafi, mint Szerető.

ASPASIA: 'S kötelezhet é e név arra, hogy el veszíts egy ártatlant?

LISIMACHUS: Nem veszitem én. – Én tsak tisztetem tellyesítem.

ASPASIA: Tellyesítsük hát mind ketten a magunkét; követem példádát. – Isten hozzád!

LISIMACHUS: Hová kegyetlen! – hová?
 ASPASIA: Xerxesnek karjai közé.
 LISIMACHUS: Mit mondasz? – Istenek!
 ASPASIA: Xerxes ég érettem; kész vagyok mindenre, hogy az Atyámat meg szabadítsam. Én is előbb voltam Gyermekek, mint Mátka | : *el akar menni* : |
 LISIMACHUS: Állj meg! Oh kénszerítlek a Nagy Istenekre; ne adj illy kegyetlen példát a világnak az álhatatlanságban.
 ASPASIA: Azt teszem a mit te; tellyesitem tisztetemet.
 LISIMACHUS: 'S illy könnyűé?
 ASPASIA: Illy könnyűé? – Háládatlan! – tud meg, hogy ha Xerxes ki adja az Atyámat, az által engem akar büntetni. Meg kínált Királyi székével; 's én erántad való hűségből eloltam Királyi székét.
 LISIMACHUS: Mit hallok!
 ASPASIA: Kegyetlen! hallyad tovább! – Utálnom kellene; de nem utálhatlak. – Imé te örökre kénszeritesz el válni tölled; 's midön a lépést meg teszem, úgy tétzik, kiszakad szivem kebelemből. – Titkolnom kellene azt; 's örömet titkolnám, de nints erőm. – Lásd szakadó könnyeimet. –
 LISIMACHUS: Ne sirj! – Oh ne sirj kedves! Imé, meg teszek valamit kívánsz! – Mit mondék? – Isten hozzád egyetlennem! – Isten hozzád!
 ASPASIA: Mit akarsz? – Hová még?
 LISIMACHUS: Futok egy ostrom elől, mellynek ki állására nints elég erőm.
 ASPASIA: Oh ha a könnyörületességnek csak egy szikrája van is –
 LISIMACHUS: Isten hozzád! – Ne többet! – Tisztetem már is ingadozik. Oh Istenek! melly bájjolás ül a szép szemekben, mikor sirásra fakadnak! – Hol az a kö sziv, melly nekik ellent állasson! – Megyek innen, mert ha tovább mulatok körülöttem, felejttem a Hazát, – felejttem a szent tisztet. – | : *el megyen* : |

Hatodik Jelenés
Aspasia egyedül

Az tehát minden reményem, hogy magamat fel áldozzam Xerxesnek! – Oh Istenek! – melly kin, melly kemény köteleesség! – Szeretni; 's még is másnak rohanni karjai közé, – utálni azt, és mégis szerelmet színleni eránta. – Ah! – hol az a kin, melly ehhez hasonlít? – | : *el megyen* : |

Hetedik Jelenés
Nagy Palota Tronussal.
Xerxes, Themistodes, Lisimachus, Seastes és Nép

XERXES: Aspasia tehát nem akarja el fogadni jobbjomat?
SEBASTES: Szokása az, az Asszonyi nemnek, hogy magát eleinte vonogattya. – Meg lehet, hogy ő inkább lángol éretted Nagy Király, mint te ő érette, de a Leányi szemérem bártortalan, 's ki tudja, nem azt várja é, hogy az Attya jelentse előbb egyezését –

XERXES: A felől nintsen kétségem.
SEBASTES: Eppen érkezik a szerentsétlen Vezér, régi Hazájának Követtyével.

XERXES: Parantsold, hogy hozzák elő a Hadi legfőbb méltóság tziemerét |: *fel hága Trónusra* :|

LISIMACHUS: |: *Themistodesse! beszéll* :| Barátom! melly irtoztató kötelességet vetettek reám az egek! Oh melly igen fájlalom én –

THEMISTOCLES: 'S mit fájlalhatsz? – Meg tudom én különböztetni a Barátot, és Polgárt! – A Haza olly Istenség, mellynek mindent fel szabad; 's fel kell áldozni. Ha ez a kötelesség engemet ért volna ellened, én ugyan ezt fogtam volna tenni.–

XERXES: Félre Themistocles! Imhol van seregeimnek nagy és leg jobb része. – Ez tsak egy érdemes Vezérnek vagyon hijjával. – Téged teszlek azzá. – E Vezér bottal vedd hatalmamat! – Te büntess, te jutalmazz, te hartzolly, te szedj diadalmakat. – Reád bizom Xerxesnek ditsőségét, 's Persiának boldogságát.

LISIMACHUS: |: *Magába* :| Vagy meg tsalt a Király, vagy már meg engesztelte Aspasia.

THEMISTOCLES: Nagy szívüségdben vetvén bizodalmamat, hatalmas Fejedelem! ezen ditső hivatal terhét, mellyre engemet választani méltóztatol, háládatos tisztelettel el fogadom; 's esküszöm, hogy hived leszek. – Engedjék az Egek, hogy mindenkor edjütt hartzollyon velem éretted a Gyözedelem! – Ha pedig sereged felett tsapás lebeg, szállyon az magára Themistoclesre; vesszen a Vezér, tsak hogy veszte után gyözzön a sereg; 's az ő holt testét borostyánnal, és nem cupressusal¹⁵ hozzák el boritva vissza.

LISIMACHUS: Nagy Király! 's ötet ekként adod vissza Athenának?
XERXES: Állunk meg a mellett a mit fogadtam. – Én tsak azt ígértem, hogy Themistocles meg láttya Graeciát. – Mindjárt meg látod, ha fogadásomnak eleget teszek é? |: *Themistodeshez* :| Győzhetetlen Vezér! meg alázva akarom

---

¹⁵ ciprussal

látni azt a kevély ellenséget! – Egyiptusnak eltsendesíttetését másra is bizhatom! – Menny te, 's éreztess a Görögökkel Xerxesnek harágját.¹ – Ronts, vágj, pusztíts! – Hadd érezze Thebe, Lacedaemon, Corinthus, Argós és Athena békóimat.

THEMISTOCLES: | : *Magába* : | Istenek, oda vagyok!

LISIMACHUS: | : *Xerxeshez* : | 'S engem te azért hívtál, hogy tanuja legyek –

XERXES: Menny, vidd meg ezt a hirt a tiédnek! Mond el nékik, mint jö vissza hozzájuk a számkivetett, és ki viszi vissza?

LISIMACHUS: Szerentsétlen Hazám! – Oh tsalfa Aspasia! – | : *d megyn* : |

Nyoltzadik Jelenés
Xerxes és Themistodes

THEMISTOCLES: | : *Titkon* : | Én fogjak fegyvert Hazám ellen? – Én támadjam meg Athenát?

XERXES: Szeretett Bajnok! – mi süjjeszt el?

THEMISTOCLES: Méltóztassál el állani Uram a szándéktól! Még körülötted sok Ország vagy, a mit meg kell hódoltatnod.

XERXES: Ha meg nem alázom Graecianak kevélységét, engem az egész Világ diadalma sem nyugtat meg.

THEMISTOCLES: De gondold meg –

XERXES: Meg gondoltam: – ingerel a ki szándékomat ellenzi.

THEMISTOCLES: Tehát válassz más Vezért.

XERXES: Hogyan?

THEMISTOCLES: Én tisztelettel teszem le lábaidnál méltóságom tizerét.

XERXES: 'S mi ok indított erre?

THEMISTOCLES: Te azt akarod, hogy én ellensége legyek Hazámnak, hogy Hazámat pusztítsam, rontsam? – Oh, minek előtte azt tenném, szálljon e boldogtalan főre az életnek minden nyomorusága.

XERXES: A te Hazád ez az Udvar, és nem Athena. – Az gyűlöl, és halálig üldöz; e szeret és véd.

THEMISTOCLES: Bár védjen! – Elég az, hogy Athena szült. – Hazánknak szeretetét a természet lehelli belénk. Még a vadak is kedvelik szülötte barlangjokat.

XERXES: / : *Magába* : / Lángolok haragomba! – Te tehát még most is szereted Athenát? – 'S mit tudsz te abban annyira szeretni?

THEMISTOCLES: Mindent, mindent szeretek benne! Öseim hamvait, – a Szent Törvényeket. – az ő véd Isteneit, – a Nyelvet, – a Szokásokat, – érette öntött verejtékeimet, – általa szer-

¹ olvashatatlan szóból javítva

zett ditsőségemet, – Bástyáit, – magát azt a levegőt, melyet bődög fiai szívnak.

XERXES: Háládatlan! 's te ezzel az én előttem gyűlöletes Hazád szeretetével még kérkedni mersz jelenlétembe?

THEMISTOCLES: Nagy Király! meg botsáss, én meg nem szüntem –

XERXES: Ellenségem lenni? – Tehát hiába igyekeztem én jó tetteim által –

THEMISTOCLES: Azok örökre szívembe vagynak vésve. Vigyen engem Xerxes más ellenség ellen, 's örömmel öntöm érte az utolsó tseppig véretem. De ha bántásaim emlékezetét Hazámnak kárára akarod bennem élesíteni, Uram, ugy tsalatkozol. – Én ő érette vesszek el.

XERXES: Elég! Xerxesnek, 's Athenának nem lesz edjűtt baráttya. – Válassz e kettő között!

THEMISTOCLES: Arra nem kell választás.

XERXES: Fontold meg mit tsinálsz; sorsodat e szempillantás intézi el.

THEMISTOCLES: Azt én igen tudom.

XERXES: Azt bántod meg, a ki szerentsétlenné tud tenni. –

THEMISTOCLES: De nem pártütővé.

XERXES: Nekem köszönheted életedet.

THEMISTOCLES: De betsülletem magamon áll.

XERXES: Graecia téged gyűlöl.

THEMISTOCLES: Én szeretem.

XERXES: Melly bosszantások! – E tehát a Xerxes bére tölled? –

THEMISTOCLES: Nekem Anyám Athena.

XRXES: Nem bírok többé magammal! – Vonnyátok el szíнем elől a háládatlant! – Tartsátok ötet őrizet alatt, még érdemlett büntetését el nem veendi. – Ugy tartom ez a meghajthatatlan bátorság el múlik.

THEMISTOCLES: Nints félelem, a hol bűn nints – Én a lántzban sem veszttem el szabad bátor lelkemet. A gonosság érzése szűli a rettegést, nem a kín. – Ha bűn az, hogy Hazám ellen fegyvert nem ragadok, hallyak meg! De illy szép vétekért ditsően veszek. – /: *el megyen* :|

Kilentzedik Jelenés
Xerxes, Sébastes, Roxane és Aspasia

ROXANE: Xerxes! – mi dolog? – Alig hihetem. –

XERXES: 'S ki is hihetné szép Roxane! Itt Udvaromba, Jobbágyimnak hallottakra bosszant. – Imádja Athenát; kérkedik annak imádásával, 's miatta meg veti mind szeretetemet, mind ajándékimat.

ROXANE: |: *Magába* :| Reményem éledni kezd. Ki tudja talán Leánya változásra fogja bírhatni.

XERXES: Attya, Leánya ellenségeim! – A Természet mindenbe belé oltotta, valaki Görög a Xerxes gyűlöletét. – Bosszumat állom mind kettőn.

ROXANE: |: *Titkon* :| Melly öröm! |: *nagyon* :| Uram! Nem minden bir a Roxane szívével.

XERXES: Tapasztalom szép Roxane ! 's pirulok az el multakért.

ROXANE: És még is tartok, hogy ha Aspasia hozzád jön –

XERXES: Azt Aspasia nem fogja merni.

ASPASIA: |: *Bőn* :| Könyörülly Uram!

ROXANE: Lásd, hogy merte. – Ne halgasd ötöt Xerxes.

ASPASIA: Oh könyörülly az Atyámon! Oh Xerxes, szánd meg ötöt! – Add vissza az én keservimnek, add önnön szivednek vissza.

XERXES: |: *Magába* :| Millyen szép fájdalom!

ROXANE: Félttem a Királyt.

XERXES: Te kérsz engem kegyelemre? – te? – A ki talán minden élők közt leg inkább gyűlölsz?

ASPASIA: Oh nem Uram! tsalatkozol. Szemérem vólt ellenkezésem; add vissza az Atyámat, 's bird e szívet jó tettetért.

ROXANE: /: *Titkon* :/ Oda vagyok!

XERXES: 'S én védjem azt a háládatlant, a ki illy makacs szeretettel szereti ellenségeimet.

ASPASIA: Kevesebbet kérek Uram! – tsak halaszd haragodat. – Talán ra fogom birhatni, hogy engedelmeskedjék. – Megtagadod é ezt töllem? - /: *tétre esik* :/ Ah Egek! Melly szerentsétlen vagyok én! – Xerxes előll még senki se tért vissza vigasztalás nélkül. En lelem ötöt leg elsőben engesztelhetetlennek? – Nem, nem hihetem azt, az lehetetlen! – Ez a keménység, idegen érzés te benned, ez néked erőlködésbe kerül. Haragot mutattz természetes kegyedben; de a harag színlett; a kegy' igaz. Ah! – Igen, igen nagy Király! szóllly szíved után, ne ellenkezzél annak szelid ösztönével, különben edjütt múlok ki az Atyámmal.

XERXES: Kelly fel |: *magába* :| Melly bájoló erővel bir!

ROXANE: |: *Titkon* :| Oda minden remény!

XERXES: Bird rá az Atyádat, hogy tegyen le makasságáról; 's megengedek neki. Mondjad, hogy sorsa kezemben legyen, hogy villámomat fel függesztem, de le nem teszem még. Igyekezzék érdemessé tenni magát kegyelmemre; mert a fel függesztett harag annál rettentőbben sujt – /: *d megen* :/

Tizedik Jelenés
Roxane, Aspasia, Sebaſtes

ASPASIA: Hertzeg Aszszony! botsáss meg, és szánny e környül állások között. –

ROXANE: El szemem elöl kevély teremtés! Látom igen is győztél! – Mi kell több? – Tsillogni is akarsz diadalmaddal? – Menny! Többet nem türok, eleget szenvedtem.

ASPASIA: Csendes lélekkel szenvedem haragodat, 's gyötrelmeidet szánom. Te nem tekinthett az én szívembe; tsak az mondhatta meg, irigylést érdemlek é én, vagy szánakodást, a ki tudja, szívem mitöl vérzik. /: *d megyen* :/

Tizenegyedik Jelenés
Roxane, Sebaſtes

SEBASTES: /: *Titokban* :/ A Roxane haragját hasznomra kell forditanom.

ROXANE: Sebaſtes! nem türhetem tovább a Király bántásait, – bosszút lihegek! – Szólly! Miként töltsen azt ki reá?

SEBASTES: A kezeid között áll; egyesítsd Hiveidet az enyimekkel, 's készen van a mit kívánsz, kezünkben lesz a Korona is.

ROXANE: 'S vagynak Hiveid, a kiket nékem ajánlhattz?

SEBASTES: A fel zendült Egyptus seregei mind töllem függenek. Orontes öket az én parantsolatom szerént vezérli; ez az ő Levele bövebben elő ad mindent. /: *által adja a Levelet* :/

ROXANE: Menny Barátom, 's várj engem lakómba, én leg ottan követlek. – Itt nem szólhatok gyanú nélkül.

SEBASTES: 'S remélhetem é osztán? –

ROXANE: Nem leszek háládatlan! – Ismerem mind tüzedet, mind érdemeidet.

SEBASTES: /: *Magába* :/ Végre itt az óhajtott szempillantás! /: *d megyen* :/

Tizenkettődik Jelenés
Roxane egyedül

Lesz é elég erőd el nyomni, a kit imádtál? – Oh lesz! – A kegyetlen engem nagyon meg bántott. – Lakollyon gyötresimért. – El lágyulás nélkül fogom nézni, hogy ezer, meg ezer döfés alatt el dül, - vész – hogy utolsó pihégései közt – Istenek! – szam ellene bosszút kiált, 's szívem szerelmembe olvad el. – Ah! maradjon azoknak a bosszú, a kiknek szívek soha sem érzett szerelmet! – /: *d megyen* :/

Harmadik felvonás
Themistodes szobája
Első Jelenés
Themistodes, később Sebases

THEMISTOCLES: Hazám Athena! – Kedves gyászos nevezet! – Örömet ontottam én te éretted véremet; mindenkor tisztelettel türtem haragodat; panasz, és vád nélkül bujdostam a legmélyebb inségek közt egy partól a más partokig; – de azt, hogy a te kedvedért háládatlannak tessek egy nemes szívü Fejedelem eránt, a ki felejtí bántásomat, 's gyalázattyát, engem mejjére szorit, jó tetteivel bétetéz, 's kezeimbe teszi le egész hatalmát. – Engedj meg szeretett Haza! de azt tenni nem tudom. – Te léssesz az én szívemnek örök bálvánnya ezután is, mint mindenkor valál; de érzem, melly nehéz az áldozat, mellyet töllem mostan kívánsz.

SEBASTES: Engem hozzád a Király küld; haladék nélkül akarja tudni végzésedet, 's azt hiszi, hogy Themistocles eránta nem lesz háládatlan.

THEMISTOCLES: Nem vagyok; bizonyságim az Istenek, a kik szívemet esmerik. Vezess engem az én jó Kirájomhoz.

SEBASTES: Az nékem nem szabad. Vagy jer örökös gyűlölséget esküdni az oltáron Graecia ellen, vagy tedd le örökre a reményt, hogy Xerxesnek a színét láthassad.

THEMISTOCLES: 'S én csak ez áron láthatom meg jól tévömet?

SEBASTES: Esküdj: 's légy szerelme a Királynak; de ha ezt nem tselekszéd, reszketek sorsodért. – Xerxest engesztelhetetlennek fogod találni.

THEMISTOCLES: /: *El fordulva* :/ E szerént vagy a meg tagadott Hazafiúság, vagy a háládatlanság motska éri nevemet; 's nem fogom mentségemet tudathatni a világal.

SEBASTES: Végezz, hogy vihessek hirt.

THEMISTOCLES: Eh! vessünk véget a kinos aggodalmaknak, mint Themistocleshez illik. – /: *Sebaseshez* :/ Menny, készítsd az oltárt, a szent tsészét, 's valami az esküvés tételhez meg kívántatik. – Választásom meg van téve, meg jelenek.

SEBASTES: Repülve viszem a várt hirt a Királynak.

THEMISTOCLES: Még egyett. – El mene é Lisimachus?

SEBASTES: Eppen most eresztik szélnek vitorláit.

THEMISTOCLES: Izennyetek utánna, hogy várjon; szükségem van jelenléttére. Vidd meg e kérést a Királynak.

SEBASTES: /: *El megyen* :/

Második Jelenés
Themistodes egyedül

Mullyon el tsillogva életem, mint mikor az el haló fákja szikrákat vetve alszik el. Örök!^{II} – hadd jöjjön elő Neocles és Aspasia! – De mi is tehát az a halál? – Ha jó, kapjuk mohón; ha rossz, essünk által bátran rajta. Nem érdemli, hogy éllyen, a ki az életnek utánna teszi a betsületet. – Az élet mindennek,^{III} de ez csak a nagy lelkék tulajdona. – Csak annak lehet a halált rettegni, a ki esmeretlen magának, és másoknak, akkor kezd halni, midőn születik, 's egészen bé száll a sirba. – Bátran helylye ki nagy lelkét, a ki pirulás nélkül pillanthat el múltó életére, midőn vesznie kell.

Harmadik Jelenés
Neocles, Aspasia, Themistodes

NEOCLES: Atyám!
ASPASIA: Kedves Nemzöm!
NEOCLES: Tehát azt végezted, hogy Xerxes eránt háládatlanságot fogsz bizonyítani?
ASPASIA: Végre tehát könyörültél rajtunk, 's könyörültél magadon!
THEMISTOCLES: Halgassatok Gyermekeim! 's értsétek meg beszédemet! – Tudjátok é, melly szoros engedelmességet kíván az Atyai hatalom?
NEOCLES: A Szent kötelesség!
ASPASIA: Fel bonthatatlan törvény!
THEMISTOCLES: Tehát vegyétek azt, imé parantsolom, hogy amit töllem hallándotok, mind addig el zárva tartsátok, még a dolog telyesedést nem ér.
NEOCLES: Neocles hiv engedelmességet ígér, Atyám!
ASPASIA: Aspasia azt esküvéssel fogadja.
THEMISTOCLES: Üllyetek le, 's figyelmezzetek. Adjátok jelenségét annak a bátorságnak, mellyet Themistocles' gyermekeitől várhatni.
NEOCLES: Reszketek a kezdettől.
ASPASIA: El halok!
THEMISTOCLES: Gyermekeim! utólszor beszéllünk edjütt. Mind eddig a ditsőségnek éltem, el veszteném törekedéseimnek minden gyümölsét, ha tovább élnék – meg kell halnom.
ASPASIA: Atyám! édes Atyám!
NEOCLES: Mit mondassz?

---

^{II} Örök (értelemszerűen javítva)

^{III} mindennek (értelemszerűen javítva)

THEMISTOCLES: Xerxes jól tett velem; de Hazám Athena; egyiknek háládatossággal tartozom, a másiknak hűséggel. – Öszve ütközött rajtam e két kötelesség; ha csak edjüket tellyesítem, pártos leszek, vagy hálátalan. – A halál menthet meg e két véték mentségétől. – Mérget hordok magammal.

ASPASIA: De hiszen azt izentet Xerxesnek, hogy hozzája mégyl!

THEMISTOCLES: Az ő jelenlétében fogom tellyesíteni, anit elvégeztem.

NEOCLES: Sebastes néki azt a hirt vitte, hogy meg teszed az esküvést.

THEMISTOCLES: Sebastes úgy értette? – Örvendek tévedésének; azt reménylővén Xerxes, maga eleibe bocsájt. – Ugy akarom, hogy Persia légyen szemlélője nagy tettemnek, 's lássa a világ, mit érzettem mind Athena, mind Xerxes eránt.

NEOCLES: Oh Istenek!

ASPASIA: Szerentsénten Aspasia!

THEMISTOCLES: Fiaim! Minő gyengeség ez! Férré előllem e nemtelen ke-sérgéssel. – Ne kénszerittsetek pirulni, hogy Gyermek-eim vagytok; akkor kellene sirnotok, ha Themistocles veszni nem tudna.

ASPASIA: Ah! mit kezdünk ha oda léssesz?

NEOCLES: Mi gyámolunk marad?

THEMISTOCLES: A virtus szeretete, a ditsőségre való vágyás, az Egek se-géde, 's az én példám!

ASPASIA: Ah Atyám! –

THEMISTOCLES: El hagylak benneteket, Ellenségeim közt, egy idegen Tartományban; szükségben, gyámol, és segéd nélkül hagylak el. – Látom, hogy sok inséget kell ki állanotok; de ti nékem gyermekeim vagytok, 's az néktek elég. – Mutassátok méltóknak magatokat minden esetben e név-re, legyenek szüntelen szemeitek előtt a bészület, a Haza, az Istenek. – Minden karban vonhat az ember fényt ma-gára, akár alacsony Kunyhoba lakjék, akár roppant Palo-tákba – Ne tsüggedjete el a bal szerentse tsapkodásai alatt. – A nyomorúság, ha nagy, hamar el mulik; ha nem nagy, könnyű el viselni. – szép tettekre benneteket ne a bér ösztönözzön, hanem a ditsőség; 's a büntöl irtózza-tok, ne a büntetéstől. – Ha pedig valaha a bal sors olly tetre kénszeritene benneteket, melly illetlen hozzátok; tudjátok meg, hogy vagyon egy út, mellyen elkerülheti-tek, s arra meg tanít az én példám. /: *fél ké* :/

NEOCLES: El hagysz minket?

ASPASIA: Atyám; s én többé meg nem látlak?

THEMISTOCLES: Szakasszuk félbe a lágyító butszuzást! Nékem erőre van szükségem ez órában; 's érzem, hogy Atya vagyok. – Is-ten hozzátok, Gyermekeim! – Szárassátok fel könnyeite-ket. Én nem hálalni megyek, hanem ujj borostyánt aratni a

régiek mellé, 's most veszem el berét verejtékeimnek. /:
d megyen :/

Negyedik Jelenés
Aspasia és Neocles

ASPASIA: Óh Neocles!
NEOCLES: Ó Hugom!
ASPASIA: Hová legyünk!
NEOCLES: Melly rettenetes tsapás érte fejünket!
ASPASIA: 'S mit tselekedjünk immár szerentsétlenek?
NEOCLES: Mutassuk méltóknak magunkat illy nagy Atyára! – Meny-
nyünk, kedves! – Mennyünk látni legszebb diadalmát: az
a bátorság, melyet mutatni fogunk, könnyebbé teheti ha-
lálát.
ASPASIA: Megyek édes Bátyám! – Istenek! roskadnak térdeim!
NEOCLES: Végy erőt magadon, kedves!
ASPASIA: Ah Bátyám! Tsudállom, hogy te annyi erővel birsz.
NEOCLES: Ha nem bírok is; példája adni fog azt. /:*d megyen* :/

Ötödik Jelenés
Aspasia egyedül

Tehát erősebb lesz a Bátyám mint én? – Nem ugyan
azon vér foly ez ereken is? – Nem vagyok é én is
gyermek a Nagy Themistoclesnek? – Megyek, 's meg te-
szem körülötte, a mit töllem gyermeki tisztelném kíván. –
Mullyon ki e karok között, – nyomja el hidegült kezeire
utolsó tsókjait árva Leánya; 's fogja bé el haló
szemhélyait. – Melly gyászos képezet! – Mint fagy el
minden tetemem! – Megyek! – Nem mehetek, a borza-
dás el fagylal; s gyengeségem szégyenlete el pirit. – Óh
Istenek! engedjete meg halni! – Ennyi szenvedés után
adjátok nekem ezt az enyhülést. /:*d megyen* :/

Hatodik Jelenés
Xerxes, azután Roxane

XERXES: Hol az én szeretett Themistoclesem? – Hadd jöjjön, 's
szorullyon Király-lyának mejjére.
ROXANE: /:*Be jön* :/ Xerxes! meg engedj, ha alkalmatlan vagyok,
téged kereslek.
XERXES: /:*Magában* :/ 'S megint itt van?
ROXANE: Hallgass ki utóllýára!
XERXES: Roxane! tudom, hogy te neheztelsz reám; tudom, hogy
fenyegetni jössz bosszuddal.

ROXANE: Meg vagyok bántva; neheztelek, 's bosszumat állom. De esmérd jobban Roxanét, ismérd bosszuját. – Xerxes! életed, Koronád veszélybe forog. – Fogd e levelet, előzd meg a veszélyt; 's légyen gondod életedre. – Isten hozád. –

XERXES: Ally meg Roxane! – 's engedd hogy e nemes tetteredért –

ROXANE: Nekem elég, hogy bosszumat álhattam. – A nemes szívnek nints kedvesebb bosszúja, mint midőn azzal tehet jól, a kitől meg bántatott. Ez az öröm nekem elég bér minden eddig szenvedett gyötrelmekért. /: *d meyen* :/

Hetedik Jelenés
Xerxes, továbbá Sebases

XERXES: Ez a Levél Sebaseshez van írva, 's az irás Orontesé. – /: *olvassa magába* :/ Egek, mely hitetlenség! – Sebases az Aegyptusi zendülés titkos indítója; 's azomba hűséget pengetvén ajakain, szüntelen körültem forog. – Imhol jő! – Hogy mér a hitetlen szemem eleibe járulni.

SEBASTES: Uram! egy jutalomért esedezem előtted tantorithatatlan hűségemnek!

XERXES: Ismérem hívségedet Sebases! ismérem érdemeidet! – Szólly, – mit kívánsz?

SEBASTES: Themistocles Athena ellen vezérli hadaidat; az Aegyptusi pártosok ellen még nem neveztél senkit helyébe. – Bíz rám nagy kegyelmű Király ezt a terhet.

XERXES: 'S ebből áll, a mit kívánsz?

SEBASTES: Ez nekem elég, hogy hűségemet bizonyítsam.

XERXES: Számtalan ízben meg bizonyítottad, 's ez méltó te hozád. – De esmered é te Aegyptust?

SEBASTES: Hegyei, Folyamai, Erdei, mind tudva vannak előttem; nints néki egy helye is, mellyet ne emernék.

XERXES: Az még mind nem elég, ismerni kell a pártosok indítóit is.

SEBASTES: Ki volna az más, mint Orontes.

XERXES: En úgy hiszem, hogy többen vagynak. Ez a Levél /: *dő adja* :/ meg mondja neveiket. Olvasd meg, 's mondjad esméredé mind?

SEBASTES: Hol vetted ezt Uram? – /: *magába* :/ Oda vagyok!

XERXES: Meg vagy zavarva? – El holtál?

SEBASTES: Mindent tud, vesznem kell!

XERXES: Hitetlen reszkettz; későn száll meg a rettegés: akkor illet volna félned, mikor az istentelen szándékot forralád; de az igasságos Ég úgy rendelte, hogy az áruló tsak akkor lássa a veszélyt, midőn már el kerülni többé nem lehet. /: *d meyen* :/

Nyolczadik Jelenés
Sebastes egyedül

Hitetlen Roxane! te engem fel áldoztál bosszús szerelmednek. – Én balgató! – hogy vádolhatom én ötet, – hogy panaszkodhatta egy áruló, hogy el árultatott? – Erdemlem azt. – Fuss Sebastes! fuss innen! – Ah! hová futhatok magam elől? – Magamba hordom hóhéromat, akárhová megyek, a borzasztó félelem mindenütt nyomomba lesz, mindenütt előttem lebeg undok tettem. – |:
d meyen :/

Kilentzedik Jelenés
Nagy Palota, tronussal, és Oltárral.
Xerxes, Neodes, Aspasia 's Fő Rendek.

XERXES: Neocles! Mit tessz ez a bús kép? – Szép Aspasia! mi fakasztja e könnyeket? Az Attyok hűséget esküszik nekem, 's gyermekei keseregnek. – Károtokra van é néktek az én szeretetem, 's barátságom? – Nem feleltek? –

Tizedik Jelenés
Roxane, Lisimachus, Görögök 's a Váltak.

ROXANE: Itt vagyok Uram! szolly! Mi végre hívtál?
LISIMACHUS: Eppen indulni akartam Nagy Fejedelem, midőn a te nevedben ide szollitottanak. Mit kívánsz tőlem?
XERXES: Legyetek békével, szükségem vagyon itt létetekre.
LISIMACHUS: 'S én azt hallyam, hogy itt Hazám szidalmaztatik
ROXANE: Én ujjabb aláztatásodnak legyek itt kitéve?
LISIMACHUS: 'S a meg változott Aspasiának nézzem hűségtelen voltát?
ASPASIA: Ne légy igazságtalan Lisimachus! Nem változtam én meg, én most is az vagyok, a ki ez előtt voltam. – Szünny meg egy szerentsétlent meg nem érdemlő vádjaiddal gyötreni.
XERXES: Hogyan? – 'S ti egymásért égtek?
ASPASIA: Oh Nagy Király! botsáss meg. Késő tagadnom, a mi fájdalmamba ajakimon ki repült.
XERXES: Éste mégis nekem ígéréd jobbodat?
ASPASIA: Ez áldozatot az Atyám megtartása kívánta tőlem.
XERXES: /: *Lisimachus*hoz :/ Te pedig annak Attyát üldözöd halálra, a kiért szived lángol?
LISIMACHUS: Ugy hagyta Hazám!
XERXES: /: *El ragadtatva* :/ Emberi Nagyság! mi vagy te, ha sziveinket el töltöd?
ROXANE: Hadd el Xerxes, jö a Vezér.

NEOCLES: /: *Attyára pillantván* :/ Ah! – miért nem bir az én szívem az ő erejével.
ASPASIA: Sziv! szünny meg verni bennem!

Tizen-egyedik Jelenés
Elöbbeniek Themistodes, azután Sebaes.

XERXES: Tehát tsak ugyan azt végezted kedves Themistocles, hogy az enyim légy? Jer! Hadd ölellyen meg egész érdemedet emérő Királyod!

THEMISTOCLES: /: *Hátra vonakodva* :/ Várj Uram! még nem vagyok érdemes reá; arra érdemessé az a Nagy tett teendő, a melly miatt jövök.

XERXES: Lángol az Oltár, töltve van a tsésze, hallasd esküvésedet, 's rettegjen Graecia átkaidtól, mellyeket reája mondassz.

THEMISTOCLES: Térj meg tévelyedésedből Uram! – Meg ígértem, hogy eljövök ; de nem hogy esküsszöm.

XERXES: Mi az?

THEMISTOCLES: Halgass meg, kegyes Király! – Lisimachus értsd meg beszédemet. – Nép! vedd füledbe Themistoclesnek utolsó szavait, 's légyen nékie tanuja minden, a ki jelen vagyon; 's tartsa fel emlékezetében a mit mond! – Visszás sorsom abba a kéntelenségbe hozott, hogy vagy háládatlan legyek, vagy Ellensége az én kedves Hazámnak. – Kerülni akarván, mind egyikét, mind másikat, nints más út nyitva előttem, hanem a siré, 's bátran azt választom.

LISIMACHUS: /: *Magába* :/ Mit hallok!

XERXES: Nagy Istenek!

THEMISTOCLES: Bujdosásim ideje alatt mindenütt velem járt ez a méreg, – ez most czélomhoz vezér, – e szent tsészébe ereszttem azt, – Istenek! fogadjátok el a hűségnek, háládatosságnak 's betsületnek áldozattját.

ASPASIA: Oda vagyok!

XERXES: Mi lessz ez?

THEMISTOCLES: Lisimachus! mond meg te az imádott Hazának, hogy én néki hive voltam utolsó pihegésemig; 's nyerd meg tölle azt a kegyelmet, hogy hamvaimat fogadja kebelébe. Meg botsájtom a sorsnak minden tsapkodását, ha tetemim Hazámnak szent földjében nyughatnak. – Te pedig Nagy lelkű Fejedelem! ne bánd meg, hogy engemet kegygyel fogadtál; jó tetedet tsudálni fogja az egész Föld! – Themistocles értek nem adhat más bért, hanem, hogy háládatosan vallyá meg, 's meg hal. – Nagy Istenek! engedjétek azt a vigasztalást egy meg haló ártatlannak, hogy utolsó foházkodásának tellyesedését hihesse! – Vegyéttek oltalmatok alá a ti Athenátoknak sorsát, 's védelmez-

zének ötet minden veszély ellen; 's virágoztassátok a legkésőbb időkig. – Visellyetek gondot e nemes szívű Királyra is, és az ő Tartományaira; sugallyatok békének, 's barátságának érzését az ő szívében az én szabad Nemzetem éránt. – Oh Xerxes! legyen vége az én életemmel a te haragodnak ő ellene. – Gyermekeim! – Barátom, Lisimachus! – Xerxes! – Persák! – Isten veletek! /: *a szent tsészéhez nyúl* :/

XERXES: Álly meg Themistocles! nem engedem meg soha, hogy a halálos italt ajakidhoz vidd.

THEMISTOCLES: Uram! te engem ebbe nem gátolhattz; a nyomorultnak csak a Halál az enyhítője, az nem áll az Uralkodóknak hatalmában.

XERXES: /: *El vetén a tsészét* :/ Élly Themistocles! – Élly disze, 's tsudája a mi Századunknak! Nem ellenzem, szeresd Hazádat, érdemes ő reád; magam is kezdem immár szeretni: – ki gyűlölhesse azt a boldog földet, melly illetén fiakat szül.

THEMISTOCLES: Istenek! ti tehát meg halgattátok kérésemet!

XERXES: Ugyan azon Oltáron, a hol te veled örök gyűlölséget akartam fogadtatni Athena ellen, Xerxes örök frigyet és barátságot esküszik éránta. – Hadd érezze azt a te Hazád nagy lelkű Férfiú, hogy ezt az ajándékot tenéked köszönheti.

THEMISTOCLES: Ditső Fejedelem! melly ujj neme ez a Triumfusnak! – Oh Hazám! – Ó Athena! – Oh áldott számkivetés! –

ASPASIA: Boldog Nap!

NEOCLES: Mennyi örömök!

LISIMACHUS: Nagy Király! – 's te ditsőítettett Hazafi! repülök hirt vinni a Hazának, 's el terjesztem Nemzetem közt, melly vetelkedéssel vetekedtek egymással. – Az én Nemzetem nem lesz háládatlan, sem nagy lelkű ajándékozója, sem Nemes közben járója éránt.

SEBASTES: /: *Lábaihoz esvén Xerxesnek* :/ Uram! itt vagyok büntess az én vettségem szerént, az élet nékem irtóztatóbb minden kinoknál. –

XERXES: Kelly fel Sebastr! az én szívem ma nem esmér egyébérzést öröm érzéseinél. – Aspasia válasszon önn tettzése szerént Hitvest magának; – én jobbomat jutalom gyanánt a hiv Roxanenak nyújtom.

ASPASIA: Ah Lisimachus!

ROXANE: Oh Xerxes!

THEMISTOCLES: Nagy Istenek! engedjétek, hogy háladatosságomnak jeleit adhassam az én kegyes Királyom éránt.

XERXES: Kérd őket, hogy életedet tartsák meg; annál kedvesebbet töllök nékem nem nyerhetz. – Nemes szíved példájára

gyullasztván az engemet, – többet adtál te énnékem,
mint én adék néked.

VÉGE

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BODOLAY
1963 BODOLAY Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*. Bp., 1963.
- CZIBULA
2004 CZIBULA Katalin: Metastasio a 18–19. századi magyar drámai irodalomban. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 113. (2004) 181–202.
- DI FRANCESCO
1984 DI FRANCESCO, Amedeo: Metastasio heroikus drámáinak fordításai a XVIII. századi magyar irodalomban. Ford.: ORDASI Zsuzsa. In: *Színháztudományi Szemle*, XIII. (1984) 21–63.
- 1986 DI FRANCESCO, Amedeo: Metastasio és a magyar költői nyelv a 18. század második felében. In: *A magyar nyelv és kultúra a Duna-völgyében. I. Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. század fordulóján. Die ungarische Sprache und Kultur im Donaauraum. I. Beziehungen und Wechselwirkungen an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts. A II. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson – Bécs, 1986. szeptember 1–5. – elhangzott előadások*. Szerk. CSÁKY, Moritz – HASELSTEINER, Horst – KLANICZAY Tibor – RÉDEI Károly. Budapest–Wien, 1989. 160–165.
- KAZLEV.
Kazinczy Ferenc levelezése 1–21. kiad.: VÁCZY János. Budapest, 1890–1911.; 22. kiad.: HARSÁNYI István. Budapest, 1927.; 23. kiad.: BERLÁSZ Jenő–BUSA Margit–Cs. GÁRDONYI Klára–FÜLÖP Géza. Budapest, 1960.
- NAGY
1988 NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal* 14. köt. Pest, 1865. (Reprint: Bp., 1988.)
- NYERGES
1984 NYERGES László: Kazinczy drámafordításai Metastasiótól. In: *Színháztudományi Szemle*, 13. (1984) 65–79.
- PECZ
1904 PECZ Vilmos: *Ókori lexikon* 2. köt. Budapest, 1904.
- ZAMBRA
1919 ZAMBRA Alajos: Metastasio a „poeta cesareo” és a magyarországi iskoladráma a XVIII. század második felében. In: *Egyetemes philológiai közlöny*, 42. (1919) 6–72.

Orosz levéltári források a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéhez (1939)

I. Bevezető*

Két fordulópont a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetében

1939. február 2-án Makszim Litvinov szovjet külügyi népbiztos közölte Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai magyar követtel, hogy a Szovjetunió bezárja budapesti misszióját, és ugyanezt várja el a magyar féltől is moszkvai külképviseletével kapcsolatban. A vezető szovjet diplomata azzal indokolta ezt a lépést, hogy Magyarország csatlakozott az Antikomintern-paktumhoz, egy olyan a politikai tömbhöz, amely ellenséges célokat tűzött ki a Szovjetunióval szemben, és egyik alapító tagjának, Japánnak a távol-keleti hódító törekvéseit szolgálja. A szovjet értelmezés szerint Magyarország ezzel alárendelte magát egy idegen, külső diktátumnak, így elvesztette függetlenségét, tehát nem működtethet önálló külképviseletet a szovjet fővárosban. Litvinov felajánlotta, hogy a két kormány ezt követően egy harmadik állam fővárosában állomásozó diplomatáját bízta meg a kapcsolatok további rendszeres fenntartásával.¹ A moszkvai magyar követség személyzete egyetlen irodatiszt kivételével három napon belül elhagyta állomáshelyét. A magyar–szovjet diplomáciai viszonyban ekkor beállt „interregnum” azonban nem sokáig, csupán 1939. július 12-ig tartott. Ezen a napon Vörösi János, a külügyminiszter állandó helyettese annak hivatalos közlésével bízta meg Hory András varsói magyar követet, hogy a magyar kormány szeretné megvitatni a diplomáciai érintkezés – szovjet külügyi népbiztos által korábban javasolt – formáját.² A szovjet fél pozitív reakciója nyomán augusztus 17-én tárgyalások indultak Párizsban, amelyek kedvező kimenetelét a Németország és a Szovjetunió közti viszony – az augusztus 23-i német–szovjet megnemtámadási egyezménynek köszönhető – normalizálása is elősegítette. Az eredmény az 1939. február 2. előtti állapot, vagyis a közvetlen diplomáciai kontaktus helyreállítása lett, az új moszkvai magyar követ, Kristóffy József október 25-én,³ a szintén új budapesti szovjet követ, Nyikolaj Saronov december 7-én adta át megbízólevelét.⁴

Szűk egy év leforgása alatt tehát két látványos fordulat következett be a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetében. A kétoldalú kapcsolatok mélypontját jelentő első esemény legalább annyira hirtelen történt, mint amennyire váratlan volt az azok fejlődésére utaló második mozzanat. A szovjet vezetés mind a külvilág, mind saját közvéleménye felé azt hangoztatta, hogy a követségek bezárása ebben az esetben nem jár együtt a diplomáciai viszony *de jure* megszaki-

* Moszkvai levéltári kutatásaimhoz a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Külföldi Kulturális Intézetek Igazgatóságának Klebelsberg Kuno-ösztöndíjában részesültem, amelyet ezúton is köszönök.

¹ L. a 9–10. sz. iratokat.

² DIMK, IV. köt. 360–361.

³ L. a 13. sz. iratot.

⁴ Nyikolaj Ivanovics Saronov budapesti szovjet követ politikai naplója. 1939. december 1–31. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 13. l. 1–13.

tásával. Ennek fényében a leghelyesebb lenne talán a „közvetlen diplomáciai kapcsolatok megszüntetésének” vagy „közvetett diplomáciai kapcsolatoknak” aposztrofálni a két állam közti hivatalos érintkezés áthelyezését egy harmadik állam fővárosába, noha – véleményem szerint – az *de facto* mégis a diplomáciai viszony megszakításával volt egyenértékű. A szovjet vezetés által a majdani összeköttetés jellegét illetően felvázolt nemzetközi szokásjog terén, illetve a nemzetközi kapcsolatok addigi történetében igencsak szokatlannak bizonyult, a magyar–szovjet bilaterális kapcsolatok históriájában azonban nem volt precedens nélküli.

Közismert tény, hogy Magyarország és a Szovjetunió már 1924-ben megkísérelte felvenni egymással a diplomáciai kapcsolatot. A gyökeresen eltérő belső berendezkedésű rendszereket megjelenítő két kormány óvatos közeledésének ekkor egyaránt voltak gazdaságpolitikai és geopolitikai okai: elsősorban a magyar gazdaság Trianon óta húzódnó válsága, a magyar külkereskedelem orientációs problémái, illetve a Románia területi gyarapodásával szembeni közös érdekek. A tárgyalások 1924. augusztus 26. és szeptember 12. között Berlinben folytak. A magyar delegáció a Magyarországi Tanácsköztársaság friss emlékeire, a bolsevik propaganda veszélyére, illetve a magyar közvélemény ebből fakadó érzékenységére, aggodalmaira hivatkozva jogot kért arra, hogy korlátozhassa a budapesti szovjet misszió tevékenységét. El akarta érni például azt, hogy a budapesti szovjet külképviseletek (követség, kereskedelmi kirendeltség) személyi összlétszámát maximalizálják, illetve, hogy azok tagjai között – a technikai állományt (fordítók, tolmácsok, irodai segédek) leszámítva – ne alkalmazhassanak korábbi és akkori magyar állampolgárokat. A Budapestre akkreditált szovjet diplomatáknak ezenkívül előre be kellett volna jelenteniük a Külügyminisztériumban, ha vidékre utaznak. További szigorítást jelentett, hogy megszüntették volna a futárforgalom útvonalait és gyakoriságát, a diplomáciai futárok személyét, valamint a futárok által felvehető csomag maximális súlyát. Ki akarták kötni azt is, hogy a külképviseletek alkalmazottainak tartózkodniuk kell mindenfajta, állomáshelyük elleni agitációtól vagy izgatástól.

A két küldöttség szeptember 12-én három okmányt parafált, amelyek közül az elsőt, a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételét kimondó egyezményt szeptember 5-re datálták. A második okmányt, a diplomáciai kapcsolatok modalitásait és a kereskedelmi kapcsolatok jellegét szabályozó szerződést a magyar fél igényeinek megfelelően fogalmazták, hiszen előírták benne, hogy hetenként mindkét részről csak egy diplomáciai futár indítható, aki 16 kg-nál nagyobb súlyú poggyászt csak ellenőrzés után vihet magával. A képviseleteken nem dolgozhattak a tartózkodási hely államának egykori és korabeli állampolgárai, és a külképviseletek tagjai, illetve a futárok nem avatkozhattak a másik állam belügyeibe. Ugyancsak szeptember 12-i dátum szerepel azokon a bizalmas leveleken is, amelyekben rögzítették, hogy a budapesti szovjet külképviseletek alkalmazottainak összlétszáma nem haladhatja meg a tizenegy főt. A felek megállapodtak abban is, hogy az egyezményeket először a magyar parlamentnek kell becikkelyeznie, és csak ezután kerül sor a szovjet ratifikációra. Bethlen István miniszterelnök azonban érezte egyes parlamenti frakciók (elsősorban a keresztény pártok, a legitimisták és a fajvédők), a magyar közvélemény, valamint a főhatalmat gyakorló Horthy Miklós kormányzó ellenkezését, és figyelembe véve az angol–szovjet viszony megin-

gását, biztos parlamenti többségének tudatában – a ratifikációra kiszabott határidő egyszeri halasztása után – sem vitte a törvényhozás elé a megszületett diplomáciai okmányokat.⁵

A berlini tárgyalásokon résztvevő Litvinov külügyi népbiztos-helyettes néhány évvel később, 1928. december 31-én előterjesztést intézett Joszif Sztálinhoz, az OK(b)P KB főtitkárához, amelyben – tekintettel a Szovjetunió súlyosbodó külpolitikai helyzetére – javasolta, hogy a Kreml akár nagyobb engedmények árán is, de feltétlenül rendezze a politikai kapcsolatait Magyarországgal. A dokumentumban a szovjet diplomata arra hivatkozott, hogy a két állam közti viszony normalizálásának fő akadálya az, hogy egyes magyar körök a kommunista propagandától tartva elutasítják a szovjet misszió megtelepedését Budapesten. A Külügyi Népbiztosság feltételezése szerint az „állandó politikai kontaktus felvétele Magyarországgal lehetséges lenne anélkül is, hogy kölcsönösen külképviseleteket állítsunk fel, elég lenne a magyar kormány mellé akkreditálnunk bécsi követünket, s elég lenne, ha valamely közeli országban állomásozó magyar követet akkreditálnánk kormányunk mellé”. Litvinov állásfoglalása alapján a bécsi szovjet követet kellett volna kinevezni Budapestre kettős megbízatással, mivel az osztrák és a magyar főváros között olyan kicsi a távolság, hogy a diplomata szükség esetén könnyen átutazhatna. Hozzáfűzte még: „a Külügyi Népbiztosság nem kételkedik abban, hogy a közeljövőben, a kapcsolatok felvétele után el lehetne érni, hogy egy konzulátust és egy kereskedelmi kirendeltséget állítsunk fel Budapesten. [...] Sokkal gyorsabban rendezhetnénk a viszonyunkat nemcsak Magyarországgal, hanem Spanyolországgal és Portugáliával, sőt, talán még más országokkal is ezen az úton haladva, mintha azt akarnánk elérni, hogy gyorsan cseréljünk követeket velük. A diplomáciai viszony lehetséges mértéke ezekkel az országokkal korántsem követeli meg, hogy követeink állandóan a fővárosaikban állomásozzanak”.⁶

A szovjet külügyi vezetést nyilván Moszkva 1927 tavasza óta egyre súlyosbodó nemzetközi helyzete indította a fenti javaslat megtételére.⁷ Litvinov az előterjesztésében a magyar–lengyel közeledésre és a magyar–román kapcsolatok javítását célzó lengyel közvetítésre is hivatkozott. A polgárháború időszaka óta ennek megakadályozása bizonyult ugyanis a szovjet diplomácia egyik fő törekvésének, hiszen a magyar–lengyel–román hármasszövetség lehetősége minduntalan az intervenció rémét idézte fel számára.⁸ Az elszigetelődésből való kitörést kereső szovjet diplomácia tehát ekkor vetette fel először annak lehetőségét, hogy a két állam kapcsolatait tényleges diplomáciai képviseletek felállítása nélkül maga-

⁵ Az 1924. évi magyar–szovjet tárgyalások magyar anyaga részben megjelent: IRATOK, 134–141.; 675–690.; 703–704.; 708–742.; 747–751.; 760–769. A témát magyar és orosz források alapján feldolgozta: KOLONTÁRI, 1999.

⁶ Makszim Makszimovics Litvinov előterjesztése Joszif Visszarionovics Sztálinnak. 1928. december 31. AVP RF f. 04. op. 11. p. 68. gy. 946. l. 20.

⁷ 1927. május 23-án Anglia, a londoni szovjet kereskedelmi kirendeltség illegális propagandájára hivatkozva megszakította a diplomáciai kapcsolatait a Szovjetunióval. 1927. június 7-én egy fehér emigráns meggyilkolta a varsói szovjet követet, aminek következtében a szovjet–lengyel viszony rendkívül hideggé vált. Ebben a sorban lehetne említeni a szovjet diplomácia fő támaszának számító „rapallói politika” elbizonytalanodását is 1927–1928 folyamán. Erre részletesen l. SISKIN, 2002. 277–291, 299–307.

⁸ Erre l. pl. SERES, 2001.

sabb rangra emeljék, vagyis kettős megbízatással nevezzék ki valamely szomszédos országban székelő politikai képviselőiket. Noha a Politikai Iroda egyhangúlag elfogadta a Külügyi Népbiztosság előterjesztését,⁹ nincs nyoma annak, hogy a szovjet vezetés erre vonatkozóan bármilyen hivatalos vagy akár nem hivatalos javaslatot tett volna a magyar kormánynak.

A diplomáciai kapcsolattartás jellege legközelebb az 1934. január 22. és február 6. között Rómában zajló magyar–szovjet tárgyalásokon került napirendre. A magyar fél ekkor tartalmát tekintve az 1928-ban Litvinov által felvetett, eredetileg a legfelső szovjet pártvezetés támogatását élvező, de végül nem megvalósított gondolatot próbálta feleleveníteni. A célja az volt, hogy a hivatalos diplomáciai viszony megteremtése után egyáltalán ne, vagy minél későbbi időpontban állítsanak fel szovjet követséget Budapesten. Magyar elképzelések szerint a felek a két állam fővárosába kölcsönösen akkreditált diplomaták közvetlen érintkezése helyett egy harmadik államban állomásozó követek révén tartották volna egymással a kapcsolatot.¹⁰

Bár a tárgyalásokat magyar részről vezető Jungerth-Arnóthy Gino Butival, az olasz külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjével folytatott január 27-i eszmecsereje során számos érveléssel – pl. költségvetési problémák, belpolitikai nehézségek: a magyar közvélemény „hangulata” és a kormányzó álláspontja – támasztotta alá a magyar álláspontot,¹¹ a Szovjetunió elismeréséből származó belpolitikai bonyodalmak, amelyekről a magyar diplomácia tartott, és amelyek ürügyet nyújtottak volna a követségek felállításának megakadályozására, illetve elhalasztására, a római tárgyalások megkezdésekor már nem szolgálhattak hivatkozási alappal. Horthy Mussolini nyomására és Kánya Kálmán külügyminiszter személyes közbenjárására ugyanis még 1933. december 9-én kijelentette, hogy a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok tekintetében nem ragaszkodik tovább ellenvéleményéhez.¹² Az 1924. évi nemzetgyűlési fiaskóból okulva sikerült elkerülni azt is, hogy az egyezmények szövegét kereskedelmi megállapodás híján a parlament elé kelljen vinni ratifikáció végett.¹³ Noha 1928-ban, egészen más nemzetközi konstellációban, a szovjet vezetés is számolt egy ilyesfajta *modus vivendi* lehetőségével, 1934-ben már csupán a magyar kormány „rég, elavult sémájának” tartotta az elképzelést.¹⁴ Egyedül az állami költségvetés keretére vonatkozó, bár kétségkívül túlzó aggodalmak voltak némiképp megalapozottak. Úgy tűnik, hogy

⁹ Az OK(b)P KB Politikai Iroda ülésének jegyzőkönyve. 1929. január 10. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 721.

¹⁰ Kánya Kálmán külügyminiszter számjel-távirata Jungerth-Arnóthy Mihály rendkívüli követ és meghatalmazott miniszternek. 1934. január 29. MOL K 64, 60. cs., 1934/24. t., 32/1934. res. pol. sz.

¹¹ Jungerth-Arnóthy Mihály rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1934. január 27. MOL K 64, 60. cs., 1934/24. t., 32/1934. res. pol. sz.

¹² RÉTI, 2003. 131.

¹³ JUNGERTH, 1989. 59–62.

¹⁴ Jakov Zaharovics Szuric ankarai szovjet követ feljegyzése a Jungerth-Arnóthy Mihály ankarai magyar követtel folytatott megbeszéléseiről. 1934. január 11–12. AVP RF f. 05. op. 14. p. 97. gy. 28. l. 56–57.

Moszkva hasonló gondokkal küszködve akceptálta ezt, hiszen végül beleegyezett a követségek létrehozásának július 1-jei határidejű ideiglenes elhalasztásába.¹⁵

A római tárgyalások végeredménye egy valójában 1934. február 6-án született, de február 4-re datált diplomáciai jegyzékváltás lett, amelyben a felek kimondták, hogy a két állam hivatalos diplomáciai viszonyban áll egymással. Aláírtak egy február 6-ra datált jegyzőkönyvet is, amely beemelte az 1924. évi szerződéstervezetbe foglalt magyar garanciákat a propagandaveszéllyel szemben, így a futárszolgálat működésének korlátozását, az egykori és korabeli magyar állampolgárok alkalmazásának tilalmát, valamint azt, hogy tartózkodjanak a belügyekbe avatkozástól. Végezetül egy ugyancsak február 6-i keltezésű bizalmas levélváltás keretében maximalizálták a budapesti szovjet és a moszkvai magyar missziók személyi létszámát.¹⁶ Az ideiglenesen kettős megbízatással Magyarországra kinevezett bécsi szovjet követ, Adolf Petrovskij 1934. április 9-én,¹⁷ míg a szintén ideiglenesen Moszkvába is akkreditált Jungerth-Arnóthy Mihály ankarai követ 1934. április 26-án adta át megbízólevelét.¹⁸

A szovjet külügyi népbiztos 1939. évi ajánlata tehát lényegében az 1934-ben megfogalmazott magyar igényekhez kanyarodott vissza, így akkor a „diplomáciai összeköttetés egy harmadik országon keresztül” vagy „közvetett diplomáciai kapcsolatok” nem tűntek idegennek vagy újszerűnek a magyar vezetés számára. Igaz azonban, hogy míg ez a normalizált diplomáciai viszony teljes hiányához képest 1934-ben még némi előrelépést jelentett volna a két ország kapcsolatrendszerében, addig 1939-ben már komoly visszaesést, a hivatalos kapcsolatok drasztikus lefokozását jelentette. Érdekes, hogy Jungerth-Arnóthy Mihály 1944–1945 folyamán lejegyzett visszaemlékezésében úgy interpretálja a Litvinovval 1939. február 2-án folytatott sorsfordító megbeszélést, mintha a diplomáciai viszony áttétele egy harmadik országba nem előre elhatározott lépés lett volna Moszkva részéről, hanem ő maga bírta volna rá szovjet partnerét arra, hogy a követségek visszahívását csak a közvetlen képviselők megszüntetéseként értelmezze. Sőt, „[Litvinov – S.A.] a végén oly konciliáns lett, látva, hogy a konfliktust mindenképpen rendezni szeretném, hogy kérésemre hozzájárult, hogy a követség likvidálása címén még három, négy hetet Moszkvában maradhassak”.¹⁹

A magyar diplomata hazatérése után szóban referált a történekről Csáky István külügyminiszternek. Kifogásolta Magyarország csatlakozását az Antikomintern-paktumhoz, és azzal érvelt, hogy az ország számára luxus ellenséges viszonyt

¹⁵ Jungerth-Arnóthy Mihály rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter számjel-távirata Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1934. február 3. MOL K 64, 60. cs., 1934/24. t., 43/1934. res. pol. sz. A Szovjetunióval 1921 óta diplomáciai kapcsolatot fenntartó Törökország külügyminisztere, Tevfik Rüştü azzal „riogatta” Jungerthet még annak római útja előtt, hogy egy moszkvai külképviselet berendezésére és fenntartására fordítandó költségek kiszámolásánál egy ankarai követség négyszeres költségvetését kell alapul venni. L. Jungerth 1934. január 14-i naplóbejegyzése. PSZL 972. f., 3. ő. e., 35. fol.

¹⁶ A diplomáciai okmányok francia nyelvű eredeti címpéldányai megtalálhatók: MOL K 70, 337. cs., 1940–II/1. t., 36–44. fol. A római tárgyalásokra részletesen I. PRITZ, 1992. 141–149.; KOLONTÁRI, 2004.

¹⁷ PUSKAS, 1995. 288.

¹⁸ JUNGERTH, 1989. 30.

¹⁹ JUNGERTH-ARNÓTHY Mihály: *Feljegyzések diplomáciai életéről*. PSZL 972. fond, 9. ő. e., 116. fol.

provokálni a tőle keletre fekvő 180 milliós nagyhatalommal. „Kvalifikálatlannak” minősítette a tengelyhatalmaknak a konfliktus ideje alatti magatartását is, mivel azok cserbenhagyták a magyar kormányt. Felettébe állítólag saját politikai vonalvezetésének sértő és túlzó kritikáját látta a diplomata szavaiban, ezért neheztelni kezdett, és bagatellizálni próbálta a magyar–szovjet viszonyban bekövetkező rendkívül kedvezőtlen fordulatot, mondván, Magyarország „legalább tíz évig nem fog a Szovjetunióval érintkezni”. Még jobban elmérgesítette a külügyminiszter és beosztottja közti ellentétet, hogy amikor Csáky a *Corriere della Sera* budapesti tudósítóját küldte Jungerthez, hogy az „oroszellenes” interjút adjon neki, utóbbi elutasította az újságíró. Jungerth a Csákyval kialakult konfliktusának, illetve az erre visszavezethető feltékenységnek tulajdonította, hogy fél évvel később végül – a szovjet diplomácia ebbéli jelzéseinek dacára – nem őt, hanem a vezető külügyér számára „kényelmesebb embert”, Kristóffy Józsefet nevezték ki moszkvai követnek.²⁰ Feltételezésem szerint azonban Csákyt a személyi ellentétén kívül – más jellegű személyi kérdésekre is visszavezethető – pragmatikus megfontolások is vezethették a döntés meghozatalában. A magyar vezetés ugyanis 1939 őszén ténylegesen új fejezetet kívánt nyitni a magyar–szovjet viszony történetében, Moszkvában pedig időközben, 1939 májusában leváltották a Jungerthet régóta ismerő, és vele kiváló emberi viszonyt ápoló szovjet külügyi népbiztost. A helyébe kinevezett Molotov személye szimbolikusan is arra volt hivatott, hogy kifejezze a szovjet külpolitika új irányait. A budapesti követség élére designált Nyikolaj Saronov szintén új volt a magyar fővárosban. A korábbi szovjet követet, Alekszandr Bekzadjant 1937. november 15-én hazarendelték, és 1937–1938 folyamán a Külügyi Népbiztosságon belüli tisztogatások áldozata lett. 1939. február 2-ig, Viktor Plotnyikov személyében – sok más szovjet külképviselőhöz hasonlóan – Budapesten is ideiglenes ügyvivő irányította a missziót.²¹

A moszkvai magyar követség személyzetének 1939. február 5-i távozása után rendezni kellett a szovjet fővárosban maradó magyar állami ingó és ingatlan vagyon sorsát. A két állam 1935. június 14-én írta alá a moszkvai magyar követség épületének státuszát meghatározó egyezményt,²² amelynek értelmében Magyarország a Monarchia egykori szentpétervári nagykövetségi palotájában lévő kvótáreszesedéséért cserébe ingyen és örökre megkapta egy teljes háztömb tulajdonjogát. A felek kikötötték, hogy Magyarország birtok- és rendelkezési jogát semmi sem zavarhatja, amennyiben pedig azok városszabályozási vagy más okból mégis lehetlenné válnának, a szovjet államnak azzal megegyező értékű épületet és bútort kell biztosítania, sőt, ebben az esetben a költözködés költségei is a Szovjetuniót terhelik.²³ A követségi ingatlan kérdésének tisztázása és a követségi ingó vagyon lebontása, illetve az egyes diplomaták saját használati eszközeinek, bútorainak hazaszállítása érdekében Kollár Ferenc irodatiszt február 5. után is Moszkvá-

²⁰ JUNGERTH-ARNÓTHY Mihály: *Feljegyzések diplomáciai életemből*. PSZL 972. fond, 9. ó. e., 117–118. fol.

²¹ Bekzadjan kivégzésére l. HAUSZTOV–NAUMOV–PLOTNYIKOVA, 2004. 396–398.; 540–544.

²² Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1938. június 25. MOL K 59, 25. t., 1140/1938. sz.; JUNGERTH, 1989. 160–161.

²³ Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ számjel-távirata Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1935. május 29. MOL X–9581, 36199. tek.

ban maradt. Jungerth a Litvinovval folytatott utolsó megbeszélésén maga is 4–5 hét türelmi időt kért a követség likvidálására, amit szovjet partnere el is fogadott.²⁴ A költözés azonban lassan haladt, és Vörnle János csak a már említett július 12-i levelében jelenthette, hogy a bútorok és az irodai felszerelés hazaszállítása a befejező stádiumba jutott. Csákynek voltaképpen ez szolgált ürügyül arra, hogy a nem sokkal korábban Jungerthnek tett kijelentésével szemben kezdeményezze a Moszkva és Budapest közti vitás kérdések rendezését.²⁵

Csáky maga is bizonytalannak tűnt az augusztus 17-én meginduló párizsi tárgyalások kimenetelét illetően, ami egy, szeptember 4-én Kollár Ferenchez intézett táviratából is kitűnik. Ebben annak közlésére kérte a követség ingóságainak elszállíttatását befejező irodatisztet, hogy a követségi épületet a diplomáciai testület ellátásával megbízott szovjet állami szerv, a Bjurobin ideiglenes gondozására bízza, de a magyar kormány nem mond le az 1935. évi egyezményben biztosított kizárólagos birtoklási jogáról. „A házzal hozzájárulásunk nélkül rendelkezni nem szabad, és az épület kezelésének módjáról a párizsi szovjet követség útján megkezdett tárgyalások fognak dönteni” – szögezte le a külügyminiszter.²⁶ A magyar kormány törvényes birtoklási és rendelkezési jogát, illetve az épület elidegenítésének tilalmát hangsúlyozta Jungerth is az augusztus 17-én Jakov Szuric párizsi szovjet nagykövettel folytatott megbeszélésén. Az erről készített feljegyzésből derül ki az is, hogy a követség helyreállításáig és apparátusának visszatelepedésig Csáky egy harmadik államnak kívánta bérbe adni az épületet, kikötve, hogy a benne lakó hivatalnokok annak fenntartását és gondozását is el fogják látni.²⁷

Felmerül a kérdés, hogy mi okozhatta a magyar külügyi vezetés gyors irányváltását. Jungerth visszaemlékezése szerint Vörnle már 1939. május 19-én közölte vele, hogy haladéktalanul utazzon Moszkvába, és tudassa a szovjet kormánnyal a magyar kormány igényét a moszkvai követség fenntartására.²⁸ Ahhoz képest, hogy – Jungerth visszaemlékezései szerint – Csáky egy kerek évtizedig nem látott esélyt a Szovjetunió és Magyarország közti diplomáciai viszony helyreállítására, ez igen gyors pálfordulásnak tekinthető. Péter János monográfiájában hivatkozik Teleki Pál miniszterelnök és Csáky 1939. április 28–május 2. közötti berlini tárgyalásaira, ahol a német fél állítólag a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok rendezését követelte tárgyalópartnereitől,²⁹ a megbeszélések publikált magyar és német anyagában azonban nem találtam erre vonatkozó kijelentést, kérést vagy követelést.³⁰

²⁴ JELENTÉSEK. 187. Litvinov saját bevallása szerint nem határozták meg pontosan a likvidálás időpontját. L. a 9. sz. iratot.

²⁵ Hangsúlyozom, hogy Jungerth javaslatának megfelelően a külügyminiszter ekkor csak a diplomáciai érintkezés Litvinov által korábban felvetett formájának a megvitatását kérte, elvben tehát nem volt szó többről, mint a párizsi, londoni vagy varsói magyar és szovjet diplomáciai képviselők felhatalmazásáról a szoros kapcsolattartásra. DIMK, IV. köt. 360–361.

²⁶ Csáky István külügyminiszter távirata Kollár Ferencnek, a moszkvai magyar követség irodatisztjének. 1939. szeptember 4. MOL K 74, 35. d., 1939/IV. t. (Moszkva, kimenő claris)

²⁷ Jungerth-Arnóthy Mihály feljegyzése a J. Z. Szuric párizsi szovjet nagykövettel folytatott megbeszéléséről. 1939. augusztus 19. MOL K 64, 81. cs., 1939/24. t., 787/1939. res. pol., 14–17. fol. Jungerth naplójából tudhatjuk, hogy Japánnal folytak tárgyalások az épület bérbeadásáról és majdani hasznosításáról. JUNGERTH, 1989. 284.

²⁸ JUNGERTH, 1989. 272–274.

²⁹ PÉTER, 1979. 32–33.

³⁰ DIMK, IV. köt. 218–220.; RÁNKI–PAMLÉNYI–TILKOVSKY–JUHÁSZ, 1968. 380–392.

Tény, hogy a német fővárosban zajló egyeztetések befejezésének időpontja és Vörnle utasításának kelte kísértetiesen közel van egymáshoz, és hogy ebben az időszakban már kitapinthatóak voltak a Németország és a Szovjetunió közötti olvadás jelei. Megjegyezném, hogy a két világháború közötti magyar diplomácia egyik legtapasztaltabb és talán legtekintélyesebb alakja, Kánya Kálmán is úgy vélte, hogy a magyar–szovjet viszony rendezése nem Csáky önálló kezdeményezése volt, hanem a német vezetés állt mögötte.³¹ Az sem kizárt, hogy az esetleges német nyomás mellett az is szerepet játszott a döntésben, hogy az Antikomintern-paktum alapító nagyhatalmai nem voltak szolidárisak Magyarországgal, és nem léptek fel a szovjet kormányral szemben. Csehszlovákia teljes annexiója után elgondolkodtató lehetett a német befolyás drasztikus megerősödése Kelet-Európában, illetve az angol külpolitikai vonal módosulása a térségben.³²

Végezetül még egy problémára szeretném felhívni a figyelmet. A két állam viszonya 1939 ősze után soha nem jutott olyan szintre, amely lehetővé tette volna egy bilaterális politikai egyezmény aláírását. A magyar–szovjet meg nem támadási egyezmény szükségességét – egészen eltérő nemzetközi konstellációban – Hory András akkori római követ már 1933. május 4-én felvetette, ekkor elsősorban Románia és a Szovjetunió közötti közeledés, illetve a török közvetítéssel megszülető román–szovjet meg nem támadási egyezmény ellensúlyozása érdekében. Ennek a teljesen kiforratlan gondolatnak a lényege az volt, hogy „Titulescu manővéreinek kijátszása” céljából, „esetleg a németek útján”, akik már megpróbálták közvetíteni a magyar és a szovjet kormány között, „meg kellene csillogtatni Moszkvában” egy magyar–szovjet meg nem támadási egyezmény tervét. Hory lehetségesnek tartotta, hogy az egyezmény megkötésére irányuló tárgyalásokkal, legalább nyomást lehetne gyakorolni Romániára: „Egy ilyen egyezmény ugyan implicit magában foglalná Szovjet-Oroszországnak Magyarország részéről való elismerését, de nem jelentené szükségképpen a diplomáciai viszony felvételét. Egyébként is a megbeszélések során, amelyeket Titulescu úr [ankarai – S.A.] utazásáig könnyen ki lehetne húzni, mindig elég lehetőség nyílna a visszavonulásra”.³³

Eddigi ismereteink szerint a kérdés legközelebb akkor vetődött fel, amikor Kristóffy József 1939. október 25-én átadta megbízólevelét Mihail Kalinyinnak, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa elnökének. A követ Csáky István külügyminiszter szóbeli utasításainak megfelelően felvetette, hogy Budapest és Moszkva egy későbbi időpontban kössön olyan paktumot, amely megfelelően demonstrálhatja államaik jószomszédi viszonyát.³⁴ A külügyminiszternek elküldött jelentésében hozzáfűzte, hogy többet nem tér vissza a témára, hanem megvárja, hogy a szovjet fél tárgyalásokat kezdeményezzen.³⁵ A magyar követ iránymutatását Csáky elfogadta, ugyanakkor nincs írásos nyoma annak, hogy a szovjet külügyi irányítás a

³¹ JUNGERTH, 1989. 282.

³² Ezen utóbbi lehetőségre már Jungerth-Arnóthy naplójának egyes részleteit sajtó alá rendező szerkesztők is utaltak. JUNGERTH, 1989. 363–364.

³³ Hory András római követ jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1933. május 4. MOL K 63, 381. cs., 1933/39. t., 788/1933. al. sz., 1340/1933. pol. sz.

³⁴ L. a 13. sz. iratot.

³⁵ JELENTÉSEK. 196–198.

későbbiekben felvetette volna a két állam viszonyát szabályozó politikai egyezmény kérdését. Arra vonatkozó dokumentumot vagy adatot sem találtam, hogy a magyar vezetés máskor is hivatalosan kezdeményezte volna a két állam közötti szomszédság³⁶ következtében kialakult kényszerű együttélés alapelveinek, illetve a kooperáció lehetőségének bármilyen formájú rögzítését. Igaz, a magyarországi történeti irodalomból tudjuk, hogy Telekiben 1940-re, a második bécsi döntés nyomán megérett egy szovjet–magyar meg nem támadási egyezmény megkötésének terve. Ennek kizárólagos forrása Esterházy Mór (1917. június 15.–augusztus 20.) szóbeli közlése, amit valamikor 1945 és 1960 között tett C. A. Macartney angol történésznek. Értesülése szerint Teleki, miután Bécsben aláírták a csatlakozást a Háromhatalmi Egyezményhez, Hitler pár elejtett szavából arra következtetett, hogy az meg akarja támadni a Szovjetuniót. Teleki ezt elmesélte Esterházynak – ő akkor az Egyesült Keresztény Párt parlamenti képviselőjeként Magyarország semlegessége mellett szállt síkra – azzal a megjegyzéssel, hogy „ez Németország végét fogja jelenteni”. Magyarország egyetlen lehetőségét ezért a Szovjetunióval kötött meg nem támadási egyezményben látta, ami biztosítaná számára, hogy kimaradjon a háborúból. Újévkor azonban már azt üzenté neki, hogy Horthy nem hajlandó a paktum megkötésére.³⁷ Macartney 1961-ben Edinburghban napvilágot látott angol nyelvű munkájára támaszkodik az ismert történész, Juhász Gyula is, aki több, a nevével fémjelzett kötetben hitelesnek fogadja el Esterházy információit.³⁸ Eddigi kutatásaim alapján azonban ez az adat egyelőre nem dokumentálható, bár természetesen nem kizárt, hogy a miniszterelnök szűk körben tett erre utaló kijelentést, és a hozzá közel álló személyek közül néhányan tudtak erről a szándékáról.

Az iratok

A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok 1939. évi történetére vonatkozó orosz levéltári források túlnyomó többsége az Orosz Föderáció Külpolitikai Levéltárában (AVP RF) található.³⁹ Az orosz külügyminisztérium által fenntartott és felügyelt archívumban az iratok szabad kutatása napjainkban is több adminisztratív akadályba ütközik. Mivel nem engedélyezik, hogy a kutatók betekintsenek a levéltári segédletekbe – ami a forrásfeltáró munka alapvető kiinduló pontja lenne – a levéltár őrzésében lévő kompakt iratmennyiség terjedelme sem becsülhető fel. Ezen okok miatt egyelőre a jelen témára vonatkozó forrásanyagot is – az eddig megjelent publikációk tartalmából ítélve – csak hiányosan tudom közreadni. A szovjet levéltári forrásokhoz hivatalos úton hozzájutó Péter János egykori kül-

³⁶ A két államnak 1939. szeptember 28-tól lett közös határa.

³⁷ MACARTNEY, 1993. 274–275.

³⁸ L. pl. JUHÁSZ, 1978. 23.; JUHÁSZ, 1988. 247.

³⁹ Az Orosz Állami Társadalom- és Politikatörténeti Levéltárban (RGASZPI) részben hozzáférhetők a legfelső párt- és egyben állami szerv, az OK(b)P KB Politikai Irodája üléseiről készített szűkszavú jegyzőkönyvek. Az 1939. január 29-i ülésen tárgyalták M. M. Litvinov külügyi népbiztos január 7-i előterjesztését a budapesti követség bezárásáról, de a dokumentum szövegéből csak annyi derül ki, hogy a határozatot úgynevezett „különleges dossziéba” zárták. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1005. L. még az 1. sz. iratot. Az 1939. október 19-i ülésen a grémium jóváhagyta Ny. I. Saronov kinevezését budapesti követté. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1015.

ügyminiszter 1979-ben megjelent monográfiájából tudjuk például, hogy a magyar és szovjet megbízottak 1939. évi párizsi tárgyalásainak anyagát (Jakov Szuric párizsi szovjet nagykövet jelentései, Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos direktívái) tartalmazó dosszié is ebben a levéltárban lappang, de kutatásaim idején ahhoz sem juthattam hozzá.⁴⁰

A mellékletben közölt tizenhét orosz irat alapján a szovjet diplomáciai vezetés szemszögéből ítéldhetjük meg a magyar–szovjet viszony két különös, és mindkét esetben teljes fordulatot eredményező mozzanatát. Az iratokból hitelesen rajzolódik ki a budapesti szovjet és a moszkvai magyar követség 1939. február 3-án bezárását hivatalosan is elrendelő döntés háttere, illetve az ezt övező eseménysor, majd azon problémák teljes spektruma (határincidensek, vasútforgalom megindítása, kereskedelmi egyezmény megkötése stb.), amelyek a két állam kapcsolatrendszerét azt követően jellemezték, hogy 1939. szeptember 22-én a szovjet vezetők hozzájárultak Kristóffy József új moszkvai magyar követ kinevezéséhez. Azért is indokolt az orosz dokumentáció megismertetése a szélesebb szakmai közönséggel, mert a kérdéskör parallel magyar forrásainak feltárása, feldolgozása és kiadása már jóval korábban befejeződött.⁴¹ A két forráscsoport párhuzamba állításával elkerülhető, hogy egyoldalúvá váljon egy olyan drasztikus, a diplomácia eszköztárában legvégsőnek számító lépésnek, mint a külképviseletek bezárásának az értékelése.

A hazai szakirodalomban már megjelentek a témára vonatkozó magyarra fordított orosz (egykori szovjet) dokumentumok, illetve hivatkozások ezekre.⁴² Szükségesnek véltem azonban, hogy a Péter János által már publikált iratok közül újraközöljem azokat, amelyek levéltári példányát Moszkvában magam is tanulmányozhattam, mivel ő monográfiájának főszövegébe illesztve, levéltári jelzetek, illetve jegyzetek nélkül adta közre őket.⁴³ A mellékletben található iratok közül hat dokumentum orosz forrástárakban korábban megjelent szövegének magyar fordítását teszem közzé.⁴⁴ Mivel ezek eredeti példányára nem bukkantam rá, nem tudtam korrigálni korábbi közlésük kisebb módszertani hiányosságait, így nem tudtam feltüntetni formai és lejegyzési sajátosságaikat, illetve a másolatban elkészített példányaik rendeltetési helyét, noha ez utóbbi nem lehet mellékes, ha azt kívánjuk megvizsgálni, hogy az adott okmány a hivatali apparátus milyen szintjéig jutott el.

Az iratok felzetén elhagytam az iktatószámot, mivel annak az egyes szövegek tartalmi és textológiai tanulmányozásánál, illetve a kutatómunka során nincs releváns szerepe. A források tagolásán és eredeti írásképen nem változtattam. Az iratok mindegyike orosz nyelvű, magyar szövegük minden esetben a saját fordításom. Az ismeretlen és bizonytalan kiolvasású személyneveket, vagy a nehezen olvasható és értelmezhetetlen kézírást szövegrészeket szögletes zárójellel jelöl-

⁴⁰ PÉTER, 1979. 36–42.

⁴¹ Erre I. DIMK III. köt. 315–316.; 325.; 339.; 377–379.; 421.; 424–425.; 432–433.; 479–484.; 486–487.; 500.; 507–508.; DIMK IV. köt. 360–361, 373, 407, 539–540.; JELENTÉSEK. 177–218.; JUNGERTH, 1989. 272–311.; Részben: PÉTER, 1979. 36–38. A moszkvai magyar követség 1939. évi jelentésmásolatainak a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárában található töredék része még kiadatlan: MOL X–9581, 36202. sz. tek.

⁴² PÉTER, 1979. 22–30.; 34–35.; 38–41.; 73–79.; KOLONTÁRI, 2001.; PUSKÁS, 2003. 326–343.

⁴³ L. az 5–7.; 11.; 16. sz. iratot.

⁴⁴ L. az 1–2.; 8–10.; 16. sz. iratot.

tem. A dokumentumok főszövegében lévő rövidítéseket feloldottam (például ets. helyett elvtárs). A közismert vezető államférfiak (Horthy Miklós, J. V. Sztálin) nevéhez nem írtam jegyzetet.

Források

1.

M. M. Litvinov⁴⁵ külügyi népbiztos előterjesztése J. V. Sztálinnak, az OK(b)P KB főtitkárának Magyarország csatlakozásáról az Antikomintern-paktumhoz és a lehetséges szovjet válaszlépésekről⁴⁶

Moszkva, 1939. január 7.

(AVP RF f 06. op. 1. p. 2. gy. 11. l. 14.)

J. V. Sztálinnak, az OK(b)P KB főtitkárának. Titkos.

A rendelkezésünkre álló pontos információk alapján Ciano budapesti tartózkodása idején tárgyalásokat folytatott a magyar kormánnyal Magyarország csatlakozásáról az Antikomintern-paktumhoz.⁴⁷ Ebben különösen Japán érdekelt. Állítólag Magyarország ígéretet tett erre.

Hasznosnak vélném, ha valamilyen figyelmeztetésben részesítenénk Magyarországot, és megkérdeznénk, hogy valóban szándékában áll-e csatlakozni az Antikomintern-paktumhoz, amely gyakorlatilag a békeszerető országok, így a Szovjetunió ellen irányul, és ha igen, milyen célból, utalva arra is, hogy ha Magyarország csatlakozik ehhez a paktumhoz, abból levonjuk a következtetéseinket a jövőbeni kapcsolatainkat illetően.

Ilyen állásfoglalás abban az esetben hasznos, ha előre elhatározzuk, hogy fenyegetést fogunk alkalmazni. Nem nagyon áll érdekünkben budapesti követségünk fenntartása, és még kevésbé a magyar misszió jelenléte Moszkvában. Ezért azt javasolhatnánk Magyarországnak, hogy kölcsönösen szüntessük meg a képviselőiteinket, megbízva a két ország ankarai vagy varsói képviselőit a kapcsolatok további fenntartásával.

Litvinov

Határozat-tervezet

1. Engedélyezzük a Külügyi Népbiztosság számára, hogy állást foglaljon a magyar kormánynál Magyarország csatlakozása kapcsán az Antikomintern-paktumhoz.
2. Előre elhatározzuk, hogy a csatlakozás megtörténte esetén kölcsönösen megszüntetjük a diplomáciai képviselőiteinket Budapesten és Moszkvában, javasolva a

⁴⁵ Litvinov, Makszim Makszimovics (1876–1951): szovjet diplomata. 1921–1922 között az OSZFSZK, 1922–1930, illetve 1941–1946 között a Szovjetunió külügyi népbiztos-helyettese. 1930–1939 között külügyi népbiztos, egyúttal 1934–1938 között a Szovjetunió képviselője a Népszövetségben. 1941–1943 között washingtoni szovjet nagykövet, 1946-tól szovjet külügyminiszter-helyettes.

⁴⁶ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 20.

⁴⁷ Ciano, Galeazzo (1903–1944): olasz diplomata, Benito Mussolini fasiszta diktátor veje. 1936–1943 között külügyminiszter. 1938. december 19–23. között Budapesten tárgyalta Csáky István külügyminiszterrel, akitől ígéretet kapott arra, hogy Magyarország a közeljövőben csatlakozik az Antikomintern-paktumhoz és kilép a Népszövetségből. L. JUHÁSZ, 1988. 206.

magyar kormánynak, hogy a két állam kapcsolatait az Ankarában vagy Varsóban állomásozó követein keresztül tartsa fenn.

2.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos távirata V. A. Plotnyikov⁴⁸ budapesti ideiglenes ügyvivőnek a Mihálkovics János⁴⁹ moszkvai magyar ideiglenes ügyvivővel folytatott megbeszéléséről⁵⁰

Moszkva, 1939. január 9.

(AVP RF f 059. op. 1. p. 295. gy. 2043. l. 3–4.)

A mai napon magamhoz kérettem Mihálkovicsot és a következőket közöltem vele: „A szovjet kormány pontos információkat kapott arról, hogy egyes államok kísérletet tettek arra, hogy bevonják Magyarországot az úgynevezett Antikomin-tern-paktumba. A világ közvéleménye jelenleg elég jól tudja, hogy ennek a paktumnak semmi köze a Kominternhez és az ideológiák harcához, hanem valójában egyes békeszerető államokkal, többek között a Szovjetunióval szembeni agresszív célokat követő politikai megállapodás, amely főképpen az egyezmény kezdeményezőjének, Japánnak a hódító érdekeit szolgálja. A szovjet kormány nem érthet egyet e megállapodás másféle interpretációjával. A szovjet kormány számára teljesen érthetetlen lenne, ha Magyarország csatlakozna ehhez a Szovjetunióval szemben ellenséges megállapodáshoz, hiszen a Szovjetuniónak semmilyen politikai vitája nincs Magyarországgal, és soha nem lépett fel Magyarország érdekei ellen. Teljesen természetes, ha Magyarország csatlakozása ehhez a paktumhoz nagyon komolyan és gyorsan befolyásolni fogja a Szovjetunió és Magyarország közötti kapcsolatokat. Ennek fényében a külügyi népbiztos örülne, ha megismerhetné a magyar kormány szándékait ebben a kérdésben.”⁵¹

Abban az esetben, ha Magyarország ténylegesen csatlakozna a paktumhoz, valószínűleg megszüntetjük budapesti követségünket, és javasolni fogjuk, hogy zárják be a moszkvai magyar missziót, úgy, hogy a szovjet–magyar kapcsolatokat a jövőben más fővárosokban tartsuk fenn. Erről egyelőre senkinek nem kell beszélnie, de ezt vegye figyelembe a terveiben. Mindenesetre a következő postával közölje a követség megszüntetésének technikai oldalát illető álláspontját.

Litvinov

⁴⁸ Plotnyikov, Viktor A., szovjet diplomata. 1937. november 15.–1939. február 3. között budapesti ideiglenes ügyvivő.

⁴⁹ Mihálkovics János (1893–?), magyar diplomata. 1918–1937 között a Külügyminisztérium központi apparátusában teljesített szolgálatot. 1937. október 10–1939. március 1., valamint 1939. október 12–1941. június 26. között a moszkvai követség tanácsosa, 1939 márciusától a Külügyminisztérium Utazás- és Útlevelügyi osztályának vezetője.

⁵⁰ Megjelent: DOKUMENTI, 1990. 178.

⁵¹ Vö. Mihálkovics János moszkvai ideiglenes ügyvivő jelentése az M. M. Litvinovval folytatott megbeszéléséről. 1939. január 14. JELENTÉSEK. 177–179.

3.

G. P. Arkagyjev,⁵² a Külügyi Népbiztosság Jogi osztálya helyettes vezetőjének feljegyzése M. M. Litvinov külügyi népbiztos számára a szovjet–magyar kereskedelmi kapcsolatokról
Moszkva, 1939. január 15.
(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 59. l. 9. Gépet eredeti.)

Titkos.

A Szovjetunió nem kötött gazdasági megállapodásokat Magyarországgal. A két ország közti kereskedelmi kapcsolatok ugyanakkor léteztek és léteznek, igaz, egészen jelentéktelen mértékben. Az elmúlt években a Szovjetunió csöveket vásárolt Magyarországtól (a magyar vas- és fémipari vállalatok nem voltak tagjai a fémipari kartellnek, ennek folytán olcsóbban szállítottak nekünk vas- és fémipari termékeket). Az utóbbi években lovakat és vetőmagot (lucernát) vásároltunk Magyarországtól. 1936-ban tárgyalások kezdődtek egy fizetési megállapodás megkötéséről, de azok a Magyar Nemzeti Banknak a megállapodással szemben képviselt álláspontja következtében nem vezettek eredményre. A Magyarországgal folytatott kereskedelmünket a következő alapvető mutatók jellemzik:

Importunk Magyarországról

1935	1936	1937
794.000 rubel	337.000 rubel	4.096.000 rubel

Exportunk Magyarországra

126.000 rubel	753.000 rubel	413.000 rubel
---------------	---------------	---------------

1938 kilenc hónapja alatt a Magyarországra irányuló exportunk 88,1 ezer rubelt tett ki. Magyarországról nem importáltunk semmit.

Exportcikkeink között megtalálható az azbeszt, a nyersvas és a vörös foszfor, importcikkeink között a vasúti sínek, csövek és a hengerelt vas- és fémáru, 1937-ben vetőmag, lucerna, a múlt évben pedig lovak. A Magyarországra irányuló teljes exportot kontingentáljuk. A magyarországi valutakivitelhez különleges engedélyek kellenek. Magyarország az áruforgalom elvére épülő kereskedelmi egyezményeket kötött Csehszlovákiával, Romániával, Törökországgal, Németországgal, Görögországgal stb.

A feltüntetett számok arra engednek következtetni, hogy gazdasági vonalon különösen komolyabb nyomást nem tudnánk Magyarországra gyakorolni.

A Jogi osztály vezetőhelyettese

Arkagyjev

⁵² Arkagyjev, Georgij Petrovics (1905–1993), szovjet diplomata. 1936–1944 között a Külügyi Népbiztosság központi apparátusában dolgozott. 1944–1947 között a Külügyi Népbiztosság (1946-tól Külügyminisztérium) Gazdasági osztályának helyettes vezetője. 1951–1952-ben a Külügyminisztérium IV. Európai osztályának vezetője. 1956–1960 között a Szovjetunió állandó képviselőjének helyettese az ENSZ Biztonsági Tanácsában.

3 példányban:

1. – Litvinov elvtársnak
2. – Patyomkin⁵³ elvtársnak
3. – az ügyiratba

4.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos átirata A. I. Mikojan⁵⁴ külkereskedelmi népbiztosnak a közvetlen diplomáciai kapcsolatok felfüggesztéséről Magyarország és a Szovjetunió között

Moszkva, 1939. január 16.

(AVP RF f. 077. op. 19. p. 108. gy. 3. l. 4. Gépett másodlat.)

3. sz. példány. Titkos.

Ahogy Ön is tudja, a következő napokban közölni kívánjuk a magyar kormánnyal azt a döntésünket, hogy megszüntetjük budapesti követségünket, és javasoljuk neki, hogy zárja be moszkvai misszióját. Egy hónapos határidőt tervezünk adni a misszionnak arra, hogy lezárja az ügyeit.

Kérem, közölje, hogy a kereskedelmi ügyeket figyelembe véve van-e valamilyen kívánsága budapesti követségünk bezárásának határidejével kapcsolatban. A jövőben politikai szempontból semmilyen mértékben nem vagyunk érdekeltek a kereskedelmi kapcsolatok fenntartásában Magyarországgal, amit kérem, hogy vegyen figyelembe az export- és importterv összeállításánál.

Litvinov

4 példányban:

1. – a címzettnek
2. – Patyomkin elvtársnak
3. – Vajnszejn⁵⁵ elvtársnak
4. – az irattárba

---

⁵³ Patyomkin, Vlagyimir Petrovics (1874–1946), szovjet diplomata. 1932–1934 között római, 1934–1937 között párizsi szovjet nagykövet. 1937–1940 között külügyi népbiztos-helyettes. 1940–1946 között az OSZFSZK művelődésügyi népbiztosa.

⁵⁴ Mikojan, Anasztasz Ivanovics (1895–1978), szovjet államférfi. 1926–1946 között különböző gazdasági tárcák élén állt. 1946-tól a Minisztertanács elnökének helyettese, egyúttal 1946–1949 között külkereskedelmi, 1953–1955 között kereskedelmi miniszter.

⁵⁵ Személyére vonatkozó adatot nem találtam.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos levele A. F. Merekalov⁵⁶ berlini ügyvivőnek a magyar-szovjet kapcsolatok perspektíváiról⁵⁷

Moszkva, 1939. január 19.

(AVP RF f. 077. qp. 19. p. 108. gy. 3. l. 5–6. Gépett másodlat.)

3. sz. példány. Titkos.

Ahogy megjelentek a sajtóban a hírek annak lehetőségéről, hogy Magyarország csatlakozik az úgynevezett Antikomintern-paktumhoz, magamhoz kérttem a magyar ideiglenes ügyvivőt, és közöltem vele, hogy ez az aktus befolyásolhatja a Szovjetunió és Magyarország közötti további kapcsolatokat. Megjegyeztem, hogy érthetetlen számunkra Magyarország – amellyel a Szovjetunió soha semmilyen vitája nem volt – csatlakozása ehhez a békeszerető országokkal, többek között a Szovjetunióval szemben nyíltan agresszív célokat követő paktumhoz.⁵⁸ Pár nap múlva azt a választ kaptam az ügyvivőtől, hogy a paktum nem egyes országok, hanem a Komintern ellen irányul, amellyel a szovjet kormány soha nem azonosította magát, ezért Magyarország csatlakozását nem kell ellenséges aktusnak tekinteni. A csatlakozás még nem történt meg, mivel Magyarország sehonnan nem kapott meghívást, anélkül pedig a csatlakozás lehetetlen, de semmilyen fenyegetésünk sem befolyásolhatja a magyar kormány szabad döntését. Ismét rámutattam, hogy az antikomintern jelszó csak kibúvóul szolgál, amely elfedi a paktum agresszív céljait egyes országokkal szemben, és hogy a magyar indokok nem kielégítőek számunkra, továbbá, hogy semmilyen fenyegetéssel nem élünk, csak barátilag figyelmeztettük a magyar kormányt azokra a következményekre, amelyekkel döntésekor előre számolnia kell.⁵⁹

Ahogy Ön előtt ismert, ezután az eszmecsere után maga Csáky⁶⁰ jelentette ki nyilvánosan, hogy ha Magyarország meghívást kap, kész lesz csatlakozni a paktumhoz, a meghívás pedig nem is váratott magára sokáig. A német, olasz és japán követek egyidejűleg adták át Magyarországnak a meghívást, így a csatlakozás nyilván a közeljövőben megtörténik.

Úgy döntöttünk, hogy mihelyt megjelenik a nyilatkozat erről az aktusról, közölni fogjuk a magyar kormánnyal, hogy megszüntetjük budapesti követségünket és javasoljuk, hogy ő is zárja be a moszkvai magyar missziót, a diplomáciai kapcsolatokat pedig a jövőben a két állam valamely harmadik országban lévő képviselőinek segítségével tartsuk fenn.

A paktum elsődleges aláírói és résztvevői agresszív célokat követnek velünk szemben, amelyek hiányoznak Magyarországnak esetében. Következésképpen csatlakozását a paktumhoz úgy kell tekintetnünk, mint egy kívülről diktált cselekedetet,

⁵⁶ Személyére vonatkozó adatot nem találtam.

⁵⁷ Megjelent: DOKUMENTI 1992. 58.; PÉTER, 1979. 24–25.

⁵⁸ L. a 2. sz. iratot.

⁵⁹ Vö. Mihákovics János moszkvai ideiglenes ügyvivő számjel-távirata Csáky István külügyminiszternek. 1939. január 13. DIMK, III. köt. 339.

⁶⁰ Csáky István (1894–1941), magyar diplomata. 1929–1933 között a Külügyminisztérium Sajtóosztályának vezetője, 1935–1938 között a külügyminiszter kabinetjének vezetője, 1938. december 10-től haláláig, 1941. január 27-ig külügyminiszter.

és az önállóság hiányának kifejezését a magyar kormány külpolitikájában. Ilyen körülmények között nincs szükség arra, hogy a kapcsolatokat speciális képviselők útján tartsuk fenn, mivel a moszkvai magyar misszió csak a háromtagú agresszív blokk egyik kiegészítő ügynöksége lenne.

A fentebb elmondottakat azért közlöm Önnel, hogy tájékozott legyen, amikor megmagyarázza döntésünket a sajtóban.

12 példányban:

Litvinov

1. – a címzettnek
2. – Patyomkin elvtársnak
3. – Vajnszejn elvtársnak
4. – Párizsba
5. – Londonba
6. – Brüsszelbe
7. – Varsóba
8. – Bukarestbe
9. – Ankarába
10. – Szófiába
11. – Athénbe
12. – az irattárba

6.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos feljegyzése a Jungerth-Arnóthy Mihály⁶¹ moszkvai magyar követtel folytatott megbeszéléséről Magyarország csatlakozásáról az Antikomintern-paktumhoz⁶²

Moszkva, 1939. január 21.

(AVP RF f 077. qp. 19. p. 108. gy. 3. l. 7–9. Gépet másodlat.)

M. M. Litvinov naplójából. 7. sz. példány. Titkos. Jungerth, elmondása szerint azért jött el, hogy megmagyarázza nekünk a magyar kormány álláspontját az Antikomintern-paktummal kapcsolatban. Ahogy Jungerth megérkezett Budapestre, Csáky közölte vele a küszöbönálló csatlakozást a paktumhoz, és megkérte, hogy magyarázza el Moszkvában a magyar kormány álláspontját. Jungerth azonban megbetegedett, és éppen betegsége idején zajlott le az ismert véleménycsere a magyar ideiglenes ügyvivővel.⁶³ Jungerth mégiscsak fon-

⁶¹ Jungerth-Arnóthy Mihály (1883–1957), magyar diplomata. A hadifogoly-ügyeket intézte a tanácskormány Külügyi Népbiztosságán, majd 1920–1923 között a Külügyminisztérium Hadifogoly osztályának vezetője. 1923–1933 között a tallinni (revali) képviselőlet ügyvivője, közben, 1923-tól Finnországba, majd Lettországba és Litvániába is akkreditálták (1928-ban a követség áttelepült Helsinkibe, és onnan látta el a magyar képviselőletet a balti államokban). 1933. november 16–1935. május 7. között az ankarai követség vezetője. 1934. április 26-tól kettős megbízatással Magyarország képviselőletét is ellátta a Szovjetunióban. 1935. május 7–1939. március 1. között moszkvai, 1939–1944 között szófiai követ. Életrajzát részletesen l. JUNGERTH, 1989. 5–49.

⁶² Megjelent: PÉTER, 1979. 25–26.; DOKUMENTI 1992. 63–64.

⁶³ L. a 2. és 5. sz. iratot.

tosnak vélte megmagyarázni, hogy a csatlakozás Magyarország részéről csak a Németország és Olaszország iránti barátság demonstrálását jelenti, illetve annak kifejezését, hogy Magyarország szeretne részszolgálni a bizalmukra. Másik oka pedig belpolitikai jellegű. Arról van szó, hogy a jelenlegi kormány szeretné megerősíteni a helyzetét azzal, hogy egy másik, a fasiszta párt „vitorláiból kifogja a szelet”. A Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok ebben semmilyen szerepet nem játszottak, és Csáky az egyik cikkében le is írta, hogy szerinte a paktum nem a Szovjetunió, hanem kizárólag a Komintern ellen irányul.⁶⁴ A csatlakozás azonban még a Kominternnel kapcsolatban sem változtat semmin, hiszen Magyarország eddig is határozott küzdelmet folytatott a kommunisták és a Komintern ellen. Magyarország úgy értelmezi a paktumot, ahogy papíron le van írva, semmit sem ismerve azokból az egyéb előnyökből, amelyekre ebből a paktumból más nagyhatalmak hasznát akarnak húzni.

Azt válaszoltam, hogy a követ magyarázatai engem semmilyen mértékben nem elégtének ki, ezért nem befolyásolhatják álláspontunkat. A paktum olyan beállítása, mintha az a Kominternnel szembeni küzdelem, és egyáltalán az ideológiai harc egyik eszköze lenne, csupán tündérmese, amelyből egy komoly felnőtt csak gúnyt űzhet. A magyar kormány nem tudhatta, hogy ezt a paktumot nemcsak Moszkva, hanem Párizs, London, Washington és más fővárosok hogyan értelmezik. A paktum általános felfogása olyan tényező, amit a magyar kormánynak nem szabadott volna figyelmen kívül hagynia. Nem időznék annál a kérdésnél, hogy milyen jelentős az a segítség, amit állítólag Németország és Olaszország nyújtott a magyar kormánynak, a közeljövőben valószínűleg kiderül majd, hogy kinek vált a hasznára ez a segítség: Magyarországnak vagy azoknak, akik nyújtották. Ezek az államok az Antikomintern-paktum megszületése előtt is manifestálták egymás iránti barátságukat, más formákat is találva erre, ezért felmerül a kérdés, hogy Magyarország miért csak egy formát talált erre, és miért éppen a csatlakozást egy nyilván más államok, többek között a Szovjetunió ellen irányuló paktumhoz. Ha a magyar kormány pozitívan viszonyult volna a kommunizmushoz, és most Németország iránti hálából úgy döntött volna, hogy megváltoztatja a viszonyát, akkor még meg lehetne érteni a csatlakozását, bár a követ maga is kijelentette, hogy Magyarország nem kevésbé energikusan küzdött a kommunizmussal szemben, mint Németország, ezért csatlakozása ideológiai szempontból Németország számára semmit sem nyújthat. Ha másrésről a követ maga is kijelenti, hogy Magyarországnak nem fűződik érdeke a Szovjetunióval szembeni ellenséges tervekhez, akkor óhatatlanul is arra a következtetésre jutunk, hogy a csatlakozást kívülről diktálták, és a magyar kormány elvesztette annak lehetőségét, hogy szabadon dönthessen. Ebből kell kiindulnunk, amikor meghatározzuk jövőbeni viszonyunk jellegét Magyarországgal, mint függetlenségét elveszített állammal, illetve annak moszkvai ügynökségével. Úgy vélem, hogy Csáky úr nem korrektül és lojálisan jár el, amikor az ideiglenes ügyvivőn keresztül azt közli velem, hogy Magyarország meghívás híján nem csatlakozott az Antikomintern-paktumhoz, ugyanakkor a következő napon

---

⁶⁴ Valójában nem Csáky cikkéről, hanem egy vele készített interjúról van szó. L. Grose aussenpolitische Rede des Grafen Stefan Csáky. *Pester Lloyd*, 1939. január 13. (Morgenblatt) 2–3.

nyilvánosan meghívhatja magát. Becsületesebb lett volna, ha egyenesen megmondja nekem, hogy Magyarország döntést hozott a csatlakozásról.⁶⁵

Litvinov

7 példányban:

1. – az irattárba
2. – Patyomkin elvtársnak
3. – Budapestre
4. – Prágába
5. – Berlinbe
6. – Bukarestbe
7. – Vajnsten elvtársnak

7.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos távirata V. A. Plotnyikov ideiglenes budapesti ügyvivőnek a budapesti szovjet követség bezárásának lehetőségéről⁶⁶

Moszkva, 1939. január 26.

(*AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 59. l. 8. Gépett másodlat.*)

Titkos.

Még halogatom annak közlését Jungerthtel, hogy bezárjuk a követségünket, addig, amíg meg nem jelenik a közlemény a sajtóban Magyarország formális csatlakozásáról az Antikomintern-paktumhoz. Ehhez nyilvánvalóan alá kell írni az erre vonatkozó jegyzőkönyvet egyrészt Magyarországnak, másrészt Németországnak, Olaszországnak és Japánnak, talán Mandzsúriának is. Nem tudom, mi a magyarázata annak, hogy ez az aktus késik. Ha azonban úgy látszik, hogy Magyarország paktumhoz csatlakozásáról a magyar kormány megmásíthatatlan döntést hozott, akkor nem kellene tovább késleltetni ezt a közleményünket a csatlakozás megtörténtéig. Kérném Önt, hogy miután megkapta ezt a táviratot, távirón írja meg a véleményét ezzel kapcsolatban.

Úgy tervezem, hogy amikor közlöm Jungerthtel a döntésünket, megkérdezem arról, hogy mennyi idő kell neki a magyar misszió likvidálásához, de nem kívánok beleegyezni 3–4 hétnél hosszabb időbe.

Amennyiben nem tekintjük ezt a döntésünket a diplomáciai kapcsolatok megszakításának, és beleegyezőnk abba, hogy a két állam további kapcsolattartását valamely harmadik országban lévő képviselőinken keresztül valósítsuk meg, megkérdezem Jungerthet, hogy egyetért-e a magyar kormány azzal, hogy ez az ország Anglia, Franciaország vagy Törökország legyen. Azért ezeket az országokat nevezem meg, mert ezekben követeink állomásoznak, míg a többi ország többségében csak ügyvivőink vannak.

⁶⁵ Vö. Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ jelentése Csáky István külügyminiszternek. 1939. január 27. JELENTÉSEK, 1992. 180–184.

⁶⁶ Megjelent: PÉTER, 1979. 27–28.

Gondolom, hogy meg tudja valósítani a követség likvidálását addig, amíg nyilvánosságra hozzuk döntésünket.

4 példányban:

Litvinov

1. – a címzettnek
2. – Patyomkin elvtársnak
3. – Vajnszejn elvtársnak
4. – az irattárba

8.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos előterjesztése J. V. Sztálinnak, az OK(b)P KB főtitkárának a Magyarországgal szembeni szovjet lépés indokolásáról a szovjet közvélemény számára⁶⁷

Moszkva, 1939. február 1.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 2. gy. 11. l. 53.)

J. V. Sztálinnak az OK(b)P KB főtitkárának. Titkos.
A magyarországi követségünk bezárásáról elfogadott döntés⁶⁸ megvalósítását elhalasztottam Magyarország formális csatlakozásáig az Antikomintern-paktumhoz. Ennek a csatlakozásnak az aláírása ismereteink szerint technikai okok miatt késik (még tárgyalások folynak a csatlakozás formájáról és a jegyzőkönyv szövegéről).

Fontos lenne azonban, hogy minél hamarabb figyelmeztessünk más államokat, akikre nyomás nehezedik Németország, Olaszország és Japán részéről, abból a célból, hogy csatlakozzanak az Antikomintern-paktumhoz. Mivel a magyar kormány döntését nyilvánosan és hivatalosan bejelentették, és azt a velem folytatott beszélgetése során a magyar követ sem tagadta,⁶⁹ szükségesnek vélném, hogy már most nyilatkozatot tegyünk a magyar követnek.

Szükség volna ugyanakkor arra, hogy megindokoljuk a közvélemény előtt döntésünk motívumait. Természetesen fel fog merülni a kérdés, hogy miért tartjuk fenn továbbra is a kapcsolatokat teljes egészében a paktum nagy résztvevőivel és kezdeményezőivel, és miért csak akkor reagálunk, amikor egy gyengébb állam csatlakozik hozzá. Számomra a legcélszerűbbnek tűnik, hogy döntésünket Magyarország önállótlanásával magyarázzuk. Ebben az értelemben szerkesztettük meg a TASZSZ közleményének tervezetét is, amelyet elküldök Önnek jóváhagyásra.⁷⁰

Litvinov

⁶⁷ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 1. köt. 89.

⁶⁸ A Litvinov 1939. január 7-i tervezetében kért határozatot január 29-én fogadta el az OK(b)P KB Politikai Irodája. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1005.

⁶⁹ L. az 5. sz. iratot.

⁷⁰ A TASZSZ hivatalos közleménye a budapesti szovjet követség bezárásáról 1939. február 3-án jelent meg az *Izvesztijában*. A kommuniké azzal magyarázta a szovjet döntést, hogy a müncheni egyezményt követő időben Magyarországra erős nyomás nehezedett, és elvesztette függetlenségét. A közlemény rámutatott arra is, hogy a magyar kormány döntése a csatlakozásról az Antikomintern-paktumhoz nem indokolható a magyar állam érdekeivel. Azok ugyanis nem esnek egybe a paktum leple alatt az annak résztvevői, különösen Japán által követett agresszív célokkal, így ezt a döntést nyilvánvalóan kívülről kényszerítették Magyarországra. Ez a helyzet pedig nem

9.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos távirata V. A. Plotnyikov ideiglenes budapesti szovjet ügyvivőnek a budapesti szovjet követség bezárására vonatkozó döntésről⁷¹

Moszkva, 1939. február 2.

(*AVP RF f 059. qp. 1. p. 295. gy. 2043. l. 20.*)

Szigorúan titkos.
Ma közöltem Jungerthtel, hogy kormányom következtetése szerint a kialakult helyzet mellett nem célszerű diplomáciai kapcsolatainkat a két állam fővárosaiban lévő különálló képviselőketen keresztül fenntartanunk, ezért a szovjet kormány úgy döntött, hogy bezárja budapesti követségét, elvárva, hogy Magyarország is így tegyen moszkvai missziójával kapcsolatban. Javasoljuk, hogy a jövőben valamely harmadik államban, például Angliában, Franciaországban vagy Törökországban lévő képviselőinket keresztül vegyük fel a két kormány közti kontaktust. Most már nyíltan folytathatja a követség felszámolását. Jungerth azt mondta, hogy a követség bezárásához bizonyos időre van szüksége, erre azt válaszoltam, hogy ha néhány hétről van szó, nem fogom ellenezni. A határidőt nem tüntettem fel pontosan, de Önnek lehetőleg minél hamarabb be kell fejeznie a likvidálást.⁷²

Litvinov

10.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos távirata V. A. Plotnyikov ideiglenes budapesti szovjet ügyvivőnek a Magyarországgal szembeni szovjet döntés okairól⁷³

Moszkva, 1939. február 3.

(*AVP RF f 059. qp. 1. p. 295. gy. 2043. l. 22.*)

Szigorúan titkos.
Válaszoljon a TASZSZ közleményének szellemében.⁷⁴ Nem megszakítjuk a diplomáciai kapcsolatokat, hanem áthelyezzük őket egy harmadik államba. A követ-ségek felszámolását nem kötjük össze közvetlenül a csatlakozással az Antikomintern-paktumhoz, hanem főként arra utalunk vele, hogy Magyarország elveszítette függetlenségét, aminek következtében moszkvai missziója könnyen a Róma–Berlin–Tokió „tengely” kiegészítő ügynökségévé válhat, annak pedig már megvannak a saját külképviseletei Moszkvában. Azt, hogy Magyarország egy számára egyáltalán nem szükséges kulturális egyezményt kötött Japánnal, elismerte

---

indokolja, hogy Magyarország és a Szovjetunió egymás fővárosaiban lévő missziók révén tartsa egymással a diplomáciai viszonyát, hanem elegendő, ha megbízzák ezzel valamely harmadik államban lévő képviselőket. L. Szoobscsenyije TASZSZ. *Izvesztija*, 1939. február 3. 1.

⁷¹ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 1. köt. 95–96.

⁷² Vö. Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ jelentése Csáky István külügyminiszternek. 1939. febr. 8. JELENTÉSEK. 185–189.

⁷³ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 1. köt. 96–97.

⁷⁴ Az előzményeket nem ismerjük.

Mandzsukuo kormányát a Népszövetség határozata ellenére, majd csatlakozott az Antikomintern-paktumhoz, csak azzal lehet magyarázni, hogy nem képes ellenállni a külső nyomásnak. Ha Magyarország többre értékeli a kapcsolatait Mandzsukúóval vagy Japánnal, mint a Szovjetunióval, akkor ebből levonjuk a magunk következtetéseit. Soha és sehol nem léptünk fel Magyarország érdekeivel szemben, és nem védtük a békeszerződések értelmében tőle elvett területek elszakítását. Magyarország viszont brüszkírozott⁷⁵ bennünket, és aláírt egy számára szükségtelen paktumot, ami – ahogy Magyarország is számított rá, – részünkről a megfelelő reakciót váltotta ki. Javaslom, hogy ne menjen ebédre Horthyhoz, hanem valamilyen ürüggyel mondja le a meghívást.

Litvinov

11.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos utasítása a Külügyi Népbiztosság vezető munkatársainak a magyar állampolgárok jogvédelmét felvállaló moszkvai külképviseletek elutasításáról⁷⁶

Moszkva, 1939. február 8.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 59. l. 10. Gépett másodlat.)

Vajnstejn elvtársnak, Carapkin⁷⁷ elvtársnak, Barkov⁷⁸ elvtársnak, Bezsanov⁷⁹ elvtársnak. Titkos.

Abban az esetben, ha valamely moszkvai követség vagy misszió azzal a nyilatkozáttal fordulna Önökhöz, hogy magára vállalja Magyarország és a magyar állampolgárok érdekeinek védelmét, a következőt közöljék vele.⁸⁰

Egyáltalán nem ismerjük el, hogy valamely harmadik állam olyan országok érdekeinek védelmét vállalja át, amelyeknek nincs diplomáciai kapcsolatuk a Szovjetunióval. Ami Magyarországot illeti, nem tartjuk megszakítottnak a diplomáciai kapcsolatokat, csupán azt javasoltuk, hogy a két állam valamely harmadik országban lévő képviselőin keresztül tartsuk a kapcsolatokat.

5 példányban:

Litvinov

1–3. – a címzetteknek

4. – Patyomkin elvtársnak

5. – az irattárba

6. kiegészítő – Bezsanov elvtársnak

⁷⁵ méltatlanul bánt

⁷⁶ Megjelent: PÉTER, 1979. 30.; DOKUMENTI, 1992. 1. köt. 114.

⁷⁷ Carapkin, Szemjon Konsztantyinovics (1906–1984), szovjet diplomata. 1937-től a Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati osztályának vezetője.

⁷⁸ Barkov, Vlagyimir Nyikolajevics (1890–?), 1930–1933 között a Szovjetunió párizsi nagykövetségének első titkára. 1935–1941 között a Külügyi Népbiztosság Protokoll osztályának vezetője.

⁷⁹ Személyére vonatkozó adatot nem találtam.

⁸⁰ Csáky István külügyminiszter a Sztójay Döme berlini követnek küldött 1939. február 3-i számjel-távíratában kifejtette, hogy a magyar érdekek védelmére a japán kormányt kérte fel. Erre l. DIMK. III. köt. 424–425.

G. Sz. Barulin,⁸¹ a Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati osztálya munkatársának feljegyzése V. M. Molotov⁸² külügyi népbiztosnak a magyar–szovjet kapcsolatok történetéről 1934–1939 között⁸³

Moszkva, 1939. május 16.

(Géptel eredeti. AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 59. l. 11–25.)

Molotov elvtársnak. 1. sz. példány. Titkos. Miután megismertem a Magyarországgal fenntartott kapcsolatainkról szóló levelezést, arra a meggyőződésre jutottam, hogy ezek a kapcsolatok a gyakorlatban közel sem feleltek meg külpolitikánk alapelveinek, amelyeket Sztálin elvtárs fejtett ki a párt XVIII. kongresszusán,⁸⁴ és nyílt kárt okozott államérdekeinknek.^I

Politikánk fő fogyatékosága abban gyökerezett, hogy úgy tekintettünk Budapestre, mint passzív megfigyelési pontra, és ezért ott nem fejtettünk ki diplomáciai, gazdasági, kulturális és egyéb aktivitást.

Meg kell jegyezni, hogy a Tanácsköztársaság utáni Magyarországon voltak olyan ismert körök, amelyek érdekeltek voltak Magyarországgal és a Szovjetunióval közzeledésében.^{II}

Erről legalábbis a következő tények tanúskodnak:

- 1) A diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról szóló egyezmény aláírása 1924-ben (az egyezményt nem ratifikálták).⁸⁵

⁸¹ Barulin, Grigorij Szeliversztovics (1903–1990), 1939–1941 között a Külügyi Népbiztosság központi apparátusának munkatársa, a 2. Nyugati osztály referense. 1945–1947 között a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosa.

⁸² Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics (1890–1986), szovjet államférfi. 1930–1941 között a Népbiztosok Tanácsának elnöke, 1941–1946 között első helyettese, 1946–1957 között a Minisztertanács elnökének helyettese. 1939–1946 között külügyi népbiztos, 1946–1949 és 1953–1956 között külügyminiszter, 1941–1945 között az Állami Védelmi Bizottság elnökének helyettese.

⁸³ G. Sz. Barulin 1939 szeptemberében újabb feljegyzést készített V. M. Molotov számára, amely valójában ezen elemzés összefoglalásának tekinthető, kiegészítve a Szovjetunió és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok felvételének előkészítéséhez szükséges gyakorlati lépések leírásával. L. KOLONTÁRI, 2001. Ezt a feljegyzést 1939. szeptember 25-én a következő kísérőszöveggel továbbították V. P. Patyomkin külügyi népbiztos-helyettesnek és A. M. Alekszandrovnak, a Külügyi Népbiztosság Közép-Európai osztálya vezetőjének: „A mellékelt feljegyzésben Barulin elvtárs referens személyes észrevételeit közli kapcsolataink normalizálásáról Magyarországgal. Az ezzel az országgal fennálló korábbi kapcsolatainkat különösen befolyásolta az ügynök Kresztjinszkij kártevő politikája. Magyarország javaslatát a kereskedelmi kapcsolatokról és egyebekről elutasították vagy mellőzték. Abban az esetben, ha felülvizsgáljuk kapcsolatainkat Magyarországgal, nem szabad megismételni a múlt hibáit, hanem fel kell tölteni a szovjet követség személyi állományát Magyarországon, és érdekeink érvényesítésekor teljes mértékben ki kell használni a kapcsolatot ezzel az országgal”. AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 59. l. 26.

⁸⁴ J. V. Sztálinnak az OK(b)P XVIII. kongresszusán, 1939. március 10-én elmondott beszédéről van szó. A szovjet pártfőtitkár a szovjet államérdekek fontosságára, és egy világméretű háború fenyegető veszélyeire hívta fel a figyelmet. Kifejtette, hogy a Szovjetunióknak minden országgal jó viszonyra kell törekednie. A történeti irodalom úgy értelmezi ezt a beszédet, mint amelyben Sztálin először fogalmazta meg a német–szovjet közzeledés lehetőségét. L. pl. GOROGYECKIJ, 2001. 18.

^I Aláhúzás az eredetiben.

^{II} Aláhúzás az eredetiben.

⁸⁵ Erre részletesen l. a bevezetőt.

- 2) A diplomáciai kapcsolatok felvétele 1934-ben (a németországi fasiszta diktatúra létrehozása után).⁸⁶
- 3) Magyar kereskedelmi delegáció küldése a Szovjetunióba 1934-ben.⁸⁷
- 4) Magyarország többszöri elutasító válasza Németország és Olaszország javaslatára, hogy csatlakozzon az Antikomintern-paktumhoz.

1935-ben, az olasz–abesszin háború idején, amikor Olaszország nehéz helyzetbe került, Magyarország választót előtt állt, eltávolodott Olaszországtól és kereste a közeledés módjait más országok felé. Ebben az időben a magyar kormány részéről több javaslat hangozott el a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok erősítésére. Ahogy az alábbiakban majd rámutatok, az összes magyar javaslatot ilyen vagy olyan ürüggyel elutasítottuk, ami a magyar–szovjet kapcsolatok elhidegüléséhez vezetett.

A Külügyi Népbiztosságon teljesen tudatában voltak a Magyarország és Németország között már akkor megfigyelhető közeledésnek. A 2. Nyugati osztály egykori vezetője, Stern,⁸⁸ egyik levelében a következő értékelést adta Magyarországnak nemzetközi helyzetéről: „Nem kétséges, hogy jelenleg és a jövőben a német befolyás Magyarországon szüntelenül erősödni fog. Nem fér kétség ahhoz, hogy az ausztriai pozícióinak jelentős részét elvesztő Olaszországot Németország végül Magyarországról is ki fogja szorítani. A magyarok egy ideig még az olasz és a német kártyát is a kezükben fogják tartani, de a súlypontot egyre inkább Németországra fogják helyezni”.

Így, helyesen felmérve Németország befolyásának növekedését Magyarországon, és „nemcsak Magyarországon, hanem a Balkánon is”, talán ki kellett volna alakítani az álláspontunkat, és lépéseket kellett volna tenni befolyásunk megerősítésére Magyarországon. Magyarországgal szembeni viselkedésünk azonban – ahogy azt Kresztyinszkij,⁸⁹ Stern és Rozenblum,⁹⁰ megfogalmazta – mindenféle kezdeményezés, többek között a kereskedelmi kapcsolatok kialakításának elutasítására szorítkozott, ami természetesen Németország cselekvési szabadságát erősítette.

Gazdasági kapcsolatok

A fent említett okok miatt a Szovjetunió és Magyarország gazdasági kapcsolatai nem fejlődtek a szükséges mértékben. Annak ellenére, hogy egyes magyar importcikkék érdekelhettek volna bennünket (vasúti felszerelések, sínek, keréka-

⁸⁶ Erre részletesen l. a bevezetőt.

⁸⁷ 1934. május 23.–június 17. között egy magyar gazdasági szakemberekből és üzletemberekből álló delegáció látogatott a Szovjetunióba. Erről részletesen l. Bornemissza Félix, a Külkereskedelmi Hivatal hajózási referensének beszámolója a delegáció útjáról és tárgyalásairól. MOL K 69, 756. cs., 1934-I/c. t., 51–105. fol.

⁸⁸ Stern, David Grigorjevics (1900–1937), szovjet diplomata. 1932–1936 között a Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati Osztályának vezetője. 1937-ben kivégezték.

⁸⁹ Kresztyinszkij, Nyikolaj Nyikolajevics (1883–1938): szovjet diplomata. 1921–1930 között a berlini szovjet misszió vezetője, 1930–1937 között külügyi népbiztos-helyettes. 1938-ban halálra ítélték és kivégezték.

⁹⁰ Rozenblum, Borisz Danyilovics (1900–1938), szovjet diplomata. 1931–1938 között a Külügyi Népbiztosság gazdasági részlegének vezetője. 1938-ban kivégezték.

csok, tengelyek, kerekek, vascsövek, Diesel-motorok, elektrotechnikai készülékek, tenyészállatok, lucerna és egyebek), a Külkereskedelmi Népbiztosság és a Külügyi Népbiztosság mindenféle ürüggyel korlátozta a gazdasági kapcsolatokat ezzel az országgal. A diplomáciai kapcsolatok felvétele után, 1934-ben, Horthy (a kormányzó), Gömbös⁹¹ (a volt miniszterelnök), és Kánya⁹² (a volt külügyminiszter) sürgette egy kereskedelmi és hajózási egyezmény megkötését. Részünkről a magyarok kezdeményezését nem támogattuk. A Külkereskedelmi Népbiztosság képviselője ezzel kapcsolatban a következő megállapítást tette 1934-ben: „a Magyarországgal folytatott kereskedelem kérdése egyáltalán nem aktuális”. Ezt a nézőpontot osztotta Kresztyinszkij is, aki 1935-ben a következőket írta:

„Politikai szempontból nem érdekünk, hogy árut rendeljünk Magyarországtól, illetve kereskedelmi megállapodást kössünk vele” (február 26-i levél). A magyarok azon kezdeményezésére, hogy delegációt küldjenek hozzánk gazdasági kapcsolataink lehetőségének és mértékének megvitatására, Kresztyinszkij a következőképpen reagált: „A magyarok által elfoglalt álláspont miatt még akkor is kételkedhetünk abban, hogy sikerül megállapodásra jutnunk, ha idejön egy delegáció”.

Igaz, néhány hónappal később (1935. február 28.) ugyanő, Kresztyinszkij, a következőket írta:

„Belemehetnénk egy kereskedelmi egyezmény megkötésébe Magyarországgal. Azokat az árukat, amelyeket a magyarok kérnek: antracitot, ércet, vasat, fát, szállíthatjuk nekik. Előzetesen fizetési megállapodást kellene kötni”.

Úgy tűnik tehát, hogy Kresztyinszkij kiállt a kereskedelmi egyezmény és a fizetési megállapodás megkötése mellett is. Valójában ez nem volt más, mint ügyes trükk, amire azért volt szüksége, hogy mindkét kérdést eltemethesse. 1935 nyarán a követ átnyújtotta a Külügyminisztériumnak a fizetési megállapodás tervezetét, amely a későbbi tárgyalások alapját képezte volna. A fizetési megállapodás lehetővé tette volna, hogy a magyarországi eladásainkból befolyó valutát teljes egészében és akadálytalanul a Magyarországról származó import, valamint a szovjet gazdasági szervek szükségleteinek fedezésére fordítsuk. A Kereskedelmi Minisztérium képviselője olyan egyezménytervezetet vázolt, amely alapján az export és import utáni kölcsönös kifizetések rendjét 1:2 arányban állapították volna meg a magyarok javára. Végül a mi tervezetünkben lefektetett elvet fogadták el, vagyis a kifizetések aránya 1:1 lett, és a javaslat magában foglalta a legnagyobb kedvezmény elvét, illetve a külföldi bankok lemondását arról a követelésről, hogy váltóinkra garanciát adjunk. A tárgyalások idején azonban az Exporthleb⁹³ hirtelen üzletet kötött magyar tenyészállatok vásárlására készpénzelszámolás alapján. Az

⁹¹ Gömbös Gyula (1886–1936), magyar politikus. 1919-ben a szegedi ellenkormány hadügyi államtitkára. 1920-tól haláláig a parlament tagja, előbb kigazdapárti, majd egységes párti, 1924-től fajvédő, 1931-től ismét kormánypárti képviselőként. 1924–1928 között a Fajvédő Párt vezetője. 1928–1929 között honvédelmi államtitkár, 1929–1936 között honvédelmi miniszter. 1932. október 1.–1936. október 6. között miniszterelnök. Életrajzát részletesen l. GERGELY, 2001.

⁹² Kánya Kálmán (1869–1945), magyar diplomata. 1910-tól az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumának sajtóosztályát vezette, 1913–1918 között a Monarchia mexikói nagykövete. 1920–1925 között a külügyminiszter állandó helyettese, 1925–1933 között berlini magyar követ. 1933. február 4.–1938. november 28. között külügyminiszter.

⁹³ Exporthleb (Vszeszojuznoje objegyinyenije po exportu zerna): gabonaipari termékek exportjával foglalkozó szovjet állami kereskedelmi vállalat.

üzlet sürgőssége miatt az Exporthleb beleegyezett, hogy a megrendeléseket az általunk a fizetési megállapodásba foglalandó elveknek ellentmondva hajtsa végre. Ugyanakkor a Szozjuzmetimport⁹⁴ és a Tyehnopromimport⁹⁵ magyar üzemekkel kompenzációs üzletet kötött vasúti felszerelés vásárlására, 1:2 arányban a magyarok javára. Ezen cégek szervezetlen fellépése így meghúszította a fizetési megállapodás megkötésének első kísérletét. Ez az eredmény a tárgyalások folyamán valószínűleg megfelelt Kresztyinszkij érdekeinek. 1936 elején egyik levelében a következőket írta:

„Magyarország fel kívánja vetni egy állandó kereskedelmi egyezmény kérdését. Az erre irányuló tárgyalásokhoz nem viszonyulunk túl nagy lelkesedéssel. Nincs szükségünk kereskedelmi egyezményre Magyarországgal, sem politikai, sem gazdasági megfontolások alapján. A múltban felvetettük egy fizetési megállapodás kérdését, de most, a konkrét üzletek megkötése után lanyhult az érdeklődésünk ez iránt a kérdés iránt is”.

A fizetési megállapodásról és a legnagyobb kedvezmény elvét magában foglaló jegyzőkönyvről 1936. április 25-én kezdődtek meg ismét a tárgyalások. A tárgyalások 1937 közepéig (1937. május) tartottak, és nem jutottak előbbre, talán a mi érdektelenségünk miatt, noha a fizetési megállapodás jelentősége nyilvánvaló volt számunkra. Erről a kérdéssel a következőket írta Patyomkin elvtárs:

„Érdeklünkben áll ennek a megállapodásnak a megkötése, mivel viszonylag sokat vásárolunk Magyarországtól, és a magyar árukért külföldi valutában fizetünk”.

Ebből kiindulva Patyomkin elvtárs azt javasolta, hogy engedjünk a magyar javaslatnak:

(„Célszerű lenne kiélezni a harmadik bankon keresztüli kifizetés kérdését, és készek vagyunk megvitatni azt a javaslatot, hogy nyissunk számlát az egyik angol bankban”).

És hát milyen direktívát küldött Kresztyinszkij Budapestre a tárgyalások kezdete előtt (1936. április 7-i levél):

„Nem fűződik különösebb érdekünk ehhez a megállapodáshoz, mivel, ahogy már írtam Önnek, a Külkereskedelmi Népbiztosság nem tervezi a kereskedelem fejlesztését a magyarokkal sem az export, sem az import terén”.

A tárgyalások vége a megállapodás előre megfontolt megbuktatásának példaként szolgálhat. 1936-ban Kresztyinszkij ezt írta:

„Ha ezt a fizetési megállapodást a legnagyobb kedvezmény elvét magában foglaló jegyzőkönyvvel együtt írjuk alá, akkor úgy kell tekintenünk Magyarországra, mint egy kereskedelmi egyezményes partnerre, amivel minden olyan jogot megkap, amelyet a Szovjetunió más kereskedelmi egyezményes partnerországai élveznek”.

Az 1937. május 13-i ülésen delegációnk kijelentette, hogy a fizetési megállapodás és a legnagyobb kedvezmény elvét magában foglaló jegyzőkönyv nem jelentik egy általános kereskedelmi egyezmény megkötését, ezért Magyarországot nem

⁹⁴ Szozjuzmetimport (Vszeszojuznoje objegyinyenyije po importu metallurgicseszkih tovarov): fém- és vasipari termékek importjával foglalkozó szovjet állami kereskedelmi vállalat.

⁹⁵ Tyehnopromimport (Vszeszojuznje objegyinyenyije po importu tyehnyiko-promislennih tovarov): gép- és villamosipari termékek importjával foglalkozó szovjet állami kereskedelmi vállalat.

tarthatjuk kereskedelmi egyezményes partnerországnak a megállapodás aláírása után. Ezzel a tárgyalások véget is értek. A magyarok érdektelenné váltak, mivel delegációnk nem tett engedményeket még a hajózási megállapodásban sem, amelynek megkötése érdekében párhuzamosan folytak a tárgyalások Moszkvában. Ezeknek a tárgyalásoknak a története és tartalma a következőkben összegezhető: még a megbízólevél átadásakor Horthy kormányzó a követtel⁹⁶ folytatott beszélgetésben felhívta a figyelmet arra, hogy szükség lenne a Szovjetunió és Magyarország közötti vízi összeköttetés megteremtésére az úgynevezett lapos fenekű hajókból álló flotta révén. A magyarok elgondolása szerint a magyar lapos fenekű hajók felúszhattak volna a Dnyeperen (Odesszáig, Nyikolajevig, Herszonig, sőt, Kijevig is) és alacsony szállítási díj ellenében elszállíthatták volna a rakományt fekete-tengeri kikötőinkből a dunai országokba. A magyar hajók a Dunán egészen Pozsonyig, sőt, Bécsig is felúszhatnak. A Szovjetunió és Magyarország közötti kiváló vízi út meglétére többször is felhívta a figyelmet Bornemissza,⁹⁷ a kereskedelmi főosztály orosz osztályának titkára és hajózási szakértője is. Szerinte ez a körülmény, illetve az, hogy a Szovjetunió és Magyarország között nincsenek politikai viták, kedvező feltételeket teremtenek a kereskedelmi kapcsolatok számára. Egyúttal felhívta a figyelmet arra is, hogy a Szovjetunió rendelhetne Magyarországtól folyami lapos fenekű katonai hajókat, amelyek a sekély folyókban is képesek úszni, és kiválóan felfegyverzett, valóságos úszó erődök benyomását keltik. Nem kívánom megítélni, hogy mennyire lett volna célszerű számunkra a vízi összeköttetés megteremtése fekete-tengeri kikötőink és a dunai kikötők között, csak arra utalnék, hogy 1934-ben nem elleneztük Budapest és Odessza közvetlen összeköttetését a dunai útvonalon, magyar folyami hajók révén, azzal a feltétellel, ha a magyarok galaci átrakodás nélkül, a folyón és a tengeren is úszni tudó hajókkal valósítják ezt meg. Mi is célszerűnek véltük, hogy folyami hajókat rendeljünk Magyarországtól. Így például 1937 elején Rozenblum a következőket írta Budapestre:

„Tényleg rendelhetnénk folyami hajókat, de a terv ezt nem irányozza elő”.

Ennek a vízi útvonalnak a használata talán lehetővé tette volna a szén, fa és egyéb nyersanyag olcsó szállítását Magyarországra, miközben a magyarok arra számítottak, hogy ezentúl egyáltalán nem lesznek rászorulva a németországi szén importjára. Annak ellenére, hogy a Horthy által kezdeményezett magyar javaslatok megvalósításával megnyerhettük volna őt és környezetét, valamint ez előnyösebb arányt tett volna lehetővé számunkra a szovjet–magyar kereskedelemben, ez a tervzet is el lett temetve. Annak ellenére, hogy a népbiztos annak idején kiállt ezen megállapodás megkötése mellett, és hogy a magyarok engedményeket tettek (például kivették azt a paragrafust, amely biztosította volna a magyar flotta számára hajózási jogát a belvizeinken), Kresztyinszkij 1936 közepén a következő direktívát adta:

⁹⁶ Bekzadjan, Alekszandr Artyemjevics (1879–1938): szovjet diplomata. 1920–1921-ben Szovjet-Örményország külügyi népbiztosa, 1922–1926 között a berlini kereskedelmi kirendeltség munkatársa, 1926–1930 között a Kaukázusontúli Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság Népbiztosai Tanácsának elnöke. 1930–1934 oslói, 1934–1937 között budapesti követ. 1938-ban kivégezték.

⁹⁷ Bornemissza Félix: az 1930-as években a Magyar Külkereskedelmi Hivatal hajózásiügyi tanácsosa.

„A tengerhajózási egyezmény megkötése Magyarországgal egyáltalán nem áll érdekünkben, csak azért mentünk bele a tárgyalások megkezdésébe, hogy ne sértjük meg a magyarokat”.

Annak érdekében, hogy lenyelesse a keserű pirulát, valójában, hogy megbuktassa a tervezetet, Kresztyinszkij így folytatta:

„Minden valószínűség szerint végül megegyezünk a magyarokkal (ami nyilván nem felelt meg a valóságnak), és a közeljövőben aláírjuk a fizetési megállapodást. Ennek a mindkét fél számára fontosabb egyezménynek az aláírása majd feledteti mindenfajta politikai ódiúmat annak, hogy nem érünk el megállapodást a tengerhajózási konvencióról”.

A megállapodás meghíúsítását a Külügyi Népbiztosságban ezen kívül azzal indokolták, hogy ha megállapodást kötnek egy külföldi flotta használatáról a dunai szállításoknál, akkor azt a csehekkel kell megtenni, és nem a magyarokkal (igaz, a csehekkel sem kötöttek ilyen megállapodást).⁹⁸

A két ország gazdasági kapcsolatainak fejlesztésével kapcsolatos elfogultság annak elutasításában is megmutatkozott, hogy Magyarországon kereskedelmi kirendeltséget vagy kereskedelmi ügynökséget hozunk létre, amely figyelhetne volna a magyar piacot és kihasználhatta volna az ottani konjunktúrát. A Budapestre küldött direktívában Kresztyinszkij ezt írta:

„Kérte, hogy gyorsítsuk meg a döntést Önnél egy kereskedelmi kirendeltség vagy kereskedelmi ügynökség létrehozásáról. Bár még nem született végleges határozat, annál nagyobb bizonyossággal ki lehet jelenteni, hogy Budapesten nem fogunk kereskedelmi kirendeltséget felállítani. Több olyan helyen is bezárjuk a kereskedelmi kirendeltségeinket, ahol most még működnek, így természetesen nem fogunk más országokban újakat létrehozni”.

Egy másik helyen (1935. április 27-i levél):

„Személyesen úgy vélem, hogy az áruforgalom Magyarországgal nem lesz nagy, és majd úgy kereskedünk, hogy Berlinben kötünk üzleteket, esetleg időszakonként Önhöz küldjük a berlini kereskedelmi kirendeltség egyik munkatársát. Magyarországot a berlini kereskedelmi kirendeltség illetékességi körébe utaljuk”.

Később Magyarországot a bécsi kereskedelmi kirendeltségünk illetékességi körébe utalták (amikor ott Uljanov⁹⁹ elvtárs volt a kereskedelmi képviselő).¹⁰⁰

Annak eredményeként, hogy nem ismertük a magyar piacot, általánossá vált, hogy (természetesen mindenekelőtt aljas megfontolásból) az export-import műveleteket úgy hajtottunk végre, hogy az nyilvánvalóan veszteségeket okozott nekünk. Így például 1936-ban lucernát vásároltunk Magyarországon, de mivel későn

⁹⁸ A magyar–szovjet kereskedelmi és tengerhajózási egyezményt végül egészen más nemzetközi konstellációban, 1940. szeptember 3-án kötötték meg Moszkvában. Az egyezmény szövegét l. *Budapesti Közlöny*, 1940. szeptember 15. 4–6.; DOKUMENTI, 1995. 554–560.

⁹⁹ Személyére vonatkozó adatot nem találtam. 1935-től egészen a budapesti követség 1939. évi bezárásáig a Magyarországot érintő gazdasági ügyeket a bécsi szovjet kereskedelmi kirendeltség felügyelte.

¹⁰⁰ A Moszkvában 1940. szeptember 3-án megkötött magyar–szovjet kereskedelmi és tengerhajózási egyezmény kimondta, hogy a Szovjetunió kereskedelmi kirendeltséget állít fel Budapesten. Az OK(b)P KB Politikai Irodája szeptember 6-án határozott a budapesti kereskedelmi kirendeltség felállításáról, illetve vezetőjének, Ny. F. Vozzsovnak a kinevezéséről. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1027.

léptünk a piacra, a termés 60–70%-át a németek felvásárolták, így kénytelenek voltunk a maradékot megvenni, ráadásul már sokkal magasabb áron, bár megvehettük volna a teljes termést alacsonyabb áron, úgy, hogy a németeknek nem maradt volna. Másik példa: az olaszok a tőlük megrendelt árut Magyarországon állították elő, amit természetesen magunk is megtehettünk volna anélkül, hogy a közvetítőknak is fizetnünk kelljen. Különös volt egy olyan üzlet is, amikor lovakat vásároltunk. 1935-ben az ismert magyar lótenyésztővel, Csobaival¹⁰¹ egyezményt kötöttünk 500 darab közepes minőségű tenyészcsődör megvásárlására. Ennek az üzletnek az értékelését a Raznoimport¹⁰² mezőgazdasági hivatala igazgatójának leveléből idézem:

„A Földművelésügyi Népbiztosság átvevői nagy nehézségek árán csak 71 darabot tudtak kiválogatni, miután elálltunk a további átvételtől, mert a Glavkonyupr¹⁰³ a lovakról adott értékelésében nem találta célszerűnek az alacsony értékű tenyészállomány további behozatalát. A Glavkonyupr tájékoztatása alapján a csődörök körülbelül 10%-a bizonyult többé-kevésbé kielégítő közepes tenyészállománynak...Közölje a magyarokkal, hogy a szovjet lótenyésztők visszajelzései alapján az 1935-ben náluk vásárolt csődörök között egyetlen értékes tenyészcsődör sem volt”.

A lóvásárlás története arra a gondolatra vezet, hogy ebben az esetben vajon a gazdasági kapcsolataink lejáratása Magyarországgal nem volt-e szándékos, annál inkább, hogy 1936-ban ezt az üzletet, éppen ellenkezőleg, sikeresnek minősítették. Meg kell jegyezni, hogy a németek vásároltak és továbbra is vásárolnak magyar lovakat. A magyar piac iránti közömbössége jó példa lehet a következő levél is (1935. október 7.):

„Felhívtuk a Külkereskedelmi Népbiztosság figyelmét az Ön elképzeléseire a magyarországi faanyagimport lehetőségéről, a magyar–román kereskedelmi egyezmény közelmúltbeli felbontása kapcsán. A faáru eladása előtt azonban egy komoly akadályba ütközünk: a magyar piac elégtelen ismeretébe és szállítási nehézségekbe”. Ezután hozzáfűzték: „Jelenleg nem aktuális az a kérdés, hogy a Külkereskedelmi Népbiztosság egy megbízottat nevezzen ki Magyarországra”.

(Így ugyanabban a levélben elismerik, hogy nem ismerik és nem is kívánják megismerni a magyar piacot.)

A fentebb említett irányelvek következtében a Magyarországra vonatkozó export- és importterv leszűkült, 1939-re pedig a terv elkészítésénél Magyarországot egyáltalán nem említették. Jellemző, hogy amikor még Mikojan elvtárs kinevezése előtt megpróbáltuk a Külkereskedelmi Népbiztosságon tisztázni, hogy mi a helyzet a magyar piac tanulmányozásával, semmit nem tudtak mondani nekünk azon kívül, hogy a magyar piacon semmi nem ismert.

¹⁰¹ Egyes forrásokban Csobay vagy Csobaji. Békés megyei lótenyésztő nagygazda, aki 1935-ben kapcsolatba lépett A. A. Bekzadjan budapesti szovjet követtel. A szovjet importszervek döntően az ő méntelepeiről vásárolták meg a Szovjetunióba szállítandó lovakat.

¹⁰² Raznoimport (Vszeszojuznoje objegyinyenyije po importu raznih tovarov): különféle mezőgazdasági és ipari termékek importjával foglalkozó szovjet állami kereskedelmi vállalat.

¹⁰³ Glavkonyupr (Glavnoje upravlenyje konyevodsztvu): a lótenyésztést felügyelő szovjet állami hivatal.

Katonai attasék cseréje

Ez a furcsa passzív álláspont, amelyet Magyarországgal szemben követtünk, súlyos kárt okozott államérdekeinknek. Ezt a katonai attasék cseréjének kérdésén keresztül is illusztrálni lehet.

1935-ben a moszkvai magyar követ közölte Kresztyinszkijel, hogy a magyar kormány katonai attasét szeretne állomásoztatni a Szovjetunióban, egyúttal felvilágosítást kért arról, hogy mi szeretnénk-e katonai attasét küldeni Magyarországra.¹⁰⁴ Kresztyinszkij ezt a beszélgetést követően a következőket írta a budapesti követnek:

„Kétkedem abban, hogy önálló katonai attasét fogunk Magyarországra küldeni”. Erre Budapest a következőket válaszolta: „A magyarok elégedettek lesznek azzal, ha nem nevezünk ki állandóan Budapesten állomásozó katonai attasét, hanem valamelyik szomszédos országban lévő katonai attasénk kettős megbízatással tölti be ezt a funkciót”.

1935 végén a magyarok kinevezték hozzánk katonai attasénak a vezérkari főnökség volt orosz referensét.¹⁰⁵ Érthető, hogy a budapesti katonai attasé kettős megbízatásán meglepődtek a helyi katonai körök, annál inkább, hogy az összes nagy országnak és szomszédos államnak van állandó katonai attaséja Magyarországon. A budapesti katonai attasé kinevezésének kérdésében tehát kielégítettük a magyarok kívánságát, akik azt szerették volna, ha nem állomásozik Budapesten állandó szovjet katonai attasé.¹⁰⁶

A misszió összetétele, diplomáciai posta, idegenforgalom

Érdekeink más téren is sérültek. 1934-ben, a diplomáciai kapcsolatok felvételekor a magyar fél kezdeményezésére a magyar misszió leendő személyi állományát 8–10 főben korlátoztuk, miközben kikötöttük, hogy saját követségünk személyi állománya 14 fő lehet. (Ezt egy bizalmas levélváltásban határoztuk meg.)¹⁰⁷ Az 1938. november 1-jei állapot szerint a magyar misszió személyi állománya a szovjet állampolgárok nélkül 18, a szovjet állampolgárokkal együtt 28 fő volt, budapesti misszióink személyi állománya ugyanazon év november 20-án 13 fő, beleértve 1 külföldi állampolgárt, és 4 Magyarországon élő, helyben felvett szovjet állampolgárt. Moszkvából tehát mindössze 8 főt küldtünk Magyarországra. A magyarok tehát saját maguk sértették meg a korlátozásra vonatkozó azon kitételt, amit saját maguk kezdeményeztek, mi pedig még csak nem is használtuk ki a maximális létszám feltöltésére vonatkozó jogunkat. A magyar misszió felduzzasztott idegen

¹⁰⁴ Vö. Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek, 1935. ápr. 22., máj. 8. JELENTÉSEK. 13–14.

¹⁰⁵ Deseő László (1893–1946): alezredes, majd ezredes. 1935-től a moszkvai követség bezárásáig, 1939-ig, majd a követség 1939. évi ismételt megnyitásától 1940 júliusáig moszkvai katonai attasé. Szovjet hadifogolytáborban halt meg.

¹⁰⁶ Ny. Ny. Kresztyinszkij külügyi népbiztos-helyettes javaslatára K. J. Vorosilov honvédelmi népbiztos beleegyezett, hogy a Bulgáriában állomásozó szovjet katonai attasét kettős megbízatással nevezzék ki Budapestre is. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 37. l. 1–2.

¹⁰⁷ L. a *Bevezető*.

személyi állománya a jelentéktelen kereskedelmi forgalom és a teljesen jelentéktelen jegyzékváltások mellett alapjában véve sem lett volna indokolható.

Rendszeresen sérültek az érdekeink diplomáciai postánk továbbításánál is. A magyarok rendszerint az egyezményben megállapított 16 kilónál sokkal többet hoztak, mi pedig általában nem használtuk ki saját normánkat.¹⁰⁸

Nem volt kielégítő az idegenforgalom ügye sem. Az Inturisztnak¹⁰⁹ nem volt kirendeltsége Budapesten, bécsi kirendeltségének budapesti partnere a magyar állami utazási iroda volt, amely nem népszerűsítette a Szovjetunióba irányuló idegenforgalmat, hanem éppen ellenkezőleg, lebeszélte azokat, akik turisztikai céllal hozzánk kívántak jönni, hamisan informálva őket a Szovjetunióba utazó turisták helyzetéről.

Kulturális kapcsolatok

A közvetlen diplomáciai kapcsolatok meglétéből következő előnyöket nem használtuk ki arra, hogy befolyásunkat kulturális téren is megerősítsük. Az alapvető hiba ismét passzivitásunkban rejlett. Aligha lehet egyetérteni az alább kifejtett állásponttal, amely nemcsak nem járult hozzá kulturális befolyásunk megerősítéséhez, hanem inkább ösztönözte tétlenségünket és passzivitásunkat. Egy 1936. évi levelében a 2. Nyugati Osztály megbízott vezetője ezt írta:

„Teljesen egyetértek azzal, hogy aktivitásunk kulturális téren nem találna együttérzésre Magyarországon. Nemcsak Magyarországon, hanem más országokban sem, amelyekkel jobbak a kapcsolataink, nem ajánlkozunk fel a javaslatainkkal. Mivel Magyarország részéről erre »nincs igény, a kérdés (egy grafikai kiállítás megszervezéséről volt szó) magától érvényét veszti«.

Úgy vélem, hogy az említett direktívában ismét kifejezést nyert a dolgok szabad folyásának már régen elítélt gyakorlata.

A ritka kulturális rendezvények a rossz szervezés következtében gyakran diszkreditáltak bennünket. Így például 1935-ben Budapesten zajlott a dermatológiai kongresszus, amelyre a mi delegációnkat is meghívták. Delegációnk azonban csak a kongresszus megnyitása utáni harmadik napon érkezett meg, így annak tagjai kihagyták az első és második napra tervezett előadásait. Az előadók késése nyilván nem tett kedvező benyomást a kongresszus résztvevőire.

Letartóztatási ügyek

Nekem úgy tűnik, hogy Kresztyinszkij az alább felsorolt ügyekben nyílt segítséget nyújtott a lebukott kémeknek. 1936-ban letartóztatták Szabó [Baluseg] magyar állampolgárt, amikor a Szovjetunió felől megkísérelte átlépni a szovjet–lengyel határt. Visinszkij¹¹⁰ elvtárs egy levélben kifejezetten kérte, hogy tartóztassák le az illetőt. Kresztyinszkij ellenezte a letartóztatást, és a következőképpen érvelt:

---

¹⁰⁸ L. a *Bevezető*.

¹⁰⁹ Inturiszt (Glavnoje upravlenyje po inosztrannomu turizmu): a szovjet állami idegenforgalmi hivatal.

¹¹⁰ Visinszkij, Andrej Januarjevics (1883–1954), szovjet politikus. 1935–1939 között a Szovjetunió főügyésze. 1940–1946 között a külügyi népbiztos első helyettese, 1946–1949 között külügymi-

„Minden külföldinek joga van arra, hogy bármikor vízumot kapjon és elhagyhassa a Szovjetuniót, ezért a határátlépés megkísérlése vízum nélkül teljesen jelentéktelen dolog. Pénzbírsággal kell sújtani, vízumot adni neki, és külföldre engedni”.

Ezek után Visinszkij elvtárs a maga részéről ellenkezett az ügy illetén értékelésével szemben. Kiderült, hogy [Baluseg] 1935-ben szintén illegálisan érkezett a Szovjetunióba. Mivel Kresztyinszkij Visinszkij elvtárs ellenállásával találta szemben magát, végül belegyezett az előzetes letartóztatásba, és javasolta, hogy ne a Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa 1935. július 17-i rendeletét, hanem az Alkotmány 84. cikkelyét alkalmazzák, megjegyezve, hogy:

„Hiszen utóbbi nem az illegális határátlépési kísérletet bünteti, hanem a más célú törvénytelen behatolást a határővezetbe. Ha mégis a július 17-i rendeletet alkalmazzák, akkor az ügynek bíróság elé kell kerülnie, nem pedig a Belügyi Népbiztosság Különleges Tanácsa elé, mivel egy külföldről, az egyik nyugat-európai ország állampolgáráról van szó”.

[Vidgye] és fiának ügye. A misszió¹¹¹ kérésére a 2. Nyugati osztály kérvényezte a Belügyi Népbiztosság Külföldi osztályánál a sürgős kiengedésüket. A Külföldi osztály elutasította a Külügyi Népbiztosság kérését. Kresztyinszkij akkor levelet írt Jagodának.¹¹² Jagoda felülvizsgálta az ügyet, és [Vidgye]t és fiát azonnal kiengedték és kiutasították őket az országból.

[Klár] Dezső ügye. A Szovjetunió németországi kereskedelmi kirendeltségén dolgozott. 1934-ben tartóztatták le Moszkvában, amikor szolgálati kiküldetésbe érkezett. Azzal vádolták, hogy Németországnak kémkedik. Kresztyinszkij utasítására, Stern és Szabanyin¹¹³ (a Jogi osztály volt vezetője) írt egy levelet, amelyben a következő állt: „Feltételezem, hogy ezt az ügyet a Belügyi Népbiztosság Különleges Tanácsának kell kivizsgálnia, amelynek ebben az esetben repressziókat kell foganatosítania, vagyis ki kell utasítania az illetőt az országból”.

Dux Béla ügye. A Külügyi Népbiztosság egykori Tanácstestületének döntése értelmében öt év börtönre ítélték. Kresztyinszkij Jagodához folyamodott Dux Béla érdekében, és a következőket írta ezzel kapcsolatban:

„Mivel nem bírósági eljárás során ítélték el, és az ítélet óta eltelt körülbelül három év, a Külügyi Népbiztosság célszerűnek véli, hogy a büntetés maradék idejét eltöröljük, és kiutasításra változtassuk a Szovjetunió területéről”.

Csak néhány példát soroltam fel találomra.

***

---

niszter-helyettes, 1949–1953 között külügyminiszter. 1953–1954-ben a külügyminiszter első helyettese, egyúttal a Szovjetunió állandó képviselője az ENSZ-ben.

¹¹¹ Itt nyilván a magyar követségről van szó.

¹¹² Jagoda, Genrih Grigorjevics (1891–1938), szovjet politikus. 1924–1926 között a politikai titkosrendőrség, a GPU elnökének második, 1926–1934 között első helyettese. 1934–1936 között belügyi népbiztos, majd 1936–1937-ben hírközlési népbiztos. 1938-ban halálra ítélték és kivégezték.

¹¹³ Szabanyin, Andrej Vlagyimirovics (1887–1939): szovjet diplomata. 1920–1937 között a Külügyi Népbiztosság Jogi (Gazdasági-Jogi) osztályának vezetője.

Ez a feljegyzés nem is annyira Magyarországra szeretne volna felhívni az Ön figyelmét, inkább azokra az országokra, amelyekkel továbbra is normális diplomáciai kapcsolatokat ápolunk.

A fent részletezett, államérdekeinknek károkat okozó tevékenység kétségtelenül nyomot hagyott a többi országgal fennálló kapcsolatainkon is. A passzív megfigyelés álláspontja, a dolgok szabad folyásának elmélete szélesben elterjedt volt a Külügyi Népbiztosságon belül.^{III}

Úgy vélem, hogy befolyásunk erősítése szempontjából mindenekelőtt a Balkánon követett politikánk gondos felülvizsgálatára lenne szükség, és ennek érdekében az összes rendelkezésünkre álló diplomáciai, gazdasági, kulturális és egyéb ösztönző erőt aktívan fel kell használnunk. Ami Magyarországot illeti, noha elég stabilan meghatározta helyét a fasiszta agresszorok soraiban, és jelenleg közvetlen érdekünk nem fűződik hozzá, célszerű lenne továbbra is figyelemmel kísérni a vele szomszédos országokban lévő szovjet külképviselőket (Németország, Lengyelország, Románia, illetve a prágai konzulátus) keresztül. Egyúttal felhívom a figyelmét arra, hogy mindezekig nem jelöltük ki azt az országot, amelyen keresztül a magyarokkal tartani fogjuk a diplomáciai kapcsolatokat.

Lehet, hogy következtetéseimben hibákat is elkövetek, ebben az esetben kérem, hogy mutasson rá ezekre.

2 példányban:

1. – Molotov elvtársnak
2. – Patyomkin elvtársnak

A 2. Nyugati osztály referense:

Barulin

13.

V. P. Patyomkin külügyi népbiztos-helyettes feljegyzése a Kristóffy József¹⁴ moszkvai magyar követtel megbízólevelének átadásakor folytatott megbeszéléséről egy magyar–szovjet kétoldalú politikai egyezmény megkötésének lehetőségéről¹⁵

Moszkva, 1939. október 25.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 1. Gépelt másodlat.)

V. P. Patyomkin naplójából. Titkos
Megbízólevelének átadása után a Kalinyin¹⁶ elvtárral folytatott beszélgetés folyamán Kristóffy kijelentette, hogy amikor elutazott Budapestről, a külügyminiszter megbízta őt azon kérdés felvetésével, hogy a szovjet kormány nem kívánja-e megszilárdítani a Szovjetunió és Magyarország közti kapcsolatokat valamilyen

^{III} Aláhúzás az eredetiben.

¹⁴ Kristóffy József (1890–1969), magyar diplomata. Kristóffy József belügyminiszter fia. 1937–1939 között a varsói követség tanácsosa. 1939. szeptember 30.–1941. június 24. között moszkvai követ.

¹⁵ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 2. köt. 220–221.

¹⁶ Kalinyin, Mihail Ivanovics (1875–1946), szovjet politikus. 1919–1938 között az államfői testület, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság (1922-től Központi Végrehajtó Bizottság, orosz rövidítéssel CIK) elnöke. 1938–1946 között a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének elnöke.

formális egyezménnyel, például egy „jósomszédi paktummal”. A követ félig kérdező hangsúllyal tette ezt a kijelentést, értésre adva, hogy választ vár Kalinyin elvtársztól.

Kalinyin elvtárs tartózkodott a választól. A beszélgetés folyamán Kristóffy még egyszer érintette az általa feltett kérdést. Kifejezetten emlékeztetett a magyar kormány „javaslatára”, kikötve ekkor, hogy a jósomszédi kapcsolatok a Szovjetunió és Magyarország között nem változnak meg akkor sem, ha a szovjet kormány nem vélné szükségesnek a követ által említett paktum megkötését.¹¹⁷

8 példányban:

V. Patyomkin

1. – az ügyiratba
- 2–3. – Sztálin elvtársnak
4. – Molotov elvtársnak
5. – Dekanazov¹¹⁸ elvtársnak
6. – Lozovszkij¹¹⁹ elvtársnak
7. – a Közép-Európai osztálynak
8. – a Főtitkárságnak

14.

V. P. Patyomkin külügyi népbiztos-helyettes feljegyzése a Kristóffy József magyar követtel a magyar–szovjet határon történt incidensről folytatott megbeszéléséről

Moszkva, 1939. november 3.

(*AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 3–4. Gépelt másodlat.*)

V. P. Patyomkin naplójából. Titkos

A követ egy jegyzékkel keresett fel, amely egy arra vonatkozó közleményt tartalmazott, hogy november 1-jén a szovjet–magyar határon, a Pántor-hágó közelében a szovjet határőrök letartóztattak két magyar csendőrt, Forró és [Cserit]. Egyes hírek szerint most mindkét csendőr szovjet területen, Rafailov településen tartózkodik.

A magyar misszió intézkedésekre kéri a Külügyi Népbiztosságot, annak érdekében, hogy tisztázzák az említett csendőrök letartóztatásának okait, engedjék szabadon őket, és elvett fegyvereiket szolgáltatassák vissza nekik.

Azt válaszoltam a követnek, hogy meg fogom bízni a Közép-Európai osztályt, hogy foglalkozzon ezzel a kérdéssel.

¹¹⁷ Vö. Kristóffy József moszkvai követ jelentése Csáky István külügyminiszternek az M. I. Kalinyinnal folytatott megbeszéléséről. 1939. okt. 27. JELENTÉSEK. 196–198.

¹¹⁸ Dekanazov, Vlagyimir Georgijevics (1898–1953), szovjet diplomata. 1934–1938 között élelmi-szer-ipari népbiztos, egyúttal az Állami Tervhivatal elnökhelyettese. 1939–1947 között külügyi népbiztos-helyettes (1946-tól külügyminiszter-helyettes), 1940–1941-ben egyúttal berlini szovjet nagykövet.

¹¹⁹ Lozovszkij, Szolomon Abramovics (1878–1952), szovjet diplomata. 1939–1946 között külügyi népbiztos-helyettes, egyúttal 1941–1948 között a Szovinformburo helyettes vezetője, majd vezetője.

A követ megjegyezte, hogy ez a határincidens a szovjet–magyar határon határőrizeti rendszer szükségességére enged következtetni. Erről a Szovjetunió és Magyarország könnyen megállapodhatnának. Ennek eredményeként konvenciót lehetne kötni, amely mindkét ország számára biztosítaná a jószomszédi viszonyt a határhozetben.¹²⁰

Azt válaszoltam a követnek, hogy ha a magyar kormány érdekelt egy határegyezmény megkötésében, felhatalmazhatja moszkvai misszióját a kérdés hivatalos felvetésére.

V. Patyomkin

7 példányban:

1. – az ügyiratba
2. – Molotov elvtársnak
3. – Dekanazov elvtársnak
4. – Lozovszkij elvtársnak
5. – a Közép-Európai osztálynak
6. – Budapestre
7. – a Főtitkárságra

15.

**V. P. Patyomkin külügyi népbiztos-helyettes feljegyzése
a Kristóffy József magyar követtel folytatott megbeszéléséről
a magyar–szovjet határon történt újabb incidensről**

Moszkva, 1939. november 5.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 5. Gépelt másodlat.)

V. P. Patyomkin naplójából. Titkos.

Kristóffy megjelent nálam, hogy átadjon egy jegyzéket, amely a szovjet–magyar határon november 3-án lezajlott új incidensről szóló közleményt tartalmazott.

Ezen a napon a Jablonkai-hágótól 200 méter távolságra, reggel 6 óra 45 perckor egy szovjet határvédelmi alakulat lengyeleket üldözve, átlépte a határt és magyar területre hatolt. Ott 35 lövést adott le, a menekülők közül egyet megsebesített és háromat elfogott.

A magyar misszió kormánya megbízásából kéri, hogy vizsgálják ki ezt az esetet, adják ki a magyar területen letartóztatott lengyeleket, és tegyenek intézkedéseket a jövőbeni hasonló esetek megelőzésére.

Megismerkedve a jegyzékkel, kijelentettem a magyar követnek, hogy utasítást fogunk adni a jegyzékben említett eset körülményeinek kivizsgálására. Az ellenőr-

¹²⁰ 1939. november 8-án a Külügyminisztériumban tárcaközi értekezletet tartottak, amelyen az érintett tárcák képviselői megvitatták egy magyar–szovjet határőrizeti konvenció megkötésének lehetőségét. Az értekezlet résztvevői szükségesnek tartották, hogy a határviszonyokból fakadó rendészeti és közlekedési kérdéseket egy általános magyar–szovjet kereskedelmi és hajózási egyezmény függelékében szabályozzák, ugyanakkor elvetették a kishatárforgalom megnyitását. Feljegyzés Csáky István külügyminiszter számára a tárcaközi értekezletről. 1939. november 8. MOL K 69, 757. cs., 1939–I/e. t., 55257/1939. sz.

zött információk megérkezéséig nincs lehetőségem arra, hogy bármit is válaszoljak a követ előterjesztésére.

8 példányban:

V. Patyomkin

1. – az ügyiratba
2. – Molotov elvtársnak
3. – Dekanazov elvtársnak
4. – Lozovszkij elvtársnak
5. – a Közép-Európai Osztálynak
6. – Budapestre
7. – a Főtitkárságra
8. – Maszlennyikov¹²¹ elvtársnak

16.

A. M. Alekszandrov¹²², a Külügyi Népbiztosság Közép-Európai osztálya vezetőjének feljegyzése a Kristóffy József moszkvai magyar követtel a magyar–szovjet határforgalom kérdéseiről és a lvovi magyar konzulátus bezárásáról folytatott megbeszéléséről¹²³

Moszkva, 1939. november 14.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 61. l. 3–5.)

Titkos.

Kristóffy első alkalommal keresett fel. A szokásos üdvözlések után a következő gyakorlati kérdéseket érintette:

Aláhúzva, hogy Magyarországnak most közös határa van a Szovjetunióval, abbéli kívánságának adott hangot, hogy nyissunk ezen a határon egy ellenőrző-áteresztő pontot úgy, hogy meg lehessen valósítani a közvetlen vasúti összeköttetést a két ország között.

Kristóffy nemcsak diplomáciai képviselőnek tekinti magát, hanem olyan képviselőnek, akit kereskedelmi ügyek intézésére is felhatalmaztak, ezért tárgyalni szeretne a megfelelő hivatalainkkal a Szovjetunió és Magyarország gazdasági kapcsolatairól. Megjegyezte, hogy ezt a kérdést a Patyomkin elvtárssal folytatott megbeszélése során érintette.

Megígértem, hogy foglalkozni fogok ezekkel a kérdésekkel.

Ezt követően Kristóffy aziránt érdeklődött, hogy tudok-e valamit azon határincidensek kivizsgálásának eredményéről, amelyekről Patyomkin elvtárs tájékoztatást ígért.¹²⁴

¹²¹ Személyére vonatkozó adatot nem találtam.

¹²² Alekszandrov, Alekszandr Mihajlovics (1907–1983), szovjet diplomata. 1939–1940-ben a Külügyi Népbiztosság Közép-Európai osztályának vezetője. 1940–1942 között a szófiai szovjet követség tanácsosa, 1944–1946 között az OSZFSZK Külügyi Népbiztossága Politikai osztályának vezetője. 1946–1949 között a Szovjetunió Külügyminisztériuma 4. Európai Osztályának vezetője.

¹²³ Megjelent: PÉTER, 1979. 74–75.; DOKUMENTI, 1992. 2. köt. 294–295.

¹²⁴ L. a 14. és 15. sz. iratot.

Nemlegesen válaszoltam.

Kristóffy a továbbiakban kérte, hogy gyorsítsuk meg a választ a misszió azon kérvényére, hogy adjunk hozzájárulási okmányt a moszkvai magyar misszió katonai attaséjának kinevezéséhez.¹²⁵

Kristóffy kifejezte elégedettségét amiatt, hogy Saronov¹²⁶ elvtársat neveztük ki a Szovjetunió magyarországi követévé, hiszen őt már Varsóból ismeri, valamint érdeklődött, hogy mikor szándékozik Magyarországra utazni.

Azt válaszoltam, hogy nem ismerem elutazásának pontos dátumát, de amint kiderül, azonnal értesíteni fogom erről.

Végül Kristóffy érintette annak a Lvovi táviratnak a kérdését, amelyet a misszió tanácsosa, Mihálkovics már bemutatott nekem a tegnapi beszélgetés folyamán. Eszerint a moszkvai magyar misszió egy orosz nyelvű, nehezen olvasható aláírással ellátott táviratot kapott Lvovból. A távirat írója szükségesnek véli, hogy a misszió egyik képviselője Lvovba utazzon. Kristóffy úgy véli, hogy ez a távirat összefüggésben áll a Lvovi magyar konzulátussal.

Azt válaszoltam neki, hogy semmit sem tudok ennek a táviratnak az eredetéről. Ekkor rámutattam, hogy a szovjet kormány döntött a Lvovi külföldi konzulátusok megszüntetéséről, ezért elvárjuk a magyar missziótól az ezirányú intézkedések megtételét.

Kristóffy a válaszában megjegyezte: megérti, hogy a magyar konzulátus nem működhet tovább Lvovban, de nincs lehetősége arra, hogy valakit Moszkvából küldjön Lvovba, ezért engedélyt kér 2–3 képviselő Lvovba küldésére Budapestről a konzulátus likvidálása céljából.

Azt válaszoltam, hogy ezt a kérdést hivatalosan fel kell vetni.¹²⁷

Kristóffy két feljegyzést nyújtott át nekem távozása előtt. Az első a személyes tárgyait Varsóból Moszkvába szállítására vonatkozott, míg a másodikban engedélyt kért arra, hogy egy dajka és egy szakács utazhasson hozzá a Szovjetunióba.

Megjegyeztem Kristóffynak, hogy a személyes tárgyait Varsóból Moszkvába szállítása nem ütközhet akadályba, ha azokat szovjet területen keresztül kell átszállítani, de ahhoz, hogy engedélyt kapjon személyes tárgyait elszállítására Varsóból, valószínűleg a német nagykövetséghez kell fordulnia.

A Közép-Európai osztály vezetője:
Alekszandrov

¹²⁵ V. G. Dekanazov külügyi népbiztos-helyettes csak 1940. június 13-án közölte Kristóffyval, hogy a szovjet kormány megadja Faragho Gábor vezérezredes számára a hozzájárulási okmányt (*agrément*) kinevezéséhez moszkvai katonai attasévá. V. G. Dekanazov politikai naplója. 1940. június 13. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 1. l. 50.

¹²⁶ Saronov, Nyikolaj Ivanovics (1901–?), szovjet diplomata. 1937-ben került át a Külkereskedelmi Népbiztosságtól a Külügyi Népbiztosság központi apparátusába. 1937–1939 között athéni követ, 1939. június 2.–1939. szeptember 17. között a varsói szovjet misszió vezetője. 1939. december 1.–1941. július 23. között budapesti követ.

¹²⁷ V. G. Dekanazov 1940. június 3-án közölte Kristóffyval, hogy a szovjet hatóságok megadják az engedélyt Rudnay Andrásnak, a moszkvai magyar misszió titkárának arra, hogy tíz napra Lvovba (Lembergbe) utazzon a magyar konzulátus likvidálása, a Vagonpol nevű magyar–német vasúti vegyes vállalat felszámolása, illetve az ott rekedt magyar állampolgárok érdekeinek védelme céljából. AVP RF f. 077. op. 2. p. 109. gy. 1. l. 42–44.

V. P. Patyomkin külügyi népbiztos-helyettes feljegyzése a Kristóffy József magyar követtel folytatott megbeszéléséről a Magyarországon internált ukránok elengedéséről és a vasútforgalom megindításáról a magyar–szovjet határon¹²⁸

Moszkva, 1939. november 22.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 7–8. Gépett másodlat.)

V. P. Patyomkin naplójából. Titkos

1. Kristóffy átadott nekem egy jegyzéket, amely közleményt tartalmazott arról, hogy az egykori lengyel hadsereg néhány ukrán származású katonája internáltként Magyarországon tartózkodik. Ezek a személyek engedélyt kértek arra, hogy visszatérhessenek Nyugat-Ukrajna területére. A magyar kormány felhatalmazta moszkvai misszióját, hogy derítse ki, hogyan viszonyul a szovjet kormány a Magyarországon internált ukránok fentebbi kérvényéhez.

A követ a Külügyi Népbiztossághoz fordult azzal a kéréssel, hogy az figyelmesen tanulmányozza a Magyarországon internált ukránok helyzetét.

Azt válaszoltam a követnek, hogy először veti fel előttem ezt a kérdést, és annak tanulmányozása bizonyos időt igényel.

2. Kristóffy emlékeztetett arra, hogy a szovjet–magyar határvonal teljesen le van zárva, és ezt a helyzetet nem tekinti normálisnak. Magyarország érdekelt abban, hogy feleledjen a közlekedés a Szovjetunió és Magyarország között, és ez a vasúti közlekedésre is vonatkozik. Nyugat-Ukrajna területéről nagyon jól használható vasútvonalak vezetnek Magyarországra, a fő vasútvonal éppen Budapest irányába vezet. Ezeket az utakat használva, a Szovjetunió a legrövidebb és legkényelmesebb összeköttetéssel rendelkezne Délnyugat- és Dél-Európa felé.¹²⁹

Azt válaszoltam a követnek, hogy az általa elmondott fentebbi elképzelések komoly figyelmet érdemelnek.¹³⁰

V. Patyomkin

7 példányban:

1. – az ügyiratba
2. – Molotov elvtársnak

¹²⁸ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 2. köt. 327–328.

¹²⁹ Az 1939. szeptember 28-án létrejövő közös magyar–szovjet határszakaszt három vasútvonal szelte át: a Munkács–Szolyva–Lavocsnye-, az Ungvár–Uzsok- és a Körösmező–Voronienka–Sztanyiszlavov-vasútvonal. Pro domo feljegyzés Csáky István külügyminiszter részére a magyar–szovjet határforgalomról. MOL K 69, 757. cs., 1939–I/e. t., 54871/1939. sz. A magyar–szovjet vasútforgalmi egyezményt, amely megnyitotta a két ország közös határát a vasúti személy- és teherszállítási forgalom számára, 1941. március 3-án írták alá Moszkvában, az első szerelvény 1941. március 20-án indult el Moszkvából. PUSKAS, 2001. 92.

¹³⁰ A lap alján kézírással: „A kivonatot Molotov elvtárs rezolúciójával elküldtük Patyomkin elvtársnak. November 28.” A Molotov tájékoztatására szolgáló kivonat szövegében a külügyi népbiztos a következő részt aláhúzta: „Kristóffy úgy véli, nem normális, hogy a szovjet-magyar határ le van zárva [...]”. Sajátkezűleg a következőt írta az aláhúzott rész mellé: „Miért ne nyitnánk meg? V. M.” A Kristóffy és Patyomkin megbeszéléséről készített kivonat megtalálható: AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 6.

3. – Dekanazov elvtársnak
4. – Lozovszkij elvtársnak
5. – a Közép-Európai Osztálynak
6. – Budapestre
7. – a Főtitkárságra

18.

V. P. Patyomkin szovjet külügyi népbiztos-helyettes feljegyzése a Kristóffy József moszkvai magyar követtel folytatott megbeszéléséről egy magyar gazdasági tanulmányi csoport kiküldetésének lehetőségéről a Szovjetunióba

Moszkva, 1939. december 30.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 9–11. Géptelt másolat.)

V. P. Patyomkin naplójából.^{IV} Titkos.

A mai napon meglátogató Kristóffy magyar követ emlékeztetett rá: még november 24-én a 688/1939. számú jegyzékében közölte velünk, hogy a magyar kormány Moszkvába kíván küldeni néhány szakértőt annak érdekében, hogy azok megvizsgálják a Szovjetunió és Magyarország közötti áruforgalom élénkítésének lehetőségét.¹³¹

A követ most név szerint meg tudja mondani, hogy a magyar kormány kiket szeretne Moszkvába delegálni ebből a célból. Három személyről van szó:

1. Bárány Radvánszky Antal, a Magyar Nemzeti Bank főtitkára.¹³² Radványban született 1908. november 6-án, budapesti lakos. Diplomata útlevele száma 249/10955.
2. Roszlav Ferdinánd,¹³³ a Külkereskedelmi Hivatal igazgatója. Budapesti lakos, útlevele száma 180093.
3. Dr. Csathó¹³⁴ András, a Kereskedelmi Bank és a Magyar Általános Hitelbank elnöke, a Külkereskedelmi Hivatal referense. Budapesti lakos, útlevele száma 363364/1938–1941.

A követ kéri, hogy ha a szovjet kormány nem ellenzi a fentebb említett három személy Moszkvába küldését, adjunk utasítást a budapesti szovjet követségnek Radvánszky, Roszlav és Csathó beutazóvizumának kiadásáról.

^{IV} A lap tetején gépirással: „Mikojan elvtársnak. Mi a véleményed?” A lap tetején kézírással: „Vjacseszlav Mihajlovics 1940. január 29-én közölte, hogy [...] maga beszélt Mikojan elvtársal.”

¹³¹ Csáky István külügyminiszter 1939. november 17-én tett előterjesztést a Minisztertanácsnak egy gazdasági delegáció kiküldetéséről a Szovjetunióba, amelynek célja a magyar–szovjet áruforgalom lehetőségeinek tanulmányozása lett volna. A külügyi tárca vezetőjének indoklása szerint a tengerekről érkező nyersanyag-behozatal növekvő nehézségei – tekintettel a gazdasági és honvédelmi érdekekre – megkövetelték a szomszédos Szovjetunióból származó értékes nyersanyagok „war-risk”-mentes behozatalának érdekében tett kísérleteket. MOL K 69, 757. cs., 1939–I/e. t., 55357/1939. sz.

¹³² Így a szövegben, valójában az MNB Központi Titkárságának vezetője.

¹³³ Egyes magyar forrásokban Roszlav. A keresztnév helyesen: Nándor.

¹³⁴ Egyes magyar forrásokban Csató.

Azt válaszoltam a követnek, hogy értesíteni fogom a kormányt a felvetéséről. A Radvánszky, Roszlav és Csathó Moszkvába érkezésére vonatkozó döntésről a követet haladéktalanul értesíteni fogjuk.

Nem kívánom megítélni, hogy mennyire vagyunk érdekeltek a Magyarországgal folytatott kereskedelemben. Politikai szempontból aligha lenne célszerű elutasítani a magyar kormány arra vonatkozó javaslatát, hogy szakértőket küldjön Moszkvába a szovjet–magyar áruforgalom lehetőségeinek tanulmányozására. Magyarország lát-szólag a Szovjetunióval ápolts kapcsolatainak aktivizálására törekszik. Ebben részben Németország magyar külpolitikára gyakorolt befolyása mutatkozik meg. Lehetséges továbbá, hogy magának Magyarországnak is vannak számításai jelenlegi balkáni politikánkkal kapcsolatban, abban reménykedve, hogy Bulgáriával együtt hasznot húz bizonyos román területek megszerzésével.

Természetesen nem feltétlenül szükséges minősíteni a Magyarországnak a Szovjetunióval szemben követett mostani politikáját meghatározó motívumokat. Semmi okunk azonban arra, hogy teljes közönyt tanúsítsunk a magyar kormány részéről kiinduló kezdeményezések iránt.

Csatolom a határozat-tervezetet.^V

1 példány az ügyiratba

Határozat-tervezet

1. Felhatalmazzuk a Külügyi Népbiztosságot, hogy közölje a magyar követséggel a szovjet kormány beleegyezését Radvánszky, Roszlav és Csathó szakértők Moszkvába érkezéséhez.
2. Engedélyezzük a Szovjetunió budapesti követségének, hogy beutazóvizumot adjon a Szovjetunióba Radvánszky, Roszlavnak és Csathónak.¹³⁵

^V A lap alján kézírással: „Az eredeti 1939. december 31-én elküldve Vjacseszlav Mihajlovics rezolúciójával Mikojan elvtársnak.”

¹³⁵ Kristóffy egy 1939. december 11-én kelt jelentésében maga is úgy vélte, hogy a beutazási engedélyek iránti kérelmére csak akkor fog választ kapni, ha a szovjet vezetés már eldöntötte, hogy kereskedelmi és hajózási egyezményt köt Magyarországgal, ezt a döntést azonban a finn kérdés miatt a közeljövőben nem fogja meghozni. MOL K 69, 757. cs., 1939–I/e. t., 56028/1939. sz.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Források

AVP RF	Arhiv vnyesnyej polityiki Rosszijszkoy Federacii
MOL	Magyar Országos Levéltár
OSZFSZK	Orosz Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság
PSZL	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
RGASZPI	Rosszijszkij goszudarsztvennij arhiv szocialno-polityiceszkoy isztorii

2. Szakirodalom

DIMK	<i>Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. III. köt. Magyarország külpolitikája 1938–1939.</i> Szerk. ÁDÁM Magda. Budapest, 1970.; <i>IV. köt. Magyarország külpolitikája a II. világháború ki-törésének időszakában 1939–1940.</i> Szerk. JUHÁSZ Gyula. Budapest, 1962.
DOKUMENTI 1990	<i>God krizisa 1938–1939. Dokumenti i materiali. T. I. (29 szentjabrja 1938 g–31 maja 1939 g).</i> Otv. red. ILJICSEV, L. F. Moszkva, 1990.
1992	<i>Dokumenti vnyesnyej polityiki 1939 god.</i> T. 22. Red. KOMPLEKTOV, V. G. i dr., J. K. Moszkva, 1992. Kny. 1-ja. 1 janvarja 1939–31 avgusztja 1939 g.; Kny. 2. 1 szentjabrja–31 gyekabrja 1939 g.
1995	<i>Dokumenti vnyesnyej polityiki. 1940–22 ijunya 1941.</i> T. 22. Kny. 1-ja. 1 janvarja–31 oktyabrja 1940 g. Otv. red. MAMEDOV, G. E. Moszkva, 1995.
GERGELY 2001	GERGELY Jenő: <i>Gömbös Gyula. Politikai pályakép.</i> Budapest, 2001.
GOROGYECKIJ 2001	GOROGYECKIJ, Gabriel: <i>Rokovoj szamoobman. Sztalin i napagenyijje Germanii na Szovjetszkij Szozjuz.</i> Moszkva, 2001.
HAUSZTOV–NAUMOV–PLOTNYIKOVA 2004	<i>Lubjanka. Sztalin i Glavnije upravlenije goszbepasznosztyi NKVD 1937–1938. Rosszija XX vek. Dokumenti.</i> Szosztavityeli: HAUSZTOV, V. Ny.–NAUMOV, V. P.–PLOTNYIKOVA, Ny. Sz. Moszkva, 2004.
IRATOK	<i>Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. III. köt. Az ellenforradalmi rendszer gazdaság helyzete és politikája Magyarországon 1924–1926.</i> Szerk. NEMES Dezső–KARSAI Elek. Budapest, 1959.
JELENTÉSEK	<i>A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941.</i> Szerk. PASTOR, Peter. Budapest, 1992.
JUHÁSZ 1978	<i>Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban.</i> Szerk. JUHÁSZ Gyula. Budapest, 1978.

- 1988 JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, 1988.
- JUNGERTH
1989 JUNGERTH-ARNÓTHY Mihály: *Moszkvai napló*. Szerk. SIPOS Péter–SZÚCS László. Budapest, 1989.
- KOLONTÁRI
1999 KOLONTÁRI Attila: Magyar–szovjet tárgyalások a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételéről (Berlin, 1924). In: *Kutatói füzetek, 5. sz.* Szerk. ORMOS Mária–KÁNYA József –PILKHOFER Mónika. Pécs, 1999. 3–29. (*Janus Pannonius Tudományegyetem Történelmi Doktori Program*)
- 2001 KOLONTÁRI Attila: A Külügyi Népbiztosság munkatársának feljegyzése a magyar–szovjet kapcsolatok perspektíváiról. (1939. szeptember) In: *A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kara Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei. 4. kötet*. Szerk. KOLONTÁRI Attila. Szekszárd, 2001. 173–179.
- 2004 KOLONTÁRI Attila: A diplomáciai kapcsolatok felvétele Magyarország és a Szovjetunió között 1934-ben. In: *Múltunk*, 49. (2004). 3. sz. 120–156.
- MACARTNEY
1993 MACARTNEY, Carlile Aymler: *Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941*. Budapest, 1993.
- PÉTER
1979 PÉTER János: *A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéből 1939–1941*. Budapest, 1979.
- PRITZ
1982 PRITZ Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Budapest, 1982.
- PUSKAS
1995 PUSKAS, Andrej Ivanovics: *Vnyesnyaja polityika Vengrii*. Aprél 1927 g.-fevral 1934 g. Moszkva, 1995.
- 2001 PUSKAS, Andrej Ivanovics: Dva vozvrata vengerszkih gonvedszkih znamjon. In: *Naucsnije izdanyija moszkovszkovo Vengerszkovo Kolledzsa I.* Otv. red. GORETITY, Jozsef. Moszkva, 2001. 90–130.
- 2003 PUSKAS, Andreaj Ivanovics: *Vnyesnyaja polityika Vengrii* Fevral 1937–szentyabr 1939. Moszkva, 2003.
- RÁNKI–PAMLÉNYI–TILKOVSKY–JUHÁSZ
1968 *A Wilhelmstrasse és Magyarország Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Szerk. RÁNKI György–PAMLÉNYI Ervin–TILKOVSKY Lóránt–JUHÁSZ Gyula. Budapest, 1968.
- RÉTI
2003 *A Palazzo Chigi és Magyarország Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról (a Gömbös-kormány időszakában) 1932–1936*. Szerk. RÉTI György. Budapest, 2003.

SERES

2001

SERES Attila: Magyar–szovjet titkos tárgyalások Genovában 1922-ben. Bánffy Miklós magyar külügyminiszter feljegyzései. In: *Fars*, 8. (2001). 3. sz. 401–404.

SISKIN

2002

SISKIN, Valerij Alekszandrovics: *Sztanovlenyije vnesnyj polityiki poszlerevoljucionnoj Rosszii (1917–1930 godi) i kapitaliszticeszkij mir. Ot revoljucionnogo „zapadnyicesztva” k „nacional-bolsevizmu”*. Ocserki isztorii. Szankt-Petyerburg, 2002.

**A bécsi Udvari Kamarai Levéltár *Gedenkbücher*
Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái
61–64. kötet (1547–1550)**

Jelen sorok szerzőjének 1999 óta több alkalommal is lehetősége nyílt a bécsi Hofkammerarchivban kutatásokat folytatnia. 2003-ban egy hónap Klebelsberg Kuno-ösztöndíj keretében kifejezetten hungarikakutatást is végeztem, amely során a *Gedenkbücher Österreich* sorozat azon kötetait néztem át, amelyekhez még nem készült magyar levéltári segédlet. A kiemelkedően fontos forrásértékű *Gedenkbücher*¹ fond, *Ungarn* elnevezésű alsorozatának kötetei mikrofilmen kutathatók a Magyar Országos Levéltárban, a hungarika vonatkozásokkal teli Österreich alsorozatról azonban mindeddig nem készültek mikrofilmek a hazai kutatók számára. A kötetekben teljes szövegükben bemásolt iratok szerepelnek, amelyeket vagy az uralkodó vagy helyetteseik (pl. a XVI. században Miksa, Károly és Ernő mint főhercegek), illetve a központi szervek (Udvari Kamara, Alsó-ausztriai Kamara) bocsátottak ki. Az osztrák sorozatban a XVI. századból 160 kötet található, ebből az 1–62. kötethez készült még a XX. század elején levéltári segédlet, amely jelenleg a Magyar Országos Levéltárban található (E 239 jelzet alatt). (Ezekben a kötetekben magyar vonatkozásúnak tartott ügyek teljes szövegű másolatai találhatóak.) A kutatás során összesen 20 kötetet néztem át. Először a kötetekben található mutatók segítségével igyekeztem kigyűjteni a szép számban található magyar vonatkozású bejegyzéseket. Az iratanyag tartalmi vizsgálata során derült ki, hogy a mutatókban szereplő nevekhez képest jóval több magyar vonatkozású bejegyzés található a kötetekben, így megkezdtem az anyag szisztematikus átnézését és feldolgozását. Az átnézett 20 kötetből tíz kötet esetében névmutatót készítettem, míg az első négy kötetről részletes jegyzéket (lajstrom) is készítettem regesztákkal (a 4 kötet összfolió száma 1594, azaz 3188 oldalnyi irat, amiről kb. 350 regeszta készült).²

Az anyag rendkívül értékes a XVI. századi magyar történelem szempontjából, ugyanis az Alsó-ausztriai Kamara alá tartozó hivatalok (Körmöcbányai Kamara, magyaróvári, pozsonyi főharmincadok), uradalmak (Komárom, Zólyom, Magyaróvár), mellett számos más magyar város, uradalom és személy is szerepel a bemásolt iratokban. A témakör igen széles: kamarai igazgatás, katonai élelmezés, hadfelszerelés, zsoldfizetés, kegydíjak, kiviteli- és behozatali engedélyek, utasítások. Az iratanyagról összesen mintegy 50 oldalnyi jegyzéket és mutatót készítettem, amelyeket a kutatási beszámolóm mellékleteként megküldtem a Magyar Országos Levéltárnak, illetve a bécsi levéltári delegátusnak. A részletes jegyzékek egy esetle-

---

¹ WALTER, 1943. 137–158. Vö. újabban: KNOZ, 2003. 153–161

² A feldolgozott 4 kötetből az első kettő (61. és 62. köt.) magyar vonatkozású iratainak másolata elvileg megtalálható a MOL-ban őrzött, hivatkozott másolatú kötetekben. Ahhoz, hogy meg lehessen állapítani, hogy mi volt a dualizmus kori másolatkészítés szelekciós elve, és ezáltal meg lehessen állapítani, hogy a MOL-ban őrzött másolatú kötetek mennyire elégítik ki a hungarikakutatási feltételeket, feltétlenül szükségesnek látszott két kötet próbafeldolgozása is.

ges későbbi mikrofilmezésnél egyúttal mikrofilm-jegyzékül is szolgálhatnak. (Hozzá kell tennem, hogy az egész kötetanyagban igen sok átfedés van, ugyanazon iratok több különböző kötetben is megtalálhatók, illetve ugyanazon évekből eltérő tartalmú kötetek is fennmaradtak.)

Az alábbiakban a feldolgozott négy kötet teljes regesztanyagát közlöm. Minden olyan ügyet hungarikavonatkozásúnak tekintettem, amely a magyar korona országainak területére, Horvátországot és Szlavóniát is ideértve, tartalmazott adatot, vagy az iratokban előforduló személyek magyar származásúak voltak, vagy pedig tevékenykedtek Magyarországon is.³⁴

A jegyzékekben használt rövidítések:

AAK =	Alsó-ausztriai Kamara
F =	Ferdinánd
fl. =	forint
kr. =	krajcár
mfl. =	magyar forint
MK =	Magyar Kamara
rfl. =	rajnai forint
UK =	Údvari Kamara

*Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv,
Gedenkbücher Österreich 61–64. köt. (1547–1550)*

Gedenkbücher Österreich Band 61. 1547. (fol. 1r–211v, mutató fol. 215–234v)

2v–3r

Prága, 1547. január 1.

F – Breiner, Philipp

Provisionsbrief.

F PB-t UK tanácsossá nevezi ki havi 300 fl fizetéssel.

19rv

Augsburg, 1547. február 21.

F – AAK

Breiner, Philipp UK tanácsos alig egy évvel ezelőtt még az AAK tanácsosa volt, teljes évre fizessék meg fizetését 1546-ra.

---

³⁴ A Gedenkbücher Österreich 65–67. kötetét (1549–1551) Sarusi Kiss Béla dolgozta fel Klebelsberg Kuno-ösztöndíj keretében.

19v–20v

Aussigkh, 1547. február 21.

F – Niklas Graf zu Salm és AAK részére

Sigmund Wilpacher [magyarországi főélelmester] *unser verordener Öbrister Proviantverwalter* 46 marhát vett Komárom ellátására, amit a katonák fizetése terhére osztanak majd ki, ha meglesz a fizetés, gondoskodjanak 322 fl 33 kr kifizetéséről. Ezentúl a katonák zsoldja terhére mindenhol vonják le a kiadott élelem értékét. Leonhart Velss panaszkolta, hogy 2 pfenninnggel magasabb a katonai bor ára ahtelenként (vagy maß), mint a markotányosoknál, ám Wilpacher szerint a katonai bor mindig van, nem úgy mint a markotányosoknál, akik csak alkalmanként jönnek, mindenesetre tegyenek szabályozást a bor jogos áráról.

21r

1547. február 21.

F – Andreas Lindauer bécsi sóhivatalnok

Sigmund Wilpacher részére 4 font küeffl só a komáromi és a tatai őrség számára.

21v–22r

Augsburg, 1547. február 22.

Megegyezés Hans Ungnad-dal Schöffenberg uradalom tárgyában (10.000 fl zálogösszeg, a Jurisich örökösök – Jurisich Miklós és János – kielégítése után.)

25r–26r

Drezda, 1547. március 6.

F- AAK és a hadi tanácsosoknak

Hermes Schallautzer *Superintendent unserer Gebau zu Wien* (1546. március óta) megtárgyalta Bécs és Komárom várainak építését F-al, bemutatott modelleket is. Fizetése tárgyában (havi 25 rfl) írrok tárgyában. Ami az építkezési költségeket illeti, majd a tárgyalások után közli, de szükség lesz a rendek és a prelátusok segítségére is.

29v

Tepla, 1547. március 30.

F – Christoph von Knullenberg vicedom in Krain

Martin Gall zenggi kapitány supplikációjára eltört ágyútalpak és kerekek javítására Niklas Graf zu Salm parancsára adjon pénzt.

35rv

Eger (Csehország), 1547. április 10.

F – Mangus Scheitz hadi fizetőmester részére

Utasítja, hogy a Karintia által 1545-ben megszavazott kb. 9000 rfl, Lannde ob der Enns által kb. 6000 rfl, a Morvaország által megszavazott 3000 fl összegből először Niklas Graf zu Salm parancsára adjon 1000 könnyűlovass felfogadására pénzt. Utána a komáromi, győri és tatai katonaság fizetéséről intézked-

jék: 2 hónap pénzben, 1 hónap posztóban. A katonaságnak kiosztott élelem értékét vonja le, ezt az összeget adja át a *Proviantverwalter* részére új élelem vásárlására. A posztót az udvari fizetőmester (*Hofzallmeister*), Hans Holtzer adja. Két levél a fenti rendeknek a pénz sürgős kifizetésére.

41v

Geben in Feldleger bei Hof, 1547. április 23.

F – AAK

A Jurisich-ok által bírt müstlbachi ungeldet Hans Fünffkirchenre írják át zálogként.

41v–42r

Geben in Feldleger bei Hof, 1547. április 23.

F – Lucas Zäkhel (Székely)

Krapina vár zálogolása tárgyában.

61rv

Leitmeritz, 1547. június 6.

F – Georg Seirl aufschlager zu Laibach részére

Wihitsch és Zengg fizetésére 2000 fl.

66v–74v

1547. június 20.

70r

Az udvarnál szolgáló Hofgesindtek és Frauenzimmerek kimutatása.

Dóczy Gábor Magyarországon szolgál bizonyos számú lovassal, az udvarnál 2 ló tartását engedélyezik.

72r

Orbatzy Mátyás káplán

86v

Leitmeritz, 1547. június 24.

F – Mangus Scheitz hadi fizetőmester

300 rfl Niklas Graf zu Salm főkapitánynak kémekre.

92r

Prága, 1547. július 11.

F – udvari fizetőmester

Mangus Scheitz hadi fizetőmester adjon 9300 fl-ot a Niklas Graf zu Sam által felvett 1000 huszárra. A pénzt Sebastian Tunkhl tanácsos, titkár, *Verveser des Hallambts zu Auss*ól ez utóbbi jövedelméből vegye fel.

97rv

Prága, 1547. július 22.

F – Hans Holtzer udvari fizetőmester részére

A győri, tatai és komáromi katonaság fizetése tárgyában 5 hónap készpénz, 1 hónap posztó. 8000 rfl van nála, amit az augsburgi Paller és Herbst vállalat adott kölcsön, valamint az augsburgi Herwart-ok által kölcsönzött 5700 rfl, ez összesen 13700 fl, ezt rendeli Mangus Scheitz hadi fizetőmester részére. Várnak még 4–5000 rfl-ot Herwarttól. (A Paller kölcsönre l. uo. 89rv Weiss Paller és társa (Mitverwandte) és Conrad Herbst augsburgi polgárok kölcsönügye – 8000 rfl. 1547. június–július, 91v Prága, 1547. június –október)

97v–98v

Prága, 1547. július 23.

F – Mangus Scheitz hadi fizetőmester részére

A győri, tatai és komáromi katonaság fizetése tárgyában 5 hónap készpénz 1 hónap posztó, amely összesen 27200 fl-ot tesz ki.

6587 fl van Scheitznél, Österreich ob der Enns fizet neki kb. 7000 fl-ot, Holtzer udvari fizetőmester 13700 fl-ot = 27.000 fl és még az apró, a mustamesterrel és mustaírnokkal menjen a várakba mustra után fizetni. A kiosztott élelem értékét vonja le és adja át Sigmund Wilpacher (Wüllpacher) *Pro-wiantverwalter* részére, aki élelmet vesz rajta.

99rv

Prága, 1547. július 28.

F – Christoph Poldten vizedom in Wien részére

A fraknoi uradalom (grófság) 1547. évi urbarsteuerjét Hans von Weispriachnak engedélyezi.

119rv

Prága, 1547. augusztus 14.

F ígérvénye Hans von Weispriach soproni kapitánynak.

Kismarton jelenlegi zálogbirtokosa, Mauriz von Fürst amennyiben visszalép a zálogtól, akkor F HW-nak ígéri a megállapított zálogösszeg fejében Kismartont.

119v–120r

Prága, 1547. augusztus 14.

F ígérvénye Hans von Weispriach soproni kapitánynak.

Amennyiben Fraknó grófság zálogbirtokosa visszalép a zálogtól, akkor F HW-nak ígéri a megállapított zálogösszeg fejében.

124r

1547. augusztus 18.

F – Mangus Scheitz hadi fizetőmester részére

279 fl fizetése Niklas Graf zu Salm részére, aki ebből tudja Wolf Puchheimnek [zólyomi kapitány] járó tartozást kifizetni.

(173rv, 174v–175r, 180v–181r, 186v–187r, Neuburg am Inn, 1547. október–november, Salm ausztriai birtokügyletei.)

128r

Prága, 1547. augusztus 23.

F – Mangus Scheitz hadi fizetőmester részére

A nála lévő pénzből 2000 fl-ot fizessen a szigeti katonaságnak és 2000 fl-ért vegyen át posztót az udvari fizetőmestertől.

147v–148r

1547. szeptember 16.

F – Hans Holtzer udvari fizetőmester részére

Lucas Zackel (Székely) szlavón főharmincados és Benedict Loß harmincados részére parancs ment, hogy az első 3 negyedév bevételeit utalják át neki a bécsi építkezésekre.

155rv

Prága, 1547. szeptember 21.

F – Mangus Scheitz hadi fizetőmester részére

1077 fl. tartozás felének kiegyenlítése Hans Görtschacher volt veszprémi kapitánynak ottani szolgálataiért (jól szolgált), a komáromi katonaság kifizetése után intézkedjék az ügyben.

172r

Prága, 1547. október 1.

F – Hanns Holtzer udvari fizetőmester részére

1000 fl kifizetése Mangus Seytz (Scheitz) hadi fizetőmesternek Eger katonasága számára.

A bejegyzés áthúzva, megjegyzés: az utasítást az udvari fizetőmester nem hajtotta végre, Bernhart Kevenhuler (UK elnök) utasítására Scheitz a nála lévő pénzből fizetett.

176r

Prága, 1547. október 5.

F – Hanns Holtzer udvari fizetőmester részére

Salm 200 fl-os elmaradt tanácsosi fizetése tárgyában.

179rv

Prága, 1547. október–július

1000 fl kegydíj Spiller, Blasius AAK-i titkár részére.

197v–198r

Augsburg, 1547. december 7.

Megegyezés Perényi Péterrel Eger, Terebes és Dédes várainak átadásáról 50.000 rft-ért. Említve Salm és Nádasdy Tamás.

204v–205r

Augsburg, 1547. december 22.

F – Chrisoph Knullenberg krajnai vicedómnak

Hans Lenkovics, az uszkokók kapitánya és Hans Wagen biztosok részére, akik a boszniai pasával tárgyalnak az 5 éves fegyverszünet tárgyában, vegyen 2 db 200 rfl értékű Trinkgeschirrt (ivóedényt), amit ajándékba visznek.

206v–207r

Augsburg, 1547. december 24.

F – AAK

A Magyaróváron feltartóztatott két magyar marhakereskedőtől lefoglalt marhák árából, a királynak járó 2/3 részből 1000 fl-ot Andreas Linndauer tanácsos, titkár, ügyvéd (stattanwaldt) és bécsi sóhivatalnok részére engedélyez, 1/3 rész a magyaróvári harmincadtisztéké, ami marad, adják vissza a 2 magyar kereskedőnek.

Gedenkbücher Österreich Band 62. 1548. (1r–328v Regiszta: 332r–360v)

28v–29r

Augsburg, 1548. február 13.

F – Hans Holtzer [udvari fizetőmester] részére

500 dukát Niklas Graf zu Salmnak és 2 *Silbergeschir oder Pacher* (ezüstszerű vagy tál) a 200 fl értékben.

36r–37r

Augsburg, 1548. február 23.

F – Hans Holtzer udvari fizetőmester részére

A győri, komáromi és tatai katonaság 5 havi zsoldja készpénzben és 1 havi posztóban előteremtése tárgyában.

10.000 fl hitelt kapnak Jacob von der Durról 10 %-os kamatra és várható még az Ennsen túli tartományokból (Felső-Ausztria) 20.000 fl még az 1546. évi hadiadóból. Mindenesetre tegyen a 10.000 fl-hoz még 5000 fl-ot a pénztárból és hajtson fel további 2000 fl-ot Bécsben, ezt adja át Mangus Scheitz hadi fizetőmester részére. Az 1 hónapnyi posztót pedig a Wolfgang Paller–Conrad Herbst Mitverwandte cég által szállítandó posztóból adja ki.

53r–54v

Augsburg, 1548. március–július

F kötelezvénye Mária királynénak

A megállapodás szerint a M által átadandó magyarországi birtokokért F 34.000 Ft-ot fizet évente, halála esetén 200.000 Ft örököseinek. Ha a török vagy bárki megszállja a birtokok (egy részét), akkor évi 18.000 fl jár M-nak, ennek felét a bécsi sóhivatalra írja, míg a másik felét (9–9 ezer) a Sankt Joachimstall-i bányákra. Mind magyar fl-ban értendő.

55v

Augsburg, 1548. március 13.

F – AAK (Cammer zu Wien)

Michel Zeuch és Garay Demeter váradi (Waradein) polgárok, kereskedők részére 2 hajónyi áru Bécsbe történő hozatalát és ugyanannyi áru Magyarországra szállítását és eladását engedélyezi vámmentesen, tekintettel az általuk a közelmúltban elszenvedett károokra.

60v

1548. március 23.

F – AAK

A közte és Mária között kötött szerződés egy példányát megküldi azzal, hogy „*in unserm Schatzguelb bei Euch neben anndern unnsen dergleichen Ur-khunden und schriftten verwarn und aufheben lasset.*”

64r

Augsburg, 1548. március 26.

F – Niklas Graf zu Salm

Bartholomeus Batholaczi Dalamatint ajánlja győri vagy komáromi szolgálatra Salmnak (BB előadta hányatott sorsát és szerencsételnségeit is).

68v–69r

Augsburg, 1548. április 4.

F – AAK (Cammer in Wien)

Utasítás, hogy a Mária királynétől átveendő Bruck an der Leita uradalmat Hans Hofman Freiherrnek adja át (zálogban), írják össze az uradalom jövedelmeit és csináljanak inventáriumot.

70r–71r

Augsburg, 1548. április 6.

F záloglevele Bruck an der Leitáról Hans Hofman részére, évi 500 fl bérlet.

71rv

Augsburg, 1548. április 6.

Ugyanabban a tárgyában utasítás a birtok népeinek.

80r

Augsburg, 1548. április 25.

F – AAK (Cammer zu Wien)

Bethlen Ferenc stájerországi erdőmester és Tobel prefektusa (*Vorstmaister in Steir und Phlegger auf Tobel*) fizetésjobbítása (148 rfl-ról 200 rfl.). [Iktári Bethlen Ferencz (I. Elek fia) I. Ferdinand főasztalnoka, magtalanul hunyt el Stájerországban.]

81r

Augsburg, 1548. április 25.

F – AKK

Ladislau (Laßlau) von Edlasperg, ausztriai handgráf arra kéri az uralkodót, hogy halála vagy lemondása után fiának, Wolfnak adja át a hivatalt. F nem tudja, hogy WE alkalmas-e erre a hivatalra, várja a véleményüket.

96r

Augsburg, 1548. május–augusztus

F – Balthasar von Pusingen Landeshauptman ob der Enns

Keritsenek 3000 fl-ot a magyarországi hadak fizetésére és adják át Mangus Scheitz [hadi fizetőmester] részére

106r–109r

Augsburg, 1548. május 28.

F a Herwartok felé fennálló 100.000 (!) fl adósság rendezése tárgyában

Az adósságot négy ausztriai sóhivatalra írja. Említve 107r Bazini Kristóf (Christoph von Pösing) adóssága a Herwartok felé, amit F rendez. Utólag áthúzva.

116v–128r

Augsburg, 1548. június 1.

Miksa főherceg *Hofstaafja*

F adja ki azon alkalommal, hogy Miksa visszatér Spanyolországból.

Gyakorlatilag nincs benne magyar, egy kivétel (?) Caspar Keglowitz, azaz Keglevics Gáspár (Keglevics Péter jajcai kapitány fia). 20 fl-tal a pohárnokok között. 118v (l. még Haller Péter)

119v

Haller Peter ellenőr Miksa főherceg *Hofstaafjában* szerepel mint *Contralor und Pheningmaister* havi 30 fl-os fizetéssel.

Ebben a kötetben több utasítás F-től fizetésemelésekre.

180r–181r

Bécs, 1548. augusztus 5.

F – Ulrich Pauman

Mangus Scheitz hadi fizetőmester és Conrad Waal von Aurach (mustramester) Komáromban a mustrát befejezték, most Nyitrára mennek, ahol 800 huszárt kell megmustrálni és 1 óra kifizetni. Intézkedjék a szükséges pénzről. Bemásolva a melléklet a 800 lovas fizetéséről, név szerint felsorolva a Nyáry Ferenc parancsnoksága alatt lévő kapitányok és lovasaik, 1 hó összesen 879 fl.

201v–203r

Bécs, 1548. augusztus 30.

F – Hans Lenkovics uszkokók főkapitánya és kirendelt főbiztos a horvát–friuli végeken

Megkapta Hans Wagen jelentését a horvát-friauli végek mustrájáról és fizetéséről. A most kötött 5 éves béke miatt meg kell fontolni a költségek csökkentését, ezért tárgyalják meg a várkapitányok, min lehet spórolni, pl. építkezések, kémekek stb. (Említve Zengg)

203v

Bécs, 1548. augusztus 30.

F – Jacob Wesenpach [horvátországi] hadi fizetőmester

Hans Lenkovics és más katonák fizetése tárgyában

215r–216r

Bécs, 1548. szeptember 1.

F kinevezi Hans Görtschachert zenggi, otocsáci és a Zengghez tartozó további várak kapitányának (*hauptman zu Zengg Ottoschätz und der andern zuegethanen flecken*) október 1-jétől, közvetlenül alá 16 gyalogost rendel havi 3 rfl zsolddal, egy írnokra és fizetésére együttesen 500 rfl (60 krajcárral számolva). Hans Lenkovics horvátországi, szlavóniai és firaui főbiztos alá tartozik (*Obrister Commisari*).

216r–v

Bécs, 1548. szeptember 1.

F – Jacob Wesenpach a horvát-friauli végek hadi fizetőmesterének

Értesíti Hans Görtschacher zenggi kapitányi kinevezéséről és fizetési kondícióiról.

216v

Bécs, 1548. szeptember 1.

F – Jacob Wesenpach a horvát-friauli végek hadi fizetőmesterének (*Kriegzahlmeister an den kroatischen und friaulischen Ortflecken*) részére 200 fl előleg Hans Görtschacher fizetésére.

218v

1548. szeptember 2.

F – Chrisoph Knullenberg

Zengg, a ferences rend konventjének (*Convents des Closters Sandt Franciscan ordens vor der statt zengg gelegen*) supplikációja

40 schilling = 26 krajcár 2 pfenning engedélyezése (ami még a Frangepán időkből szokásos) *durch unsern Trentes zu Zengg* fizetése tárgyában.

227v

Bécs, 1548. szeptember 10.

F – Aufschlager zu Laibach

Dominich Gáspár 310 gulden tartozását írja a laibachi vámhivatalra.

248v

Bécs, 1548. szeptember 26.

F

Ferenc Mátyás ráckevei (?) kereskedő részére útlevelel (*Paßbrief*), a Bécsből a Dunán lefelé Ráckeveig (*Rätzen markht*) szállított árura, azzal hogy a szokásos harmincadot és egyéb vámokat meg kell fizetnie.

261v

Bécs, 1548. október 5.

F kötelezvénye Wolfgang Puchler felé elmaradt fizetési tárgyában

Wolfgang Puchler mint volt magyar kamarai tanácsos fizetése: 481 rfl 6 krajcár 10 pfenning (ide értve a hivatali útját Esztergomból Innsbruckba is), plusz egyéb adósságok, összesen 579 fl, amit a krajnai vicedomnak kell kifizetnie.

267v

1548. október 10.

F kinevezi Erasmus Teuffelt 1000 lovas parancsnokának (egyébként pedig hadi tanácsos). Fizetési kondíciók.

273v–274r és 274r

Bécs, 1548. október 12.

F parancsa a stájer és a felső-ausztriai küldötteknek

Fizessék ki Salm főparancsnoki 600 fl-os havi fizetése rájuk eső részét (Stájerország 190 fl, Felső-Ausztria 300 fl.).

275r

Bécs, 1548. október 13.

F *Passbriefe* Ferenc Mátyás kevei (Matthiasch Ferenczen von Khewin) kereskedő részére a Bécsből Esztergomba és Budára szállított árura (kivéve muníció és fegyver), azzal, hogy a szokásos harmincadot és egyéb vámokat meg kell fizetnie.

277v–278r

Bécs, 1548. október 15.

F kötelezvénye Szentgyörgyi Bazini Szófia (Zsófia, Wilhelm von Zelking neje) részére 7.000 rfl, ami az örökségből neki jár (Bazini Kristóf, ill. apja György halála után) az ibbsi vámra írja.

278r parancs a vámhivatalnak ugyanebben az ügyben.

290r–v

Bécs, 1548. október 22.

F – AAK

Wolf Edlasperg halálával a bécsi handgráf hivatalát Chrisoph Zoppl tanácsosnak adják át. Az előző handgráf „*in derselben amts handlungen allerlai irrungen und stritighaiten zuegetragen*”.

298r– v

Pozsony, 1548. november 13.

F – AAK

Benedikt Loß szlavóniai harmincados, a pettaui tanács levelei, illetve három nedelcei polgár: Laurenz Krabat, Niklas Wamar, Diák István supplicációja tárgyában. A három kereskedő csempészárut lefoglalták, de hivatkozva arra, hogy szegények, az árut hitelben vették, illetve a törökök most üzték el őket, kéri az áru egy részének visszaadását. Tegyenek javaslatot az ügyben.

300

Pozsony, 1548. november 19.

F – Andres Lindauer bécsi sóhivatalnok részére

A pozsonyi ferences minoriták kérésére 32 fl kiutalása a sójövedelemből.

300v–301r

Pozsony, 1548. november 21.

F – Christoph Knullenberg krainai vicedóm

Említve Gyulai Farkas, a Franz Graf zu Thurn tanácsos, kamarás, Görtz főkapitánya által adandó 12.000 fl-os kölcsönt ő viszi el az udvarba.

302v–303r

Pozsony, 1548. november 23.

F – Stájer rendek (die Verordenten)

Lucas Zackel (Székely) zu Fridaw, aki egyúttal *general obristen leutenant* ugyanott, katonai fizetése tárgyában

303r

Pozsony, 1548. november 23.

F – AAK

Lucas Zackel (Székely) 7 mázsa lőpor-igénye a szlavón végekre.

310v

Pozsony, 1548. december 4.

F – Hans Holtzer udvari fizetőmester részére

7500 fl-ot fizessen Mangus Schaitz [hadi fizetőmester] részére a magyarországi könnyű és nehézlovásokra, és a hajdúkra.

310v–311v

Pozsony, 1548. december 4.

F kötelezvénye Hans Paul és Hans Heinrich Herwart augsburgi kereskedő részére

Az ún. magyarországi adósság rendezése tárgyában F 11.000 fl-ot 10%-os kamatra a Herwartoknak a pozsonyi harmincadra, 16.000 rfl a laibachi *Aufschlag* ra ír.

311v–312r

Pozsony, 1548. december 4.

F utasítása a laibachi aufschlager és a pozsonyi harmincadosok részére
A Herwart-féle tartozás kifizetésére.

312v–313r

Pozsony, 1548. 12. július

F – Hans Holtzer udvari fizetőmester

Zrínyi Mikós horvát-szlavón bán részére a katonaság számára 12.000 magyar
ft (75 krajcárral számolva) posztó kiadása.

313rv

Pozsony, 1548. december 7.

F kötelezvénye Zrínyi Miklós részére 4800 fl-ról. Utólag áthúzva, szélen be-
jegyzés, miszerint az adósságot Lucas Zackel (Székely) révén 1549 januárjában
kifizették.

313v–314r

Pozsony, 1548. december 7.

F *Bestallung*a Zrínyi Miklós számára, mivel minden tartozást kiegyenlített felé-
je, illetve megegyeztek azokban, 1549 elejétől egy évre megint 250 könnyűlo-
vast vehet fel.

315rv

Pozsony, 1548. december 8.

F – Stájer *Verordente*

Lucas Zackel szlavóniai *general obristen leutenant* supplikációja egy *underleutenant*
(aki segít a mustrában) és egy *profos* alkalmazására.

316v–317r

Pozsony, 1548. november 10.

F utasításai Karintiónak, Stájerországnak, Krajnának
Salm fizetésének tárgyában (600 fl/hó) rájuk eső része.

317r–318r

Pozsony, 1548. december 10.

Salm 32700 fl-ért megkapja a neuburgi grófságot.

318r

Pozsony, 1548. december 12.

Engedély Thurzó Bernát részére *zwen dreiling hungarischen wein* házi szükségletre
történő behozatalára (mármit Magyarországról, ti. Thurzó Bernáté volt Gra-
fenegg]

321v

Bécs, 1548. december 24.

F – AAK

Engedményezi Bethlen Ferencnek a tobli vadászház (Gejagdhof zu Tobl).

322v–323r

1548. december 28.

F – AAK

Engedély Bethlen Ferenc részére a tobli vadászház építésére, javítására.

Gedenkbücher Österreich Band. 63. 1549. (1r–336v Regiszter: 337r–358r)

12v

Bécs, 1549. január 7.

F – *Passbriefe* Christoph Görtschacher részére

90 mut gabona szállítására Österreich unter der Ennsből a Dunán és Instrambon át Tirolba.

13v–14r

Bécs, 1549. január 8.

F *Bestallung* Erasmus Teufel részére

Kinevezi 1000 könnyűlovas kapitányának Salm parancsnoksága alá március 1-jétől.

18rv

Bécs, 1549. január 9.

F kötelezvénye kincstári adósságról.

Jacob von Stamp 6000 fl-ot adott 7%-os kamatra a hadi fizetőmesteri hivatal (Mangus Schaitz) részére. (Bejegyzés, miszerint Stamp új megállapodást kötött a tartozásról július 10-én az UK-val, ezért ezt a bejegyzést *assiert*olták.)

26rv

Bécs, 1549. január 10.

F – AAK

Melchior Horberck élésmester (*Profanndtmaister*) tartozásáról.

26v–27r

Prága, 1549. január 22.

F – Mangus Scheitz (hadi fizetőmester)

F elutazása előtt rendelkezik, miszerint a nyitrai püspök [Thurzó Ferenc] által Csábrág vár megváltására felajánlott (*zu ablosung des geschloss Schabrack*) 10.100 magyar forintot, amit le is helyezett az előző udvari fizetőmesternél (Holtzer), mivel a vár megváltását Balassa Menyhért megakadályozta, ezért fizesse vissza. Fizessen 1000 fl-ot Salmnak ágyúkra Balassa Menyhért ellen.

27v

Prága, 1549. január 23.

F – Mangus Scheitz udvari fizetőmester

Fizessen Horvát Bertalan kapitánysága alatt szolgáló huszároknak fél havi zsoldot.

27v – 28r

Prága, 1549. január 24.

F – Mangus Scheitz (hadi fizetőmester)

Az iderendelt, de F által visszaküldött spanyol katonaság zsoldja tárgyában

28r–29r

Prága, 1549. január 26.

F – AAK

Komárom vár építése tárgyában

Salm javaslatára Michael Schick-et, aki már korábban is Komáromban működött. *Superintendent der Gebau zu Comorn*nak nevezi ki, készítsenek utasítást a számára. Az építési munkák kiadásait és a tartozásokat (2000 fl) abból a 4000 fl-ből fizessék ki, amit Komáromra rendelt F a birodalmi segélyből. A Schick által jelzett tartozást, ha jogos, írják részére a komáromi és a győri vámra (Maut). Schick nem csinált korábbi működéséről számadást, vizsgálják meg a működését.

30r

Prága, 1549. január 30.

F – Maximilian Leisser *Zeugwart*

Lucas Zackel (Székely), Fridau ura részére, aki jelenleg három szlavón végvárat tart kézben: Szentgyörgy, Prodovitz, Kapronca (Kopreinitz) részére falkonéták küldése a grazi vagy a Sankt Veit-i *Zeughaus*ból.

30v–31r

Bécs, 1549. január 1.

F *Bestallung*a Mangus Scheitz udvari fizetőmester részére

Hans Holtzert, az eddigi udvari fizetőmestert saját kérésére, betegsége miatt menti fel, helyére Magnus Scheitz kerül, évi 1200 fl fizetéssel, ruhapénzzel, szálláspénz Bécsben.

31r–36v

Bécs, 1549. január 1.

F hivatali instrukciója Mangus Scheitz hadi fizetőmester részére

36v–39r

Bécs, 1549. január 1.

F instrukciója Joachim Wiser az udvari fizetőmesteri hivatal ellenőrének részére

(A korábbi ellenőr: Hans Widenpeundtner volt l. fol. 34v)

43r

Prága, 1549. február 3.

F – AAK

A Thurzó örökösök kérésére a Thurzó Elek-féle reverzálisokat keressék ki.

45rv

1549. február

F – Mangus Scheitz udvari fizetőmester

A Magyarországon szolgáló spanyol zsoldosok fizetése tárgyában. Fizessen ki Matthias Fuchs részére egy havi zsoldot: 8200 rfl. A spanyolok kapitányának kérése, hogy a most érkezett 200 katonának is fizessenek félhavi zsoldot, ami 1000 fl. Ezt vonja le az összegből, így fizessen 7500 fl-ot, de „*darfts du [...] khainen hungerischen, hißpanischen noch venedigischen ducaten geben*”.

51r

Prága, 1549. február 11.

F – Matthias Fuchs (hadi fizetőmester) részére

A Zrínyi Miklósnál szolgáló Hans és Sigismund Schrot testvérek számára *Leibbesoldung*kifizetése tárgyában. A legközelebbi katonai fizetés alkalmával intézkedjen.

53rv

Prága, 1549. február 13.

F – Hans Holtzer (volt udvari fizetőmester)

Abból a kétzsáknyi 352 font ámbából (*Imber*), amit a volt magyaróvári harmincadostól kapott, adjon át a bécsi új Spitalnak és a Sanct Marx bei Wien-i szegényeknek, illetve Wolf Mairhofer részére

56rv

Prága, 1549. február 13.

F – Cammer in Wien (AAK)

Georg Krabat, Mária királyné volt tanácsosa és titkára tárgyában F kérte, hogy adjanak neki állást, mint kamarai titkár, ők azonban Krabatot nem találták alkalmasnak „*seines kopffschwachait und plödigkhait halben*”. Mivel azonban időközben Püchler tanácsos elhunyt, a helye felszabadult, vegyék fel tanácsosnak Krabatot, mert szükség van tapasztalataira és ismereteire a bányavidék miatt.

66v = 53rv

68rv

Prága, 1549. március 1.

F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester

A magyarországi katonák fizetése tárgyában. Parancs megy Christoph von Konritz beszercebányai alkamárásnak (*Verwalter im Neuen Soll*) részére, hogy 3000 mfl-ot fizessen ki neki. Még szükséges 1000 dukát, ezt Mangus Scheitz udvari fizetőmester által rendeli kifizetni.

71v–72r

Prága, 1549. március 12.

F – Christoph Poldten bécsi vicedóm

A Georg von Wolfenreit bécsújhegyi kapitány által őrzött török fogoly eddigi ételmezési költségére adjon GW-nek 125 fl-ot, illetve Perényi fogvatartásának költségeire ugyanannyit.

72v

1549. március 13.

F – Niklas Graf zu Salm

F felhatalmazza Salmot, hogy tábori postát állítasson fel Mathias Taxis udvari főpostamester *Verwalter*, Martin von Paar által. A szükséges postaállomások létesítését tudassa Taxisszal, aki majd intézkedik. F szerint nem olyan veszélyes a helyzet, hogy dupla [ti. létszámú és fizetésű] postaállomásokat kelljen felállítani.

72v–74r

Prága, 1549. március 13.

F instrukciója Marx Sinckmoser részére a Kontantinápolyba szállítandó *Türkisches Geld* tárgyában

Az instrukció szerint 41340 dukátot kell magával vinnie az udvari fizetőmesterről hivatalból, előbb Komáromba, majd Budára megy, ahonnan a budai pasa segítségével megy Konstantinápolyba.

74r–76v

1549. március 15.

F – AAK

A magyarországi harmincadok tárgyában

A magyarországi harmincadok új rendelete tárgyában megfogadja az AAK tanácsait, az új harmincadosokat az első negyedév végéig nevezzék ki, és április végéig iktassák be.

A rajkai és a magyaróvári harmincados és ellenőr kinevezésének tárgyában (Nestner óvári ellenőr, Wolf Weiss rajkai harmincados). Egyetért azzal, hogy a zurndorffi (zurányi) harmincadot áttelepítsék Karburgba (Oroszvár).

A kezesség (*Bürgschaft*) tárgyában. Ha az illető harmincados régóta szolgál, felesége és gyerekei vannak, akkor csökkenthetik az összeget, ha valaki nem tud kauciót letenni, akkor keressenek a helyére valaki mást.

Martin Pessrer soproni harmincados elbocsátása tárgyában F nemrég a Presser által adott 1000 fl kölcsönt évi 50 fl kamattal együtt a soproni harmincadra írta.

A *Passbrief*ekről. A Magyarországra érvényeseket csak a Magyar Kancellária és a MK adja ki, amit Ausztriában adnak ki, pedig csak Ausztriában érvényes. Nem fogadhatnak el, csak eredeti *Passbrief*eket, másolat nem jó.

A naszádosok harmincadmentessége tárgyában. Ezt az AAK csempészet gyanúja miatt leállította, erről ő már írt a MK-nak, írjanak ők is, illetve a harmin-

cadosoknak, azzal hogy a naszádos vajda csak egy évi meghatározott összeg erejéig élhet a vámmentességgel.
A raguzai *Passbriefek* tárgyában.

77r

Prága, 1549. március 15.

F a magyaróvári, rajkai, zurndorfi (Zurány, Zaránd), karlburgi (Oroszvár), neusideli (Nezsider) és soproni harmincadosok részére

A korábban Mária királyné által birt harmincadokat most F kapta meg, F a harmincadosokat az AAK alá rendeli, ezentúl nekik nyújtják be a számadásait.

Ugyanez a levél megy Hans Widman pozsonyi harmincadosnak és Paul Pösl ellenőrnek valamint a stomfai és Geyr-i (Gajár?) harmincadosoknak.

79v

Prága, 1549. március 19.

F *Passbriefe* Warasin István részére *drei schiffart mit holtzwerch* szállítására Ausztriából a Dunán Budáig.

85v

1549. március 19.

F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére

A Csábrágért lefizetett 10.100 mfl visszafizetése tárgyában. Az esztergomi érsek sürgetésére haladéktalanul fizesse ki.

87v

Prága, 1549. március 27.

F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére

Niklas Graf zu Salm felvett a trencsényi vár őrzésére 24 gyalogot, ezek 1 havi zsoldja tárgyában.

88r

Prága, 1549. március 28.

F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére

F Pozsgay Zsigmond komáromi naszádos kapitányt most a szultánhoz küldte, így ő az esedékes mustrán nem tud jelen lenni, a fizetését a feleségének adja ki.

92rv

F – AAK

Prága, 1549. április 1.

Christof Zoppel bécsi handgráf utasítása tárgyában A javított példányt adják ki.

94rv

1549. április 3.

F – Sigismund Wilpacher *Proviandverwalter*nek

F kinevezte Sigismund Wilpachert a rebellisek ellen küldött magyarországi hadak élésmesterévé (*Provinatverwalter*), vegyen fel az élelmezésre 2000 fl-ot az Udvari Fizetőmesteri Hivataltól. Ha gond van és nem elég a pénz, forduljon Salmhoz, akinek F is írt, hogy Báthori András huszárajának 4500 rfl-os fizetésére Pozsony megye dikáját rendelte, ami abból marad, azt kérje *Proviautra*.

97v–98r

1549. április 6.

F – AAK

Sigmund Wilpacher *Obrister Proviandverwalter in Ungarn* eddig még sem *Bestallungot*, sem utasítást (*Instruktion*) nem kapott, kezdjenek tárgyalást vele és készítsék el a két iratot.

98r

Prága, 1549. április 6.

F – AAK

Christoph Schönggrundtner, F volt testőrét nevezzék ki szentmártoni harmincadosnak, mert F-nak hűségesen szolgált és bírja a magyar nyelvet. („*funenlih auch weil er der hungerischen sprachkundig sein sol*”).

98v

Prága, 1549. április 7.

F – AAK

F utasítja az AAK-t, hogy a handgráf (Österreich unter der Enns) által lefoglalt, Bornemissza Tamás tulajdonát képező 50 marhát adják vissza Bornemisszának.

102v

Prága, 1549. április 14.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

Ludwig Ordoñez spanyol kapitánynak, aki „*in aufbringung etlicher soldaten in welhisch Lanndt aufgewendt hat*” különös kegyből kapjon 50 koronát.

103rv

Prága, 1549. április 14.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

Maister de Campo [Aldana] *Obrister über das hißpanisch kriegsvoldkh* katonái fizetése tárgyában tárgyaljon.

103v–104v

Prága, 1549. április 14.

F – Aldana

A spanyol katonaság fizetése Ordoñez kapitány által Itáliában toborzott zászlóalj tárgyában. Ha valamelyik katona meghal, akkor a helyére felvehet új embert.

106v

1549. április 16.

F – Niklas Graf zu Salm

Az [elhalálozott] Ptulith Lukács naszádos vajda helyére Vajvoda Istvánt saját supplikációja alapján vegye fel annak fizetésével.

108rv

Prága, 1549. április 17.

F *Provisionsbriefe* Hans Görtschacher zenngi kapitány részére, mivel kiválóan és becsülettel szolgált a magyarországi és más, török elleni harcokban, évi 100 rfl-t engedélyez a laibachi *Aufschlag* bevételeiből.

108v – 109r

Prága, 1549. április 18.

F – Martin von Paar örökösei részére engedményezi a linzi és erlai [Eger?] postákat.

Martin von Paar 1525 óta szolgált, majd V. Károly német-római császárnál is szolgált, különösen a schmalkaldeni háborúban tüntette ki magát, de most már öreg és beteg, így halála esetén a két postát F Martin von Paar fiának, Benediktnek, illetve ha ő is meghalna, akkor másik fiának, Christoph-nak engedményezi.

175rv

Prága, 1549. június 20.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester részére

Niklas Graf zu Sam által átküldött kimutatás szerint fizesse ki a Pethő János felé fennálló hadi tartozásokat.

175v – 176r

Prága, 1549. június 20.

F – Alsó-ausztriai kormány és kamara

A burgbeli börtönben lévő Ladislaus Edlasperg vagyonának leltárba vétele, a károk megtérítése érdekében. Ladislaus Edlasperg tegyen esküt dr. Johann Baptista Pacheleb *Camerprocurator* és Sebastian Schrantz AAK tanácsos előtt.

176rv

Prága, 1549. június 20.

F – Cammer zu Wien (AAK)

Johann Baptista Pacheleb dr. camerprocurator részére annak szolgálataiért engedményezi a Jurisich-féle kőszegi birtok hasznának felét, ami maximum 2000. fl lehet, illetve ha ennél kevesebb a bevétel, akkor is csak a felét.

188r – 189v

Prága, 1549. július 2.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

A magyarországi katonaság fizetése tárgyában

Nádasdy és Sziget fizetése tárgyában MF javaslata alapján utasította a MK-t. A dikából fizessék Komárom és Tata őrségét és a spanyol katonaságot. Ha kevés a pénz a komáromi és tatai őrség számára, akkor a MK fog fizetni a következő dikából, illetve a harmincadokból, szükség esetén forduljon a Udvari Fizetőmesteri Hivatalhoz, amely majd intézkedik a MK felé. A spanyol katonaság fizetéséről és mustrájáról. Átküldi a MK-nak szóló két parancsát, miszerint a dikából még a spanyoloknak fizessenek egy havi zsoldot. Mustramester megy Komáromba és Tatára, ahol ő egy havi zsoldot fizessen, levonva belőle az élelmezési költségeket, amely összeget adja át Wülpacher (Wilpacher) élelmezési tisztnek.

186v–190r

1549. július 4.

F – AAK (Cammer zu Wien)

Azon összeg tárgyában, amely Bornemissza Tamás és a bécsi Michael Weiss kereskedőktől lefoglalt marhák eladásából származik, és most is letétben van. Annak ellenére, hogy marhahajtási tilalom érvényes volt, Bornemisszának mégis volt saját szabadalma (*Freiheit*) a marhák behozatalára, így a 800 marha után járó pénzt minden levonás nélkül fizessék ki neki. Ami Weisst illeti, ő mint bécsi polgár tilalom alatt volt, így jogosan foglalták le a 49 vagy 50 marháját, de mivel Bornemissza társa volt, a handgráfot megillető 1/3 rész lefizetése után a maradékról egyezzenek meg vele és fizessék ki neki.

195rv

Prága, 1549. július 11.

F – Hans Löchinger *Rädispfeningmeister* részére

A komáromi és a bécsi építkezések és a végvárok katonaságának fizetése tárgyában. Hallotta, hogy a birodalmi rendek csak az építkezésekre akarnak pénzt szavazni, a neki adott utasítás és kimutatás szerint a katonaság fizetésére is kell pénz, mert különben óriási károk keletkeznek a katonaság fizetetlensége miatt, az utasításában ez világosan benne van, intézkedjen, hogy 15.000 rfl-ot szavazzanak meg erre. Dr. J. Jonas alkancellár fizetése tárgyában is ír.

196r–197r

Prága, 1549. július 11.

F – AAK

Georg Krabat von Sparendorfot Mária királyné volt tanácsosát felvette az AAK-ba Wolfgang Püchler helyére, „*in furfallenden Perkhstetischen sachen Geschäften und handlugen, an welchen unßdamm wie ir zubencken habt, nicht wenig gelegen, und deren er gute und zimblliche erfarenhait haben solle*”, megkapja Püchler évi 240 rfl-os fizetését.

200v–201v

Prága, 1549. július 27.

F – AAK

Christoph Praunfalckhn özvegye Barbara számára 313 fl engedélyezése a *Vordtenstain ob newmarkht in unserm furstentumb Steir*-re. (Ez nem Fraknó!)

206v

Prága, 1549. július 28.

F – Sigmund Wülpacher *obristen Profanndtverwalter* [főélelmester] részére

Christoph Konritz besztecebányai *Verwalter* jelentéséből látszik, hogy a bányavidéken óriási drágaság van és a faggyú ára nagyon felment, ezért az általa levágatott marhák után maradó faggyút adja át, ez ügyben tárgyaljon Konritzcal.

217v–218r

Prága, 1549. augusztus 18.

F – AAK

A komáromi katonaság élelmezése tárgyában

Cassian Zeller komáromi élelmezési tiszt (*Provinntverwalter zu Comorn*) jelentése alapján, nehézségek: bort hitelbe vett eddig, most 544 rfl borvásárlásra rendelve a hadi fizetőmesterről és az udvari fizetőmestertől, intézkedjenek.

231v–232r

Prága, 1549. augusztus 26.

F – an die Verordenten unter der Enns

A magyarországi mezei és végvári katonaság részére, mivel „*ain mannhafte bezallung zuthuen*” van, ezért Österreich unter der Enns tartományból intézkedjenek hadiadó szerzéséről.

234r–235r

1549. augusztus 28.

F – Niklas Graf zu Salm

A magyarországi spanyol és magyar hadak fizetése tárgyában. A hat spanyol főtiszt fizetése, magyar kapitányok fizetése (Moré Gáspár, Gliti István, Krussics, Charwat Tenowitsch (?) fizetése, küldi Hans von Hoyos-t mustrálni. Utólagos bejegyzés: Hoyos lebetegedett, ezért Diego de Alabát küldi Hans Rockhnerrel.

235v

1549. augusztus 28.

F – Niklas Graf zu Salm

A katonaság mustrája és fizetése tárgyában. A szigeti vár fizetése, 3000 fl-ot rendelt a 6000 fl-ból erre Matthias Fuchs részére. A magyarországi (hadi) postákat alacsony költséggel állíttassa fel.

236rv

Prága, 1549. augusztus 28.

F – AAK

300 mázsa lőpor Salmnak, egy részét ellőtték, a többi Murányban van, Bebek ígért adni.

241r

1549. szeptember 4.

F – Siegmund Wilpacher *Proviantverwalter* részére

Murány várának gabonára, húsrá, zsírra, sóra van szüksége, ezért a Salm által kinevezett Feigel Péter (itt elírva: Feyel) murányi udvarbíró és élelmezési tiszt részére szállíttassa le a kért élelmet. „*Peten Feigel, der durch unsern Obristen, den Grafen von Salm, wie du ungezweifelt wissen trest, zu Provisor und Profanndtverwalter daselbsthin in das Schloß Muran gestelt worden.*”

256r–261v

Prága, 1549. szeptember 5.

Ferdinánd főheceg *Hofstaafja*

256v

Dóczy Gábor: „*furschneider Gabriel Docz wan er dient allain die speis zu hof und auf drei pherdts besöldung fl 360.*”

262rv

Prága, 1549. szeptember 5.

F – AAK

A komáromi leutnant tárgyában, aki nem tud tovább szolgálni, ezért bocsásásuk el hivatalából, helyére ne vegyenek fel újat, 32 fl *provisio* évente, élelmezés és lakás a bécsi Schotten apátságban.

262v–263v

Prága, 1549. szeptember 5.

F – Hans Lenkovics zenggi kapitány

A szegény nép élelmezésének javítása érdekében malom építését engedélyezi Zengg mellett. Négyhavi zsoldot kapnak a horvát végek katonái Jacob Wesenpach horvátországi hadi fizetőmestertől, ebből két hónap pénzben, és mivel már régóta nem kaptak posztót, ezért hónap *karasiában*. Hans Trautson tanácsos és udvari marsalltól értesült, hogy a zenggi kapitányságot a jelenlegi tiszte mellett (l. következő irat) is elvállalná, ezért intézkedik a kinevezéséről.

263v–264r

Prága, 1549. szeptember 5.

F – Jacob Wesenpach horvátországi hadi fizetőmester

Hans Lenkovics (*obrsiten commissarien der crabatiscchen, friaulischen und windischen orttlecken, hauptman zu Zengg und über ide Ulßkoggen*) kérésére a horvát végek fizetése tárgyában. Nála van még: 4858 rfl fizessen két hónapot pénzben és két hónapot posztóban, előbb a készpénzből fizesse a két hónap pénzt, a másik két hónapot, ami kb. 4000 fl fizetést tesz ki, posztóban, majd Mangus Scheitz udvari fizetőmestertől kapja meg karaisában. Stájerország, Karintia és Krajna fizeti.

264rv

Prága, 1549. szeptember 5.

F – Jacob Wesenpach horvátországi hadi fizetőmester

Hans Lenkovics biztosi és szeptember 1-jétől esedékes zenggi kapitányi fizetés tárgyában.

264v

Prága, 1549. szeptember 6.

F – Jacob Wesenpach horvátországi hadi fizetőmester

Szeptember 1-jétől számítva a következő fizetéskor fizesse ki Hans Lenkovics zenggi kapitányi fizetését.

264v–265r

Prága, 1549. szeptember 6.

F – AAK

Mangus Scheitz mostani udvari fizetőmester részére elengedi hadi fizetőmesteri számadásai utáni 300 fl tartozását bécsi házvásárlása miatt.

273r

Prága, 1549. szeptember 18.

F – AAK

Az esztergomi érsek által kért *Passbrief* tárgyában. Két *Passbrief* 12 dreyling 657 akó (emer) bor, 36 db *karasia*, 3 db *Lindisch* vámmentes szállítására lett kiállítva. (Behozatal.)

275r

Prága, 1549. szeptember 21.

F – Matthias Scheitz

Báthori András 1000 fl-al adós Anton Fuggernek, így Fugger képviselőjének, Michael Meilénak kérésére a következő katonai fizetéséből vonja le az összeget.

282rv

Prága, 1549. szeptember 28.

F – Jacob Wesenpach (horvátországi hadi fizetőmester)

Hans Görtschacher volt zenggi kapitány fizetése tárgyában. Augusztus 31-ig ő volt a kapitány, fizesse ki őt és embereit.

289rv

Prága, 1549. október 3.

F – AAK

Bornemissza Tamás 800 lefoglalt marhája tárgyában

Megismétli a korábbi parancsot: a lefoglalt 800 marha eladásából származó pénzt Christoph Zoppel handgráf adja ki teljes egészében (ti. Bornemisszának), Michael Weiss bécsi kereskedő esetében vizsgálni kell, hogy volt-e része a Bornemissza-féle 800 marhában.

290rv

Prága, 1549. október 3.

F – AAK

A besztercebányai rézvértő vállalat tárgyában

Christoph Konritz ~~verwalter~~ 12.000 fl-ot kér a vállalatra, 5000 rfl-ot rendel az udvari pénztárból (Matthias Mandlich faktorának említése).

291v–292r

Prága, 1549. október 6.

F – Niklas Graf zu Salm

A magyarországi könnyűlovások 3,5 havi zsoldja tárgyában. Felvehet egy tapasztalt embert a komáromi leutnant tisztére.

293rv

Prága, 1549. október 11.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester részére

A MK-tól kapott 6700 fl-ot adja át Konritz besztercebányai ~~Verwalter~~nek, illetve fizessen egy hónap zsoldot a spanyol katonaságnak. Az egri katonaság fizetése tárgyában számoljon el Dobó Istvánnal.

293v–294r

Prága, 1549. október 11.

Szentgyörgyi Bazini Ferenc lánya, Zsófia birtokügye (Ibbs).

304–305r

Prága, 1549. október 26.

F – Podmaniczky Rafael részére

Szolgálatába fogadja és szolgálata szerint fizetni fogja katonaságát.

305v

Prága, 1549. október 27.

F Passbriefje Hanns Poppel von Lobkovitz részére három kocsi bor saját szükségletre történő kivitelére.

315v

Prága, 1549. november 8.

F – Conrad Wall és Matthias Fuchs részére

Értesíti őket, hogy Antonio Castilegót felvette Martin de Peso helyére Komáromba havi 10 fl-os fizetéssel, írják be a mustrakönyvbe és fizessenek neki.

320r–321v

Prága, 1549. november 15.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

A magyarországi katonaság fizetése tárgyában

A magyarországi spanyolok, huszárok és hajdúk kéthavi fizetése 32738 fl. Decemberben lesz a katonaság mustrája és fizetése. F 18.000 fl-ot a bányavárosokba küldött a spanyolok fizetésére, 3000 fl van Salmnál, így csak kb. 12.000 fl-ról kell gondoskodni. F szerint a többi a dikából és a harmincadból a MK elő tudja teremteni minden kétséget kizárólag. Ha mégis valami gond lenne a MK fizetésével, utasította az udvari fizetőmestert. A spanyolokon kívül mindenkinnek december 4-ig fizessen.

Mellékelve a kimutatás:

a spanyol csapatok havi zsoldja: 8000 fl	Két hónapra 18.000
a könnyűlovasoké 4000 fl	Két hónapra 8764
ifj. Bebek 50 lovasára 2 hónapra	400 fl
a hajdúk fizetése: 1787 fl/hó	Két hónapra 3574 fl
a tüzéség és más személyek (<i>Artholorey</i>) 600 fl	1200 fl
tiszteknek 400 fl	Két hónapra 800 fl
Összesen	32.738 fl

324v

1549. november 21.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

Konritz beszerzei *Vervalter* részére kifizetendő pénzről (összeg nincs említve).

Gedenkbücher Österreich Band 64. (1549–1551)

„*Hofkammer Registratur*” Regiszter: 1r–11v, utána eredeti folioszámozás: 1r–719v. Ebben a kötetben jórészt az UK-hoz köthető bejegyzések vannak, illetve az UK alá rendelt hivataloknak szóló iratok. (Az 1549. évi bejegyzések jórészt fedik a 63. kötetben lévő iratokat, ezekre csak utalok, regisztráit l. a GBÖ 63. kötetnél.)

10r (= GBÖ 63. 12v)

Bécs, 1549. január 7.

F – *Passbriefe* Christoph Görtschacher részére

10v–11vr (= GBÖ 63. 13v–14r)

Bécs, 1549. január 8.

F *Bestallung*a Erasmus Teuffel részére

19r–20r (= GBÖ 63. 26v–27r)

Prága, 1549. január 22.

F – Mangus Scheitz hadi fizetőmester

20rv (= GBÖ 63. 27v)

Prága, 1549. január 23.

F – Mangus Scheitz hadi fizetőmester

20v–21r (= GBÖ 63. 27v–28r)

Prága, 1549. január 24.

F – Mangus Scheitz

fol. 21rv

Prága, 1549. január 24.

F – fizetőmesteri hivatal

A visszaküldendő spanyol katonaságnak élelem *Regimentund Camer unter der Enns*ből, 1,5 havi zsold kifizetése körüli hiány, mindenesetre ne fizessen velen-
cei vagy magyar dukáttal.

21v–22r (= GBÖ 63. 30v–31r)

Bécs, 1549. január 1.

F *Bestallung*a Mangus Scheitz hadi fizetőmester részére

22v–229v (= GBÖ 63. 31r–36v)

Bécs, 1549. január 1.

F hivatali instrukciója Mangus Scheitz hadi fizetőmester részére

30r–33r (= GBÖ 63. 36v–39r)

Bécs, 1549. január 1.

F instrukciója Joachim Wiser udvari figyelőmesteri hivatali ellenőre részére

37rv (= GBÖ 63. 45rv)

1549. február

F – Mangus Scheitz udvari fizetőmester

38rv (= GBÖ 63. 51r)
Prága, 1549. február 11.
F – Matthias Fuchs részére

49rv (= GBÖ 63. 68rv)
Prága, 1549. március 1.
F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester

53rv (= GBÖ 63. 71v–72r)
Prága, 1549. március 12.
F – Christoph Poldten bécsi vicedóm

53v–54r (= GBÖ 63. 72v)
1549. március 13.
F – Niklas Graf zu Salm

54r–56r (= GBÖ 63. 72v–74r)
Prága, 1549. március 13.
F instrukciója Marx Sinckmoser részére a Konstantinápolyba szállítandó *Türkisches Geld* tárgyában

56rv (= GBÖ 63. fol. 77r)
Prága, 1549. március 15.
F a magyaróvári, rajkai, zurndorfi (Zurány), karlburgi (Oroszvár), neusideli (Nezsider) és soproni harmincadosok részére

56v–57r
Prága, 1549. március 18.
F – Marx Sinckmoser részére
Vegyen 8–10 török terítőt (*guten und schönen Türggischen Tisch Tschichen*).

57v (= GBÖ 63. 79v)
Prága, 1549. március 19.
F *Passbriefe* Warasin István részére

60v (= GBÖ 63. 85v)
1549. március 19.
F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére

61r (= GBÖ 63. 87v)
Prága, 1549. március 27.
F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére

61v (= GBÖ 63. 88r)
Prága, 1549. március 28.
F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére

65rv (= GBÖ 63. 94rv)
1549. április 3.
F – Sigismund Wilpacher *Proviandverwalter*

67r–68r
Prága, 1549. április 11.
F – Marx Sinckmoser részére
Utasítja, hogy fizessen ki a török szultánnál lévő ágensének, Johann Maria Malvezzi részére 2000 dukátot. (Malvezzi 4000 fl-ot előlegezett, illetve vett kölcsön, el kell kísérnie a török szultánt a következő hadjáratára.)

68r (= GBÖ 63. 102v)
Prága, 1549. április 14.
F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

68v (= GBÖ 63. 103rv)
Prága, 1549. április 14.
F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

68v–69v (= GBÖ 63. 103v–104v)
Prága, 1549. április 14.
F – Aldana

70v–71r
106v
1549. április 16.
F – Salm

73rv (= GBÖ 63. 108v–109r)
Prága, 1549. április 18.
F – Martin von Paar örökösei részére engedményezi a linzi és az erlai [Eger?] postákat.

136r (= GBÖ 63. 175rv)
Prága, 1549. június 20.
F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester részére

143r–145v (= GBÖ 63. 188r–189v)
Prága, 1549. július 2.
F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

146v–147v (= GBÖ 63. 195rv)
Prága, 1549. július 11.
F – Hans Löchinger *Räichspfeningmeister* részére

153rv (= GBÖ 63. 206v)

Prága, 1549. július 28.

F – Sigmund Wülpacher *obristen Profanndtverwalter* részére

180v–182r (= GBÖ 63. 234r–235r)

1549. augusztus 28.

F – Niklas Graf zu Salm

182rv (= GBÖ 63. 235v)

1549. augusztus 28.

F – Niklas Graf zu Salm

182v–183r

Prága, 1549. augusztus 28.

F – Wolf Puchheim részére

A mostani magyarországi hadjárat idejére felemelte a zsoldját (kapitányi fizetés + 1 hónap pluszpénz) és könnyűlovásokat fogadott fel alá, most, mivel a végéhez közeledik a hadjárat, a költségek csökkentése végett (*zuersparung übrigen Undkosten*) leszállítja a korábbira a fizetését, katonái kapcsán pedig számoljon el a zsolddal, a hiányt az uralkodó ki fogja fizetni.

185rv

1549. szeptember 4.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester részére

Conrad Wall von Aurach mustramester 32 fl havi fizetését, mivel szorgalmasan szolgált a [magyarországi] hadjárat során, 18 rfl-tal felemeli.

185v–186r

1549. szeptember 4.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester részére

Fuchs 40 fl havi fizetését, mivel szorgalmasan szolgált a magyarországi hadjárat során, 40 rfl-tal felemeli.

186rv (= GBÖ 63. 241r)

1549. szeptember 4.

F – Sigmund Wilpacher *Proviantverwalter* részére

207r–214v (= GBÖ 63. 256r–261v)

Prága, 1549. szeptember 5.

Ferdinánd főherceg *Hofstaafja*

208r (= GBÖ 63. 256v)

Dóczy Gábor: „*furschneider Gabriel Doj wan er dient allain die speis zu hof und auf drei phardt besöldung fl 360.*”

214v–215v (= GBÖ 63. 262v–263v)

Prága, 1549. szeptember 5.

F – Hans Lenkovics zenggi kapitány

215v–216v (= GBÖ 63. fol. 263v–264r)

Prága, 1549. szeptember 5.

F – Jacob Wesenpach horvátországi hadi fizetőmester

216v (= GBÖ 63. 264rv)

Prága, 1549. szeptember 5.

F – Jacob Wesenpach horvátországi hadi fizetőmester

217r (= GBÖ 63. 264v)

Prága, 1549. szeptember 6.

F – Jacob Wesenpach horvátországi hadi fizetőmester

225rv (= GBÖ 63. 275r)

Prága, 1549. szeptember 21.

F – Matthias Scheitz

230v–231r (= GBÖ 63. 282rv)

Prága, 1549. szeptember 28.

F – Jacob Wesenpach

236v

Prága, 1549. október 3.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

Pozsgay Zsigmond [naszádosi vajda] Törökországban volt öt emberével, most a szeptember 1-jéig esedékes 168 fl zsoldját fizesse ki.

237r (= GBÖ 63. 291v–292r)

Prága, 1549. október 6.

F – Niklas Graf zu Salm

237v–238r

Prága, 1549. október 11.

F – Jacob Wesenpach horvátországi hadi fizetőmester

Merten (Márton) Gallen volt zenggi kapitány (*Hauptmann*) számadásai és fizetési hátraléka tárgyában

238rv (= GBÖ 63. 293rv)

Prága, 1549. október 11.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester részére

243rv (= GBÖ 63. 304–305r)

Prága, 1549. október 26.

F – Podmaniczky Rafael részére

244v (= GBÖ 63. 305v)
Prága, 1549. október 27.
F *Passbriefe* Hanns Poppel von Lobkovitz részére

249v–250r
1549. október 4.
F – *an die Raidt Rāth*

Az 1542-ben az Esztergomból és Komáromból Bécsbe szállított *welische armada* tárgyában. Ekkor Holtzer nem kapott utasítást a szállítás költségeinek kifizetésére, de Edlasperg kimutatása szerint 175 rfl 4 schilling 113 pfenning volt a költség, utólag engedélyezi a kifizetést (ez az irat megvolt a GBÖ 63-ban is, 271rv).

254r–255r
1549. november 2.
F – Jacob Wesenpach (horvátországi hadi fizetőmester)
4000 rfl értékű karisia érkezik Bécsbe a végek fizetésére. Lenkovicsnak a 200 fl-os (havi?) fizetés mellé 10 lovas fizetését is engedélyezi.

256rv (= GBÖ 63. 315v)
Prága, 1549. november 8.
F – Conrad Wall és Matthias Fuchs részére

258v–260r (= GBÖ 63. 320r–321v)
Prága, 1549. november 15.
F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

261v (= GBÖ 63. 324v)
1549. november 21.
F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

281rv
Prága, 1550. január–augusztus
F *Passbriefe* Szentgyörgyi Bazini Barbara részére
Három magyar nehéz szekérnyi bor vámmentes bevitele Szentgyörgyből Ausztriába, házi szükségletre.

287v
Pozsony, 1550. január 23.
F – a magyarországi musta- és hadi fizetőmester
Sanncto de Cruce felvétele Komáromba havi 8 rfl fizetéssel.

287r–288r

Pozsony, 1550. január 27.

F – Hans Lenkovics

Bernhard Isaschitsch és Caspar Khobasitz (Kovacsics) felvétele saját várukba, amelyekben most királyi őrség van: Bernhard Isaschitsch egy lóval Isaschitsch várába, Kovacsicsot egy lóval *in seinem Thum Toblitz*. Jablonitz vára Graf Niklas Therschätz öröksége, a zenggi kapitány ne háborgassa.

288v–289r

1550. január 28.

F – Jacob Wesenpach hadi fizetőmester

A zenggi katonaság részére 8 havi zsold fizetésére 6 hó pénz, 2 hó posztó, erre 4000 fl a fizetőmesteri hivataltól vegye fel a posztót.

289rv

1550. január 28.

F – Jacob Wesenpach hadi fizetőmester

Lenkovics részére *ain maler saliter* (amit Nápolyban – *in khungreich Neaplaß*) vettek, kifizetése, a salétromot a zenggi és a vikicsi várak lőporellátásának javítására küldi.

289v

1550. január 28.

F – Jacob Wesenpach hadi fizetőmester

Lenkovics részére 150 rfl boszniai két kémre, és 7 postalóra (postaállomás) 280 rfl fizetése.

290r

1550. január 28.

F – Jacob Wesenpach hadi fizetőmester

A 4000 fl értékű *karasia* a horvát–vend végekre tárgyában.

290v–292v

Pozsony, 1550. január 30.

F – Konrad Waal mustramester

Az Aldana alatt szolgáló, Itáliából hozott spanyol katonaság fizetése tárgyában.

299rv

Pozsony, 1550. február 4.

UK – Udvari fizetőmester

Magyarországi várak katonaságára 16.500 fl készpénzben, 10.300 fl posztóban, utasítás az udvari fizetőmesternek, hogy fizesse ki Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére az összegeket.

299v–300r

Pozsony, 1550. január 6.

F – S. Wülpacher *Provianterwaller* részére

A komáromi katonaság számára bor a Fuggerek pibersburgi (Vöröskő, Pozsony vármegye) uradalmából, amiért ő a Fuggerek *Pfleger* felé 1578 pfund 3 schilling értékben adós.

300rv

Pozsony, 1550. február 6.

F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére

Conrad Waal von Aurach mustramester fizetésének 60 rfl-os, és Akazius Zandevin *Musteschräber in Ungarn* 30 rfl-os fizetése melé.

300v–301r

Pozsony, 1550. január 7.

F – Maximilian Leisser *obristen Zuegmeister* részére

A zágrábi káptalan sziszeki várába 2 falkonéta és 20 duplaszakállas (*topplhäggen*) küldése.

301rv

Pozsony, 1550. február 8.

F *Passbriefe* Georg Krabat tanácsos részére

250 akó bor szállítására Bécsből (!) a bányavárosi vidéken, Selmechánya és Körmöcbánya között fekvő Teplice [Bars megye, középkori névalak: Teplice, Szklenó, Hévíz – saskői uradalom] nevű *Freihaus* és üveghuta (*Glashütten*) birtokára, vámmentesen.

301v

Pozsony, 1550. február 8.

F *Passbriefe* C. Waal részére 1000 akó Bécsben vett borának magyarországi birtokára, Ricsó [Hricsó] várára történő vámmentes szállítására.

301v–302r

Pozsony, 1550. augusztus 2.

F elismervénye Niklas Sigmar gajári (geirn) harmincados részére, hogy amennyiben a nezsideri harmincadosi állás megürül, ő fogja megkapni.

302rv

Pozsony, 1550. február 8.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester

Moré István egy zászlóalj kapitánya Szigeten, fizetése tárgyában. 1022 fl 30 krajcár kifizetése.

302v–303r

Pozsony, 1550. február 10.

F – Hans Lochinger és ellenőrének

Michael Schick-et szorgalmára és alkalmasságára való tekintettel kinevezi a Komárom vár építési superintendensének 55 rfl havi fizetéssel, ezt fizessék a birodalmi segélyből.

303rv

Pozsony, 1550. február 10.

F *Passbriefe* Christoph Görtschacher trencsényi kapitánynak, saját költségén 600 akó bor és 10 font só vitele Trencsénbe, a katonaságnak, vámmentesen.

304r

Pozsony, 1550. február 11.

F *Passbriefe* Mészáros Gergely komáromi polgár részére: 400 akó bor vétele Ausztriában és Komáromba szállítása, vám ellenében.

304r

Pozsony, 1550. február 11.

F *Passbriefe* Pozsgay Zsigmond [komáromi polgár] részére: 400 akó bor vétele Klosterneuburgban és Komáromba szállítása, vám ellenében.

304v

Pozsony, 1550. február 15.

F *Passbriefe* Szijgyártó Imre esztergomi polgárnak [*Emeichen Zygarto burger zu Gran*] részére: 200 akó bor vétele Alsó-Ausztriában és a Dunán Komáromba szállítása, vám ellenében.

304v

Pozsony, 1550. február 15.

F *Passbriefe* Krusics János csábrági kapitány részére: 500 akó bor vétele Alsó-Ausztriában és a csábrági vár katonasága részére, vámmentes behozatalra.

304v

Pozsony, 1550. február 15.

F *Passbriefe* Izsák János [Isacc Janusch] részére: 500 akó bor vétele Ausztriában és a Dunán Komáromba szállítása, vám ellenében.

fol. 304v–305r

Pozsony, 1550. február 15.

F – Barthelm Talhamer AAK kancelláriai írnok *Expectantz-brief*

309v

Bécs, 1550. március 6.

F *Passbriefe* Heves (Hős?) Sebestyén [Sebastion Hewes] naszádosnak: 400 akó bor Morvországból a Csallóközbe, vám lefizetésével.

312v–313r

Bécs, 1550. március 14.

F – Hans Lenkovics

Hans Franz von Walderstein, aki a velencei háborúban is kitűnt, vegye fel testvérével együtt a horvát végekre.

318r–319r

1550. március 20.

F instrukciója Marx Sinckhmoser királyi titkár részére a török pénz Isztambulba vitele tárgyában.

Budai pasa segítségével menjen Konstantinápolyba.

Mellékletben a pénz felosztása:

Kinek	összeg dukátban
a törökeknek [szultánnak]	30.000
Ruszem pasának	3000
a 4 pasának, köztük annak is, aki Konstantinápolyban marad fejenként 600 fl	2400
Janicsárbég	500
azon bégeknek, akik gyalogoskatonaságot parancsnokolnak	1000
Mohamednek (?)	200
a konstantinápolyi tolmács részére	100
a török flotta (armada) parancsnokának	200
a budai pasának	500
Titkárának	40
Malvezzi részére	2000
Házzvételre	2000
Sinkmoser költségeire	1000
Összesen	12940

322rv

Bécs, 1550. március 28.

F *Passbriefe* Zrínyi Miklósnak, akinek 1549. évi fizetsége terhére jár még két vég *karasia*, egy emberének, akit küld, visszafelé szóló *Passbrief* vámmentes szállításra.

331v–332r

Bécs, 1550. január

F adománya Mauritz von Paar linzi postamester részére a Bécsből Magyarországra menő posták élethossziglan birtoklására.

334v–336r

Bécs, 1550. április 10.

F instrukciója Conrad Waal von Aurach részére a komáromi katonaság és nasszadosok mustrájára.

337r–338v

Bécs, 1550. április 8.

F instrukciója a [magyarországi] spanyol katonaság mustrájára.

Nincs megnevezve, kinek szól, Aldana említése.

339rv

Bécs, 1550. április 16.

F – Andreas Lindauer bécsi sóhivatalnok részére

Sigmund Wulpacher *obrist* *Proviandmeister* kérésére a [magyarországi] katonaság szükségleteire 15 font (pfund) *khüeffl* só kiutalása, 241 rfl értékben.

339v–340v

Bécs, 1550. április 16.

F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester

Ság vár katonaságára 250 fl, Mutnoky Mihálynak (az esztergomi érseki jövedelmek adminisztrátora) 212 fl, Christoph Konritz (besztercebányai *Verwalter*) kezeihez adminisztrált 2000 fl a bányavidék fizetésére számadást kér, a trencsényi vár költségeire a kapitánynak 2000 fl átadása és elszámoltatása, a dikából Rakji által a szigeti katonaság részére lefizetendő 1200 fl, 883 fl Baranya megye dikájából is erre, és Istvánffy Pál révén újabb 600 fl. A MK-tól vegye át a Seged Györgynek járó 200 fl-ot és 483 fl a 30 szigeti lovas fizetésére, az egri kapitány által előző évben beszédett hevesi dika felhasználásnak ellenőrzése.

340v–341r

Bécs, 1550. április 16.

F – Sigmund Wilpacher főélésmesternek

A hivatalában lévő vagy bejövő faggyú átadása a besztercebányai rézműnek, Konritz *Verwalter* részére.

362v–363r

1550. május 22.

F *Passbriefe* Joseph von Mailand részére, aki 200 hordó bort vehet bárhol és szállíthat a magyarországi spanyol katonaság szükségletére, vámmentesen.

368r

Bécs, 1550. május 31.

F *Passbriefe* Hans Lindner részére 200 akó bor Győrbe vitele, vám ellenében.

368r

Bécs, 1550. május 31.

F – Mangus Scheitz udvari fizetőmester részére

Bazini Kristóf gróf adóssága Erasmus Kirchmayr felé kiegyenlítése 707 fl tárgyában

371v

Bécs, 1550. június 1.

F *Passbriefe* A[nton] Sixten komáromi kapitány részére, házi szükségletre bármit vámmentesen hozhat.

372v

1550. június 3.

F *Passbriefe* W. Heilman részére: 500 akó bor vitele, amit Győrbe vagy a magyarországi spanyol katonaságnak visz, vám fizetése ellenében.

375r

Bécs, 1550. június 4.

F – Andreas Lindauer bécsi sőtiszthez

7500 fl lefizetése Mangus Schaitz udvari fizetőmester részére (nem magyar ügy!).

375r

Bécs, 1550. június 6.

F *Passbriefe* C. Prünhüeber bécsi polgár részére: 800 akó bor szállítása a magyarországi spanyol katonaság részére.

381r

1550. június 22.

F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester

Johann Castilesó tanácsos és titkár kérésére, két unokaöccsének, Francisco és Martin de Mirandának jelenlegi fizetését egy koronával emelje fel.

381v

Bécs, 1550. június 12.

F – Niklas Graf zu Salm

Vegye fel valahová a végekre 16 rfl havi fizetéssel N. Margetitz-et.

381v–382r

Bécs, 1550. június 13.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester részére

A Magyarországon szolgáló Petter de Salosar fizetését emelje fel két koronával.

388v–389r

F – Niklas Graf zu Salm

1500 fl Teissen kapitány, Hophner Tamás és Konrad Püchstermeister kiváltására (?).

398v

Augsburg, 1550. augusztus 18.

F – Salmnak (?)

Lőcse város tanácsa részére visszafizetteti azt az 500 fl-os kölcsönt, amit ő kért tőlük, tekintettel a város leégésére és az újjáépítési költségekre.

398v–399r

Augsburg, 1550. augusztus 19.

F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére

Salm tanácsára felvesz egy profoszt Győrbe, fizetést ő intézze.

400v–401r

Augsburg, 1550. augusztus 18.

F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére

Kéthavi zsold fizetése a komáromi nasszádosok részére, Nagy István vajdának 6 fl fizetésemelés.

401rv

Augsburg, 1550. augusztus 25.

F – Niklas Graf zu Salm *Generalobrist* részére

S. Wilpacher *obrist Proviantverwalter in Ungarn* alapján tudja, hogy Bartl Pagner komáromi polgár és kereskedő az élésmester tudta nélkül és F tiltása ellenére titokban a készletéből eladott 289 akó bort, ezért lecsukták, nézzen utána, hogy Pagner jogosan cselekedett-e, és ha igen, adja vissza a bort, ha viszont csempészési ügy, akkor a lefoglalt bort adja át Wilpachernek.

408rv

Augsburg, 1550. szeptember 4.

F – Jacob Wesenpach (horvátországi) hadi fizetőmester

Két hónap zsold fizetése a horvát végekre 4000 fl értékben posztóban az udvari pénztárból.

410v–412v

Augsburg, 1550. szeptember 10.

F – Matthias Fuchs hadi fizetőmester részére

Spanyol katonák fizetése, Komárom, Tata, Győr végvárak katonaságának fizetése, Zrínyi Miklós katonái fizetése részben a MK-ból. (62.000 fl!)

422v–423v

Augsburg, 1550. október 4.

F – Sigmund Wilpacher főélésmesternek

Korábbi jelentésére válasz: elrendeli, hogy a Salm parancsára a komáromi vár kapitánya, Anton Sixten részére az éjszakai őrség világítása céljára átadott fagygyúval és gyertyával számoljon el, ezentúl elég őrhelyenként egy fény (azaz fáklya), jelentsen, hogy a komáromi és tатаi élésmesterek hogyan állnak az élelmezéssel.

423v

Augsburg, 1550. október 4.

F – Sigmund Wilpacher főélelmesternek

Azon spanyol katonáknak, akik most Pápáról a Csallóközbe vonultak, a kenyeret ne úgy, mint ahogy Komáromban elő van írva, négy bécsi pfenigért, hanem csak háromért adja, a veszteséget a számadásban írja jóvá.

432rv

Augsburg, 1550. október 5.

F – Sigmund Wilpacher főélelmesternek

Miután F elhatározta, hogy Szolnokot megerősíti és katonasággal látja el, ezért nevezzen ki oda élelmezési tisztet, a várat jól lássák el, az élelmet oda csak venni lehet, de az friss legyen.

443v–444r

Augsburg, 1550. november 24.

F elismervénye Hans Lenkovics *unser Obristen Commissari der Crabatichen, Friaulischen und Windischen Ortlflecken, Hauptman zu Zengg und über die Uskokon* részére: az eddigi 200 rfl-os havi fizetését, tekintettel a zenggi kapitányságára, megemeli 100 fl-tal.

Erre nyílt parancs a mindenkori horvátországi hadi fizetőmesternek.

444rv

Augsburg, 1550. november 24.

F – Hans Lenkovics

Jelezze a katonai zsoldfizetési igényt időben a hadi fizetőmesternél.

444v–445r

Augsburg, 1550. november 24.

F – Hans Lenkovics

Lenkovits birtokügye Krajnában.

445rv

Augsburg, 1550. november 18.

F – Jakob Wesenpach (horvátországi hadi fizetőmester)

A horvát vége fizetése tárgyában

445v–446r

Augsburg, 1550. november 18.

F – Jakob Wesenpach (horvátországi hadi fizetőmester)

Lenkovics és Frangepán Miklós jelentése szerint Kovacic Gáspár két várában (*schloss*) (Derssnick Wrehowitz) csak női személyeket találtak (!) ezért engedélyezi az előbbibe négy, az utóbbiba két katona felvételét. (A várak Vikics és Otocsác között vannak, fontos helyen).

446rv

Augsburg, 1550. november 18.

F – Jakob Wesenpach (horvátországi hadi fizetőmester)

Lenkovicsnak adjon 150 fl a boszniai kémkedésre, 280 fl 7 postaló tartására.

447v–448r

Augsburg, 1550. november 21.

F – Hans Lenkovics

A zenggi katonák kérésére a helyi puszta telkeket megművelhetik, erre Lenkovics adhat nekik néhány év mentességet, de azután évi cenzust fizessenek a krajnai vizedom hivatalába.

448rv

1550. november 22.

Peter Penndl *Zuegwart zu Zengg* által a tanácsháza melletti puszta telken épített házát neki adományozza örökjogon, de cserébe Peter Penndl köteles az ágyúk ágyazatát ingyen javítani.

448v

Augsburg, 1550. november 24.

F – Vizedom zu Krain

1000 fl Lenkovicsnak, Zengg megerősítésére egy bástya építésére.

448v–449r

Augsburg, 1550. november 24.

F – Jakob Wesenpach (horvátországi hadi fizetőmester)

50 rfl fizetésjobbítás.

450r

Augsburg, 1550. november 28.

F – Jakob Wesenpach (horvátországi hadi fizetőmester)

Sebastian de Zackhgy zenggi *Proviantverwalter*, aki már régóta végzi Zengg élelemellátását, 50 fl egyszeri fizetés kiegészítés.

460r–462r

Augsburg, 1550. december 10.

F – Sigmund Wilpacher magyarországi hadi élelmezési mester

A rossz „fekete érmék”-kel valló fizetés leállítása, ezzel fizették a komáromi várépítésen dolgozókat, de Sigmund Wilpachernél is van 1000 fl, ezt a birodalmi *Bauzahlmeister* használta.

A szolnoki élelmezési tiszt tárgyában.

A Pogner Bertalan által szállított és Sigmund Wilpacher által Komáromban lefoglaltatott, de később visszaadott bor költségei tárgyában 5 fl-ot jóváírhat számadásába.

Utasítását elkészítette az AAK, küldje meg számadásait.

Komáromi és tatai katonaság fizetések az élelem levonása tárgyában.

465v–467v

Augsburg, 1550. december 22.

F – Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére

A magyarországi hadak fizetése tárgyában. Először kérjen pénzt a MK-tól (dika, harmincadok, máramarosi jövedelmek), majd ami efelett hiányzik, kérje el az udvari fizetőmestertől.

Rövidítések és irodalomjegyzék

KNOZ

2003

KNOZ, Tomáš: Die Gedenkbücher der Kaiserlichen Hofkammer im 17. und 18. Jahrhundert. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16–18. Jahrhundert). Eine exemplarische Handbuch*. Hrsg. PAUSER, Josef – SCHEUTZ, Martin – WINKELBAUER, Thomas. Wien–München, 2003. 153–161.

WALTER

1943

WALTER, Friedrich: Die sogenannten Gedenkbücher des Wiener Hofkammerarchivs. In: *Archivalische Zeitschrift* 42/43. (1943). 137–158.

A tábori püspökség felállításának előzményei a XVII–XVIII. században

1. Bevezetés

A tábori lelkipásztorkodás története a hadtörténet és az egyháztörténet közösen csak ritkán tanulmányozott területéhez tartozik. Ma már sokak számára hihetetlennek tűnhet, hogy néhány száz évvel ezelőtt a hadviselő felek életében a papság is fontos szerepet játszott. A középkori ember számára ráadásul a vallás nem valami furcsa, múltbeli dolgot jelentett, hanem élete minden percében jelen lévő valóságot. Még a XVIII–XIX. században is sokkal több ember életét határozták meg a vallási előírások, mint manapság. Habár a szekularizációs folyamatok feltartóztathatatlanul haladtak előre, hatásuk még nem okozott olyan mértékű vallási közömbösséget, dezintegrációt és szinkretizmust, mint napjainkban. Két olyan szervezet – a hadsereg és az egyház – képezi vizsgálatom tárgyát, amelyek felépítésében a hierarchikus elv fontos szerepet játszott. Ezen felül abban is hasonlítanak, hogy a XXI. századi Magyarországon mind a katonaság, mind az egyház jelentős mértékben veszített társadalmi befolyásából.

Az alábbiakban a Habsburg Birodalom egy sajátos képződményének, a tábori püspökség megszervezésének előzményeit szeretném röviden összefoglalni, a függelékben pedig közreadjam az Udvari Haditanács és a legfőbb tábori főpap (*capellanus major castrensis*) levelezésének regesztáit a püspökség megalapítását megelőző évtizedekből. Célom elsősorban az, hogy kiegészítsem a szakirodalom eddigi eredményeit, továbbá számba vegyem a püspökség megalapításában szerepet játszó tényezőket. A levéltári források zöme a bécsi hadilevéltárban található (*Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv*), de nem szabad alábecsülni a nyomtatott források jelentőségét sem. Ezen utóbbiak közül a legfontosabb Johann Michael Leonhard 1842-ben, Bécsben megjelent *Verfassung der Militärseelsorge in den k. k. österreichischen Staaten, mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil-Clerus in militärgistlichen Angelegenheiten* című munkája. Leonhard, aki 1836-tól 1863-ig maga is tábori püspök volt, összegyűjtötte a tábori lelkipásztorkodásra vonatkozó rendeleteket, sőt, a tábori lelkipásztorkodás történetéről is papírra vetett néhány értékes gondolatot. A tábori püspökség létrehozását (1773) megelőző időszakról megállapította, hogy a tábori lelkészek döntő többsége jezsuita volt, magának az intézménynek a megalapítását a jezsuita rend eltörlésével hozta kapcsolatba.¹

Emerich Bielik erre alapozva 1901-ben megírta a tábori püspökség mindmáig legalaposabban kidolgozott történetét, *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des apostolischen Feld-Vicariates* címmel. Bielik felismerte a tábori és az egyházmegyes papság közötti joghatósági konfliktusok jelentőségét, és a haditanácsnak a püs-

---

¹ LEONHARD, 1842. 6–7.

pökség megalapításával kapcsolatos előterjesztését is ismertette.² 1938-ban megjelent könyvében (*Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge im Weltkrieg*) Hugo Kerchnawe is a jezsuita rend feloszlásának tulajdonította a legnagyobb szerepet a tábori püspökség megszervezésében.³ Az osztrák protestáns tábori lelkipásztorokodás kiváló ismerője, Julius Hanak a vallási tolerancia szempontjából annyira közömbösnek ítélte a tábori püspökség megalapítását, hogy munkájában (*Die evangelische Militärseelsorge im alten Österreich*) nem is foglalkozott vele.⁴

A jezsuita rend felszámolásának fontosságát hangsúlyozta Alfred Kostelecky is egy 1991-ben megjelent tanulmányban.⁵ Legutóbb Claudia Ham írt egy tanulmánykötetben (*Zwischen Himmel und Erde Militärseelsorge in Österreich*) a tábori püspökség megalapításának előzményeiről. Ő nemcsak a korábbi szakirodalom megállapításait foglalta össze kiválóan, hanem több ponton ki is egészítette eddigi ismereteinket.⁶

A magyar szerzők kevesebbet foglalkoztak a cs. kir. tábori püspökség történetével, mint az osztrákok. 1899-ben Melichár Kálmán összefoglalta *A katonai lelkészet az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadseregében (haditengerészeténél) és a Magyar Királyi Honvédségénél* című munkájában a katonai lelkészetre vonatkozó szabályokat. Ebben röviden kitért a tábori püspökség felállításának előzményeire is.⁷ Schrotti Pál 1915-ben megjelent cikkében kiemelte, hogy a tábori püspök nagyobb eréllyel védhette meg a tábori papság érdekeit vagy utasíthatta vissza a megyéspüspökök jogtalan követeléseit, mint a legfőbb tábori főpap.⁸ A protestáns tábori lelkészség történetével foglalkozó szerzők, pl. Taubinger Rezső, Dezső László, Csohány János, Julius Hanakhoz hasonlóan, nem tértek ki a tábori püspökség megalapításának körülményeire.⁹ A jezsuita rend felszámolásának, illetve az Udvari Haditanácsnak a szerepét emelte ki Borovi József is 1992-ben megjelent, *A magyar tábori lelkészet* című könyvében.¹⁰

A cs. kir. tábori püspökség történetének kutatása során mindeddig főként a püspökségre vonatkozó jogszabályok feltárása, illusztrálása, illetve egyes részletkérdések tisztázása történt meg, a levéltári források zömét még nem dolgozták fel a történészek. Ezért indokoltnak tűnt, hogy elsősorban a bécsi hadi levéltárban található iratokra alapozva megpróbáljam feltárni e különleges téren működő püspökség megalapításának előzményeit is.

Munkám során számos kollégától és több alapítványtól kaptam támogatást. Külföldi kutatásomat a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj, illetve a Habsburg-kori Ku-

² BIELIK, 1901. 31–40.

³ KERCHNAWE, 1938. 7.

⁴ HANAK, 1974. 31–34.

⁵ KOSTELECKY, 1991. 15–17. A szerző a tanulmányt kéziratban is rendelkezésemre bocsátotta, amiért ezúton is köszönetet mondok.

⁶ GRÖGER–HAM–SAMMER, 2001. 29.

⁷ MELICHÁR, 1899. 13–232.

⁸ SCHROTTI, 1915. 568.

⁹ TAUBINGER, 1930. 568.; DEZSŐ, 1941. I. k. 49.; CSOHÁNY, 1994. 26.

¹⁰ BOROVI, 1992. 29–34.

tatások Közalapítvány ösztöndíja tette lehetővé. Köszönettel tartozom a jegyzetekben szereplő valamennyi intézmény dolgozóinak segítségéért és fáradságos munkájáért is.

2. A tábori lelkipásztori szervezet fejlődése a XVI–XVII. században

Az állandó hadseregek megszervezése előtt nem volt szükség külön katonai lelkészetre, mert a katonák lelki szükségleteiről a bandériumokat vezető püspökök, illetve a táborukat követő papok is gondoskodhattak. A katonaság kaszárnyákba vezénylésével, a több százezres, állandó hadseregek létrehozásával azonban megváltozott a helyzet. I. Miksa (1493–1519) uralkodásáig tehát a tábori lelkipásztorkodás csak a hadjáratok idejére megszervezett, ideiglenes tevékenység volt. A XVI. században viszont már a zsoldoshadseregek minden egyes zászlóaljában szolgáltak tábori lelkészek is.¹¹

A XVI. században a tábori lelkipásztorkodás fejlődése új lendületet kapott azáltal, hogy egy segédpüspököt (*Generalvikar*) az Apostoli Szék delegátusaként a hadsereghez rendeltek. A császári hadsereg egyik első helynöke az 1554-ben kinevezett Anton Brus volt, aki később a prágai érseki széket is elfoglalhatta. A háborút mind a tisztek, mind a közkatonák tulajdonképpen üzleti vállalkozásnak tekintették. Az ezredparancsnok, akinek megbízásából toborzás útján kiállították az ezred állományát, széleskörű jogokkal rendelkezett a katonák fölött. Nemcsak szabályzatot adhatott ki, hanem előléptetési és elbocsátási joga is volt, házassági engedélyt adhatott, és fegyelmi ügyekben is eljárhatott. A XVII. században már valamennyi ezred egy-egy plébániát alkotott. Így azután az sem meglepő, hogy 1805-ig az ezredlelkészeket szintén az ezredparancsnok fogadta fel. Jogositványai jelentős részét (az egyházi joghatóság kivételével) a későbbiekben a központi katonai igazgatás vette át.¹²

A tábori lelkészek tehát a XVI–XVII. század fordulóján egy püspöki helynök alatt szolgáltak, aki azonban csak a háború idejére rendelkezett a szükséges egyházi hatalommal, békében a tábori lelkészi szervezet felbomlott, és a katonák ismét az illetékes megyéspüspökök joghatósága (*jurisdíctiá*) alá kerültek. A XVII. század első felében a katolikus erkölcsiség – a hadlelkészek erőfeszítései ellenére – háttérbe szorult a Habsburg Birodalom hadseregében. Ebben valószínűleg az is szerepet játszott, hogy a püspökhelyettesek gyakran váltották egymást, sőt, előfordult, hogy hosszú ideig nem is neveztek ki vikáriust. A harmincéves háború (1618–1648) időszakából több apostoli tábori helynök nevét ismerjük (Heinrich Fastroyd arbei püspök, Georg Hammer magdeburgi címzetes püspök, Anton Marenzi pedenai érsek). Ezekben az években jezsuitákat bízta meg, hogy főlelkészként (*superior*) felügyeletet gyakoroljanak egy-egy hadsereg jezsuita papjai fölött. Joghatóságuk azonban csak az adott hadseregnél szolgálatot teljesítő rendtársakra terjedt ki. Marenzi egy, 1641-ben Lipót főherceghez intézett emlékiratban

¹¹ MELICHÁR, 1899. 24.

¹² GRÖGER–HAM–SAMMER, 2001. 16–18.

tájékoztatta a császári seregek fővezérét arról, hogy milyen rendetlenség uralkodik a tábori lelkészek körében, illetve, hogy milyen mélyre süllyedt az erkölcsiség a hadseregben. A bajok fő okát abban látta, hogy már régóta nem alkalmaztak apostoli tábori helyettest a hadseregben. A problémák megoldása érdekében 1641. április 22-én közétette a tábori lelkészek szervezeti szabályzatáról és az ezredesek kötelességeiről szóló javaslatait.¹³

A harmincéves háborút követően kialakuló új európai erőviszonyok közepette egyes uralkodók – a korábbi szokásokkal ellentétben – békeidőben is fegyverben tartottak bizonyos számú lovas és gyalogezredet. Lényegében ez történt a Habsburg Birodalomban is, ahol ekkorra már kialakult az a központi intézményrendszer, amely alkalmas volt a hadügyi szabályozás feladatainak folyamatos ellátására. A haderőt legfőbb szinten működtető Császári Udvari Haditanács mellett az ellátásról a Hadügyi Élelmezési Hivatal, majd a Főhadbiztosság, a fenntartás költségeiről pedig az Udvari Kancellária intézkedett. Ezek a változások természetesen befolyásolták a tábori lelképásztorkodás lehetőségeit és feladatait is.¹⁴

Ez az időszak fordulópontot jelentett a Habsburg Birodalom tábori lelképásztorkodásának történetében is. III. Ferdinánd császár (1637–1657) az 1642. évi hadjárat szerencsétlen kimenetelét összefüggésbe hozta azzal, hogy a hadseregben belüli elhanyagolták a vallásos életre vonatkozó parancsokat, és a tábori lelképásztorkodás hatékonyabb szervezésével igyekezett elfordítani magától „Isten büntetését”. A császár VIII. Orbán pápához (1623–1644) fordult segítségért, és arra kérte, hogy a császári hadsereg lelkészetének irányítását a jezsuitákra bízsa. A pápa 1643. szeptember 18-án kelt brévéjében a háború idejére a császár gyóntatójára ruházta át a császári hadsereg fölötti püspöki joghatóságot oly módon, hogy az már nemcsak a katonákra terjedt ki, hanem azokra is, akik a táborban élnek, illetve azt követik (*qui in castris degunt et castra sequuntur*).¹⁵

Ettől kezdve egészen a jezsuita rend 1773-ban bekövetkezett feloszlásáig a császár mindenkor jezsuita gyóntatója gyakorolta a császári hadsereg fölötti joghatóságot. Székhelye Bécs volt, ellátását pedig az udvar biztosította. A császár gyóntatója azonban többnyire az uralkodó mellett maradt, ő pedig csak kivételesen volt jelen a csatatéren, így a hadsereghez helyetteseket, úgynevezett tábori főpapokat (*Feldsuperiore*) rendeltek, akik nemcsak az alájuk rendelt tábori lelkészekkel törődtek, hanem a beteg és sebesült katonák főfelügyeletét is ellátták. Ezzel kezdetét vette az önálló tábori lelkészi hierarchia kifejlődése.¹⁶

Szintén III. Ferdinánd utasítására szervezték meg a tábori missziót, amelynek vezetője, Peter Puschmann SJ Superioriként irányította a feladatban részt vevő jezsuita atyák munkáját. Mivel a többi rend sértve érezte jogait ezáltal, Puschmann felterjesztésére kineveztek mellé egy általános helyettest (*Generalvikar*), akinek a joghatósága a háború ideje alatt a tábori misszió kivételével valamennyi tábori

¹³ BORÓVI, 1992. 21.

¹⁴ ZACHAR, 2004. 17–19.

¹⁵ BIELIK, 1901. 21.

¹⁶ KERCHNAWE, 1938. 3.

papra kiterjedt. 1648-tól, a harmincéves háború végétől 1657-ig békésebb időszakot élt a Habsburg Birodalom. Ennek megfelelően az általános helynöki hivatalt feloszlatták, és a tábori misszió is beszüntette tevékenységét. Az ezredeknél alkalmazott tábori papok fölötti joghatóságot újra a megyéspüspökök gyakorolták, az 1643-as bréve azon kitételére hivatkozva, hogy a császár gyóntatója csak a háború idejére rendelkezik felhatalmazással.¹⁷

3. A tábori papság joghatóságának körülhatárolása és kiszélesítése

E korszak részletes ismertetését mellőzve, csupán az egyházi jogi keretekben bekövetkezett lényeges változásokra szeretnék utalni. I. Lipót (1657–1705) trónra lépésével újabb háborús időszak vette kezdetét a birodalom történetében. Az egyházmegyes papság és a tábori lelkészek közötti joghatósági súrlódások miatt a császár kénytelen volt a pápához fordulni és arra kérni, hogy a tábori lelkészek joghatóságát a békés időszakokra is kiterjeszthessék. A kérésnek megfelelően a pápa 1689-ben a császári hadseregre nézve a béke idejére is felruházta a bécsi nunciust a püspöki joghatóság gyakorlásának jogával, amit az átadhatott a császár gyóntatójának. A császár gyóntatója így az ausztriai hadsereg apostoli főpapjaként (*Exerçituum Austriacorum Apostolicus Capellanus Major*)¹⁸ immár állandó egyházzszéki hatalommal rendelkezett a hadsereg fölött.¹⁹

XI. Kelemen (1700–1721) 1712. június 28-án és 1720. június 20-án, XIII. Ince (1721–1724) 1722. szeptember 25-én, majd XIV. Benedek (1740–1758) pápa 1741. március 10-én kiadott brévéje a császári hadsereg egészét kivették a rendes püspöki joghatóság alól, és a legfőbb tábori főpap joghatósága alá rendelték. 1720-tól kezdődően az apostoli tábori helynökök már a bőjti előírások alól is adhattak felmentéseket. Ezekre a pápai döntésekre azért volt szükség, mert a megyéspüspökök nem akarták elismerni az apostoli tábori helynök joghatóságát, és azt követelték, hogy a tábori papság tőlük nyerje el a szükséges *jurisdictiát*. Ellenállásukat jövedelmük csökkenése is fokozta. Mindezek a súrlódások szükségessé tették a joghatósági viszonyok pontos elkülönítését.²⁰

Jelentős sikereket ért el a tábori lelképásztorkodás kiépítése terén VI. Károly császár (1711–1740; III. Károly néven magyar király) gyóntatója, dr. Georg Tönnemann (1659–1740) SJ is. Tönnemann Vesztfáliából származott, a Lotharingiai-család gyóntatójaként került a bécsi udvar közelébe, majd 1712-től 1740-ig a császár mellett teljesített szolgálatot.²¹ Ő kezdeményezte, hogy a pápák kibővítés és megszilárdítsák a legfőbb tábori főpap joghatóságát, továbbá kieszközölje számára, hogy a bőjti előírások alóli felmentés jogát. Ennek megfelelően pedig

¹⁷ BIELIK, 1901. 24–25.

¹⁸ Németül: *Groß Kapellan (Großkaplan)*. A továbbiakban – annak érdekében, hogy megkülönböztessük a tábori főpaptól (*Feldsuperior*) – a „legfőbb tábori főpap” kifejezéssel adjuk vissza a *capellanus major (castrensis)* titulust.

¹⁹ BIELIK, 1901. 26–27.

²⁰ MELICHÁR, 1899. 25.

²¹ LUKÁCS, 1987/88. III. k. 1720.

böjti napokon – a pénteki, szombati napok, illetve a Nagyhét kivételével – is engedélyezte a katonáknak a húsételek, a tejtermékek és a tojás fogyasztását. A tábori papok feladata volt, hogy a böjti időszak előtt tudassák a hadsereg tagjaival a felmentés okát, illetve hogy adják át nekik magát a *dispensatiá*t.²²

Az utolsó legfőbb tábori főpap a bécsi származású dr. Ignaz Kampmiller SJ (1693–1777) volt. Tanulmányainak befejeztével néhány évig Grazban tanított, majd 1728-ban visszatért szülővárosába, ahol 1736-ban udvari szolgálatba lépett: nevelőként alkalmazták a császári udvarban. Hivatalosan Magyarország és Csehország királyának papja volt, majd 1761-ben császári gyóntatóvá léptették elő. Mária Terézia (1740–1780) már trónra lépését megelőzően is nála gyónt, ami komoly befolyást biztosított Kampmiller számára.²³

1740-ben, Tönnemann halálát követően nevezték ki legfőbb tábori főpappá. Kampmiller egyik fő céljának tekintette, hogy világosan elkülönítsék a hadlelkészek és a polgári jogállású egyházmegyes papok, valamint a szerzetesek joghatóságát, és ezzel elejét vegyék a további konfliktusoknak. Ennek érdekében az 1752. augusztus 12-én, majd 1771. február 9-én kelt császári rendeletek pontosan meghatározták a katonai lelkészek jogkörét. A rendezés alapelve szerint az egyházi joghatóság (szentségek kiszolgáltatása, temetés, esketés stb. joga) a mozgó hadsereghez (*ad militiam vagam*) tartozó katonáknál a tábori lelkészeket, míg az álló hadsereg esetében a polgári jogállású egyházmegyes papokat és szerzeteseket illeti. A határvonalak kijelölése természetesen nem volt egyszerű feladat, ráadásul az évtizedek során folyamatosan változott is a tábori papság joghatósága.²⁴

Az 1752-ben kiadott rendelet szerint a mozgó hadsereghez tartoztak az ezredek (kivéve a határezredek), a tábori főlelkészek, a várlelkészek, a nagy- és a kisvezérkar, valamennyi szolgálatot teljesítő, illetve a harctérre vezényelt tábornok, a hadsereghez rendelt tábori hadi kancellária, a tábori hadbiztosság, a tábori élelmezési hivatal, a tábori élelmiszer-szállítók, a hadi pénztár, a tábori posta, a tábori tüzéségnél alkalmazottak, a műszaki alakulatok, a szekereszet, az utászok a törzsükkel együtt, a hidászok és végül mindenki, akit jövőbeni hadi szolgálatra vesznek fel, oktatnak, illetve azok, akik ilyen szolgálatot teljesítenek.²⁵ Ennek ellenére a plébánosok általában arra törekedtek, hogy a tábori papok szigorúan csak a kaszárnyák falain belül gyakorolhassák joghatóságukat.²⁶ Kampmiller ellenállt ugyan az egyházmegyes papság ezen törekvésének, de a civilekre nem akarta kiterjeszteni a joghatóságát. 1754. február 22-én ezért azzal a kéréssel fordult az uralkodóhoz, hogy csak a kétségkívül a mozgó katonasághoz sorolható személyeket utalja joghatósága alá. Kérése meghallgatásra talált, de ez sem akadályozhatta meg a tábori papság *jurisdicti*ójának kiszélesítését.²⁷

²² GRÖGER–HAM–SAMMER, 2001. 25–26.

²³ LUKÁCS, 1987/88. II. k. 678.

²⁴ LEONHARD, 1842. 18.

²⁵ BIELIK, 1901. 36.

²⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1755:61.

²⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1754: 42–43.

Szűk húsz évvel az 1752-es rendeletet követően a tábori lelkészek joghatóságát már – többek között – kiterjesztették a várparancsnokokra és törzsükre, a három testőrgárdára, a ruházati bizottmányra, a bécsújhelyi kadétokra és a katonai műszaki főiskolára, a helyőrségi hadbíróságokra, a helyőrségben lévő tüzérségre, a haditengerészet egységeire, valamennyi érintett feleségeire (de özvegyeire, illetve árváira már nem) és szolgálóra is. Ez is mutatja, hogy Mária Terézia és a birodalom kormányzata jelentős mértékben támogatta az önálló tábori lelkészi joghatóság kialakulását és kiterjesztését.²⁸

A magyar nemesi testőrséget például már 1760-ban a legfőbb tábori főpap joghatósága alá rendelték. A haditanács leirata hangsúlyozta, hogy a császári felség a magyar nemesi testőrséget a katonaság részének tartja. A testület felállítását valamennyi örökös tartományban kihirdették és elismerték, a testőrség az Udvari Haditanács parancsnoksága és ezzel együtt a katonai vikárius joghatósága alá tartozott.²⁹

Az álló katonasághoz sorolták az 1770-es évek elején a nyugalmazott tiszteket, a haditörvényszékek állományát (ha más oknál fogva nem tartoztak a mozgó hadsereghez), a rendőrség állományát, a bécsi orvos-sebészeti főigazgatóságot, a katonai kórházak személyzetét, a sebészeket (feltéve, hogy intézetüknél nem alkalmaznak tábori lelkészt), a katonai gyógyszerházak és a raktárak személyzetét, a hernalsi katonai leánynevelő intézetet, az ágyúkészítő műhelyek és a lőporgyárak személyzetét, a katonai intézetek és a kaszárnyák gondnokait, mestereit és fogadóit, a katonák özvegyeit és árváit, továbbá az eddig említettek nejét, gyermekeit és szolgálóit.³⁰

A megyéspüspököket azonban nem nyugtatta meg az új szabályozás, és igyekeztek továbbra is joghatóságuk alá vonni az adott településeken, főként a városokban állomásozó katonaságot. Az 1752. augusztus 16-án kiadott császári rendelet ellen többek között a brüsszeli érsek, továbbá a churi, trieri, konstanzi és az egri püspök is tiltakozott. Sztojka Zsigmond Antal erdélyi püspök például az 1753. április 4-én kelt dekrétumában egyenesen interdiktummal fenyegette meg a Kolozsvárott állomásozó tábori lelkészt, mert az – véleménye szerint – plébánosi jogokat bitorolt: megáldotta a katonák szállását, illetve a városi temetőben ünnepélyesen eltemetette Thomas Jelenek péket.³¹ A tábori lelkészt végül csak Mária Terézia királynő erélyes közbelépése mentette meg az egyházi fenyegetéstől.³²

Az egyházmegyékben tevékenykedő plébánosok az ordináriusok támogatásával megkísérelték visszaszerezni korábbi befolyásukat. A philippsburgi plébános például 1753-ban nemcsak áldoztatta a katonákat, hanem a temetés, az áldás, és a keresztelés jogát is magának tartotta fenn. A legfőbb tábori főpapot ráadásul a vetési ezred protestáns katonái is bosszantották, akik – az érvényben lévő rendel-

²⁸ EXTRACTUS RESOLUTIONUM, 1846. 65–69.

²⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1760:127.

³⁰ EXTRACTUS RESOLUTIONUM, 1846. 65–69.

³¹ [Sztojka] Zsigmond Antal Gáll András S. J-nek. Gyulafehérvár, 1753. április 4. ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1753:29.

³² BIELIK, 1901. 38.

kezelések ellenére – nyilvános istentiszteleteken vettek részt, sőt, a protestáns lelkészeket beengedték a katonai kórházba is. A kassai plébános ellenállását az egri püspök is támogatta: a harcias pap ugyanis akadályozta, hogy az orsolyita apácák templomában a katonaság számára prédikációkat tartsanak, és minden alkalommal határozottan tiltakozott a tábori pap jelenléte ellen, ha az civilekkel adott össze katonai joghatóság alatt álló személyeket.³³

1770-ben Hartmann brünni tábori főpap és az olmützi konzisztórium folytatótt elkeseredett vitát arról, hogy kik is tartoznak az úgynevezett mozgó hadsereghez.³⁴ A *jurisdictio* konfliktusok a XVIII. század végéig nem is szűntek meg teljesen. 1771-ben Lipótváron a várlelkésznek, Ignatz Ramschnak és a helyi plébánosnak, Adam Florian Pichlernek támadtak konfliktusai. Az első nézeteltérés 1769. szeptember 3-án keletkezett, amikor egy Miksa vértés ezredben szolgáló közlegény, Wentzel Novak leesett a lováról. Mivel állapota súlyosnak tűnt, a társai rögtön papért küldtek, és a várlelkész távollétében a városi plébániára is elmentek. Eközben megérkezett Ignatz Ramsch várlelkész is, aki rögtön a hozzászólást és figyelmeztette a szentgyónás szükségességére, a betegek kenetének szentségét azonban – mivel állapota nem követelte meg – nem szolgáltatta ki neki. Időközben a plébániáról is megérkezett a pap, de a várlelkész nem tartott igényt a segítségére. A tábori pap, illetve a plébános annyira megsértődött az eset miatt, hogy végül a központi kormányzások beavatkozására volt szükség.³⁵

Amint azt a fentebbiek is alátámasztják, különösen sok vizály forrását jelentették a katonák és civilek közötti házasságkötések. 1752. augusztus 16-án a császár elrendelte, hogy egy katonai és egy polgári személy házassága esetén az esketést (*Copulations-Act*) a tábori lelkész végezze a civil lelkész jelenlétében, a díjon pedig osztozzanak meg.³⁶ 1753–1754-ben azonban úgy módosították a rendeletet, hogy abban az esetben, ha a katonajegyes polgári személlyel köt házasságot, és a tábori pap nincs helyben, a helyi plébános is összeadhatja a házasulandókat. Ha a tábori pap helyben van, az ő feladata az esketés, a díjat azonban meg kell osztania a helyi plébánossal. Ugyanakkor a katonasághoz tartozó férfiak az illetékes tábori pap engedélye nélkül nem házasodhatnak. Már itt utalnunk kell arra, hogy a császári hadsereg vikáriusának kellett foglalkoznia az úgynevezett anyakönyvi ügyekkel is, amelyek többnyire a házasságkötéssel kapcsolatos problémákat jelentettek.³⁷

4. A tábori püspökség szervezetének előzményei

A tábori püspökség megalakulása szempontjából fontos előzmény volt az állandó székhellyel rendelkező főpapi hivatalok megszervezése. Amint korábban utaltam

³³ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1753:23–25.

³⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 2. 1770:222. Brünnben 1769-ben alapítottak tábori főpapi hivatalt. ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1769: 215.

³⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 2. 1771:234.; 242.

³⁶ LEONHARD, 1842. 19.

³⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1753:27.; BIELIK, 1901. 39–40.

rá, már a harmincéves háború során is alkalmaztak tábori főlelkészeket. 1643-tól – amikor a püspöki joghatóságot átruházták a császár gyóntatójára – kezdve a császár a hadjárat idejére valamennyi hadsereghez nevezett ki tábori főlelkészt (*Feldsuperior*), aki a vikáriustól, vagy a bécsi nunciustól kapta *jurisdictiós* jogait. A főlelkészek felügyelték és irányították az adott hadsereg tábori papjainak a munkáját, sőt, személyi kérdésekben is eljárhattak. A XVIII. században azután sorra alakultak az egyes Habsburg tartományok, illetve országok központjaiban olyan, a jezsuiták által adminisztrált tábori főlelkésségek, amelyek már nem egy hadsereghez, hanem egy adott területhez kötődtek, és nemcsak a háborús időszakokban, hanem béke idején is fennálltak. Már VI. Károly császár gyóntatója, dr. Georg Tönnemann SJ szervezett ilyen hivatalt 1720-ban. Németalföldön 1742-ben ilyen minőségben kapott kinevezést Peter Miehl SJ, Erdélyben pedig 1750-től Joseph Gallob SJ. Az erdélyi katonai egyházkerület megszervezésével egy időben került sor a magyarországi és a csehországi (1751–1752),³⁸ valamint az itáliai (1763) és a galíciai (1770) kerületek megszervezése.³⁹ 1753-ban a prágai tábori főpap tiszteire Carolus Arnold SJ, a budaira pedig Christophorus Mayr SJ volt Kampmiller jelöltje.⁴⁰ A tábori főpapok kinevezésére a legfőbb tábori főpap tett javaslatot, amelyet a haditanács többnyire elfogadott.⁴¹

A prágai főlelkésség megszervezését elrendelő parancs bizonyos nehézségekkel, illetve az ügyek késedelmes elintézésével indokolta azt az intézkedést, amely ellentétes volt az uralkodó szándékával és a katonai szolgálatot is hátrányosan érintette. A legfőbb tábori főpapot ezért felszólították, hogy „mindaddig, ameddig a körülmények megkövetelik, egy önálló *Pater Superior Militaris* alkalmazzon Prágában”, aki a katonai alapból évi 60 forintot az élelmezés, további 40 forintot pedig a hivatalos levelezése költségeinek fedezésére kapott. Joghatósága kiterjedt Csehországra, Morvaországra és Sziléziára. Hasonló indokokkal szervezték meg a magyarországi *superioratus* is, amely Magyarországon kívül Szlavóniát is magába foglalta. Díjazása megegyezett a prágai főpapéval. A fentiek alapján elmondható, hogy ekkor a főpapi hivatalt ideiglenes jelleggel, a tervezett háború (hétéves háború) időszakára állították fel.⁴²

Miután 1763. február 15-én, a hubertusburgi békével lezárult a Poroszország elleni háború, és Szilézia továbbra is Poroszország birtokában maradt, dr. Ignatz Kampmiller SJ legfőbb tábori főpap a haditanácshoz fordult és indítványozta,

³⁸ A magyarországi főpapi hivatal megszervezését a szakirodalom többnyire 1757-re teszi, maga Bielik is ezzel az évvel kezdte a hivatal betöltőinek névsorát (BIELIK, 1901. 44.). Ennek ellenére biztos, hogy ezt megelőzően is működött Budán (ahogyan Prágában is) főpapi hivatal, hiszen fennmaradt az a haditanácsi leirat, amely 1751-ben elrendelte azok felállítását. Továbbá Szegedi János SJ 1757-es kinevezése során a haditanácsi leirat egyértelműen utalt elődjére, Chrystoph Mayr SJ munkásságára. ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1752:10, 1757:117. Lukács László is megerősíti Chrystoph Mayr tábori főpapi szolgálatát, ő 1752-t jelöli annak kezdő időpontjaként. LUKÁCS, 1987/88. II. k. 967.

³⁹ BIELIK, 1901. 41–44.

⁴⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1753: 35.

⁴¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1766:179.; 1767:205.; 206.; Kt. 2. 1770:230.; 231.

⁴² ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1752:10.

hogyan Magyarországon, Erdélyben, Csehországban és Itáliában működő tábori főpapokat békeidőben is alkalmazzák. Mint írta, a császári parancsnak megfelelően Magyarországon, Csehországban, Itáliában és Erdélyben külön tábori főpapokat alkalmaztak, akik az ezredeknél található valamennyi tábori pap fegyelme és rendjére felügyeltek, továbbá *jurisdiktio* konfliktusok esetén óvták a katonai lelkeszi joghatóságot és a pápai privilégiumokban biztosított jogokat. A legfőbb tábori főpap úgy érezte, hogy tevékenységük békeidőben is hasznos lehet, ezért a szükséges lépések megtételét kérte a haditanácstól.⁴³

Válaszában a haditanács biztosította arról, hogy már intézkedtek az új tábori lelkészek alkalmazásáról, illetve fizetésük folyósításáról.⁴⁴ A vikárius személyi javaslatait figyelembe véve már 1763 nyarán újra alkalmaztak tábori főlelkészeket. Itáliába Peter Radoičevich SJ, Prágába Wenzel Balans SJ, Erdélybe Anton Gallob SJ, Magyarországra pedig Paul Walter SJ, a budai jezsuita kollégium egykori rektora kapott megbízást.⁴⁵ Az állandó tábori főpapi hivatalok kialakulásával párhuzamosan háborús helyzetben továbbra is alkalmaztak a hadseregekben tábori főpapokat (*qua-Feldsuperior*). A hétéves háború kezdetén, 1756-ban például a haditanács kezdeményezésére Anton Pettauert nevezték ki jezsuita tábori főpapnak a Csehországban állomásozó hadsereghez.⁴⁶ Szintén a hétéves háborúban alkalmazták a Piccolomini herceg parancsnoksága alatt álló hadseregben Hieronymus Schlauerspach jezsuita atyát helyettes tábori főpapként. A tábori főpapok névsorának áttekintése megerősíti a korábbi szakirodalom állásfoglalását is, amely szerint 1773-at megelőző időszakról mint a tábori lelképásztorkodás jezsuita korszakáról beszélhetünk. Nemcsak az uralkodó egyik gyóntatója, a hadlelkészek legfőbb előljárója volt a jezsuita rend tagja, hanem az ismert tábori főpapok döntő többsége is.⁴⁷

A tábori püspökség szervezetének kiépülésében fontos előzménynek számít a tábori konzisztórium megjelenése is. A haditanács már 1743-ban Kampmiller mellé rendelt egy konzisztóriummal rendelkező, jogtudós munkatársat, akinek évi 100 forint fizetést biztosított.⁴⁸ Az 1750-es években pedig már bizonyíthatóan működött mellette egy bizottság, amely többek között a katonai házassági ügyekkel foglalkozott. Ezt 1766-ban már tábori konzisztórium (*Consistorium Castrense*) néven említették az egyik iratban.⁴⁹

A házassági ügyek megjelenése a katonai adminisztrációban közvetlen összefüggésben állt az állandó hadsereg kialakulásával. A zsoldos katonáknak jogában állt az adott hadjárat alatt megházasodni, és családjukat magukkal vihették a hadjáratokba is. A zsoldosseregeket ráadásul a háborúk befejezését követően feloszlatták, így a legénység rövidebb ideig szolgált egy adott egységben. Az állandó

⁴³ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1763:144.

⁴⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1763:145.

⁴⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1763:146.

⁴⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1756:88.; 89.

⁴⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1756: 92–93.

⁴⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1743:4.

⁴⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1766:187.

hadsereg megszervezése során a katonákat kaszárnyákba vezényelték, a korábban nők által ellátott feladatokat pedig speciális, nem harcoló testületek vették át (egészségügy, hadtáp stb.). 1682-ben I. Lipót úgy rendelkezett, hogy a közlegények csak előjáróik engedélyével házasodhatnak. A az 1750-ben kiadott, a katonai házasságokat szabályozó rendelet is a Mária Terézia alatt megvalósított reformok sorába illeszkedett.⁵⁰

A katonacsaládok szerepét meglehetősen ambivalensen ítélték meg a hadsereg vezetői. A polgári életvitel ugyanis rontotta a katonai morált, amihez az is hozzájárult, hogy a családos katonák kevésbé önfeláldozóan harcoltak, mint nőtlen társaik. A tisztek nagyobb hányada és a legénység esetében a zsold összege nem tette lehetővé egy család eltartását, ráadásul az özvegyek követeléseai állandó fenyegetést jelentettek a katonai kincstár számára. A mérleg másik serpenyőjébe került viszont az a tény, hogy a katonacsaládok részben biztosították a tisztikar utánpótlását.⁵¹

Megoldásként az állam nemcsak a közlegények, hanem a tisztek házасodását is korlátozni kezdte. Már 1750-ben rendeletet adtak ki, amely szerint az ezredtulajdonos, illetve az ezredparancsnok engedélye nélkül a főtisztek nem köthettek házasságot.⁵² 1753-tól kezdve kiskorú tisztek házasságkötése esetén a gyám jóváhagyása mellett a katonai előjárók beleegyezését is megkövetelték.⁵³ 1756-ban egy újabb uralkodói rendelet kimondta, hogy az ezredtulajdonos, illetve az ezredparancsnok tudta nélkül megkötött katonai házasságokat mind világi, mind egyházi szempontból érvénytelennek kell tekinteni.⁵⁴ 1767-ben elrendelték, hogy házasság esetén az engedély fejében a tiszteknek kauciót kell letenniük rangjuktól függő összegben.⁵⁵ 1768-ban a ezt a kötelezettséget kiterjesztették a törzstisztekre is,⁵⁶ 1771. április 17-én pedig azokra is, akiket már nyugdíjaztak, illetve szolgálaton kívül helyeztek, amennyiben nem mondtak le jövőbeni aktiválásuk lehetőségéről. A rendelet kiadását az indokolta, hogy sok tiszt házasságkötése idejére nyugalmazását kérte, hogy megmeneküljön a kaució kötelezettsége alól, majd ismét aktiváltatta magát.⁵⁷

5. A tábori papság feladatai

A szervezeti keretek átalakulását tükrözték a tábori papság számára kibocsátott rendeletek is. Számukra kezdetben csak az ezredköteléken belül léteztek előírások, majd a XVIII. században először 1712-ben dr. Georg Tönnemann SJ, majd 1761-ben dr. Ignaz Kampmiller SJ adott ki rendeleteket. Ezekkel főként az anya-

---

⁵⁰ MÜLLER, 1980. 2–19.

⁵¹ DEÁK, 1993. 178.

⁵² ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1750:8.

⁵³ MÜLLER, 1980. 30–31.

⁵⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1756:76.

⁵⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1767:194.

⁵⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1768:211.

⁵⁷ MÜLLER, 1980. 30–31.

könyvvezetést igyekeztek egységesíteni, illetve elejét venni az előforduló visszaéléseknek. Az ezredesek által kiadott szabályzatok, – pl. Daun gróf 1733-ban kelt rendelete – szabályozta az ezredlelkész feladatait, öltözködését, illetve függelmi viszonyait, valamint biztosította a felé irányuló tisztelet megadását.⁵⁸

A tábori papság helyzetének rendezése során fontos lépés volt 1754-ben a hadlelkészek rangjának, fizetésének, illetve az ezreden belüli helyzetének a meghatározása. A rendelet szerint mindenki köteles volt illő tisztelettel viselkedni a tábori lelkészekkel, akik a havi kimutatásokban közvetlenül a legfiatalabb őrnagy után következtek. A sorgyalogezredeknel legalább évi 124 forint, a lovasságnál pedig minimum 100 forint zsoldban részesültek.⁵⁹ A XVIII. század közepén egy sorgyalogezredben szolgáló káplán 34–39 forintot, egy lovasságnál szolgáló 30,20–36,20 forint zsoldot kapott havonta, attól függően, hogy járt-e neki az adott ezredtől pótlék is. Ezt az összeget sem kapták azonban mindig időben kézhez az érintettek. A hatóságok 1755-ben a freiburgi helyőrség tábori papjának havi 25 forintos illetményét csak a legfőbb tábori főpap véleményének kikérését követően folyósították, és ez az adott évben nem is számított egyedi esetnek.⁶⁰

A fizetés alapját az úgynevezett száji- és lóporció alkotta, amelyet készpénzre számoltak át, és – háborús helyzet kivételével – készpénzben folyósítottak. Kampmiller 1756-ban eredménytelenül sürgette a haditanácsnál az úgynevezett harmadik lóporció természetbeni kiszolgáltatását.⁶¹ A tábori papok állandóan panaszkodtak alacsony fizetésük miatt, és azt bizonygatták, hogy az adott havi juttatásukból már nem tudnak megélni. Ebben lehetett is némi igazság, mert – noha az ezred törzséhez tartoztak – ellátmányuk inkább egy őrmesterével volt egyenértékű.⁶² Az 1750-es években folyamatosan emelkedtek a juttatásaik, és az ezredek többségénél fizetésük megközelítette a 300 forintot. Az 1760-as években jelentkező gazdasági válság a hadsereg kiadásainak a korlátozásához vezetett, és ezt a tábori papok illetménye is megcsinylt: 1778-ban ismételtén csak évi 150 forint zsoldban részesültek.⁶³

1753 előtt a tábori papok bevételeit a közkatonák hagyatékai is növelték. A közlegények pénzbeli hagyatékát gyakran misékkal, vagy más járandóságokkal fizették ki, 1752. július 4-én azonban a haditanács tudatta a legfőbb tábori főpappal, hogy az uralkodó betiltotta a hagyatékok ilyen jellegű ellentételezését, és ettől kezdve azokat egy katonai rokkantak számára létrehozott alapítványba kellett befizetniük. Hiába tiltakozott Kampmiller, a hadlelkészek ezen jövedelemforrása majdnem teljesen elapadt.⁶⁴ 1753-tól minden tábori papnak az adott ezredben

---

⁵⁸ BORÓVI, 1992. 27–28.

⁵⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1754:30.

⁶⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1755:61.; 62.; 67.

⁶¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1756: 96.; 97.

⁶² GRÖGER–HAM–SAMMER, 2001. 33.

⁶³ UJHELYI, 1914. 323–324.; BIELIK, 1901. 72.

⁶⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1752: 12–13.

elhunyt katolikus katonáért havonta két misét kellett mondania, amiért az ezred-pénztárból évente 12 forintot kapott.⁶⁵

Szintén a tábori papok bevételeit növelte az úgynevezett stóladíj, egy olyan egyházi adó, amelyet az egyes egyházhivatali funkciók igénybevétele után kellett a plébániához tartozó híveknek az illetékes pap részére leróni. Katonák esetében stóladíj-köteles volt a keresztelezés, a házassági kihirdetés és esketés, valamint a temetés.⁶⁶ Ahogyan már korábban utaltam rá, ez a stóladíj volt az egyházmegyes papság, illetve a tábori papság közötti joghatósági konfliktusok egyik okozója. 1752–1753-ban ezért a hatóságok úgy rendelkeztek, hogy ha egy katona és egy civil köt házasságot, akkor a stóladíjat meg kell osztani az érdekelt lelkészek között.⁶⁷ A XVIII. század közepéig a hadseregen belül nem adtak ki ezzel kapcsolatos rendeleteket, így minden esetben az adott egyházmegyében érvényes előírások voltak az irányadóak. 1754-ben azután az egész hadseregére vonatkozó, általános szabályozást vezettek be, amely szerint stóladíjat csak a főtiszteknek kellett fizetniük, de őrnagyi rangtól felfelé ennek összegét nem határozták meg pontosan. Így bizonyos esetekben – pl. ha az elhunyt tiszt hagyatéka nem tette lehetővé a járandóság kifizetését – a tábori papnak kisebb összeggel is meg kellett elégednie.⁶⁸

A katonaság vallási életének szervezéséről központilag gondoskodtak. A XVIII. században, a tábori püspökség felállítását megelőzően, nyilvánosan csak katolikus miséket volt szabad mondani a cs. kir. hadseregben. Az előírás kivételt tett a protestáns segédcapatokkal: nekik szerződéses keretek között engedélyezték vallásuk nyilvános gyakorlását. A XVIII. század közepén elvileg minden nap tartottak szentmisét, de az egyháziak a hadjáratok alatt gyakorta engedményekre kényszerültek. Porubszky Márton Sch. P., aki az 1740-es évek közepén a vetési ezred tábori papja volt, egyik levelében azt írta Kökényesdi László generálisnak, hogy noha kötelessége a „nemes régementeknél” az ájtatosság és az isteni félelem előmozdítása, nem kényszeríthet minden századot a napi szentmisehallgatásra és esti könyörgésre, mert a katonák „nagy szüntelen való dolgokban álmok szalasztásával is vannak”.⁶⁹

Az előírt napi imádságokon (reggel, délben és este) elvileg minden katonának részt kellett vennie. A napkelte, illetve napnyugta után egy órával tartott áhítatra századonként vezették a legénységet a zászlóórséghez, ahol az ezredkáplán mondta előre az imákat. Fegyvernemtől függően a dobos (a sorgyalogezredeknél), illetve a trombitás (a lovasságnál) adta meg a megfelelő jelet, a legénység pedig letérdelt, hajadonfótt imádkozott és énekelt. Minden vásár- és ünnepnapon a legénységet

⁶⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1753:28.; 1755: 68.

⁶⁶ A stóladíj körébe nem tartozik bele tehát az anyakönyvi másolatok kiállításáért szedett díj, mivel annak nincs adózási jellege. MELICHÁR, 1899. 273–274.

⁶⁷ EXTRACTUS RESOLUTIONUM, 1846. 78–79.

⁶⁸ LEONHARD, 1846. 265. Egy századosnak házasságkötés esetén 2 dukátot, a temetésért pedig 12 forintot kellett fizetni, 13 év alatti gyermek elhalálása esetén azonban csak 6 forint volt az illeték.

⁶⁹ Porubszky Márton Kökényesdi Lászlónak. Bisagno, 1747. július 1. MPRKL Manuscripta Forulus 5/82.

teljes felszereléssel vezették a templomhoz vagy a kápolnasátorhoz, mivel a felszerelés szemléje össze volt kötve a szentmisével. 1759-től kezdve már nemcsak kápolnája, de saját kápolnasátra is volt minden ezrednek. Az oltáriszentség előtt minden katonának hajadonfőtt le kellett térdelnie, kivéve a gránátosokat, akik tisztelegtek. A zászlókat egészen a földig megdöntötték, az őrszemek pedig fegyverükkel tisztelegtek. Húsvétkor és Úrnapján az adott helyőrségek is részt vettek az ünnepen. A császár születésnapját ünnepi misével és üdvölvésekkel tisztelték meg, az ellenség felett aratott győzelmeket követően hálaadó miséket mondtak.⁷⁰

A kötelező húsvéti gyónás elhanyagolását rendeletekkel próbálták megakadályozni. A kötelező húsvéti gyónást már a XVIII. századot megelőzően bevezették az osztrák hadseregben. Az 1754. január 19-i haditanácsi körlevél elrendelte, hogy a gyónásról kiadott igazolásokat megőrizték, 1754. július 29-én pedig az Udvari Haditanács jelentést kért a legfőbb tábori főpaptól arról, hogy valamennyi tiszt leadta-e gyónási céduláját. A szentgyónás az egyház szentsége – hangsúlyozta egy újabb haditanácsi rendelet 1769. április 6-án –, amely segítségével az emberi féltelenséggel lehet szembeszállni, következésképpen „annál inkább szükséges az egyháznak ezt a törvényét a gyakorlatban megőrizni, minél inkább úgy tűnik, hogy az ezen hitelvekkel szembeni közömbösség elterjed”.⁷¹

A legénységet és az altiszteket a gyónásra ugyanúgy kivezényelték, mint a szentmisékre, ennek elmulasztása esetén azonban – hasonlóan más esetekben kirovandó kápolnafenyítésekhez – az ezredparancsnok belátására bízta a büntetés kiszabását. 1769-ben elrendelték, hogy a gyónás elmulasztását első alkalommal félhavi, másodízben egyhavi zsoldmegvonással kell büntetni, ezt követően pedig jelentést kell az esetet az uralkodónak. Ugyanakkor intézkedtek olyan kápolnaszolgák alkalmazásáról is, akik mind a katonák gyermekeinek vallásos oktatásában, mind az anyakönyvek másodpéldányainak vezetésében – a biztonság kedvéért ugyanis az anyakönyveket két példányban vezették – segíthették a tábori papokat. A szentmise ideje alatt sört, bort vagy pálinkát árusító kereskedőket éppen úgy meg kellett büntetni, mint a ledér nőszemélyeket, továbbá a tiltott napokon zenélőket is. Ezt a bírságot, amelynek összegét a kápolnák fenntartására fordítottak, nem lehetett elengedni vagy mérsékelni.⁷²

A misézés, a keresztelezés, az esketés és az anyakönyvek vezetése mellett a tábori papok szomorú feladatát jelentették a temetések. A végső tiszteletadás módját az elhunyt rangja határozta meg. A zászlókra gyászszalagokat kötöttek, és valamennyi tiszt fekete válszalagot viselt. Az ezred zenekara tompított hangon a gyászindulót játszotta. Miután az ezredkáplán megszentelte a sírt, és elmondta a gyászbeszédet, a koporsót leengedték a sírba. Eközben minden jelenlevő térdelt és imádkozott, majd három lövés dördült el az elhunyt tiszteletére.⁷³

⁷⁰ BIELIK, 1901. 11–16.

⁷¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1754: 46. ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1769: 214.

⁷² ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1769: 214.

⁷³ BIELIK, 1901. 15.

Az eddigieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a tábori püspökség struktúrája nagyrészt már jóval annak létrehozása (1773. december 4.) előtt kialakult. A jezsuita rendből kinevezett, széles körű joghatósággal rendelkező legfőbb tábori főpap munkáját nemcsak egy konzisztórium feladatokat ellátó bizottság, hanem tábori főpapok is segítették, akiknek többségét szintén a jezsuita rendtagok közül nevezték ki. A rendszer mindaddig jól működött, amíg az uralkodók elfogadták a jezsuiták által képviselt eszméket és célokat. A tábori püspökség megalapítása szűkebb értelemben a rend feloszlásával, tágabb értelemben pedig a jozefinizmussal hozható összefüggésbe.

6. A nem katolikus felekezetek

A tábori püspökség felállítását megelőzően, illetve azt követően 1781-ig a cs. kir. hadseregben hivatalosan és nyilvánosan csak a katolikus hitéletet engedélyezték. A XVII. században a császári hadsereget támogató protestáns segédc csapatok számára szerződéses biztosították a vallásszabadságot, illetve lelkészeik megtűrését. Vallásukat azonban nem gyakorolhatták nyilvánosan, és istentiszteleteiket a hadsereg keretein kívül kellett megtartaniuk. Az uralkodó 1701-ben rendeleti úton szüntette meg a végvárok szabad protestáns hitéletét, így az ellenreformáció térnyerése – a katonai vezetés passzivitása mellett – a hadseregben is érvényesülhetett.⁷⁴ Mária Terézia általában tartózkodott a protestánsok nyílt üldözésétől, de ez még nem jelentett vallási toleranciát a hadseregben. A Habsburgokat támogató protestáns francia szövetséges katonák például az 1750-es években csak csendben, halk énekszó mellett, a szállásukon tarthattak istentiszteletet.⁷⁵

A legfőbb tábori főpap több ízben sürgette az Udvari Haditanácsot, hogy tegye kötelezővé a vegyes házasságokból származó gyermekek katolikus neveltetését. 1748. március 2-án kérelemmel fordult a haditanácshoz: tiltsa meg, hogy katolikus katonák gyermekeit protestáns lelkészek is megkeresztelhessék.⁷⁶ A haditanács 1756. május 20-án kelt leiratában egy utasítás kiadását javasolta, amely szerint a tábori főpapoknak és a hadlelkészeknek a házasulandó felektől születendő fiú- és lánygyermekkel kapcsolatban is reverzálist kell kérniük.⁷⁷ Amikor a Splényi huszároknál szolgáló Gamsich főhadnagy engedélyt kért arra, hogy házassági szerződésének megfelelően evangélikus iskolába küldhesse gyermekeit, a legfőbb tábori főpap 1757. március 8-án kelt levelében élesen ellenezte szándéka jóváhagyását.⁷⁸ Hasonló eset: csak a reverzális megadását követően engedélyezték többek között a protestáns Wangenheim ezredes házasságát katolikus menyasszonyával.⁷⁹ Enyhébb megítélés alá estek a protestáns felekezeteken belül megkötött katonai házasságok. A haditanács 1765. január 12-én arra utasította a legfőbb

⁷⁴ MELICHÁR, 1889. 49.; CSOHÁNY, 1994. 25.

⁷⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1753:25.

⁷⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1748:6.

⁷⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1756:82.

⁷⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1757:100.

⁷⁹ ÖStA KA Kt. 1. 1757:114.

tábori főpapot, hogy amennyiben annak más akadálya nincsen, ilyen esetben engedélyezze a házasságot.⁸⁰

A legfőbb tábori főpap igyekezett minden eszközzel megakadályozni katolikus hit elhagyását. Az 1760-as években Johanna Kampfmüllerin, egy százados felesége, minden óvás dacára áttért a lutheránus hitre. Ignaz Kampmiller az eset kapcsán kifejtette, hogy az örökös tartományokban és a cs. kir. hadseregben sohasem engedélyezték a vesztfáliai béke szabad vallásgyakorlatra vonatkozó rendelkezését. A haditanács számára megküldött véleménye szerint az asszonyt még egyszer meg kell inteni, ha pedig az sem használna, akkor mindaddig fogságban kell tartani, amíg nem tér vissza a katolikus hitre, 12 éves gyermekét pedig ezen időszakra el kell tőle venni.⁸¹

A toleranciarendelet (1781) megjelenése előtt, egy 1758. december 10-én kiadott uralkodói rendelet kizárólag a határőrezredek számára engedélyezte, hogy a hadjárat alatt ortodox tábori papokat alkalmazzanak.⁸² A magyarországi tábori főpap még az 1770-es évek elején is igyekezett megakadályozni, hogy az ortodox papok szentségeket szolgáltatassanak ki a katonáknak. Kampmiller szerint ezt csak azzal a feltétellel lehetett volna engedélyezni, hogy ahhoz az illetékes parancsnok minden egyes alkalommal hozzájárul. A haditanács viszont 1772. január 11-én arról értesítette a legfőbb tábori főpapot, hogy az ortodox lelkészeknek nem kell engedélyt kérniük szentségeik kiszolgáltatásához.⁸³ Ennek ellenére Temesvárott még 1777-ben sem engedélyezték, hogy egy ortodox pap szabadon belépjen az ottani laktanya területére. Az utolsó kenet feladását a laktanya területén csak polgári ruhában engedélyezték az ortodox *ordinárius*nak, temetéskor pedig egy katolikus tábori papnak kellett a laktanya bejáratáig kísérnie a halottat, ahol aztán átadta az ortodox püspöknek.⁸⁴

7. A jezsuita rend feloszlatása

A jezsuita rendet XIV. Kelemen pápa (1769–1774) hosszú történelmi folyamat eredményeképpen 1773. július 21-én feloszlatta. A janzenisták elleni elkeseredett harc sok ellenséget szerzett a jezsuitáknak előbb Franciaországban, majd egész Európában, és a protestánsok közül is sokan veszélyesnek tartották a társaság működését. Ehhez járult még a felvilágosodás képviselőivel, illetve a szabadkőműves mozgalommal folytatott küzdelem is. Európa-szerte számos röpirat bírálta a jezsuita oktatás módszereit és tartalmát, szembeállítva vele a megértést, valamint a korban nagyra becsült tudományok (történettudomány, matematika, természettudományok), és a nemzeti nyelvek hangsúlyosabb oktatását. A jezsuiták spekulatív teológiája éppen úgy a felvilágosult elit támadásának célpontjává vált, mint a

⁸⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1765:165.

⁸¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1757:109.

⁸² BIELIK, 1901. 290.

⁸³ ÖStA KA HKR FV Kt. 1. 1771:248.; 249.; 1772:250.

⁸⁴ ÖStA KA HKR FV Protocollum Rescriptorum Consilii Excelsi Aulae Bellici, Bd. I. 53.

szerzetesek barokkos vallási buzgósága. Gazdasági és politikai befolyásuk a kereskedők és a politikusok körében – mindenekelőtt Franciaországban, Spanyolországban és Pármában, kisebb mértékben azonban a Habsburg Birodalomban is – szerzett ellenségeket a rendnek. Az egyre erősebb bírálatok következtében megcsappantak a rend számára nyújtott adományok is. A felvilágosult abszolútizmus képviselői részben az egyház autonómiájának védőit, részben – janzenista hatásra – veszélyes erkölcsi és teológiai eszmék képviselőit látták bennük. Portugáliából 1760-ban kiűzték őket, Franciaországban 1764-ben betiltották működésüket, majd hamarosan deportálták, illetve száműzték őket Spanyolországból, Pármából, Nápolyból, sőt, Latin-Amerikából is. A Bourbon-udvarok ekkor már a rend felszámolására törekedtek, amit jelentős diplomáciai és katonai fenyegetések árán végül el is értek.⁸⁵

A Habsburg Birodalomban 1773 előtt nem voltak ilyen súlyos támadások, de a jezsuita rend térvesztése így is érzékelhető volt. 1759-ben megszűnt a cenzúra jezsuita monopóliuma, és 1764-ben az utolsó jezsuita is elhagyta a könyvvizsgáló hivatalt. 1760-ban, II. József (1780–1790) felesége precedenst teremtett azzal, hogy nem jezsuita papot választott gyóntatójává, és a példa gyorsan terjedt a királyi udvarban. Lipót nevelésében a jezsuitáknak már lényegesen kisebb szerepük volt, mint Józsefében. Mária Terézia befolyásos tanácsadói közül többen – pl. a németalföldi származású orvos, Gerhard van Swieten és a felvilágosult jogász, Joseph von Sonnenfels – további reformokat sürgettek. Az 1765-ben társuralkodóvá váló II. József szintén élesen bírálta memorandumában a cenzúra elnyomó rendszerét, a vallási türelmetlenséget és a monarchia oktatási rendszerének elmaradottságát. Mária Terézia 1767-ben, amikor súlyosan megbetegedett, fontos lépésre szánta el magát. A királynő 36 éven át Ignaz Kampmillernél gyónt, aki ekkor már megöregedett és megvakult, ekkor azonban Ignaz Müllert, a Szent Dorottya kolostor prépostját is maga mellé vette gyóntatójának. Müller a jezsuiták esküdt ellensége és az egyházi reform lelkes híve volt, akivel az uralkodó minden hónap 18-án bizalmas megbeszélést folytatott, és minden fontos döntése előtt konzultált. Az új gyóntató jelentős mértékben megkönnyíthette Mária Terézia számára az egyházi reformok meghozatalával kapcsolatos lelkiismereti aggályok eloszlátását.⁸⁶

Kampmiller helyzete tehát közel sem volt olyan egyértelmű, mint azt a tábori lelkipásztorkodással foglalkozó szakirodalom eddig sugallta. A bécsi udvarban ugyanis több gyóntató atya is működött, bár Mária Teréziának gyermekkorától kezdve Kampmiller volt a tényleges gyóntatója. Ő 1736-tól kezdve szolgált a császári udvarban, és hivatalosan Csehország és Magyarország királyának a lelki vezetője volt. 1761-ben császári gyóntatóvá nevezték ki, de már az ötvenes években igen nagy befolyással rendelkezett az udvarban. Az ott szintén gyóntatóként alkalmazott Ignaz Bittermann jezsuita atyával együtt részt vett a *Directorium in publicis et cameralibus* egyházi vonatkozású ülésein is. 1752-ben Bittermann átenged-

⁸⁵ HARTMANN, 2001. 78–91.; ADRIÁNYI, 2001. 350–353.

⁸⁶ BEALES, 1987. 441–449.

te Kampmillernek a vezető szerepet, aki a protestánsokkal szemben elődjénél szigorúbban szeretett volna eljárni. Befolyása viszont Ignaz Müller feltűnésétől, 1767-től kezdődően rohamosan csökkent.⁸⁷ Mindebben természetesen az is szerepet játszhatott, hogy az idős és látását rohamosan elvesztő Kampmiller olyan információkat adott át a jezsuita generálisnak a rend spanyolországi kiűzetéséről, amelyeket Mária Terézia gyónás közben árult el neki. A bécsi angol követ pedig azt jelentette kormányának, hogy József maga is szerepet játszott a császári gyóntató lecserélésében. Ezt nem lehet kizárni, noha nem egyértelmű, hogy a későbbi II. József számára a jezsuiták oly mértékben ellenséges szervezetnek számítottak-e, mint amennyire azt a történetírók (pl. Ferdinand Maass is) feltételezték. Igaz, hogy az ifjú társuralkodó gyakran tréfálkozott a jezsuiták gyóntatási módszerin, és időnként kritizálta őket, ugyanakkor a renddel szembeni megbecsülése is nyilvánvaló, hiszen jezsuiták nevelték. Jezsuita gyóntatójának, akihez annak haláláig ragaszkodott, egy 1769-ben kelt jelentése szerint közömbös volt a rend elnyomásával kapcsolatban.⁸⁸

Mária Terézia, noha vallásos volt, állami felügyeletet gyakorolt a katolikus egyház felett. Ezzel együtt nem szerette a protestánsokat, bár uralkodásának utolsó éveiben kormányzata egyre közelebb került a *de facto* toleranciához. A *placetum regium*ot szigorúan betartatta, és kezdetben a pápa hozzájárulásával, de 1768-tól kezdődően már anélkül is, megadóztatta az egyházi birtokokat.⁸⁹ Az egyházi javak fölött állami felügyeletet gyakorolt, és korlátozta a külföldi egyházi hatóságok birodalmon belüli befolyását. Az 1770-es években megújította az állami jóváhagyás nélküli földadományok tilalmát. Az egyházi bíraskodást a klérus tagjaira korlátozta, az egyházi menedékjogot pedig felszámolta. Kérésére a pápa csökkentette az egyházi ünnepek számát. Az uralkodó támogatta az egyetemi reformot, de a zsidósággal szemben nem folytatott türelmes politikát.⁹⁰ Az egyháziak képzésében oly módon hozott reformokat, hogy az oktatás során az állami célkitűzések érvényesüljenek. Felemelte a szerzetesi fogadalom letételének életkori határát, és megtiltotta új, laikus vallási társulatok létrehozását, végül, engedve a nemzetközi nyomásnak, 1773. augusztus 18-án, hozzájárult a jezsuita rend feloszlatásához is.⁹¹

7. A tábori püspökség (Apostoli Tábori Helynökség) megalapítása

Christoph Anton Migazzi bécsi érsek a jezsuita rend feloszlatását követően azonnal figyelmeztette az uralkodót, hogy a rend felszámolását kimondó pápai bulla ünnepélyes kihirdetése után Kampmiller nem működhet tovább mint legfőbb tábori főpap. Ezért azt javasolta, hogy ha az uralkodó továbbra is alkalmazni szeretné, akkor a pápai nuncius ismét ruházza rá a szükséges jogokat. Mária Terézia

⁸⁷ KHEVENHÜLLER-METSCH, 1910. 17–18.; ARNETH, 1863–1879. IV. k. 51.

⁸⁸ BEALES, 1987. 450.; 461.

⁸⁹ MAASS, 1969. 88–116.

⁹⁰ NIEDERHAUSER, 2000. 36–37.

⁹¹ BEALES, 1987. 451.

azonban úgy ítélte meg, hogy egykori, igencsak megöregedett gyóntatója nem alkalmas e fontos hivatal ellátására.⁹²

Az uralkodó már 1773. szeptember 9-én azt írta Franz Moriz Lacy tábornagnak, hogy a megürült állást Heinrich Johann von Kerens ruremondei püspökkel szeretné betölteni, akit egyúttal bécsújhelyi püspökké is kinevezne. Mindaddig, amíg nem foglalja el állomáshelyét, dr. Adam Dwertitsch kanonok helyettesítene.⁹³ Mindkét főpap Mária Terézia bizalmi köréhez tartozott. Dwertitsch 1741 óta tanított a bécsi egyetem teológiai fakultásán, 1752. december 8-án kanonoknak jelölték a Szent István dómba, 1758-tól kezdődően pedig az egyetem rektora volt. 1774-ben örkanonokká, majd egy évre rá paphosi címzetes püspökké és a bécsi érsekség általános helynökévé nevezték ki.⁹⁴ Heinrich Johann von Kerens Maastrichtban született 1725. május 22-én. A helyi jezsuita gimnáziumban tanult, majd 1740-ben belépett tanítói rendjébe. Tanulmányai végeztével – szokás szerint – egy jezsuita kollégiumba küldték tanítani, brüsszeli tartózkodásának azonban 1749-ben vége szakadt. Az örökösödési háborúban a franciák elfoglalták a várost, és ennek következtében a jezsuiták helyzete anyagi és más szempontból is tarthatatlanná vált. Az osztrák provincia sietett segítségükre, így Kerens Olmützbe került, ahol 1751-ben pappá szentelték. Innen érkezett Bécsbe, a Theresianumba, ahol jezsuita létére francia nyelvet, etikát és történelmet tanított. 1760-tól kezdve már az intézmény rektoraként tevékenykedett, sőt, idővel Mária Terézia egyik tanácsadója lett. 1770-ben az uralkodónő jelölte a mecheleni érsekséghez tartozó ruremondei püspöki székbe, majd 1773-ban szintén az ő hívására kellett visszatérnie Ausztriába.⁹⁵

Mária Terézia tehát röviddel a jezsuita rend feloszlását követően döntött: Kampmiller alkalmatlan a tábori lelkipásztorkodás további irányítására. Sajnálkozott ugyan a jezsuitákat ért megpróbáltatások miatt, de 1773. szeptember 10-én Cornelius Neny báróhoz intézett levelében megismételte azt a szándékát, hogy Kerens püspököt apostoli tábori helynökévé nevezi ki. Egyúttal reményét fejezte ki, hogy jelöltje elfogadja a számára felkínált állást.⁹⁶

Az uralkodó eltökéltsége hosszas előkészítő munka eredménye volt. Mária Terézia már hónapokkal a jezsuita rend feloszlása előtt kikérte a haditanács véleményét arról, nem lenne-e célszerű a tábori papság irányítását egy püspökre, esetleg a bécsújhelyi püspökre bízni. A haditanács 1773. március 10-én kelt válasza szerint a korábbi szokásjog, illetve a legfőbb tábori főpap által birtokolt, többnyire a püspöki méltósághoz kötődő felhatalmazások is egy püspök kinevezése mellett szólnak. A leiratban kifejtették, hogy a leendő tábori püspök sokrétű feladatköre önálló hivatal megalapítását indokolná, mindazonáltal egy új püspökség felállítása nagyon megterhelné az államkincstárt. A haditanács a hivatal és a bécs-

⁹² WOLFSGRUBER, 1897. 191–192.

⁹³ ARNETH, 1881. 4. k. 401.

⁹⁴ BIELIK, 1901. 85.

⁹⁵ SCHRAGL, 2002. 11–25.

⁹⁶ ARNETH, 1881. 4. k. 315–316.

új helyi püspökség egyesítése mellett érvelt, részben azért, mert Bécsúj hely közel van a fővároshoz, részben pedig azért, mert ott a káptalan és a konzisztórium kiegészítésével lehetne megoldani a hivatali teendőket. A káptalan létszámát meg lehetne növelni egy kanonokkal, annak méltóságára egy alkalmas tábori papot kinevezni, a jövőben pedig a káptalan létszámának egyharmad részét a tábori papoknak tartanák fenn. Az új kanonok fizetését évi 6000 forintra lehetne növelni. A haditanács a továbbiakban öt tábori főlelkészség felállítására is javaslatot tett, ezt azonban a későbbiekben csak részben vették figyelembe.⁹⁷

Mária Terézia elfogadta a haditanács javaslatának alapgondolatát. 1773. december 4-én, az Egyesített Osztrák–Cseh Udvari Kancelláriának kibocsátott dekretumával megalapította az Apostoli Tábori Helynökséget (*Apostolisches Feldvikariat*), amelyet egyesítettek a bécsúj helyi püspökséggel, annak kormányzására pedig dr. Heinrich Johann von Kerenst nevezte ki apostoli tábori helynöknek.⁹⁸ Az újonnan kinevezett főpap 6000 forintos évi fizetést kapott, illetve szállást Bécsben a Teinfaltstraße 10. szám alatt, gróf Hamilton egykori házában. Kerens a teleket többnyire Bécsben töltötte, ahol a tábori papság ügyeivel foglalkozott.⁹⁹

Az Apostoli Tábori Helynökség megalapítása, hasonlóan több más korabeli püspökségéhez, a jozefinista egyházpolitika azon szándékából fakadt, hogy a katolikus hívek lelki gondozását a korábbiaknál sikeresebbé tegye. A tábori püspökség megalapítását ugyanakkor egy hosszú egyházjogi, illetve történeti folyamat előzte meg. A jezsuita rend eltörlése azt a látszatot keltette, hogy a kormányzat egy hirtelen lépésre kényszerült. A tábori püspökség felállításának előzményei azonban mást bizonyítanak. A XVIII. században kiadott pápai brevék majdnem teljes körű püspöki joghatóságot biztosítottak a legfőbb tábori főpap számára. A század közepétől kezdett kiépülni a későbbi püspökség struktúrája: megjelentek az állandó tábori főpapi hivatalok, a házassági ügyek elbírálása pedig egy erre a célra létrehozott, konzisztórium feladatokat ellátó bizottság feladata lett. A folytonosság mellett szól az is, hogy az uralkodó egy volt jezsuitát bízott meg a tábori helynöki feladatok ellátásával. Mária Terézia sürgetésére XIV. Kelemen pápa 1773. december 22-én kelt, a bécsi nunciushoz intézett brevéjében átadta neki a hadsereg feletti, békeidőre és hadiállapotra egyaránt vonatkozó joghatóságot, azzal, hogy azt Kerensnek továbbadhatja. Ezzel megszülettek az Apostoli Tábori Helynökség egyházi alapjai is, és az újonnan létrehozott intézmény egészen az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig biztosította a katonaság lelki gondozását.¹⁰⁰

---

⁹⁷ BIELIK, 1901. 86–87.

⁹⁸ HAM, 2001. 29.

⁹⁹ SCHRAGL, 2002. 15.

¹⁰⁰ MELICHÁR, 1899. 26.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

MPRKL   Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára
ÖStA KA HKR FV   Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Feldvikariat
                                  (Zentralstellen, Archiv des Apostolischen Feldvikariates)

2. Szakirodalom

- ADRIÁNYI
2001   ADRIÁNYI Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve* Budapest, 2001.
                                  (Szent István kézikönyvek 5.)
- ARNETH
1863–1879   ARNETH, Alfred Ritter von: *Geschichte Maria Theresia's*. 10. Bde.
                                  Wien, 1863–1879.
1881   *Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde* Hrsg.
                                  ARNETH, Alfred Ritter. 4. Bde. Wien, 1881.
- BEALES
1987   BEALES, Derek: *Joseph II. I. In the Shadow of Maria Theresia*
                                  1741–1780. Cambridge etc., 1987.
- BIELIK
1901   BIELIK, Emerich: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des*
                                  apostolischen Feld-Vicariates. Wien, 1901.
- BOROVÍ
1992   BOROVÍ József: *A magyar tábori lelkészet története* Budapest, 1992.
- CSOHÁNY
1994   Dr. CSOHÁNY János: *A protestáns tábori lelkészet*. [Budapest], 1994.
- DEÁK
1993   DEÁK István: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia kato-*
                                  natisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest,
                                  1993.
- DEZSŐ
1941   Dr. DEZSŐ László: *Bevezetés a katonai lelkigondozásba*. I. k. Pápa,
                                  1941.
- EXTRACTUS RESOLUTIONUM
1846   *EXTRACTUS benignarum normalium resolutionum in publico-ecclesiasticis*
                                  ad annum usque 1844 inclusive editarum, ordine materialium digestus.
                                  Tirnavia, 1846.
- GRÖGER–HAM–SAMMER
2001   GRÖGER, Roman-Hans–HAM, Claudia–SAMMER, Alfred: *Zwi-*
                                  schen Himmel und Erde Militärseelsorge in Österreich. Mit einem
                                  Beitrag von Julius HANAK. Styria, [2001].

- HANAK
1974 HANAK, Julius: *Die evangelische Militärseelsorge im alten Österreich*. Hrsg. Wilhelm KÜHNERT. Wien, 1974.
- HARTMANN
2001 HARTMANN, Peter C.: *Die Jesuiten*. München, 2001.
- KERCHNAWE
1938 KERCHNAWE, Hugo: Die Geschichte der Militärseelsorge im alten Heere. In: *Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge im Weltkrieg*. Hrsg. LIPUSCH, Viktor. Graz, 1938. 1–14.
- KHEVENHÜLLER-METSCH
1910 *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Oberhofmeisters 1742–1776*. Hrsg. KHEVENHÜLLER-METSCH, Rudolf Graf und Dr. SCHLITTER, Hanns. Wien–Leipzig, 1910.
- KOSTELECKY
1991 KOSTELECKY, Alfred: Geschichte der Militärseelsorge Österreichs. In: *Personalschenatismus der Militärdiözese Österreich für das Jahr 1991*. Wien, 1991. 15–25.
- LEONHARD
1842 LEONHARD, Johann Michael: *Verfassung der Militär-Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten, mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil-Clerus in militär-gistlichen Angelegenheiten*. Wien 1842.
- LUKÁCS
1987/88 LUKÁCS, Ladislaus SJ: *Catalogus generalis seu Nomendator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I–III. k. Róma, 1987.; 1988.; 1988.
- MAASS
1969 MAASS, Ferdinand: *Der Frühjosephinismus*. Wien–München, é. n. [1969.]
- MELICHÁR
1899 MELICHÁR Kálmán: *A katonai lelkészet az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében (haditengerészeténél) és a magyar királyi honvédségénél*. Budapest, 1899.
- MÜLLER
1980 MÜLLER, Gerwin: *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten im altösterreichischen Offizierkorps*. Wien, 1980. (Unveröffentlichtes Manuskript. Österreichische Nationalbibliothek 168.082-C)
- NIEDERHAUSER
2000 NIEDERHAUSER Emil[–]KAMENSZKIJ, Alekszandr: *Mária Terézia[–]Nagy Katalin*. [Budapest,] 2000.
- SCHRAGL
2002 SCHRAGL, Fredrich: Heinrich Johann von Kerens. Eine Kurzbiographie. In: *Sonderausstellung 2002. Heinrich Johann von*

- Kerens. Erster Bischof von St. Pölten 1725 / 1785–1792.* Hrsg. Vom Bischöfliches Ordinariat St. Pölten, St. Pölten, 1992. 11–25.
- SCHROTTI
1915 SCHROTTI Pál: A tábori papság. In: *Katholikus Szemle* 1915. 561–581.
- TAUBINGER
1930 TAUBINGER Rezső: A protestáns tábori lelkészlet múltjából. In: *Protestáns Szemle* 1930. 568–570.
- UJHELYI
1914 UJHELYI Péter: *Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780)*. Budapest, 1914.
- WOLFSGRUBER
1897 Dr. WOLFSGRUBER, Cölestin: *Christoph Anton Kardinal Migazzi Fürsterzbischof von Wien. Eine Monographie und zugleich ein Beitrag zur Geschichte des Josephinismus*. Ravensburg, 18972.
- ZACHAR
2004 ZACHAR József: *Habsburg uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*. Budapest, 2004.

FÜGGELEK.
ÖStA KA Archiv des Apostolischen Feldvikariates
1735– 1772 között született iratainak jegyzéke

A doboz és irat száma	Feladó, címzett, hely, időpont	Rövid tartalom	Megjegyzés
1. d. Nr. 1.	A haditanács Dr. Georg Tönnemann SJ legfőbb tábori főpapnak. Bécs, 1735. március 5.	Tönnemann-nak megparancsolják, hogy két németül és csehül beszélő jezsuitát bocsásson a tábori főkórház rendelkezésére.	
1. d. Nr. 2.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmiller SJ legfőbb tábori főpapnak. Pozsony, 1741. augusztus 4.	Kampmillernek a Csehországban felállítandó hadtestnek egy tábori főpapot (Qua-Feldsuperior) kell javasolnia.	
1. d. Nr. 3.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmiller SJ legfőbb tábori főpapnak. Bécs, 1742. március 24.	Valamennyi tábornoknak meg fogják parancsolni, hogy a tábori lelkészek irányában köteles tisztelettel legyenek, és segítsék őket a húsvéti gyónás elvégzése, illetve a jó erkölcsök érdekében folytatott küzdelmükben.	L. a 5. számú iratot.
1. d. Nr. 4.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmiller SJ legfőbb tábori főpapnak. Bécs, 1743. augusztus 31.	Kampmiller mellé egy konzisztórium gyakorlattal rendelkező, jogtudós munkatársat rendelnek évi 100 forint fizetéssel.	
1. d. Nr. 5.	A haditanács körlevele a vezénylő tábornokoknak. Bécs, 1747. szeptember 16.	A tábori lelkészek tanúsításnak tiszteletet a keresztény életmód törvényei iránt.	L. a 3. számú iratot.
1. d. Nr. 6.	Dr. Ignaz Kampmiller SJ legfőbb tábori főpap – a haditanácsnak. H. n. 1748. március 2.	A toborzó tiszteknek meg kellene hagyni: figyeljenek arra, hogy katolikus katonák gyermekeit ne kereszteljék meg protestáns lelkészek.	

1. d. Nr. 7.	Mária Terézia utasítása. Bécs, 1749. május 17.	A szegedi várban szolgáló, törzshöz tartozó katonák a legfőbb tábori főpap joghatósága alá tartozzanak.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 8.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmiller SJ legfőbb tábori főpapnak. Bécs, 1750. február 7.	Tilos a tiszteknek az ezredtulajdonos és az ezredparancsnok engedélye nélkül megházasodni.	
1. d. Nr. 9.	H. n.; d. n.	Jelentés a szlavóniai határ-örvidék katolikus egyházközségéről.	
1. d. Nr. 10.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmiller SJ legfőbb tábori főpapnak. Bécs, 1751. november 23.	Jegyzék: egy-egy tábori főpapot (Feldsuperior) alkalmaznak Prágában és Budán.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 11.	Mária Terézia leirata a Magyarországon parancsnokló tábornokoknak. Bécs, 1752. január 31.	A magyarországi püspököket, különösen Barkóczy Ferenc egri püspököt fel kell világosítani a pápa által a legfőbb tábori főpapnak adott jurisdictióról. A városokban, illetve várakban állomásozó katonák nem tartoznak a megyéspüspökök joghatósága alá.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 12.	A haditanács körlevelének másolata. Bécs, 1752. július 4.	Közlegények pénzbeli hagyatékát nem szabad misékkal vagy más járandóságokkal kifizetni, hanem a katonai rokkantak alapjába kell azt befizetni.	
1. d. Nr. 13.	A legfőbb tábori főpap kérelme Mária Teréziához. H. n. 1752.	A tábori paság nevében kéri, hogy a meghalt közlegények hagyatékából továbbra is legyen szabad egy misét mondani.	
1. d. Nr. 14.	A haditanács körlevele. Bécs, 1752. július 18.	A császárnő döntése szerint a bécsújhelyi katonai akadémia a jövőben a legfőbb tábori főpap joghatósága alá tartozik.	

1. d. Nr. 15.	Kimutatás. H. n. 1752. augusztus 19.	Kimutatás a cs. kir. hadse- reg azon katonáiról, akik a legfőbb tábori főpap jogha- tósága alá tartoznak.	L. a 17. sz. iratot.
1. d. Nr. 16.	Feljegyzés a fenti kimu- tatáshoz. Bécs, 1752. október 27.	A tábori lelkészek mindig az illetékes egyházmegyei hatóságokkal egyetértésben gyakorolják joghatóságukat.	
1. d. Nr. 17.	Feljegyzés. Bécs, 1752. október 22.	A cs. kir. főhadbiztosság parancsának másolata a legfőbb tábori főpap jogha- tósága alá tartozó szemé- lyekről	
1. d. Nr. 18.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1752. október 24.	Két papot javasol az Eszé- ken, illetve Szegeden állo- másozó csapatoknak (An- tonius Mainardit és Lucas Marsanichot), 300 forintos juttatással.	Magyar vonat- kozású irat.
1. d. Nr. 19.	Dr. Ignaz Kampmiller levele [a megyés-püspö- könek] H. n. 1752. de- cember 22.	A pápa már döntött jogha- tósága ügyében.	
1. d. Nr. 20.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek Bécs, 1753. január 31.	Közlük a németalföldi főta- nács véleményét a jurisdic- tiós vita rendezéséről.	
1. d. Nr. 21.	H. n. 1753. február 10.	Dr. Ignaz Kampmiller véleménye a fenti (Nr. 20.) levélről.	
1. d. Nr. 22.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek Bécs, 1753. március 20.	Jóváhagyják a legfőbb tábori főpap álláspontját a fenti (Nr. 21.) joghatósági ügyben.	
1. d. Nr. 23.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak H. n. 1753. február 15.	A legfőbb tábori főpap panasza: a philippsburgi plébános megsérti jogható- ságát (áldoztatja a katoná- kat, bitorolja a keresztelés, az áldás és a temetés jogát).	
1. d. Nr. 24.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek Bécs, 1753. március 26.	A haditanács döntött a jurisdictiós visszaélés meg- szüntetéséről.	

1. d. Nr. 25.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1753. április ?	Véleménye a philippsburgi ügy megoldásáról. A nem katolikus katonának nem lenne szabad engedélyezni, hogy nyilvánosan istentiszteletet tartsanak.	
1. d. Nr. 26.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek Bécs, 1753. február 23.	Közlök egy császári rendelet másolatát, amely szerint a bécsújhelyi katonai akadémia főlovászmestere, táncmestere, vívómestere és nyelvmestere nem tartozik a legfőbb tábori főpap joghatósága alá.	
1. d. Nr. 27.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek Bécs, 1753. március 14.	Rendelet a katonák esketésével kapcsolatban. Katonajegy és polgári személy házassága esetén a helyi pap is összeadhatja a házasságlandókat, ha tábori pap nincs helyben. Ha a tábori pap helyben van, az ő joga az összeadás, a stóladíjat azonban meg kell osztania a helyi plébánossal.	
1. d. Nr. 28.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek Bécs, 1753. július 1.	A haditanács átküldi a császár rendeletét: minden tábori lelkész havonta két szentmisét köteles mondani az ezredében meghalt köz-katonákért, és ezért az ezred pénztárából 12 forintot kap.	
1. d. Nr. 29.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. Bécs, 1753. július 5.	Panaszt tesz, mert a kassai plébános megsértette a joghatóságát, illetve mert a református katonák nyilvános istentiszteleten vehetnek részt Kassán.	Magyar vonatkozású iratok.
1. d. Nr. 30.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1753. augusztus 19.	A haditanács jóváhagyja egy kolozsvári tábori pap temetéssel kapcsolatos eljárását.	Magyar vonatkozású iratok.

1. d. Nr. 31.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1753. október 25.	A haditanács véleményét kér a trieri választófejedelem joghatósági szabályozással kapcsolatos kifogásairól.	L. a 32. sz. iratot.
1. d. Nr. 32.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1753. november 7.	A legfőbb tábori főpap véleménye a trieri választófejedelem joghatóságot érintő kifogásaival kapcsolatban.	
1. d. Nr. 33.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1753. október 26.	A haditanács közli a császár rendeletét, amely szerint az egyházmegyei konzisztóriumok a szüzesség elvesztésével kapcsolatos ügyekben, valamint a gyermektartás összegéről és a házasfelek elválasztása esetén járó ellátásról nem határozhatnak.	
1. d. Nr. 34.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1753. december 5.	Panaszkodik, hogy a császári rendelet ellenére a kassai plébános még mindig megsérti a joghatóságát.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 35.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1753.	Prágába Carolus Arnold SJ-t, Budára Christophorus Mayr SJ-t javasolja tábori főpapnak.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 36.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1754. január 4.	Kolozsvárott mind az illetékes megyéspüspökök, mind a plébános megtámadta joghatóságát (bitorolják a benedictio jogát).	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 37.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. H. n. 1754. január.	Javaslatot kér a stóladij rendezésére.	
1. d. Nr. 38-39.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1754. január 10., 19.	A haditanács közli a császár rendeletét a tábori lelkészek rangjáról, fizetéséről, stóladijáról, illetve a tisztek kötelező húsvéti gyónásáról.	

1. d. Nr. 40.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1754. január 21.	A legfőbb tábori főpap panaszkodik amiatt, hogy az esztergomi plébános megsérti joghatóságát.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 41.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1754. március 26.	A haditanács átküldi Magyarország primásának véleményét az esztergomi joghatósági konfliktusról.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 42.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1754. február 22.	Kéri, hogy csak a kétség kívül mozgó ezredekhez sorolható személyek tartozzanak joghatósága alá.	
1. d. Nr. 43.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek Bécs, 1754. március 6.	A haditanács tudatja, hogy a császár jóváhagyta a Nr. 42. sz. alatti kérelmét.	
1. d. Nr. 44.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1754. május 11.	Dr. Ignaz Kampmiller véleménye arról, hogy a várak, illetve a tábori tüzérség állományát a tábori lelkészek joghatósága alá vonják.	
1. d. Nr. 45.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1754. május 18.	A haditanács tudatja a császár döntését arról, hogy Németalföldön kik tartoznak a legfőbb tábori főpap joghatósága alá.	
1. d. Nr. 46.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1754. július 29.	A haditanács jelentést kér a legfőbb tábori főpaptól arról, hogy valamennyi katolikus tisztt beadta-e a gyónási céduláját.	
1. d. Nr. 47.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1754. szeptember 4.	A legfőbb tábori főpap válasza a Nr. 46. sz. iratban feltett kérdésre.	
1. d. Nr. 48.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1754. szeptember 4.	A legfőbb tábori főpap P. Malinsky SJ-t javasolja Itáliába helyettes tábori főpapnak.	
1. d. Nr. 49.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1754. október 4.	Tudatják, hogy P. Malinsky kinevezéséhez szükséges iratokat átküldték az Itáliában vezénylő Linden tábornagynak.	

1. d. Nr. 50.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1754. október 9.	A haditanács a legfőbb tábori főpap személyi javaslatát kéri a Tirolban lévő kofeli helyőrség lelkészi állására.	L. az 51., 52., 55., 56. sz. iratokat is.
1. d. Nr. 51.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1754. december 2.	Kampmiller jelenti, hogy senkit sem talált, aki évi 160 forintért elvállalná a kofeli állást.	
1. d. Nr. 52.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1754. december 14.	A haditanács kéri a legfőbb tábori főpap véleményét arról, hogy mennyi fizetést kellene folyósítani a kofeli helyőrségi lelkésznek.	
1. d. Nr. 53.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1754. december 23.	A legfőbb tábori főpap utasításokat sürget az itáliai főlelkész-helyettesi állás betöltése érdekében.	
1. d. Nr. 54.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1755. január 22.	A haditanács a legfőbb tábori főpap személyi javaslatát kéri a tiroli Torboleban megürült lelkészi állás betöltésére.	
1. d. Nr. 55.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1755. január 25.	A haditanács véleményt kér Giovanelli tábori lelkész kérelmével kapcsolatban, aki az újonnan átvett plébániája mellett szeretné megtartani torbole-i állását is.	
1. d. Nr. 56.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1755. február 4.	A legfőbb tábori főpap támogatja Giovanelli kérelmének teljesítését.	
1. d. Nr. 57.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1755. február 12.	Tudatják, hogy már intézkedtek Giovanelli kérésének teljesítése ügyében.	
1. d. Nr. 58.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1755. január 11.	A haditanács kéri a legfőbb tábori főpap jóváhagyását az évi 300 forint zsoldért javasolt Franz Gazolettivel kapcsolatban a tiroli Kofelben található várlelkészi állás betöltésére.	

1. d. Nr. 59.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1755. február 10.	Kampmillernek nincs ellenvetése Gazoletti kinevezésével kapcsolatban.	
1. d. Nr. 60.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1755. március 25.	A haditanács tudatja, hogy Gazoletti alkalmazásával kapcsolatban már kiadták a szükséges rendeleteket.	
1. d. Nr. 61.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1755. július 14.	Kampmiller kéri, adjanak ki egy rendeletet, amelyben meghatározzák a tábori papok joghatóságát, mert a plébánosok megpróbálják a kaszárnyák falai közé szorítani azt.	
1. d. Nr. 62.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1755. augusztus 9.	A haditanács kéri Kampmiller véleményét arról, hogy továbbra is folyósítani kell-e a freiburgi helyőrség tábori papjának zsoldját, aki havi 25 forintos illetményének elmaradása miatt panaszt tett, vagy inkább megszüntessék az állást.	
1. d. Nr. 63.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1755. szeptember 22.	A legfőbb tábori főpap, tekintettel a cseh katonákra, a freiburgi helyőrségi lelkészi állás fenntartását és az ottani tábori pap zsoldjának további folyósítását javasolja.	
1. d. Nr. 64.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. H. n. 1755. október 25.	A haditanács tudatja, hogy a freiburgi tábori lelkészi állást továbbra is fenntartják, mert a kaszárnya közelében található kolostorokban bizonyosan lehet cseh nyelvben járatos szerzetest találni.	

1. d. Nr. 65.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1755. augusztus 12.	A haditanács felvilágosítást kér arról, hogy valóban azért halad-e nehezen az újoncozás a magyar sorgealogezredeknél, mert az ortodox papok híveik fejébe verik, hogy a cs. kir. hadseregben nem gyakorolhatják tovább vallásukat. (Mellette a magyarországi tábori főpap jelentése.)	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 66.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1755. szeptember 11.	Kampmiller véleménye a magyar kiegészítésű sorgealogezredek kiegészítésével kapcsolatban.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 67.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1755. augusztus 28.	A legfőbb tábori főpap szerint a covolói tábori pap már négy hónapja nem kapott zsoldot.	
1. d. Nr. 68.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1755. szeptember 10.	A legfőbb tábori főpap tudatja, hogy az érvényben lévő császári rendelet szerint minden tábori papnak havonta két misét kell mondania az adott ezredben elhunyt katolikus katonákért, és ezért a szolgáltatáért évente 12 forint jár neki az ezredpénztárból.	
1. d. Nr. 69.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1755. szeptember 22.	A legfőbb tábori főpap jelentése két gyermek lutheránus neveltetéséről.	
1. d. Nr. 70.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1755. december 12.	A haditanács tudatja, hogy a két gyermeket azért nem a katolikus vallásban neveltik, mert vegyes házasságból származnak.	
1. d. Nr. 71.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1755. december 24.	A haditanács javaslatot kér a Bánságban alkalmazandó tábori pap személyéről.	

1. d. Nr. 72.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. január 5.	A legfőbb tábori főpap az elhalálozott Mainardi atya helyére Michelli atyát javasolja tábori papnak.	
1. d. Nr. 73.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. január 14.	A haditanács egyetért Michelli atya bánsági alkalmazásával.	
1. d. Nr. 74.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. február 7.	A legfőbb tábori főpap kéri a Görzből Temesvárra utazó Michelli atya 50 forintos utazási hozzájárulásának és 200 forintos fizetésének a felemelését.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 75.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. március 9.	A legfőbb tábori főpap panaszkodik, mert egy eperjesi protestáns lelkész megsértette joghatóságát.	Magyar vonatkozású irat. A rá adott válasz 79. sz. alatt.
1. d. Nr. 76.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. április 14.	A haditanács értesítése az uralkodó rendeletéről, amely szerint az ezredparancsnok tudta nélkül megkötött katonai házasságokat mind a világi, mind az egyházi fórumok előtt érvénytelennek kell tekinteni.	
1. d. Nr. 77.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. április 3.	A haditanács véleményt kér Kampmillertől Carl Singer dragonyos főhadnagy házasságának ügyében.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 78.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. május 11	Kampmiller érvényesnek tartja Singer főhadnagy házasságát, aki reformátusként elvett egy református nőt, de a konzisztórium elválasztotta őket, majd katolizált és újra házasságot kötött.	Magyar vonatkozású irat.

1. d. Nr. 79.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. április 28.	A haditanács közli egy, a magyarországi helytartótanácsához intézett rendelet másolatát. Annak a protestáns lelkésznek, aki Eperjesen megesketett egy tisztet, egy gyermeket pedig eltemetett a temetőben, a stóladíjat el kell küldenie a tábori papnak, továbbá eljárását ki kell vizsgálni, és a lelkészt meg kell büntetni.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 80.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. április 3.	A haditanács tudatja, hogy a katonák vegyes házasságából származó gyermekek nevelésére vonatkozóan érvényben marad az 1755. december 12-én kiadott rendelet.	L. a 81. és a 82. sz. iratot.
1. d. Nr. 81.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. május 7.	A legfőbb tábori főpap megismétli kérését annak érdekében, hogy kötelező legyen a katonák vegyes házasságából származó valamennyi gyermeket katolikus vallásban nevelni.	
1. d. Nr. 82.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. május 20.	A haditanács javaslata Kampmillernek: szólítsa fel a tábori papokat, hogy vegyes házasság esetén követeljenek a szülőktől reverzálisan a gyermekek katolikus neveltetésének biztosítása érdekében.	
1. d. Nr. 83.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. június 2.	A haditanács kéri a legfőbb tábori főpap véleményét, a budai katonai temetőben építendő kápolna tervével kapcsolatban.	Magyar vonatkozású irat.

1. d. Nr. 84.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. október 2.	A legfőbb tábori főpap tudatja, hogy a budai kápolnát már felépítették, és meghozták a fenntartásához szükséges intézkedéseket.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 85.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. július 3.	A haditanács kéri Kampmiller véleményét Johann Opitz közlegény és Juliana Christina Scheibnerin házassága ügyében, akiket egy jezsuita atya a Wallis ezred parancsnokának, illetve ezredtulajdonosának tudomása nélkül összeadott.	
1. d. Nr. 86.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. augusztus 13.	A legfőbb tábori főpap azt javasolja, hogy a további feszültségek elkerülése érdekében Opitz közlegényt törvényes keretek között ismét adják össze menyasszonyával.	
1. d. Nr. 87.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. augusztus 21.	A haditanács tudatja, hogy a Wallis ezredben szolgáló Opitz nevű közlegény házasságának törvényes megújítása érdekében a szükséges rendeleteket már kiadták az ezrednek.	
1. d. Nr. 88.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. augusztus 19.	A haditanács javaslatot kér a Csehországban működő hadsereg melletti tábori főpap személyéről.	
1. d. Nr. 89.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. augusztus 23.	A legfőbb tábori főpap Anton Pettauert jezsuita atyát javasolja a csehországi hadsereghez tábori főpapnak.	

1. d. Nr. 90.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. szeptember 15.	A haditanács véleményét kér az elhunyt Lucas Marsanich tábori pap hagyatékának zárolása kapcsán arról, hogy mi legyen az elhunyt tábori papok hagyatékának sorsa.	
1. d. Nr. 91.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. szeptember 22.	Kampmiller véleménye szerint a jezsuita tábori papok hagyatéka mindig a jezsuiták bécsi rendházát illeti.	
1. d. Nr. 92.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. október 7.	A legfőbb tábori főpap a Piccolomini herceg parancsnoksága alatti hadsereghez Hieronymus Schlauerspach jezsuita atyát javasolja helyettes tábori főpapnak.	
1. d. Nr. 93.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. november 24.	A legfőbb tábori főpap évi 300 forint pótlék kiutalását kéri Schlauerspach helyettes tábori főpap számára.	
1. d. Nr. 94.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. október 13.	A legfőbb tábori főpap a Clericisch ezrednél elhunyt Lucas Marsanich helyett Joseph Marchisetti jezsuita atyát javasolja ezredkáplánnak.	
1. d. Nr. 95.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. november 17.	A haditanács jóváhagyja Marchisetti alkalmazását, egyúttal kéri, hogy a komáromi ezrednél – a Clericisch ezred odavezényelt zászlóalja miatt – egy olaszul beszélő atyát alkalmazzanak.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 96.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1756. november 24.	Kampmiller kéri, hogy a tábori papok a harmadik lóporciót is természetben kapják meg.	

1. d. Nr. 97.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1756. december 26.	A haditanács tudatja, hogy a tábori papok a harmadik lóporciót továbbra is pénzben fogják megkapni.	
1. d. Nr. 98.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1757. január 29.	A haditanács tudatja, hogy Hieronymus Schlauerspach ezredkáplánnak évi 100 forint pótdíjat rendeltek, miután Piccolomini tábornok hadseregének tábori főpapjává nevezték ki.	
1. d. Nr. 99.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1757. február 26.	A haditanács kéri Kampmiller véleményét a Splényi huszárezredben szolgáló Gamsich főhadnagy kérvényével kapcsolatban.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 100.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1757. március 8.	A legfőbb tábori főpap szerint Gamsich főhadnagynak – házassági szerződése ellenére – nem lenne szabad megengedni, hogy fiát az eperjesi evangélikus iskolába járassa.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 101.	Dr. Ignaz Kampmiller Mária Teréziának. H. n. 1757. szeptember 9.	Kampmiller folyamodása a császárnőhöz: nem lenne szabad megengedni, hogy Gamsich főhadnagy evangélikus iskolába küldje fiait.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 102.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1757. március 14.	A haditanács átküldi a Clericisch ezred ezredesének egyik jelentését, és döntést kér a Bach de Roda századossal szemben felmerült vádakkal kapcsolatban.	
1. d. Nr. 103.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1757. május 4.	A haditanács kérdezi, hogy a mellékelt, Bach de Roda századosra vonatkozó határozat helyénvaló-e, továbbá, hogy a Gredler ezredes lányával tervezett házasságával kapcsolatos tilalmat fel lehet-e oldani.	

1. d. Nr. 104.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1757. május 6.	A legfőbb tábori főpap tudatja, hogy kivizsgálta Bach de Roda esetét és a századost a vádak alól felmentette.	
1. d. Nr. 105.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1757. április 15.	A haditanács átteszi egy dezertált katona kihallgatásának jegyzőkönyvét és döntést kér a vádlott asszonyának és gyermekeinek további sorsáról. A gyerekek ugyanis egy törvénytelen házasságból, egy megszöktetett asszonytól származnak.	L. a 106. sz. iratot.
1. d. Nr. 106.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1757. április 23.	A legfőbb tábori főpap szerint az asszonyt vissza kell küldeni törvényes férjéhez, a gyerekek ellátását pedig legfelsőbb kegyből kellene biztosítani.	
1. d. Nr. 107.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1757. június 8.	A haditanács véleményt kér Johanna Kampfmüllerinnek és gyermekének lutheránus vallásra téréséről.	
1. d. Nr. 108.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1757. július 12.	A legfőbb tábori főpap véleménye Johanna Kampfmüllerin és gyermeke áttérésével kapcsolatban.	
1. d. Nr. 109.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1757. június 21.	A haditanács felvilágosítást kér Doralice Botoni házassági ügyéről.	
1. d. Nr. 110.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak.	Felvilágosítást ad Doralice Botoni házassági ügyéről.	
1. d. Nr. 111.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1757. augusztus 24.	A haditanács felvilágosítást kér Koschner közlegény titokban megkötött házasságáról.	

1. d. Nr. 112.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1757. október 26.	A haditanács kérdezi, vajon az evangélikus vallású Wangenheim ezredesnek engedélyezni lehet-e a házasságot katolikus menyasszonyával, ha reverzálist ad, amelyben vállalja, hogy gyermekeit katolikus hitben fogja nevelni.	
1. d. Nr. 113.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1757. november 5.	Wangenheim ezredesnek meg lehet adni a házassági engedélyt, ha vállalja, hogy gyermekeit katolikus hitben fogja nevelni.	
1. d. Nr. 114.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1757. november 5.	A haditanács tudatja, hogy Wangenheim ezredes számára engedélyezték a házasságot, feltéve, hogy gyermekeit katolikus hitben fogja nevelni.	
1. d. Nr. 115.	Dr. Ignatz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1757. november ?	A legfőbb tábori főpap kéri, hogy a tábori kápolnák szállítására valamennyi ezredhez rendeljenek ki egy lovat és egy szolgát, továbbá növeljék meg a tábori papok zsoldját.	
1. d. Nr. 116.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1757. december 7.	A legfőbb tábori főpap Szegedi Ker. János jezsuita atyát javasolja magyarországi tábori főpapnak.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 117.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1757. december 9.	A haditanács jóváhagyta Szegedi Ker. János jezsuita atya kinevezését.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 118.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1758. május 6.	A véleményt kér arról, hogy engedélyt lehet-e adni a feltre-i püspöknek a covolói várkápolna vizitációjára.	
1. d. Nr. 119.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1758. június 2.	A legfőbb tábori főpap véleménye szerint nem szabad engedélyt adni a feltre-i püspöknek a covolói várkápolna vizitációjára.	

1. d. Nr. 120.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1758. december 2.	A legfőbb tábori főpap tudatja, hogy a Gelhaysch ezredhez tartozó Volto hadnagy az anyakönyvezésnél tett ígéret ellenére gyermekeit lutheránus hitben nevelteti Sopronban.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 121.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1759. március 10.	A haditanács tudatja, hogy Volto hadnagyot már felszólították gyermekeinek katolikus nevelésére.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 122.	Dr. Ignaz Kampmiller Blettner bárónak. H. n. 1759. április 11.	A legfőbb tábori főpap értesíti a bárót, hogy a császárnő döntése szerint az adott négy kaszárnnyában tábori lelkészek hiányában át kell adni a lelki gondozást az ottani plébániák papjainak.	
1. d. Nr. 123.	Mária Terézia rendeletének másolata. Bécs, 1759. április 11.	A lelkigondozást négy kaszárnnyában tábori pap hiányában át kell adni az ottani plébániák papjainak, akiknek egy tábori pap zsoldját kell folyósítani.	
1. d. Nr. 124.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1759. ?	A legfőbb tábori főpap véleménye szerint a nemesi testőrség az ő joghatósága alá tartozik.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 125.	Mária Terézia a brandenburgi örgrófnak. (másolat)	A királynő intézkedése a schirndingi evangélikus lelkésszel kapcsolatban, aki egy katonát az ezred engedélye nélkül anyakönyvezett.	3 db melléklettel.
1. d. Nr. 126.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1760. október 28.	A haditanács kinyilvánítja, hogy azok a rokkantak, akiket a katonai kórházakban betegápolóként alkalmaznak, a legfőbb tábori főpap joghatósága alá tartoznak.	

1. d. Nr. 127.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1760. október 28.	A haditanács tudatja, hogy a magyar nemesi testőrséget katonai testületnek kell tekinteni, amely így a legfőbb tábori főpap joghatósága alatt áll.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 128.	Mária Terézia O'Donell tábornoknak. (másolat) Bécs, 1760. december 14.	Parancsot ad bizonyos, misékkal, szabadgondolkodással és ledér nőtisztelettel kapcsolatos visszaélések megszüntetésére.	
1. d. Nr. 129.	Anton Pettauert Dr. Ignaz Kampmillernek. Prága, 1760. december 23.	Pettauer csehországi tábori főpap vádjai és határozata egy törzsorvos és egy gyógyszerész ügyében, akik leányokat becstelenítettek meg.	
1. d. Nr. 130.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1761. március 28.	A haditanács utasítja a legfőbb tábori főpapot, hogy a Laudon táborszer-nagy parancsnoksága alatt Sziléziában állomásozó hadsereghez nevezzen ki egy helyettes tábori főpapot egy tábori főpap fizetésének a felének megfelelő járandósággal.	
1. d. Nr. 131.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1761. április 12.	A legfőbb tábori főpap Wenzeslaus Balaus jezsuita atyát javasolja Laudon hadseregéhez helyettes tábori főpapnak.	
1. d. Nr. 132.	Mária Terézia Anton Pettauernak. Bécs, 1761. december 14.	Utasítást ad a hadseregben tapasztalt erkölcsi visszaélések megszüntetésére.	
1. d. Nr. 133.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1761. december 21.	A haditanács véleményt kér arról, hogy Blasius Thaddianovich minorita atyának, aki a szlavóniai Magdeburgban a hadifoglyok körében lelkipásztori feladatokat lát el, folyósítsanak-e tábori papi illetményt.	

1. d. Nr. 134.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1762. január 7.	A legfőbb tábori főpap szerint Thaddianovich minorita atyának folyósítani kell a tábori papi illetményt.	
1. d. Nr. 135.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1762. január 28.	A haditanács tudatja, hogy már kiutalták Thaddianovich atya illetményét.	
1. d. Nr. 136.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1763. február 14.	A haditanács véleményt kér Gazoletti egyházmegyes pap ügyében, aki Rivában és Lodronban díjazás nélkül ajánlkozott a lelkipásztori feladatok ellátására, most viszont helyőrségi kápláni kinevezést kér.	
1. d. Nr. 137.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1763. február 14.	Gazoletti megkaphatja a kinevező okiratot, ha ordináriusa ehhez hozzájárul, és ha hivatalosan nyilatkozik arról, hogy díjazás nélkül akar szolgálni.	
1. d. Nr. 138.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1763. április 27.	A haditanács megküldi Gazoletti bizonyítványait.	
1. d. Nr. 139.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. 1763. május 6.	A legfőbb tábori főpapnak nincs kétsége affelől, hogy Gazolettinek delegálhatja a szükséges joghatóságot.	
1. d. Nr. 140.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1763. május 13.	A haditanács tudatja, hogy kiállították Gazoletti helyőrségi kápláni kinevezését, így most Kampmillernek fel kell ruháznia őt a megfelelő joghatósággal.	
1. d. Nr. 141.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1763. március 26.	A legfőbb tábori főpap bizonyítja, hogy alaptalanok a sankt ulrichi plébános vádjai, amelyek szerint a nemesi testőrség tábori papja megsértette joghatóságát.	

1. d. Nr. 142.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1763. március 28.	A legfőbb tábori főpap kéri a haditanácsot, intézkedjenek, hogy a háború végeztével a tábori papok ismét bevonulhassanak a bécsi kaszárnyákba, és hivatásukat zavartalanul gyakorolhassák.	
1. d. Nr. 143.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1763. április 11.	A haditanács megtette a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a tábori papok zavartalanul teljesíthessék feladataikat a bécsi kaszárnyákban.	
1. d. Nr. 144.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1763. április 18.	A legfőbb tábori főpap jelzi, hogy Magyarországon, Erdélyben, Csehországban és Itáliában tábori főpapok alkalmazására lenne szükség, és kéri a haditanács ilyen értelmű döntését.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 145.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1763. május 10.	A haditanács kiadta a rendeleteket a tábori főpapok alkalmazása érdekében. Felszólítják Kampmillert, hogy rendeljen ki egy papot Jablunkára a lipótvári jezsuita rendházból, amely évi 520 forintot kap a katonai kincstárból.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 146.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1763. június 9.	A legfőbb tábori főpap személyi javaslatai az újonnan felállított tábori főpapi hivatalok betöltésére. A lipótvári rendházból egyetlen atya sem akarja a 24 mérföld távolságra lévő jablunkai szolgálatot elvállalni.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 147.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1763. augusztus 19.	A haditanács megerősíti a legfőbb tábori főpap kinevezési javaslatait az újonnan felállítandó tábori főpapi hivatalokba.	Magyar vonatkozású irat.

1. d. Nr. 148.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1763. június 22.	A haditanács kéri Kampmiller nyilatkozatát arról, hogy miért engedélyezte Josef Stiasny szállásmester házasságát, akinek nem volt írásbeli ezredparancsnoki engedélye.	
1. d. Nr. 149.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1763. július 4.	A legfőbb tábori főpap nyilatkozata: azért engedélyezte Stiasny szállásmesternek a házasság megkötését, mert ezredesétől írásbeli engedélyt mutatott fel.	
1. d. Nr. 150.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1763. október 14.	A haditanács tudatja a bécsi konzisztórium panaszát azzal kapcsolatban, hogy a tábori papok megsértik joghatóságát, illetve a császár ezzel kapcsolatos határozatát.	
1. d. Nr. 151.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1763. október 30.	A legfőbb tábori főpap szerint a pápai bullák rendelkezései következtében a tábori papoknak joguk van a katonákat joghatóságuk alá nem tartozó temetőkből is eltemetni, ezért kéri ezen joguk védelmét.	
1. d. Nr. 152.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1763. november 4.	A haditanács értesítése egy császári rendeletről, amely szerint a tábori papok idegen temetőkből is eltemethetik a katonákat.	
1. d. Nr. 153.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1764. január 6.	A haditanács tudatja, hogy a nemrégiben megalapított német nemesi testőrség, illetve annak papja a legfőbb tábori főpap joghatósága alá tartozik.	
1. d. Nr. 154.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1764. február 11.	A haditanács tudatja, hogy a német nemesi testőrségnél Josef Greipl jezsuita atyát alkalmazták.	

1. d. Nr. 155.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1764. február 29.	A legfőbb tábori főpap jelenti, hogy egy százados arra kényszerítette szolgáját, hogy lutheránus istentiszteleten vegyen részt, egy másik százados pedig minden gyermekét lutheránus hitben nevelteti.	
1. d. Nr. 156.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1764. április 1.	A haditanács válasza a két százados ügyében tett lépésekről.	
1. d. Nr. 157.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak.	A legfőbb tábori főpap véleménye szerint a haditanács intézkedései következtében a százados megmaradhat ezredénél.	
1. d. Nr. 158.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1764. június 18.	A haditanács véleményt kér a németalföldi tábori főpap egy vitás házassági ügyben hozott döntésével szembeni fellebbezésről.	
1. d. Nr. 159.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1764. június 23.	A legfőbb tábori főpap szerint a fellebbezést a németalföldi nunciatúrához kell benyújtani.	
1. d. Nr. 160.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1764. június 30.	A haditanács véleményét kér Kolowrat gróf javaslatáról, aki Pater Hartmann jezsuita atyát szeretné kinevezni brünni törzskaplánnak.	
1. d. Nr. 161.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1764. július 12.	A legfőbb tábori főpap lehetségesnek tartja Hartmann jezsuita atya kinevezését, de erről értesíteni kell az olmtüzi püspököt is.	
1. d. Nr. 162.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1764. július 16.	A haditanács hozzájárul Hartmann alkalmazásához, és felszólítja Kampmillert a joghatóság megadására.	

1. d. Nr. 163.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1764. augusztus 10.	A haditanács eljárást sürget Zeckel atya, a Serbellonisch ezred tábori papja ügyében, aki ezredese ellen hamis adatokat tartalmazó jelentést küldött be.	
1. d. Nr. 164.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1764. október 24.	A legfőbb tábori pap tudatja, hogy a Zeckel elleni ügyben úgy határoztak, hogy a nevezett tábori papnak le kell köszönnie állásáról, és máshol kell teljesítenie lelkeszi hivatását.	
1. d. Nr. 165.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1765. január 12.	A haditanács megítélése szerint, ha egyéb akadálya nincs, egy protestáns katonának joga van házasságot kötni egy azonos vallású hölggyel.	
1. d. Nr. 166.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1765. január 17.	A legfőbb tábori főpapnak kétségei vannak azzal kapcsolatban, hogy szabad-e házassági engedélyt adnia egy tizedesnek, mindazonáltal ez alkalommal hozzájárul a házassághoz, feltéve, hogy biztosítják a születendő gyermekek katolikus neveltetését.	
1. d. Nr. 167.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1765. február 3.	A haditanács érdeklődik arról, hogy egy cseh szolgálólánynak szüksége van-e ura beleegyezésére, ha hozzá akar menni egy katonához.	
1. d. Nr. 168.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1765. február 19.	A legfőbb tábori főpap szerint a cseh szolgálólány házasságához szükség van ura beleegyezésére.	
1. d. Nr. 169.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1765. március 2.	A legfőbb tábori főpap jelentése azon vádakról, amelyeket a győri püspök katonákkal szemben megfogalmazott.	Magyar vonatkozású irat.

1. d. Nr. 170.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1765. március 17.	A haditanács megküldi a győri püspök által bevádolt tisztek válaszlevelét.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 171.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1765. szeptember 30.	A haditanács megküldi az olmützi konzisztórium panaszát, amely szerint az újonnan kinevezett Hartmann törzskáplán megsérti joghatóságát. Egyúttal kéri Kampmiller véleményét.	
1. d. Nr. 172.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs,	A haditanács kéri a a határőr-séghez Temesvárra kinevezett Pater Kurz joghatóságának megerősítését.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 173.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1765. november 8.	A legfőbb tábori főpap szerint Pater Kurznak az illetékes ordináriushoz kell fordulnia joghatósága megerősítéséért, mivel a határőr alakulatok az álló katonasághoz (<i>ad militiam stabilem</i>) tartoznak.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 174.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1765. november 12.	A német határőr-milícia még a mozgó hadsereghez (<i>ad militiam vagam</i>) tartozik, ezért Kampmillernek kell Kurzot a megfelelő joghatósággal felruházni.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 175.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1765. november 20.	Kampmillernek a haditanács nyilatkozata után nincs ellenvetése Kurz joghatóságának megadása ellen.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 176.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1765. december 7.	A haditanács kérdezi, hogy mire kell bízniuk az esztergomi várban tábori pap nélkül állomásozó katonaság lelki gondozását.	Magyar vonatkozású irat.

1. d. Nr. 177.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1765. december 20.	A legfőbb tábori főpap szerint tábori lelkész hiányában az esztergomi várban állomásozó katonák lelki gondozásával a helyi plébánost kell megbízni, aki azt maga is elvégezheti és másra is bízhatja.	
1. d. Nr. 178.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1766. március 11.	Kampmiller budai tábori főpapnak javasolja a budai jezsuita kollégium rektorát, Johann Baptista Priletzky atyát.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 179.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1766. március 13.	A haditanács jóváhagyta Priletzky kinevezését budai tábori főpappá.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 180.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1766. március 19.	A haditanács kéri három, tábori papságra kiszemelt egyházmegyes pap vizsgálatát, illetve felruházásukat joggalossággal.	
1. d. Nr. 181.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1766. május 23.	A legfőbb tábori főpap jelenti, hogy a három tábori lelképásztorkodásra kiszemelt egyházmegyes papot ellátta a szükséges joggalossággal.	
1. d. Nr. 182.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1766. június 12.	A legfőbb tábori főpap felhívja a figyelmet arra, hogy a Bécsbe bevonult két zászlóaljnak nincs tábori papja, egyúttal kéri, hogy a tábori papok mellé rendeljenek ki egy közlegényt kápolnaszolgának.	L. a 184. sz. iratot. Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 183.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1766. augusztus 31.	A haditanács tudatja a császári határozatot, amely szerint a tisztekhez hasonlóan csak háború idején rendelnek szolgát a tábori papok mellé.	

1. d. Nr. 184.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1766. szeptember 12.	A haditanács tudatja, hogy a Bécsbe bevonult alakulatokhoz egy magyarul, románul és szlovákul beszélő tábori papot kell kirendelni évi 150 forint fizetéssel.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 185.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1766. június 14.	A haditanács tudatja, hogy a magyarországi tábori főpap megtiltotta nagyváradi várlelkészének, hogy vásár- és ünnepnapokon két misét mondjon. Kéri Kampmiller-t, hogy ünnepnapokon engedélyezze két mise mondását.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 186.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1766. július 25.	A legfőbb tábori főpap vizsgálata szerint nem indokolt a nagyváradi erőd lelkészének naponta két misét mondania.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 187.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1766. július 24.	Kampmiller tudatja, hogy az Arenberg ezred ezredese a tábori konzisztórium vizsgálata szerint önkényesen nyilvánította érvénytelennek Rieger közlegény házasságát, egyúttal kéri az ezredes döntésének megsemmisítését.	

1. d. Nr. 188.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1766. augusztus 4.	A haditanács felszólítja Kampmillert, hogy ruházza fel a szükséges joghatósággal Julius Schleicher barnabita atyát, aki a császárnő döntése értelmében felállított mantuai helyőrségi lelkészi állást elfoglalja.	
1. d. Nr. 189.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1766. augusztus 9.	A haditanács tudósítása néhány, a mozgó hadsereghez tartozó ezred felállításáról, egyúttal felszólítás arra, hogy Schmid atyát ruházzák fel joghatósággal.	
1. d. Nr. 190.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1767. április 1.	A haditanács tudatja, hogy a helyben állomásozó tábori papok ezredeikkel együtt elvonultak, intézkedni kell arról, hogy feladataikat más papok lássák el.	
1. d. Nr. 191.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1767. február 15.	A legfőbb tábori főpap négy egyházmegyes papot javasol a bécsi laktanyák lelki gondozására.	
1. d. Nr. 192.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1767. április 1.	A haditanács jóváhagyja Kampmiller személyi javaslatait a bécsi laktanyák lelkipásztori ellátása érdekében, és az érintetteknek évi 300 forint fizetés folyósítását rendeli el.	
1. d. Nr. 193.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1767. április 22.	Utasítások a bécsi kaszárnyákban szolgáló papoknak, továbbá kimutatás az ottani kaszárnyákban található egyházi felszerelésről.	
1. d. Nr. 194.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1767. február 3.	A haditanács tudósítása a császári rendeletről, amely szerint a tiszteknek rangjuktól függő mértékű kauciót kell letenniük, ha házasodni akarnak.	

1. d. Nr. 195.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1767. április 2.	A haditanács tudatja, hogy V. Federspielt egy bánsági határőrezrednél akarják alkalmazni, ezért kéri, hogy ruházzák fel a szükséges joggalossággal.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 196.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1767. április 15.	A legfőbb tábori főpap tudatja, hogy Federspielt már felruházta a szükséges joggalossággal.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 197.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1767. május 21.	A haditanács felszólítja Kampmillert, javasoljon valakit a megüresedett csehországi tábori főpapi állásra.	
1. d. Nr. 198.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1767. május 21.	A legfőbb tábori főpap Joachim Bleiner atyát, a prágai jezsuita kollégium rektorát javasolja csehországi tábori főpapnak.	
1. d. Nr. 199.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1767. június 11.	A haditanács jóváhagyja Bleiner kinevezését, és kéri, hogy ruházzák fel a szükséges joggalossággal.	
1. d. Nr. 200.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1767. január 30.	A haditanács felszólítja Kampmillert, hogy javasoljon a Salzgries kaszárnyába egy másik alkalmas papot szolgálattételre.	
1. d. Nr. 201.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1767. július 11.	A legfőbb tábori főpap a Salzgries kaszárnyába Antonius Dolintschiget javasolja tábori papnak.	
1. d. Nr. 202.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1767. július 16.	A haditanács tudatja, hogy az Alster utcai laktanya tábori papja áthelyezését kérte a Salzgries laktanyába. Az ügyben Kampmiller döntését kéri.	
1. d. Nr. 203.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1767. július 27.	A legfőbb tábori főpap személyi beosztása a bécsi kaszárnyákról, amely felcseréli a két érintett tábori pap állomáshelyét.	

1. d. Nr. 204.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1767. október 28.	A haditanács jóváhagyja a legfőbb tábori főpap döntését a tábori papok kicseréléséről a bécsi kaszárnyákban.	
1. d. Nr. 205.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1767. október 26.	Kampmiller Puchberger Márton jezsuita atyát javasolja magyarországi tábori főpapnak.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 206.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1767. október 28.	A haditanács jóváhagyja a magyarországi tábori főpap kinevezését.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 207.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1767. december 16.	A haditanács tudatja, hogy egy Borghetti nevű egyházmegyes pap felajánlkozott a roveretói helyőrségi lelkészség díjtalan ellátására. Kéri, hogy vizsgálják meg a pap alkalmasságát, illetve ruházzák fel joghatósággal.	
1. d. Nr. 208.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1768. április 9.	Kampmiller tudatja, hogy miután Giuseppe Antonio Thadeo de Maurist alkalmasnak találta, már megadta neki a roveretói lelkési állás betöltéséhez szükséges joghatóságot.	
1. d. Nr. 209.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1768. január 7.	A haditanács tudatja, hogy bizonyos okoknál fogva a temesvári tábori lelkipásztorkodást az ottani ferencesekre bízták.	Magyar vonatkozású irat.
1. d. Nr. 210.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1769. február 24.	A haditanács tudatja, hogy Giuseppe Antonio Thadeo de Mauris kész fizetés nélkül átvenni a roveretói tábori papi állást. Kampmillernek jelentést kellene tennie a joghatóság megadásáról.	
1. d. Nr. 211.	A haditanács valamenynyí főhadparancsnokságnak. Bécs, 1768. február 3.	A haditanács tudatja, hogy a császári rendeletnek megfelelően a jövőben házasságuk esetén a törzstiszteket is kaució letételére kötelezik.	

1. d. Nr. 212.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1769. február 18.	Felvilágosítást kérnek a bánsági határőrvidéki plébánosok felett gyakorolt joghatóságáról.	
1. d. Nr. 213.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1769. március 8.	A legfőbb tábori főpap levele a bánsági határőrvidéki plébánosok feletti joghatóságáról.	
1. d. Nr. 214.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1769. április 6.	Kampmiller jelentése a kápolnabírságokról, a katonagyermek tanítóinak fizetéséről és az anyakönyvek vezetéséről.	
1. d. Nr. 215.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1769. november 1.	A haditanács tudatja, hogy a brünni törzslékeszi hivatalt tábori főpapi hivatali rangra emelték.	
1. d. Nr. 216.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1769. február 3.	A haditanács felterjesztést kér a gumpendorfi katonai kórház lelkészi állására.	
1. d. Nr. 217.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1769. december 1.	A legfőbb tábori főpap Anton Fridellit javasolja a gumpendorfi katonai kórház lelkészének.	
1. d. Nr. 218.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1769. december 10.	A haditanács jóváhagyta Fridelli kinevezését a gumpendorfi katonai kórházba.	
1. d. Nr. 219.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1769. november 27.	A haditanács javaslatot kér a megüresedett csehországi tábori főpapi állásra.	
2. d. Nr. 220.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1770. január 12.	A legfőbb tábori főpap Josef Malinsky jezsuita atyát javasolja csehországi tábori főpapnak.	
2. d. Nr. 221.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1770. január 19.	A haditanács jóváhagyja Malinsky kinevezését, és felszólítja Kampmillert a szükséges joghatóság átruházására.	

2. d. Nr. 222.	A brünni jurisdictiós vita iratai 1770. március 5.–szeptember 9.	Terjedelmes iratcsomó a brünni tábori főpap, Hartmann és az olmützi konzisztórium között abban a kérdésben zajlott vitáról, hogy kik tartoznak az úgynevezett mozgó hadsereghez.	
2. d. Nr. 223.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1770. április 4.	A haditanács véleményt kér arról, hogy érvényes-e Andor tizedes titokban és csalással megkötött házassága.	
2. d. Nr. 224.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1770. április 21.	A legfőbb tábori főpap felszólítja haditanácsot, hogy Andor tizedes ügyében az illetékes ezred parancsnoka forduljon Malinsky csehországi tábori főpaphoz.	
2. d. Nr. 225.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1770. június 4.	A haditanács kérése Kampmillerhez: hozzon intézkedéseket annak érdekében, hogy a karmelita rendből már háromszor megszökött Pater du Couteau ne okozzon további botrányokat.	
2. d. Nr. 226.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1770. október 31.	A haditanács tudatja, hogy Giovanne Strigoni pizzighe tonei tábori papot a milánói várba vezényelték, a helyére pedig Johannes Lang atyát rendelték.	
2. d. Nr. 227.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1770. november 19.	A legfőbb tábori főpap J. Koerndorfer atyát javasolja Redwitzbe tábori papnak.	L. a 232. sz. iratot.
2. d. Nr. 228.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1770. november 14.	A legfőbb tábori főpap F. Mayer kinevezését javasolja a gumpendorfi helyőrségi kórházba.	
2. d. Nr. 229.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1770. november 30.	A haditanács jóváhagyja F. Mayer kinevezését a gumpendorfi tábori kórházba.	

2. d. Nr. 230.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1770. november 22.	Kampmiller Reviczky Antal jezsuita atyát javasolja magyarországi tábori főpapnak.	Magyar vonatkozású irat.
2. d. Nr. 231.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1770. december 5.	A haditanács megerősíti Reviczky Antal kinevezését.	Magyar vonatkozású irat.
2. d. Nr. 232.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. február 9.	A haditanács egyetért Koerndoefer redwitzi kinevezésével, és kéri a joghatóság megadását.	
2. d. Nr. 233.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. március 16.	A haditanács felszólítja Kampmillert, hogy ruházzon fel a szükséges joghatósággal egy kassai jezsuitát, aki az ottani ruházati bizottmánynál ellátja a lelkeszi feladatokat és gondoskodik a gyermekek hitoktatásáról.	Magyar vonatkozású irat.
2. d. Nr. 234.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. április 17.	A haditanács tudósítása a lipótvári tábori pap és a helyi plébános joghatósági vitájáról.	Magyar vonatkozású irat. L. a 242. sz. iratot.
2. d. Nr. 235.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. április 20.	A haditanács hozzájárul a legfőbb tábori főpap által javasolt állomáshelycseréhez.	
2. d. Nr. 236.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. május 1.	A haditanács kéri Kampmiller véleményét arról, hogy Rovetóban nem lehetne-e a kapucinusoknak átengedni a tábori lelkipásztorkodást.	
2. d. Nr. 237.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. július 6.	A haditanács tudatja, hogy a rovetói kapucinusok évi 50 forint ellenében hajlandóak átvenni a tábori lelkeszi szolgálatot, és kérdezi, Kampmiller hajlandó-e a szükséges joghatóságot átadni Julius Bonaventura atyának.	

2. d. Nr. 238.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1771. július 27.	A legfőbb tábori főpapnak nincs ellenvetése az ellen, hogy Bonaventura atyát felruházza a szükséges joghatósággal.	
2. d. Nr. 239.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. május 8.	A haditanács felszólítja Kampmillert, hogy küldjön két tábori papot a münkendorfi táborba.	
2. d. Nr. 240.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1771. május 16.	A legfőbb tábori főpap felterjeszti személyi javaslatait a münkendorfi tábori szolgálatra.	
2. d. Nr. 241.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. május 22.	A haditanács jóváhagyja Kampmiller személyi javaslatait a münkendorfi tábori szolgálatra.	
2. d. Nr. 242.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1771. július 8.	A legfőbb tábori főpap véleménye a lipótvári joghatósági vitáról.	Magyar vonatkozású irat.
2. d. Nr. 243.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. május 25.	Felszólítják Kampmillert, intézkedjen arról, hogy Amadeus Carara minorita atyát – tekintettel tábori lelkészi érdemeire – a batori minorita kolostorban helyezték el. A kolostornak utaljanak ki egyszeri 150 forintot.	
2. d. Nr. 244.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1771. augusztus 1.	Kampmiller javasolja, hogy a haditanács a minorita generálisnak írjon Carara atya ügyében.	
2. d. Nr. 245.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. augusztus 7.	A haditanács éppen azért fordult Kampmillerhez, mert maga nem áll levelezésben a minorita generálissal. Felszólítja a legfőbb tábori főpapot, hogy intézkedjék Carara ügyében.	
2. d. Nr. 246.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. július 20.	A haditanács vizsgálatot követel Perelli tábornok állítólagos fiának ügyében.	

2. d. Nr. 247.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1771. augusztus 29.	A legfőbb tábori főpap jelentése Perelli tábornok fiának ügyében.	
2. d. Nr. 248.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. november 2.	A haditanács tudósítása a magyarországi tábori főpap és az ortodox papok közötti joghatósági vitáról. Állásfoglalást kér arról, hogy milyen feltételekkel engedhetik meg az ortodox papoknak a szentségek nyilvános kiszolgáltatását. Felszólítja Kampmillert, hogy az ortodoxokat a jövőben ne „skizmatikusok”-nak, hanem „görög nem egyesültek”-nek nevezze.	Magyar vonatkozású irat.
2. d. Nr. 249.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1771. november 29.	A legfőbb tábori főpap szerint az ortodox papoknak azzal a feltétellel lehet megengedni a szentségek kiszolgáltatását, hogy arra minden alkalommal engedélyt kérnek az illetékes parancsnoktól.	
2. d. Nr. 250.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1772. január 11.	A haditanács tudatja, hogy az ortodox papoknak nem kell engedélyt kérniük szentségeik kiszolgáltatására sem az ezred parancsnokságtól, sem az illetékes tábori főpaptól.	
2. d. Nr. 251.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. december 14.	A haditanács kérdezi, nincse-e egy erejében megfoghatott tábori pap, aki egykor egyházmegyében szolgált, és így nyugdíját a kincstár megtakaríthatná, ha elvállalná a spielbergi várlelkész állást.	
2. d. Nr. 252.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1772. január 9.	A legfőbb tábori főpap Josef Proskyt javasolja spielbergi várlelkésznek.	

2. d. Nr. 253.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1772. január 15.	A haditanács kérdezi, nem lehetne-e Josef Prosky helyett Mathias Widmannt kinevezni spielbergi várlelkésznek.	
2. d. Nr. 254.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1772. február 3.	Nincs ellenvetése azzal kapcsolatban, hogy Widmann számára megadja a szükséges joghatóságot.	
2. d. Nr. 255.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1772. február 22.	A haditanács megerősíti Widmann kinevezését.	
2. d. Nr. 256.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. Bécs, 1772. február 15.	Kampmiller tudatja, milyen meggondolások vezették arra a lipótvári várlelkészt, hogy Agnes Preyer csehországi jobbágyot összeadja Michael Reitter közlegénnyel.	Magyar vonatkozású irat.
2. d. Nr. 257.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1772. február 22.	A haditanács szerint Agnes Preyer és Michael Ritter házasságának anyakönyvezését mindaddig el kellene halasztani, amíg a lipótvári gazdasági bizottmány az illetékes főhadparancsnokságon keresztül kiesziközi a menyasszony kikérő levelét.	Magyar vonatkozású irat.
2. d. Nr. 258.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1771. december 7.	A haditanács tudatja, hogy a kremsi kapucinusok évi 100 forintért készek lennének ellátni a helybeli gazdasági bizottmány lelki gondozását.	
2. d. Nr. 259.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs. 1772. február 19.	A haditanács megküldi a kremsi gazdasági bizottmány lelkeszi ellátásával kapcsolatos szerződést.	

2. d. Nr. 260.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1762. február 22.	Kampmiller tudatja, hogy a redwitzi katolikusoknak nincs temetőjük, továbbá a szoba, amelyben misét hallgatnak, meglehetősen rossz állapotban van.	
2. d. Nr. 261.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1762. február 29.	A haditanács tudatja, hogy már kiadta a megfelelő rendeleteket egy redwitzi katolikus temető létrehozása, illetve egy templom felépítése érdekében.	
2. d. Nr. 262.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1772. május 3.	A haditanács felszólítja Kampmillert, hogy javasoljon egy helyettes tábori főpapot a Hadik András parancsnoksága alatti csapatokhoz.	Magyar vonatkozású irat.
2. d. Nr. 263.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1772. május 11.	A legfőbb tábori főpap Johann Prilezky jezsuita atyát javasolja helyettes tábori főpapnak.	Magyar vonatkozású irat.
2. d. Nr. 264.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1772. május 16.	A haditanács megerősíti Prilezky kinevezését.	Magyar vonatkozású irat.
2. d. Nr. 265.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1772. július 1.	A haditanács felszólítja Kampmillert, hogy ruházza fel a szükséges joghatósággal azt a seefeldi ágostonrendi szerzetest, akinek Tirolban, a scharnitzi várban kell hadlelkészi szolgálatot ellátnia.	
2. d. Nr. 266.	Dr. Ignaz Kampmiller a haditanácsnak. H. n. 1772. július 29.	Kampmiller tudatja, hogy már megadta a szükséges joghatóságot a seefeldi ágostonrendi kolostor priorjának, aki ezt továbbadhatja a Scharnitzba kirendelt papnak.	

2. d. Nr. 267.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1772. szeptember 30.	A haditanács tudatja, hogy az úgynevezett házi tűzérseget helyőrségi tűzérséggé alakítják át, és ezzel együtt a legfőbb tábori főpap joghatósága alá rendelik. Tudatják továbbá, hogy egy katona eltemetése, még az adott ezredlelkész távollétében is, a tábori papságot illeti, nem pedig a helyi plébánost.	
2. d. Nr. 268.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1772. október 3.	A haditanács vizsgálatot követel a Salzgries kaszárnya tábori papjának viselete ügyében, tekintettel arra, hogy egy kereskedő, annak 100 forintos adóssága miatt Rabizza atya zsoldjának letiltását kérte.	
2. d. Nr. 269.	A haditanács Dr. Ignaz Kampmillernek. Bécs, 1772. október 14.	A haditanács kéri Georg Riederer felruházását a szükséges joghatósággal.	

**Huszárok, diplomaták és kalandorok nyomában
a francia levéltárakban és könyvtárakban**
A XVIII. századi franciaországi magyar emigráció
könyvészeti és levéltári hagyatéka (1720–1815)

Franciaországi tanulmányutam során a korábbi doktori kutatásaimnak megfelelően a XVIII. századi franciaországi magyar emigrációval foglalkoztam. Ez kifejezetten katonai és politikai jellegű migráció volt, amelynek keretében sajátosan magyar katonai egységek, huszárezredek jöttek létre a francia királyi hadseregben. Az emigránsok nemcsak a hadseregben belül játszottak fontos szerepet, hanem egyes tagjai a francia diplomácia gépezetében is jelentős pozíciót töltöttek be. Néhányuk irodalmi munkásságával is ismertté vált. Mivel a magyar emigránsokra vonatkozó források eltérő jellegűek, több intézményben kellett kutatnom. A franciaországi huszárokra vonatkozó katonai jellegű forrásokat a Párizs melletti Vincennes-ben található *Service Historique de l'Armée de Terre* (SHAT) levéltár őrzi, a magyar vonatkozású külügyi iratok pedig elsősorban a francia Külügyminisztérium két fontos levéltári intézményének, az *Archives du Ministère des Affaires Étrangères*, a híres párizsi *Quai d'Orsay* és a Nantes-i Diplomáciai Levéltár (*Centre des Archives Diplomatiques de Nantes*) gyűjteményét gazdagítják. Ezekén kívül nagyon hasznos lehet még a francia Nemzeti Levéltár (*Archives Nationales*) külügyi vonatkozású fondjainak, különösen az *Affaires Étrangères* B III szekció magyar vonatkozású részeinek tanulmányozása is.

Franciaországban a magyar huszár mint a nyugat-európai kultúrkör jellegzetes romantikus figurája, számos területen erőteljesen él tovább. A huszárság a XVIII. században, a Rákóczi-szabadságharc bukása utáni emigránsok feltűnése révén jelent meg a Francia Királyság területén. Fegyvernemük elterjedését a korabeli kisháborús taktika népszerűsége is segítette. A korszak idején meghatározó volt az a vélemény, amely szerint csak a magyarok lehetnek valódi huszárok, és a huszárkép már a korai időszakban összekapcsolódott a magyar nemzeti sztereotípiákkal. A korabeli katonai szakirodalom, elsősorban az úgynevezett kisháborús taktikával foglalkozó nyomtatott, illetve kéziratos munkák ezért különösen érdekes forrásai a magyarokról alkotott korabeli európai kép rekonstruálásának.

Franciaországi tartózkodásom első hónapjában – kutatási programomnak megfelelően – elsősorban a XVIII. századi francia huszárezredek magyar tisztikarára vonatkozó levéltári kutatásokat folytattam a *Service Historique de l'Armée de Terre* hadtörténelmi levéltárban. Itt elsősorban a *Mémoires et Reconnaissances* szériában kerestem a magyarokra és korabeli harcászatokra vonatkozó írásokat. Itt véletlenül bukkantam rá egy Montecuccolinak tulajdonított kézirat XIX. századi francia fordítására, amely Magyarország történetén keresztül közöl érdekes válogatást a *Generalissime* nemzetünkre vonatkozó érdekes, ám nem túl hízelgő gondolatából.¹ A szöveget a közeljövőben teljes egészében szeretném kiadni. Az MR szekció többi részében sikerült átnézni a franciaországi kisháborús taktikára és a huszárezredekre vonatkozó anyagot, illetve feltárnom annak magyar vonatkozá-

¹ SHAT, MR 56 *Hongrie de 1490 à 1677* livre inédit de Raymond Montecuculli

sú részét (l. a levéltári anyag tételes felsorolását). Terveim szerint a kutatás eredményeit Jean-Pierre Bois francia kollégámmal közösen, egy, a XVIII. századi magyar harcmodornak szentelt munkában fogom publikálni.

A *Service Historique de l'Armée de Terre* hadtörténelmi levéltárban végzett munkával kapcsolatban szeretnék néhány általános jellegű észrevételt is tenni. Sajnálatos módon a levéltár kutatóhelyeinek számát nem növelték, így a megnövekedett kutatói létszám miatt elképesztő állapotok uralkodnak a kutatóteremben. A kutatóhelyek jelentős részét több hétre előre lefoglalják, a fennmaradókat pedig csak „közelharc” árán lehet megszerezni. A későbbi magyar ösztöndíjas kutatók munkájának elősegítése érdekében javasolnám, hogy a Párizsi Magyar Intézet segítségével teremtsenek kedvezőbb és jobban kiszámítható feltételeket az itt kutatni szándékozók részére.² A másik komoly problémát az jelenti, hogy a levéltári anyagokat csak korlátozott számban lehet tanulmányozni. Így ha valaki az egy nap kérhető legfeljebb öt levéltári egységben nem talál számára hasznos anyagot, kénytelen félbeszakítani a munkát és a párizsi belvárostól viszonylag messze fekvő intézményből valamely másikba utazni, ahol ismét hosszú sorban állással és várakozással kell számolnia.³

A katonai források tanulmányozásával párhuzamosan folyamatosan kutattam a *Bibliothèque nationale de France* és az *Archives Nationales* vonatkozó anyagaiban. Kiemelt jelentőséget tulajdonítottam „kisháborús taktiká”-ra vonatkozó írásoknak, mivel azt a korabeli közvélekedés a magyarok jellegzetes harcmodorának tartotta. Itt figyeltem fel arra, hogy Turpin de Crissé, neves francia hadászati szakíró egyik munkájának metszeteit huszártiszt társai készítették, közöttük a magyar származású François de Tott.⁴ Ez a munka azért is érdekes, mert a hosszabb (1755–1763) törökországi út után Franciaországba visszatért Tott valószínűleg a Montecuccoli-kommentárok török vonatkozású részeinek megszövegezésében is részt vett. Szintén a Francia Nemzeti Könyvtárban bukkantam rá François de Tott 1790-ben elkobzott könyveinek listájára, amely alapján már pontosabb képet kaphatunk a méltatlanul elfeledett diplomata és író szellemi fejlődésének forrásairól.⁵

A francia arisztokrata családok levéltárainak egy része a mai napig magánkézben van, és ezek kutatásához szükséges levéltárat őrző családtag engedély, így viszonylag bonyolult a kutatómunka megszervezése. Igen értékes kincsekre bukkanhatunk azonban egy-egy kolléga információi, internetes családfakutató honlapok, illetve saját megérzéseink segítségével. Magam is így jutottam be pl. a Vergennes család levéltárába, ahol teljes egészében lemásolhattam Charles Gravier, Vergennes grófja és François de Tott magyar származású huszártiszt és diplomata személyes levelezését. Ennek szövegét a közeljövőben teljes egészében

² A kutatók saját érdekükben is lefoglalhatják a kiutazásuk előtt néhány héttel a helyüket, de komoly könnyebbséget jelentene, ha egy hivatalos intézmény segítségével „bérletet” válthatnának kiutazásuk időtartamára. A helybérletre ugyanis eddig csak éves időtartamra volt lehetőség.

³ Viszonylag könnyebb a helyzet a nyári hónapokban, de ilyenkor tanácsos érdeklődni az esetleges szabadságolásokból vagy karbantartási munkálatok elvégzéséből adódó intézménybezárások időpontjairól.

⁴ TURPIN DE CRISSE, 1769.

⁵ *Catalogue de livre en tout genre, dont la vente se fera le Vendredi, 10 de Septembre 1790, & jours suivans, neuf heures du matin & trois heures précises de relevée, en l'Hôtel de M. de Tott, rue Saint Julien. Les catalogues se distribuent à Douay Chez Simon, libraire sur la grand'Place* 1790.

szeretném kiadni. A levelezés új megvilágításba helyezi a konstantinápolyi francia követ, későbbi francia külügyminiszter és az emigráns kuruc fiaként diplomáciai és szépirói karrierterveket dédelgető Tott baráti kapcsolatát, valamint eloszlatja azt a magyar történetírásban magát makacsul tartó téveszmét, amely szerint Vergennes gróf és Tott szoros rokonsági kapcsolatban állt volna egymással.

Ebben a kutatási szakaszban jutottam le az *Archives Nationales de France* levéltárba is, ahol a külügyi források (*Affaires Étrangères* B III) között számos, a XVIII. századi franciaországi és törökországi magyar emigránsokra levelet találtam. A haditengerészeti minisztérium és a konzulátusok központi igazgatással kapcsolatos forrásai igen érdekes képet rajzolnak az ancien régime utolsó évtizedeinek keleti politikájáról – megtudhatjuk például, hogy a konstantinápolyi francia követség még 1773-ban is magára vállalta a rodostói magyarok lelki gondozását ügyét. Nagyon gazdag a François de Tott 1777–1778-as levantei expedíciójára vonatkozó levéltári anyag, amelynek adminisztratív és gyarmatpolitikai jelentőségére vonatkozóan elég sok információt sikerült begyűjtenünk.⁶ Az itt feltárt források az expedíció tudományos jellegéről is tanúskodnak, és ennek fényében a vállalkozást – amelyben Sonnini de Mannoncourt, Venture de Paradis és más ismert tudósok is részt vettek – a napóleoni egyiptomi expedíció egyik korai előzményének tekinthetjük.

A kutatás következő szakaszában, 2004 júliusától elsősorban a Francia Külügyminisztérium párizsi levéltárában, Jean Béranger professzor szakmai felügyelete alatt dolgoztam. Elsősorban a XVIII. századi francia huszárezredek magyar tisztjeinek diplomáciai szerepére vonatkozó adatokat kerestem, és számos eddig ismeretlen anyagot sikerült feltárnom, elsősorban a *Correspondance Politique Hongrie* és *Autriche* anyagában, valamint a *Mémoires et Documents Turquie* és *Russie* szekcióiban. A *CP Hongrie* 18. kötetének vizsgálata során megkülönböztetett figyelmet fordítottam a Rákóczi-emigráció történetére vonatkozó forrásokra. Ezek eredményeit a párizsi Magyar Intézet gondozásában megjelenő *Les Hongrois et l'Europe (Magyarok és Európa)* című sorozat Rákóczi-émlékkötetében kívánom megjelentetni. A *CP Autriche* anyagának átnézett részében kevés olyan forrást találtam, ami kapcsolódik kutatási témámhoz. Ez azt jelzi, hogy a kutatott korszakban a magyar emigráció kérdése csak kis mértékben befolyásolta a Habsburg–francia kapcsolatok alakulását. Az *MD Turquie* és *Russie* részében viszont meglepően sok a francia szolgálatban álló magyar ügynökökre vonatkozó, eddig figyelmen kívül hagyott forrás.⁷ A személyi dossziék között megtalálható, három XVIII–XIX. századi magyar származású ügynök (André de Tott, François de Tott, Charles de Bérony) anyagát részletesen feldolgoztam. A *Bibliothèque nationale de France* kéziratárában pedig felfedeztem egy nagyon érdekes egyházügyi levelezést, amelynek darabjai François de Tott keleti kiküldetésére vonatkozó adatokat tartalmaznak.⁸ Ezek a kutatások jelentősen hozzájárultak egy nagyobb lélegzetű írásomnak, François de Tott diplomáciai életrajzának a kiegészítéséhez.

⁶ AN, AE B III (Bureau des consulats et des correspondances de la marine en pays étrangers) 13, 15, 20, 21, 22, 23, 30, 244, 253, 266, 307

⁷ A.E.M.D. Turquie 7, 14, 29 és A.E.M.D. Russie 18, 30.

⁸ BNF, série nafr. 20543 Papiers du baron François de Tott, inspecteur général des Etablissements français au Levant

Kutatómunkám e szakaszában jutottam el a La Ferté-sous-Jouarre melletti Chamigny községbe, ahol polgármesteri hivatalban egy helytörténész, Alix Bouteville segítségével átnézhettem a XVIII. századi magyar bejegyzéseket is tartalmazó anyakönyveket. Ezenkívül azt is sikerült megállapítanunk, hogy hol állhatott a Rougebourse nevű épület, ahol a XVIII. század éveiben több magyar család is lakott. Valószínűleg itt született több neves franciaországi magyar huszártiszt, köztük a már említett Tott család több tagja is. A Chamigny határában található ház – amelyet a XVIII. század óta többször is átalakítottak – ma is áll, és hosszas egyeztetés után be is járhattuk az épületet. Bouteville úr kezdeményezésére még több helyi kutatást szerveztünk, illetve közösen emlékeztünk meg a Chamignyban született magyarokról.⁹

A fennmaradó időszakban Nantes-ban, a *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* levéltárában kutattam, munkám során a levéltár munkatársain kívül sok segítséget kaptam Jean-Pierre Bois professzortól és Sandrine Picaud történésztől. A Rákóczi-emigráció története iránt érdeklődők korábban elsősorban azokat a forrásokat használták, amelyek nagy nemzeti archívumokban találhatóak, pl. a párizsi Külügyminisztérium Levéltárában (*Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris Quai d'Orsay*) vagy a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*-ban. Ezekről a kutatásokról természetesen elmondható, hogy elsőrendű forrásanyagra támaszkodnak és lehetővé teszik a kérdéskör legmagasabb szintű történeti értékelését. A téma szempontjából azonban igen jelentős fejlődést eredményezett a francia külképviseletek repatriált levéltárainak folyamatos feldolgozása. Ezek anyagait a közelmúltban a Nantes-i Diplomáciai Levéltári Központban helyezték el és tették hozzáférhetővé a kutatók számára is. A rodostói emigráció kutatása szempontjából nem mellékes tény, hogy a konstantinápolyi francia követség miniszteri szintű levelezése mellett (*Correspondance politique*) megtalálható itt a nagykövetek más diplomatákkal, követekkel, konzulokkal, rezidensekkel vagy ágensekkel folytatott igen terjedelmes levelezése is (*Correspondance secondaire*). A konstantinápolyi francia követség legkorábbi és XVIII. századi iratait Saint-Priest gróf, konstantinápolyi francia követ gyűjtette össze, majd rendszerezte és jórészt bőrkötésű könyvekbe köttette. Az úgynevezett Saint-Priest-gyűjtemény a levéltár egyik legértékesebb, fokozottan védett anyagát képezi.¹⁰ Itteni kutatásaim első szakaszában érdekes levelekre bukkantam azokkal az erődítési és védelmi munkálatokkal kapcsolatban, amelyeket François de Tott 1770-ben a Dardanelláknál folytatott.¹¹ A levelezést az teszi különösen jelentőssé, hogy teljes feldolgozása és elemzése segítségével valószínűleg sikerül majd pontosítani, esetleg módosítani azt a tézist, amelyet a Palóczy Edgár 1916-ban megjelent érdekes, ám sok szempontból nem megbízható munkája állított fel Tott itteni munkáival kapcsolatban.¹² Ezzel a témával már több kutató is foglalkozott, de az említett alapforrásokat – azok feldolgozatlansága miatt – még nem használhatták.

⁹ A 2005. április 23-án „*De Chamigny à Constantinople... sur les traces d'un agent secret du siècle des Lumières*” címmel előadást tartottam La Ferté-sous-Jouarre-ban és ünnepélyes könyvbemutatóval emlékeztünk meg a chamigny-i születésű híres magyarokról.

¹⁰ A gyűjtemény részletes leírását I. DENIS-COMBET, 1975.

¹¹ CADN, Ambassade de Constantinople série D Correspondance avec les Échelles Dardanelles n° 2 (1769–1771) Correspondance du baron de Tott (juillet–septembre 1770)

¹² PALÓCZI, 1916.

A politikai és egyéb témájú levelekben a rodostói magyar emigráció francia kapcsolataira vonatkozó iratokat tártam fel. A követség kereskedelmi vonatkozású, eddig nem kutatott anyagában nagy jelentőségű forrásokra bukkantam, amelyek gazdagíthatják ismereteinket a rodostói emigráció történetéről. Kutatásaim során Tóth András francia huszártiszt két rodostói kiküldetésének idején született levelekkel foglalkoztam, azokat teljes terjedelmükben lemásoltam és összeolvastam az eredeti szövegekkel. Ezenkívül Grégoire Kesseck (Kőszeghy Gergely) magyar származású rodostói francia konzul és „rodostói magyar kolónia vezetője” követségi levelezésében értékes adatokat találtam a magyar emigráció tulajdonában lévő ingatlanok sorsáról. Az írásokat részben lemásoltam, részben pedig kivonatolva mellékeltem. A rodostói emigráció e kései szakaszával kapcsolatban még számos kutatásra van szükség.

Összefoglalásképpen megállapíthatom, hogy franciaországi kutatómunkám során több új forrásanyagot sikerült feltárnom, amelyek kiadása révén nemcsak a magyar, hanem az európai történetírás is gazdagodhat. Elsősorban a magyarokról szóló nemzetkarakterológiai jellegű katonai írásokat emelném ki, amelyek nemcsak azt mutatják meg, hogy a franciák milyenek látták XVIII. századi őseinket, hanem azt is, hogy hogyan változott a róluk alkotott kép. Kutatásaim lendületet adtak korábban elkezdett munkám folytatásához is, amelynek célja François de Tott új, nemzetközi összehasonlító forráskutatáson alapuló életrajzának összeállítása. Ezzel a munkával a magyar–francia kapcsolatok e kulcsfigurájának életét, illetve az európai diplomáciatörténet több vitatott szakaszát szeretném új megvilágításba helyezni.

A feltárt források jegyzéke

Service Historique de l'Armée de Terre (Vincennes)

Série MR (Mémoires et Reconnaissances)

MR 56 :

Hongrie de 1490 à 1677 livre inédit de Raymond Montecuculli traduit par M. Robineau lieutenant au 3e régiment d'infanterie de ligne (mikrofilmen lemásoltam, jelenleg folyik előkészítése a kiadásra)

MR 973

Mémoire sur la guerre (abbé Perau) – magyar vonakozásokban bővelkedő, átfogó jellegű mű.

MR 1721

Számos magyar vonatkozású adatot tartalmazó, a „kisháborús taktiká”-ra vonatkozó írás. Pl.

ž Mémoires infanterie et troupes légères (1756–1791) de Chamborant

ž Mémoire sur les troupes légères par Scouand 1756

ž Mémoire du Marquis de Montalembert sur la formation d'un nouveau corps de troupes legeres composé d'Infanterie et Cavalerie 1756

ž Mémoires du comte Turpin de Crissé stb.

MR 1726

Több kézirat a franciaországi huszárság történetével kapcsolatban:

- ž Mémoire historique sur les hussards (le 13 novembre 1755) sans nom d'auteur statistiques
- ž Mémoire sur tous les régiments de hussards (le 17 avril 1772) sans nom d'auteur – projet de réforme des 4 régiments de hussards
- ž Instruction relativement à la guerre sur le service des hussards a la guerre (1788) Ouvrage tactique stb.

MR 1729

Több dokumentum a franciaországi huszárság történetével kapcsolatban. Pl.

- ž Projet de création d'un régiment de hussards (1776)
- ž Observation sur le rang des hussards
- ž Projet de fondation du régiment du duc de Chartres stb.

MR 1730

Mémoire du chevalier de Chabot sur la cavalerie (Kéziratban maradt, nagyhatású munka, számos magyar vonatkozással)

MR 1731

Mémoire donné à M. le Comte d'Argenson par M. le Comte Turpin sur le service des hussards le 20 septembre 1753

MR 1732

Cavalerie Tactique et manœuvre – a lovassági gyakorlatokra és manőverezésre vonatkozó iratok, magyar vonatkozása elenyésző.

MR 1850

Különféle huszárezredek történetére vonatkozó iratok, kevés magyar vonatkozása van.

MR 1858

Histoire des hussards par l'abbé Staub (don de l'auteur) – érdekes, bár kissé romantikus szemléletű, nyomtatásban is megjelent munka kézírata számos magyar vonatkozással.

Bibliothèque nationale de France:

François de Tott-tal kapcsolatos munkák :

Turpin de Crissé, Lancelot: Commentaires sur les Mémoires de Montecuculi, généralissime des armées et grand-maître de l'empereur. Paris, 1769. Front avec portraits en médaillon de l'auteur et de Raimond comte de Montecuculi gr. s. c. par Francesco Guiseppe Casanova d'après F. Andouard. Vignettes, culs-de-lampe et 43 plans dépl. la plupart dessinés et gr. par l'auteur, mais aussi gr. et/ou dessinés par Andouard, Casanova, Houel, le comte de Brühl, Leclair, le baron de Lindenbaum, Richer, Rittmann et le baron de Tott. Table et errata à chacun des vol. – Extr. de l'approbation et du privilège accordé à l'auteur (29 avril 1767).

Bruce, James: An Interesting Narrative of the Travels of James Bruce, Esq. into Abyssinia, to Discover the Source of the Nile, Abridged from the original Work, to which is added Notes and Extracts from

the Travels of Dr. Shaw, M. Savary and the Memoirs of Baron de Tott. London, 1790.

Verdy Du Vernois, Adrien-Marie-François de: Essais de géographie, de politique et d'histoire sur les possessions de l'empereur des Turcs en Europe... pour servir de suite aux Mémoires du Baron de Tott. Londres, 1785.

Kézirattárban:

série nafr. 20543 Papiers du baron François de Tott, inspecteur général des Etablissements français au Levant

Archives de la Famille de Vergennes:

Correspondance de Charles Gravier comte de Vergennes avec François de Tott (l. csatolt mellékletben)

Archives Nationales de France :

AE B III (Bureau des consulats et des correspondances de la marine en pays étrangers) 13, 15, 20, 21, 22, 23, 30, 244, 253, 266, 307

Archives du Ministère des Affaires Etrangères:

Correspondance Politique:

- ž Hongrie et Transylvanie 18 (a Rákóczi-emigráció történetére vonatkozó források) Pl.
- ž Réflexions sur une diversion du côté de la Hongrie (1727)
- ž De l'impossibilité d'une rébellion en Hongrie (1728)
- ž Raisonement sur la guerre presente du mois de février 1735
- ž Reflexions sur ce qu'on pourrait toujours tenter en Hongrie
- ž Rákóczi fiaira vonatkozó iratok stb.
- ž Autriche 205–208 (Lotharingia átadására és a török háborúra vonatkozó külügyi levelezések 1737-ből, kevés magyar vonatkozással)
- ž Autriche 209 (a magyarországi ügyekre vonatkozó jelentések – Rákóczi József bekapcsolódása a konfliktusba, 1737)
- ž Autriche 210–212 (keves magyar vonatkozású adat)
- ž Autriche 213 fol. 195 (érdekes erdélyi levél, 1738. április)
- ž Autriche 214 (a császári hadsereg részletes leírása)

Mémoires et Documents (francia szolgálatban álló magyar ügynökökre vonatkozó iratok):

- ž Turquie 7: Mémoire concernant les affaires de Sa Majesté à Constantinople (remis à M. Geraud par M. le Bon de Tott en 7bre 1766)
- ž Turquie 14: Extrait du Mémoire de M. de Tott sur le commerce de la France dans la mer Noire (1780)
- ž Turquie 29: Mémoire sur les instructions au Sr. Totte et sur son traitement comme employé pour le service du Roy sous les ordres du Mr de Villeneuve (1733–34) ambassadeur de Sa Majesté a la Porte Ottomane (Copie envoyé à M. Gérard le 12 juin 1770)
- ž Russie 18: Description physique de la Crimée (attribuée au baron de Tott)

- ž Russie 30: Projet pour une levée de cosaques (magyar vonatkozásokkal is rendelkező katonai irat, 1735)

Personnel première série:

- ž vol. 8. Charles Bérony
- ž vol. 67 François de Tott és André de Tott

Centre des Archives Diplomatiques de Nantes:

- Ambassade de Constantinople série A CP fonds Saint-Priest 15
- Ambassade de Villeneuve
- Ambassade de Constantinople série A CP fonds Saint-Priest 15
- Ambassade de Villeneuve
- Ambassade de Constantinople série A CP fonds Saint-Priest 16
- Journal du Marquis de Villeneuve (1728–1741)
- Ambassade de Constantinople série A CP fonds Saint-Priest 18bis
- Journal de Mr de Castellane (1741–1747)
- Ambassade de Constantinople série A CP fonds Saint-Priest 20
- Minutes de la correspondance du comte des Alleurs (1749. január–november)
- Ambassade de Constantinople série A CP fonds Saint-Priest 158: Tóth András 1747–1748-i kiküldetésére vonatkozó iratok
- Ambassade de Constantinople série A CP fonds Saint-Priest 236: Tóth András 1755–1756-i rodostói kiküldetésére vonatkozó iratok
- Ambassade de Constantinople série D Correspondance avec les Échelles Dardanelles n° 2 (1769–1771) Correspondance du baron de Tott (juillet– septembre 1770)
- Ambassade de Constantinople série D Rodosto 1815 à 1825: Részletek Grégoire Kesseck (Kőszegi) magyar származású francia konzul levelezéséből

Rövidítés- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

AE	Archives du Ministère des Affaires Etrangères
AN	Archives Nationales
BNF	Bibliothèque Nationale de France
CADN	Centre des Archives Diplomatiques de Nantes
SHAT	Service Historique de l'Armée de Terre

2. Kiadott források

TURPIN DE CRISSÉ	
1769	TURPIN DE CRISSÉ, Lancelot: <i>Commentaires sur les Mémoires de Montecuculi, généralissime des armées et grand-maître de l'empereur</i> . Paris, 1769. Front avec portraits en médaillon de l'auteur et de Raimond comte de Montecuculi gr. s. c. par Francesco Guiseppe Casanova d'après F. Andouard. Vignettes, culs-de-lampe et 43 plans dépl. la plupart dessinés et gr. par l'auteur, mais aussi gr. et/ou dessinés par Andouard, Casanova, Houel, le comte de Brühl, Leclair, le baron de Lindenbaum, Richer, Rittmann et le baron de Tott.

3. Szakirodalom

DENIS-COMBET	
1975	DENIS-COMBET, Marie-Thérèse: La collection Saint-Priest au Ministère des Affaires Etrangères. In: <i>Turica</i> , 7. (1975). 250–264.
PALÓCZI	
1916	PALÓCZI Edgár: <i>Báró Tóth Ferenc, a Dardanellák megerősítője</i> Budapest, 1916.

„Magyar barátaink szívünk kapuján kopogtatnak”¹ Magyar menekültek Ausztriában

2003-ban a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj segítségével egy hónapig kutathattam a magyar emigráció történetét Bécsben. Az Osztrák Állami Levéltárban (*Österreichisches Staatsarchiv*) végzett levéltári kutatások során azt vizsgáltam, hogy a magyar menekültek története miképp jelenik meg az ausztriai forrásokban.

Rásky Béla mutatott rá, hogy az osztrák második köztársaság „többé-kevésbé republikánus szellemben íródott” történelmében jelentős szerep jut a kelet-közép-európai történelem fontos köztörténeti eseményeinek: 1956-nak, 1968-nak és 1980–1981-nek is. Ezek a történetek elsősorban nem a magyarokról, illetőleg a csehekről, a szlovákokról és a lengyelekről szólnak, hanem arról a szerepről, amelyet ekkor az osztrák állam és az osztrák nép töltött be a világpolitikában: „a kicsi Ausztria »helytállásáról« egy globális válsághelyzetben”.² Ausztriában ma is hivatkozási alapul szolgál, és egyfajta öngazolást jelent a osztrák állam és társadalom viszonya az ötvenhatos magyar menekültek ügyéhez. A menekültügy visszasságai kapcsán rendre arra hivatkoznak, hogy amikor valóban szükség volt a segítségre, a társadalom „erején felül teljesített”. Az újabb osztrák történetírás azonban több ponton is megkérdőjelezte eme állítások igazolhatóságát: többen kétségbe vonták az osztrák állam és társadalom egyöntetű segítőkészségét, illetőleg azt hangsúlyozták, hogy a segítőkészség és az általános felbuzdulás csak egy rövid időszakra (mindössze néhány hétre) korlátozódott.

Aligha lehet megérteni és megítélni a menekültügy teljes történetét az ötvenhatos magyar menekültek sorsán keresztül, amelyet mind a magyar, mind az osztrák köztörténetírás a forradalom hőseinek, illetve a befogadó ország erőfeszítéseinek kijáró pátozzsal ábrázol. A honi historiográfiában többnyire mégis az 1956. őszi menekülthullám kapcsán esik szó az ausztriai magyar emigráció sorsáról. Kutatásom során – az előzetes célkitűzéseknek megfelelően – azoknak a menekülteknek az élettörténetét is igyekeztem feltárni, akiknek az életútja nem kapcsolódott szorosban a fontos köztörténeti eseményekhez: akik nem politikai üldözötként, hanem elsősorban „társadalmi” okok miatt hagyták el Magyarországot 1945 után (hajléktalanok, hippik stb.), és akiknek történeteiről, életéről így viszonylag keveset tudunk. Az ausztriai magyar menekültek sorsának alakulása az egyes időszakokban nem érthető meg a menekülthullámok történetének átfogó ismerete nélkül. Az 1956. október–novemberben külföldre távozottak sorsa ennek pusztán egyetlen apró mozaikját képezi, ezért érdemes felvázolni az 1956-os emigráció történetének ausztriai kontextusát.

A második világháború végén egyes becslések szerint több mint másfélmillió menekült – nagyrészt vendégmunkások, hadifoglyok, koncentrációs táborok felszabadított rabjai, a németek oldalán harcolt horvát, magyar, ukrán, orosz és áttelepült birodalmi német katonák, valamint a német kisebbség Jugoszláviából, Ro-

¹ „Unsere Ungarischen Brüder klopfen an die Pforte unserer Herzen.” In: *Hard-Core. Mitteilungsblatt. Hilfe für Heimatlose Ausländer*. 1957. Januar.

² RÁSKY, 2001. 32.; 35.

mániából és Magyarországról idevándorolt tagjai – tartózkodtak Ausztriában. A megszálló hatalmak kezdetben egységesen *Displaced Persons*nak, *Versetzte Personenn*ek (áttelepített vagy hontalan személyeknek) nevezték őket. Az angol megnevezés rövidítése a „DP” meg is gyökerezett az ausztriai köznyelvben.

A hitleri Németország gazdasága több százezer vendégmunkást és hadifoglyot dolgoztatott. A szövetségesek – feltehetően túlzott – becslései szerint ezek száma 1945 januárjában egyedül Ausztria területén másfélmillióra tehető. Aki munkaszereződéssel, illetve aki kényszerrel elhagyta a hazáját, egyaránt hontalannak számított. Az ország területén rekedt hadifoglyok között 280.000 orosz, kb. ugyanennyi olasz, 240.000 francia és 230.000 ezer lengyel volt. A külföldiek másik igen népes csoportját a külországokban (a kelet-közép és dél-európai államok területén) élő német kisebbség tagjai alkották, akiket Ausztriában egységesen a *Volksdeutsche* elnevezéssel illették. Közéjük számították a dunai svábokat (a német kisebbség azon tagjait, akiknek családjait még a monarchia idején a Magyar Királyság területén telepítették le, és a párizsi békék után magyar, jugoszláv vagy román állampolgárok lettek), valamint a szudétanémeteket (*Sudetendeutsche*, Csehszlovákia, illetve Lengyelország német kisebbsége) és a „kárpátanémeteket” (*Karpatendeutsche*). Az amerikaiak és a britek különbséget tettek a repatriálható és a haza nem telepíthető németek között: a lengyelországi, a csehszlovákiai és a magyarországi németeket az előbbi csoporthoz számították, őket Németország nyugati területén, a szövetségesek által megszállt zónában kellett letelepíteni.

Az átmenetileg Ausztriában tartózkodó németek következő csoportját a „bitoralmi németek” alkották. A szövetségesek azokat a német állampolgárok számították közéjük, akik az *Anschluss* után alkalmazottként és munkásként vállaltak ott munkát. Őket az 1945. évi állampolgársági törvény ismét külföldinek, illetve Németországba visszatelepítendőnek nyilvánította.

A koncentrációs táborokban felszabadított és az ország területén maradt zsidók száma Ausztriában 20–25.000 volt. A háborút követően a számukra felállított menekülttáborokba érkezett még néhány ezer túlélő Dachauból, Buchenwaldból és Theresienstadt-ból. Később az úgynevezett népi demokratikus országokból kivándorló zsidó lakosság jelentős része Ausztrián keresztül próbált meg „Nyugatra” jutni, elsősorban a tengerentúlra, illetve Izraelbe.

A *Displaced Persons*ként emlegetett menekültek elhelyezésére 1945-től Ausztria-szerte úgynevezett DP-táborokat alapítottak, egykori hadifoglytáborok, laktanyák, munkaszolgálatos táborok, illetve átalakított szállók helyén, de a mauthauseni volt koncentrációs tábor egyes épületeiben is működött ilyen. 1945. szeptember végére alakult ki a menekülttáborok szervezete, az összes menekültnek körülbelül egynegyede lakott ekkor táborokban. Az itt élők ellátása kezdetben a megszálló csapatok feladata volt, a szövetségesek az 1946 júniusában született második határegyezményben rögzítették, hogy a táborok lakóinak sorsáért ők a felelősök. A menekültekkel kapcsolatos egyes döntések – például a menekülttáborok megszüntetése – még 1949-ben is a szövetségesek hatáskörébe tartoztak, bár a táborok fenntartásához szükséges anyagi feltételek megteremtése ekkor már az osztrák (szövetségi és területi) hivatalok feladata volt.

Az állami propaganda és a napi sajtó a gazdasági nehézségek, és a rossz életkörülmények kapcsán azt hangoztatta, hogy a menekültek ellátása nehezíti az ország gazdasági helyzetét, külpolitikai teherként jelent, és rontja a közbiztonságot is. A

korabeli újságok közreadták azokat a statisztikákat, amelyek szerint míg a hontalanok aránya Ausztria teljes népességén belül kevesebb mint 8% volt, a bűnelkövetők mintegy negyede az ő körükből került ki. A napi sajtóban megjelenő hírek fokozták a közvélemény hontalanokkal szemben érzett ellenszenvét, legalábbis ezt állapította meg az Osztrák Belügyminisztérium 1946 novemberében kelt jelentése.³ Nem állítható, hogy e híradások teljesen alaptalanok lettek volna, a menekültek ellátása ugyanis kétségkívül nagy terhet rótt Ausztriára. A kormány csupán a menekültek élelmezésére 75 millió schillinget fordított már 1946-ban is, amikor ellátásuk költségeit még nagyrészt a szövetségesek fedezték.

Az osztrák állam 1946 januárjában alakította meg a Belügyminisztérium migrációs ügyeket intéző 12. Osztályából a röviden 12U-nak nevezett osztályt, amely a menekültügygel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. Ez felelt a migrációs ügyekért és az osztrák munkaerőpiac védelméért, a belőle később kivált 12K Osztály az osztrák hadifoglyok ügyeit kapta feladatul. Ezek iratai nyújtják ma – legalábbis a hozzáférhető dokumentumok közül⁴ – a legpontosabb tájékoztatást a menekültügygel kapcsolatos állami politika alakulásáról. (Az általam áttekintett levéltári források jegyzékét az alábbiakban közlöm.)

Az osztrák állami szervek mellett az Egyesült Államok karitatív szervezetei és a nemzetközi segélyszervezetek is kivették a részüket a menekültek ellátásából: előbb, 1945 augusztusától 1947. június 30-ig az UNRRA (*United Nations for Relief and Rehabilitation Administration*) volt az illetékes segélyszervezet, majd 1952-ig az IRO (*International Refugee Organisation*), annak megszűnésétől pedig az ICEM (*Intergovernmental Committee for European Migration*) látta el ezt a feladatot. Részben e szervezetek intézték a menekültek továbbvándorlásával kapcsolatos ügyeket, ezek felügyelték a DP-táborok egy részének működését, illetve feleltek az ott élők életminőségéért. 1950-ben alakult meg az UNHCR (*United Nations High Commissioner for Migration*), az Egyesült Államok legfőbb menekültügyi hivatala, amelynek egy helyi képviselője 1951-től Bécsben székel.

Az osztrák állami hatóságoknak elvileg 1948-tól kellett átvállalniuk a szövetségesektől a menekültellátás költségeit,⁵ de ennek biztosításához még sokáig szükségük volt a különböző nemzetközi szervezetek jelentős anyagi támogatására. 1950 júliusától egyedül Ausztria felelt a menekültek ellátásért, ekkortól születtek átfogóbb kezdeményezések az országban maradt menekültek integrációjára. 1951–1952-ben indult az első integrációs program, amelynek keretében a Szociális Minisztérium a hazájukat veszítették lakásügyeit intézte, 1953-ban pedig a Földművelésügyi Minisztérium indított programot a bevándorolt parasztcsaládok letelepítése és munkaerejének kihasználása érdekében. 1954 júliusában több lakásépítési törvény született, amelyek célja a barakklakások felszámolása volt, és az

³ ÖStA AR. Abteilung 12U/34 des Bundesministerium für Inneres. C. 9. I. 5. 1.

⁴ Megjegyzendő, hogy a kutatást némiképp megnehezítették a vonatkozó adatvédelmi és személyiségi jogi szabályok, amelyek mind az osztrák, mind a külföldi kutatók esetében korlátozzák a menekülttáborok iratanyagának feltárását. Ezekben az iratokban csak „nevekre lehet kutatni”, és a kért iratanyagot csak abban az esetben adják ki, ha a kutató be tudja mutatni az illető személy halotti anyakönyvi kivonatát, vagy ha a keresett személy születése óta legalább száz év eltelt.

⁵ Egyik első lépésként a brit övezet a német kisebbség által lakott táborait adták osztrák kezelésbe 1948 folyamán. Megszűnésekor szintén az illetékes osztrák területi szervek vették át az IRO táborait.

UNREF is tevékenyen közreműködött a menekültek lakásgondjainak megoldásában. 1956–1958 között e programok keretében mintegy 3000 lakást adtak át. Az utolsó, a német kisebbség részére fenntartott menekülttábort 1964-ben zárták be.

Az osztrák társadalomban továbbra is megmaradtak a menekültekkel szembeni előítéletek, sokan minden „baj”, minden társadalmi és gazdasági probléma okozóját bennük látták. Jellemző, hogy 1950-ben Bécs város rendőri vezetése például arra a következtetésre jutott egyik havi jelentésében, hogy a menekültek jelentős része feltűnő luxusban él.⁶ A Belügyminisztérium illetékesei vizsgálatot indítottak az ügyben, de a fenti megállapítást, semmivel sem tudták alátámasztani.

A különböző nemzetiségű és állampolgárságú menekültek „ügyei” más-más kontextusban bukkantak fel a korabeli sajtóban, de maga a „DP” kifejezés szinte mindig negatív konnotációt kapott. Újságcikket szenteltek például annak a hírnek, hogy egy Romániából kivándorolt rabbit az illetékes hatóságok svájci órák csempészéséért öt hét börtönbüntetést kapott, valamint tízezer schilling pénzbírságra ítélték. A lap állítása szerint egy zsidó segélyszervezet járt közben az érdekében, amelynek elnöke a sajtóhírek szerint egy Cadbury királynak nevezett, az előző évben zugkereskedelemért elítélt menekült volt. Ennél is nagyobb port vert fel az az ügy, amelynek során az osztrák lapok egy svájci órák csempészésére alakult „bűnszövetkezetet” leplezték le. Az elosztók a hírek szerint legnagyobbbrészt DP-táborokban élő zsidó menekültek voltak. A Belügyminisztérium vizsgálatot indított az ügyben, és csupán az Új-Palesztinának nevezett DP-táborban bukkant jelentősebb nyomra, ott ugyanis a bőrkikészítéssel foglalkozó Rubin Kupfernél 100 darab svájci órát találtak. A sajtónak az az állítása azonban nem volt igazolható, hogy a feketepiac az osztrák állam pénzén élő menekültek kezébe került volna. Az Új-Palesztinát ráadásul nem az osztrák állam felügyelte, hanem a salzburgi zsidó hitközösség építtette és tartotta fenn saját pénzeszközeiből.⁷

A magyarok, ahogyan a románok és a horvátok is, többnyire mint fasisztagyánús elemek jelentek meg a korabeli híradásokban. Amikor a karintiai angol zónában szerveződött Magyar Harcosok Baráti Községe (1948. október 23-án alakult) tagokat toborzott, az akció kapcsán több lap is a magyar fasiszták szervezkedéséről adott hírt.⁸ Bécsben a Stephansplatzon található Mészáros kávézóról a baloldali *Österreichische Zeitung* egyik cikkének szerzője pedig azt állította, hogy ott többnyire „magyar fasiszták” – közöttük magyar nemeseket, budapesti kereskedőket, és gyártulajdonosokat említett – találkoztak, és devizaügyletekről, hamis útlevelekről, illetve ékszerákról cserélnek eszmét.⁹ A vendéglő, amely valóban a magyar menekültek találkozóhelye volt, annak kapcsán került be a sajtóhírekbe, hogy tulajdonosa – több más étterem vezetőjéhez hasonlóan – megtagadta alkalmazottaitól a 48 órás munkahét bevezetését.

Az osztrák állami szervek hivatalos álláspontja az volt, hogy a menekültjog (*Asylrecht*) csak a politikai menekülteket illeti meg. Ezt a szempontot érvényesítették például akkor is, amikor 1950. május 16-án hat magyar fiatal (két tizenennyolc,

⁶ ÖStA AR Abteilung 12U/34 des Bundesministerium für Inneres. C. 9. I. 5. 1. 95566–2/50.

⁷ ÖStA AR Abteilung 12U/34 des Bundesministerium für Inneres. C. 12. I.6.2. 55.348-12 U/51.; Millionenschmuggel mit Schweizer Uhren. *Neue Wiener Tageszeitung* 1951. március 18.

⁸ *Österreichische Volksstimme* 1949. február 5.

⁹ Ungarische Faschisten brüskieren die Gewerkschaft. *Österreichische Zeitung* 1949. március 15.

két tizenhét és két tizenhat éves) átszökött Ausztriába. Jegyzőkönyvet vettek fel velük, és mivel semmi nem utalt arra, hogy bármelyikük politikai üldözött lenne, az illetékes hatóság megállapította, csak kalandvágyból léptek Ausztia területére, és visszatoloncolták őket. Az eset kapcsán a belügyminiszter azt hangsúlyozta, hogy ha ilyen esetekben is alkalmaznák a menekültjogot, azzal lényegében mindenki előtt megnyitnák a határokat.¹⁰

Az illetékes hatóságok igyekeztek gátat szabni az emberáradatnak, Ausztia geopolitikai helyzetéből következően azonban a keleti blokk államaiból folyamatosan érkeztek bevándorlók. 1955-től főként jugoszlávok, mivel az 1960-as évek közepéig Jugoszlávia engedélyezte állampolgárainak a külföldi utazást és az időszakos külföldi munkavállalást, 1956-ban pedig a háború utáni legnagyobb menekültáradattal kellett szembenézniük az osztrák hatóságoknak: 180.288 regisztrált magyar menekült érkezett ekkor Ausztriába. Az 1957-ig Magyarországról kivándoroltaknak azonban alig 10%-a választotta végső otthonául Ausztriát.) Jellemző, hogy a budapesti forradalomról érkező első hírek hatására az osztrák belügyminisztérium először mindössze hatezer menekült befogadásáról határozott, és új menekülttábor rendezett be számukra Bécs közelében, a traiskircheneri volt kadétszobában, amely 1955-ig, a szovjetek kivonulásáig laktanyaként funkcionált. A Belügyminisztériumban új szervezeti egység alakult a magyar menekültek megsegítésére. (*10UH Ungarnhilfe*), és a szociáldemokrata belügyminiszter, Oskar Helmer 1956. október 26-án döntött arról, hogy minden magyar bevándorlónak menekültjogot adnak.

A magyar válság idején az osztrák állam mint békés, demokratikus, gazdaságilag stabil ország jelenhetett meg a nemzetközi közvélemény előtt. Politikusai az ország nyugati integrációján fáradozva Ausztia segítőkészségét és humánumát hangsúlyozták. (A világpolitikában valóban Ausztia volt az egyik kezdeményezője azoknak a törekvéseknek, amelyek a „magyar helyzet” kivizsgálását és a nemzetközi szervezetek határozottabb állásfoglalását szorgalmazták.) Az osztrák lapok szintén azt sulykolták, hogy országuk a világ figyelmének középpontjába került. Ahogy Brigitta Zierer egyik tanulmányában hangsúlyozta: egyfajta, a nemzeti büszkeséget erősítő „mi-diskurzus” alakult ki ekkor Ausztriában.¹¹

A kezdeti lelkesedés és általános segítőkészség után azonban 1956. november végétől a sajtóban ismét megszorodtak a panaszos hangok a menekültek ellátásának magas költségei miatt. Ennek kapcsán a napilapok egyre drámaibb tónusban ecsetelték a kialakult helyzetet: így lett a magyar menekültáradatból „népvándorlás”, „menekültvihar”, máskor „emberáradat”. 1957. január 9-én a fentiekben már említett belügyminiszter, Oskar Helmer kijelentette, hogy a menekülteknek nemcsak jogaik, de kötelességeik is vannak. A sajtóban az „ötvenhatos” magyarokra egyre ritkábban alkalmazták a „menekültek” és egyre gyakrabban a „bevándorlók”, sőt, esetenként a „paraziták”, „csirkefogók”, „csőcselék” kifejezést. A *Das Neue Österreich* című lap például azt kifogásolta, hogy az osztrák állam mindenkit egységesen menekülteknek tekint, köztük a „bűnözőket” is.¹² Többen pe-

¹⁰ ÖStA AR Abteilung 12U/34 des Bundesministerium für Inneres. C. 189. V.3.45. 77/954–12U/50., 77.160–12U/50.

¹¹ ZIERER, 1995.

¹² STANEK, 1985. 156.

dig egyszerűen kommunista ügynököket láttak a menekültekben. Az a hangulat – az általános felbuzdulás, a segítőkészség –, amely Ausztriában a magyar forradalom idején tapasztalható volt, múltónak bizonyult – a későbbiekben Ausztriába érkezők már szinte semmit sem érzéltek belőle.

Ausztria az elkövetkező évtizedekben még két alkalommal játszhatta el a „népi demokratikus országok polgárain” önzetlenül segítő társadalom, a nyugati demokráciák hídfőállásának szerepét (1968–69-ben 162 ezer cseh és szlovák, 1981–82-ben pedig 33 ezer lengyel menekült érkezett az országba), de ezt politikusai és polgárai ekkor már az ötvenhatos menekültek befogadásával járó gazdasági és társadalmi problémák tudatában, talán valamivel kisebb lelkesedéssel tették.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ÖStA AR Österreichisches Staatsarchiv. Archiv der Republik.

2. Szakirodalom

- BILLAUD
2001 BILLAUD, Cyrille: *Inventar der Abteilung 12U/34 des Bundesministerium für Inneres*. Wien, 2001.
- RÁSKY
2001 RÁSKY Béla: „A menekülteknek igenis vannak kötelezettségei is...”: az 1956-os forradalom az osztrák kollektív emlékezetben. In: *Regio* 12. (2001) 3. sz. 32–46.
- STANEK
1985 STANEK, Eduard: *Verfolgt, Verjagt, Vertrieben. Flüchtlinge in Österreich von 1945–1984*. Wien–München–Zürich, Europaverlag, 1985.
- ZIERER
1995 ZIERER, Brigitta: Willkommene Ungarnflüchtlinge 1956? In: HEISS, Gernot–RATHKOB, Oliver: *Asylland wider Willen*. Wien, 1995. 157–171.

Az áttekintett levéltári iratanyag jegyzéke¹³

***Österreichisches Staatsarchiv/Ardiv der Republik. Abteilung 12U/34 des
Bundesministerium für Inneres***

Karton 7

I – 3.3: Genfer Flüchtlingskonvention – Deklaration, Entwurf des Bundesgesetz. 1953–1967.

I – 3.4: Status der Flüchtlinge – Resolutionen der Vereinten Nationen (1952–1956), Bericht der IRO über Österreich (1950), 11. Tagung des Wirtschafts- und Sozialrates UN (1950), UN Rechtsberatungsdienst für Flüchtlinge (1969).

I – 3.5: Lage der Flüchtlinge in Österreich – Ansiedlung, Jurisdiktion über DPs, Bundesvertriebenengesetz. 1948–1958.

I – 3.6: Lage der Flüchtlinge in Deutschland und in der Schweiz – Niederlassungsvertrag, Generalbericht. 1951–1966.

Karton 8

I – 3.7: Asylrecht für Flüchtlinge – Asylbeirat und Handhabung des Asylrechtes, Sichtvermerksabkommen. 1967–1969.

I – 3.8: Asylwerber in Österreich – Namensliste, Aufenthaltserlaubnis. 1949–1971.

I – 4.1: Soziale Integration von Mandatsflüchtlingsen, die ausserhalb der Bundeslager leben – Abrechnung der Verwaltungskostenaufwand. 1965–1968.

I – 4.2: Soziale Integration von Mandatsflüchtlingsen, die ausserhalb der Bundeslager leben – Abrechnung der Verwaltungskosten. 1968–1969.

Karton 9

I – 5.1: Flüchtlingsproblem in Österreich – Presseartikel, Bericht der Alliierten Kommission

Karton 10

I – 5.2: Gemischte Kommission für die jugoslawische Frage – Bildung, Besprechungen. 1958.

I – 5.3: Flüchtlingsbetreuung in Österreich. 1949–1970.

Karton 12

I – 6.1: Kriminalfälle – Schädigung im Flüchtlingslager 1949–1958.

I – 6.2: Kriminalfälle – Raub und Schmuggel. 1949–1953.

I – 6.3: Kriminalfälle – Faschistische Provokation 1949–1950.

---

¹³ A jegyzéket a következő segédlet alapján állítottam össze: BILLAUD, 2001.

I – 6.4: Kriminalfälle – Flüchtlingsmorde im Flüchtlingslager. 1949–1952.

Karton 17

II – 1.1: Bundesbetreuung der Umsiedler, Vertriebenen und Flüchtlinge – Monatsvoranschlag, Allgemeinaufwand. 1949–1952.

Karton 18

II. – 1.2: Bundesbetreuung der Umsiedler, Vertriebenen und Flüchtlinge – Monatsvoranschlag, Allgemeinaufwand. 1953.

Karton 19

II – 1.3: Bundesbetreuung der Umsiedler, Vertriebenen und Flüchtlinge – Monatsvoranschlag, Allgemeinaufwand. 1954.

Karton 20

II – 1.4: Bundesbetreuung der Umsiedler, Vertriebenen und Flüchtlinge – Monatsvoranschlag, Allgemeinaufwand. 1955–1965.

Karton 21

II – 1.5. Bundesbetreuung der Umsiedler, Vertriebenen und Flüchtlinge – Monatsvoranschlag, Allgemeinaufwand. 1966.

Karton 22

II – 1.6. Bundesbetreuung der Umsiedler, Vertriebenen und Flüchtlinge – Monatsvoranschlag, Allgemeinaufwand. 1967.

Karton 23.

II – 1.7. Bundesbetreuung der Umsiedler, Vertriebenen und Flüchtlinge – Monatsvoranschlag, Allgemeinaufwand. 1968.

Karton 31

II – 1.15: Flüchtlingsanstalten – Aufwand für die Flüchtlingsbetreuung in Krankenhäusern. 1950–1970.

Karton 84

III – 4.12: Ungarischer Dienst in Österreich

Karton 184

V – 3.39: Fürsorge für Hard-Core Fälle

V – 3.40: Fürsorge für Hard-Core Fälle

Karton 186

V – 3.41: Fürsorge für Hard-Core Fälle – Veränderungsmeldung der International Refugees Organisation (IRO) betreffend die Notstandsfälle. 1954–1956.

Karton 187

V – 3.42 Jüdische Hard-Core Fälle – Beitragsleistungen der Befürsorgten zu den Fürsorgekosten, Namenslisten. 1951–1953.

V – 3.43: USEP (*United States Escape Programm*) – Unterstützung von Flüchtlinge (1953–1957); Übereinkommen mit dem Intergovernmental Committee for European Migrations (1956). 1953–1957.

Karton 188

V – 3.44: Aufenthaltserlaubnis. 1949–1971.

Karton 189

V – 3.49: Grenzschutz – Illegale Einreise in Österreich. 1949 – 1971.